

84(2)6 = 634.5

6x)6-5

K-71

9/1x 1/2

Л. КОСМОДЕМЬЯНСКАЯ

ЗОЯДАНЪАР
ПАЗА
ШУРАДАНЪАР
ПОВЕСТЬ

ХАКАССКАЯ КНИЖНАЯ ИЗДАТЕЛЬСТВО
АБАКАН - 1933

~~57436~~

KO

8

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. предыд. выдач _____

1 +

84(2)6=634.502
X K71

Л. КОСМОДЕМЬЯНСКАЯ

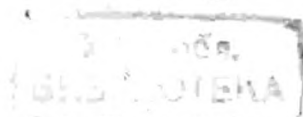
Зояданъар
паза

Шураданъар
новест

17158/4
X
7851711

X

ХАКАССКАЯ КНИЖНАЯ ИЗДАТЕЛЬСТВО
АБАКАН—1955

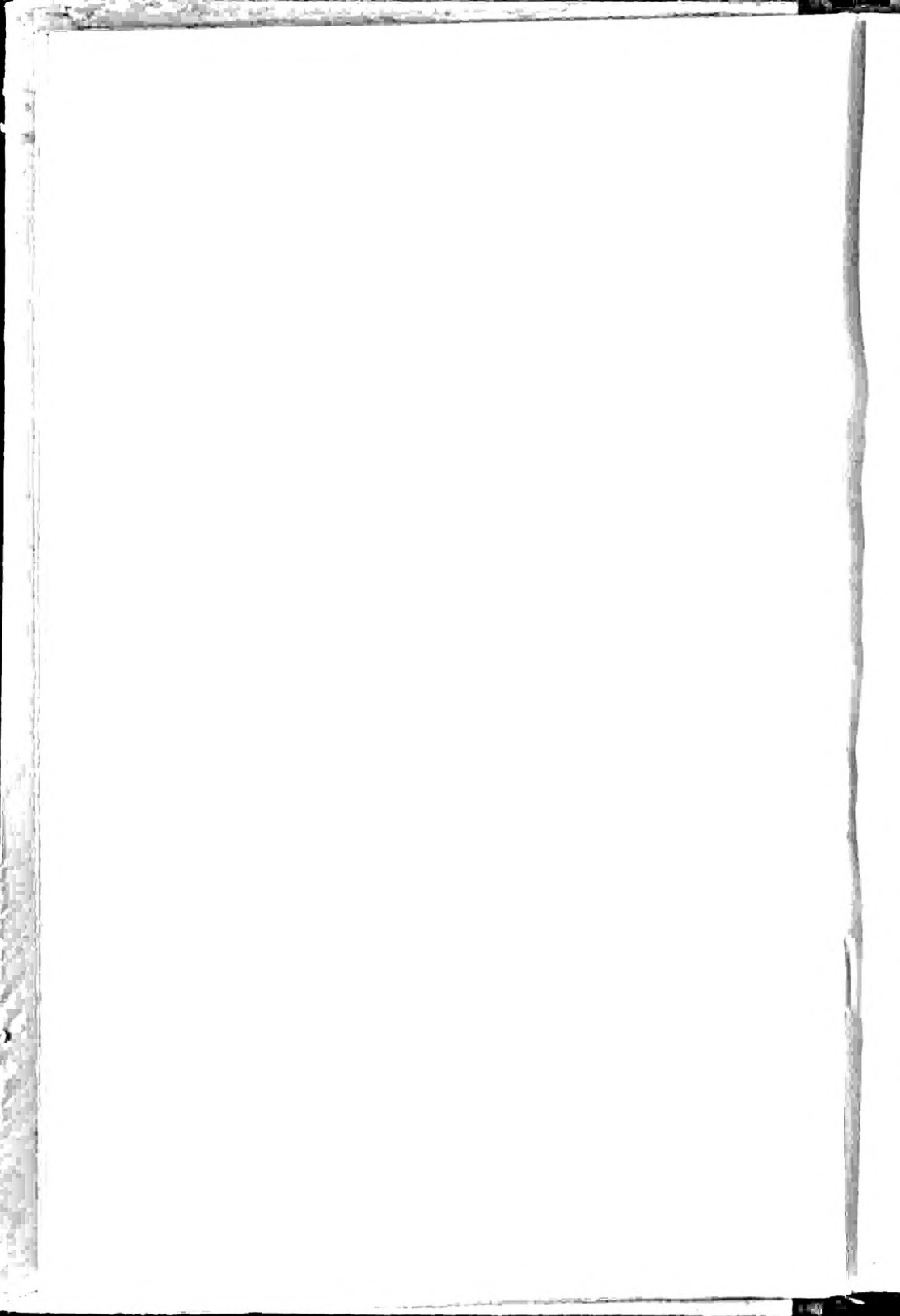
1/4

Л. КОСМОДЕМЬЯНСКАЯ

ПОВЕСТЬ
О
ЗОЕ И ШУРЕ

(На хакасском языке)

АВТОРНЫҢ ЧООҒЫ

Апрель ай 1949 чыл. Парижде улуг Плейель залда. Мирниҥ арачылаҥчыларының Конгрезі. Трибунаны пасха-пасха нацияларының флагтары чазапча, полған на флагтың хырында чоннар, страналар, чир үстүндегі чонның киртінізі паза судьбазы көрінген.

Пістінҥ странаның, коммунизмдер парчатхан странаның, флагы аалай. Анда—серп паза пасха, мирнай тогыстың символы, тогынчатхан, пүдірчеткен паза итчеткен кизілерниң сайбалбас союзы. Нинче харах, нинче чүрек Советскай Союзсар айланчалар—мирниң прай істенүлерниң ізентзіне паза тыдынызына!

Піс, советскай делегацияның членнерібіс, пісті Конгресске чыылғаннар улуг хыныснаның удурлапчатханнары пілдістіг полған. Пісті чүрексиніп, тың улуглап паза брчіліг удурлапчалар! Полған на көрім паза изеннескені піди тіпчеткен осхас: „Піс сірерге киртінчебіс, сірерге изенчебіс. Піс сірерниң туза итчеткенінҥерни хачан даа ундубаспыс...”

Мир хайдаг илбек! Анзын мында аллыг, пөзік залда, ах, сарыг, күренҥ сырайларзар, прай днҥиң—ах паза хара сырайларга көріп, улуг күснень сизинчезиң. Пеер мирни арачылырга тіп чонның чахиин чоохтап ширерге паза демократияны, часканы арачылырга прай чир үстүненҥ ікі мунҥ кизи чыылысхан.

Мин залзар көрчөм. Мында ипчилер көп. Оларның сырайларында сиргектеніп исчеткеннері көрінген. Че аннанҥ пасха нине пслар за! Мир үчүн хыгырыг чир

устуниң прай сариларынанъ истілче. Анда прай ипчілерниң паза ічелерниң киртінізі.

Мында мин фашизмни чинъер учұн, ирткен чаада чарых чуртас харасхы чуртасты чинъер учұн, чахсы ние чабалны, чахсы чон чабал сағыстыгларны чинъер учұн постарынының чуртастарын пирін салган кізілерденъер тынъ көп чоох искем.

Мин сагынчам: пістінъ палаларыбыстынъ ханы тикке ле тӱгілген полар ба? Пістінъ палаларыбыстынъ аарлыг чуртастарын пиріп, пістінъ харах чазыбыстанъ—ічелерниң, ипчілерниң, палаларнының харах чазынанъ—тургысхан мир пазох хатап чабал кустерниң хынғананынъ сайбал парар ба?

Конгресстінъ трибуназына пістінъ делегат—Советскай Союзтынъ Геройы Алексей Маресьев сыхча. Аны хазыр аплодисментненъ удурлапчалар. Прай чоннының алында Алексей Маресьев орыс чонының мужествозын паза тізірімін, улуг махачызын паза сыдамахтнин көзітче. Прайзы пілчелер: пу кізінінъ подвигі, фашистскай варварларданъ мирні паза цивилизацияны арачылап халгаң советскай кізілерниң пӱзік качествозын көзітче.

— Полған на кізі позынанъ сурарға кирек: „Пұўи мин мирні арачылир учұн ние ит селарым?“—залда Алексей Маресьевтің чоогы истілче.—Сагам мир учұн кўрезериненъ артых саблыг, чарых паза пӱзік цель чоғыл. Ол прай кізінінъ кирегі...

Мин аны истіп, позымнанъ сурчам: мин пұўи мир кирек учұн ние ит саларым за? Позыма поэмох нандырчам: я, мин ідӱк поэмының ұлұзін пу илбек кирекке саларбын. Мин поэмының палаларымнанъар чоохтап пирем. Часкаа, ӱрініске паза амыр істеніске тӱреен, че фашизмненъ кўрезігде істеністі, часканы, свобода ны паза постарынының чонының пазыгда полбазын арачылап ўреен палаларданъар. Я, мин оларданъар чоохтап пирем...

ОСИНОВАЙ ГАЙ

Тамбовской областѣнынъ севердегі чардығында Осиновай Гай село пар. „Осиновай Гай“ алай ба „Осиновай агас“. Кирі апсактар мынынъ алнынъда хачан-да мында туюх агастар ъскен тіп чоохтапчалар. Че минінъ кічіг тузымда агастар чоохта даа чох полғаннар.

Рожь, сула, просо салған чазылар ибіре тынъ ырах тѳзел парыбысханнар. Село хыриндагы чирні оврагтар хасхлап салған полған; чыл сай олар кѳптенъ кѳп ле полчатхан, хабырғадагы чабыс чирденъ инъ хыриндагы туралар тинъ нимес чарнынъ тѳбінзер сала-сала ла чылбинчатханнар. Хысхыда оврагтарча астап парған чазы пѳѳрлері чѳрченънер. Мин кічіг туста хысхы харааларда тураданъ сыгарға хорыхчанъмын: прай ние соох, пір дее ние хыймырабинча, прай ла чирде хар, харнынъ хыри-пазы чоғыл, паза пѳѳрнінъ ыраххы улузы истілче—танъ ол сынап истілче бе, танъ іди пілдірче бе олғаннынъ тынъ сизіктеніп исчеткеніне...

Че андаг даа полза, часхыда хайди прай ибіре хыринда тынъ алыс парча! Пѳктер чакхяхтаньбысчалар, чир чылтырапчатхан на осхас кѳк оттарнанъ чабыныбысча, паза прай ла чирде чазы чакхяхтары аалай, ах кѳктерненъ, алтын одычактарнанъ сағылыбысчалар. Василѳктарны, колокольчиктерні, ромашкаларны избер хуахтарнанъ даа ағыларга чарир.

Пістінъ улуг село полған—чуртагчылар пис мунъа чағын. Чох-чоос крестьяннарнынъ семьязын кизек чир азырап полбачанъ—полған на тѳнѳктенъ теедег тоғынып

аларга Тамбовсар, Пензасар, ананъ полбаза Москва-
сар парчанънар.

Мин улугъ паза ынагъ семьяда бскем. Мининъ пабам,
Тимофей Семёнович Чуриков, волостной писарь полган,
ол угренчизи чох, че көп хыгырган паза чахсы пічкчи
кізи полган. Ол книгаа тынъ хынчанъ паза таластарда
хачан даа хыгырганына ла састырчанъ.

— Че пу сагысха кірче,—чоохтачанъ ол чоохтасчат-
хан кізизіне,—маға пір книганы хыгырарға киліскен,
ана анда тигірдегі чарытхыларданъар сірер сагынчат-
ханнанъ аринча пасха онъдайнанъ чарыда чоохталча...

Мин земской школазар ус хысхы чөргем, че кўскўде,
тізенъ, 1910 чылда пабам мині Кирсанов городсар, жен-
скай гимназиязар апарган. Аннанъ пеер хырых чыл
ирт парды, андаг даа полза, прай оох-теегін кичее ле
полган чили пілчем.

Мині гимназиянынъ ікі этажтыгъ зданиезі хайхатхан —
пістінъ анда, Осинавай Гайда, андаг улугъ туралар чох
полган. Пабамнынъ холын тынъ тудып алып, мин, улугъ
туразар кірерге парчадып, арынганымнанъ тохтабыс-
хам. Прай ние таныс нием паза сагыбаан полган: аллыгъ
кірченъ чир, тас пол, ұттигъ перилалыгъ чалбах пасхыс.
Мында хызычахтар іче-пабаларынанъ хада чыылыс
партырлар. Олар мині чазаглыгъ паза пастагызын на
көрген обстановканданъ артыгох арындырганнар чили
пілдірген. Кирсанов уезднай садыгчылар городы пол-
ган, паза пу минбк чили экзамен тударға килген хызы-
чахтарнынъ аразында, крестьяннарыннъ палалары асхы-
нах полган. Мин пірні онъар салғам, көріміненъ ол
сын садыгчы хызы—иттигъ, хып-хызыл сырайлыгъ, узун
тулунънарына көппегес лента палғаан полган. Ол
ирнілерін хыза тудыбысхан, минзер хыртыснанъ көрі-
бізіп, айланыбысхан. Мин пабама чагын турыбысхам,
че ол „чалтанма, хызычаам, прай кирек чахсы полар“
теен чили, мининъ пазымнанъ сыйбабысхан.

Ананъ піс пасхысча сыххабыс, паза пісті улугъ ком-
натазар пірсін пірсінінъ соонанъ хыгырганнар, анда
стол кистінде экзамен туттырчанъ ус кізі одырчатхан-
нар. Прай сурығларға пандырғам, че халғанчызында,
хоргыстарны ундубызып, тыыда хыгырыбысхам:

Піс мыннанъ шведтерні хоргыдарбыс,
Мында город төстел парган полар
Чабал хончыхтынъ ачырганызына...

Пабам мині алтында сағыпчатхан. Мин анынъзар чүгүр киліп, брингенімненъ хайди даа поларын пілін-минчеткем. Ол табырағынча турып алып, маға удур килген, паза анынъ сырайында бриніс полған...

Ана іди минінъ гимназиядағы чылларым пасталған.

Мин оларданъар чылыг сағынчам паза тынъ алғыс-тапчам. Пісті математикаданъ пілдістіг, хыныг ұгретченъ Аркадий Анисимович Белоусов, а русскай тілні паза литератураны—анынъ ипчізі Елизавета Афанасьевна.

Классар ол хачан даа кўлініп кірченъ, паза піс ол кўліністіг алында тур полбачанъмыс—ана ол андаг ъткін, чиит паза алғыстыг полчанъ. Елизавета Афанасьевна поэзынынъ столынынъ кистінде одырып, піссер сағынып кўрібізіп, пір дее ниме чоохтабин пастабысчанъ:

Арыг суурча хызыл кибін...

Піс аны тохтаг даа чох истерге сағынчанъмыс. Ол пірее нимеденъер хынып паза анынъ сілиненъер бриніп чахсы чоохтачанъ. Ол пістіг алыбыста орыс литератураынъ кізі кѡбн кѡдрчеткен кўзін, анынъ киртіністіг сағыстарын паза чувстволарын, кізее тынъ улуғ хынызын кѡзіт пирерге кўстенген.

Елизавета Афанасьевнаны истіп піліп алғам: ұгретчі тоғызы—улуғ искусство. Чахсы ұгретчі полар учун чапчанъ паза арыг сағыстыг поларға, конечно, олғаннарға, тынъ хынарға кирек. Елизавета Афанасьевна піске хынчанъ. Ол піске аннанъар хачан даа чоохтачанъ, че піс аны чоохтабаза даа пілченъміс—піс аны хайди піссер кѡрчеененъ, пірееде холларын пістіг піреебістіг инъніне тудына паза иркеледе сал сэлчатханынанъ, пістіг піреебіс пірее ниме піл полбинчатса хомзынчатханынанъ сығара пілченъміс. Піс анынъ чиндіне, сағысырапчатхан сіліг сырайына, чарых чахсы хылыгына паза поэзынынъ тоғызына хынчатханына хынчанъмыс. Кѡп чыллар соонанъ, хачан улуғланыбысханымда паза поэзынынъ паладарым ѡскірчеткенімде, мин хынған ұгретчимні нинче-нинче хати сағысха киргем. Пу сидік минуталарда ол маға ниме чоохтирчих ни тіп сағынғам.

Паза кирсановскай гимназияданъар минінъ сағызымда пір ниме халған: рисованненінъ ұгретчізі живопиське способноzym парыч сизін салған. Хоостирга мин тынъ

хынчанъмын, че художница поларчыхпын тіп поэмы даа сағынарға хорыхчанъмын. Сергей Семёнович Помазов пірсінде маға чоохтаан:

— Сіерге ўгренерге кирек, хайди даа ўгренерге кирек: сіернінъ способностьтарынъ улуғ.

Ол, Елизавета Афанасьевнаох чіли, поэмынъ предмедіне тынъ хынчанъ паза піс анынъ уроктарында чахыятарданъар—линияларданъар ла, пропорцияданъар ла, законнынъ перспективаларынанъар ла пілбеченъміс, че искусствоннынъ бнін нима пўдірчеткеніненъер—чуртасха хыныстанъар, аны прай хыринанъ кўр пілеріненъер паза хайди ол кўрінчеткеніненъер пілченъміс. Пастағызын на пісті Репиннінъ, Суриковтынъ, Левитаннынъ тоғыстарынанъ Сергей Семёнович таныстырган, — анынъ тынъ чахсы репродукциялығ улуғ альбомы пар полған. Андада пазох минінъ чўреемні пір нима ирее-леен: Москвазар парып Третьяковскай галлерейда полып аларға сағынғам.

Минінъ мыннанъ мындар хайди даа ўгренерім килчеткен полза, мин пілгем: чарабас. Семьябыс чадап, чадап ла хыри-пазына сыхчатхан, аннанъар іче-пабама полызарға кирек полған. Гимназияны тоозып алып, мин Осиновой Гайзар айлан килгем.

НАА ЧУРТАС

Октябрьскай революцияданъар хабарлар маға Кирсановкадох истілген. Чахсы чоохтаза, андада мин нима пол парғанын чахсы піл полбаам. Пілчем, бріністіг нима полған: чоннынъ улуғ ўлўқўні полыбысхан. Город суулапча паза бріңче, хызыл флагтар чилде чалбанънапчалар. Митингтерде оланъай кізлер, солдаттар, тоғысчылар чоохтанчалар,—наа, прай чўректің киртінізінінъ паза ізенізінінъ сўстері истілчелер: большевистскай партия, советтер, коммунизм...

Хахан мин тўреен селомзар айлан килгенімде, Сергей харындазым, олған тустағы нанчым паза улуғ аргызым, чоохтаан маға.

— Наа чуртас пасталча, Люба, пілчезінъ ме, арығли наа! Хызыл Армияға добровольно парам, хынминчам тоғыр тур халарға.

Сергей минненъ ікі ле чылға улуғ полған, че анынъ хыринда мин арығли хызычах полғам. Ол көп паза

полчатхан нимелерні чахсы пілченть. Мин көргенде, ол сантай хатыг сагыныбыстыр.

— Серёжа, че мин ние идербін?—сурыбысхам мин.

— Ёгретчі поларзынть! Конечно, ёгретчі поларзынть, — секунда даа ікі сагыстанмин, нандырган харындазым. — Пілчезінть ме? Школалар ам мискелер ле чіли ёзіп пастирлар. Осинавай Гайда, алындагох чіли, пис мунть ківее ікі ле школа полар тіп сагыначазынть ма? Чох! Прайзы ёгренерлер, көрерзінть. Чон паза пічк пілбин чуртабас.

Ікі кун пазынанть мин килген соонда ол Хызыл Армияга парыбысхан, че мин киректі соондагы хара-чахта артыспин чон ёгредининінь отделінзер паргам паза мындох Соловьянка деревнязар пасталыг класстарнынть ёгретчізі поларга назначение алып алгам.

Соловьянка Осинавай Гайданть ёс верстача: көрмі чох парасхан деревнячах, сызырнанть чабылган чабал туралар турганнар.

Мині көп нимес школа ла алдаан. Деревнянынть инть хыринда көк оттар, агастар аразында пайнынть туразы турган. Агастарнынть пурлері саргаларга пасталыбысхан полган, че ырахтын ам даа ёрінлістіг паза алгастыг мундіргестинть көзенек инть алында узун тартыллап парган пурлерининть хызарчатханын көріп, мин ирік чохта ёрінгем. Тура пик паза улуг полган. Кухнячах, ізіктегі тура паза ікі комната полган: пірсі улуг арагы—класс, ікінчізі—кічіг, тимір ставняли мага пірілген полган. Мин мындох позымнанть хада агылган нимелерні стол ёстунде чазыбысхам: тетрадьтар, букварьлар, задачниктер, карандаштар, ручкалар, перолар паза чернилалыг бутыллы тургыс салып, деревняча пар сысхам. Школаа кірчеткен частыг прай олғаннарны пасхлап аларга кирек полган,—оолгычахтарны паза хызычахтарны.

Мин прай иблерге изерте кір чөргем. Пастагы туста мині онъарылбин удурлааннар, че ананть паарсастыг чоохтасханнар.

— Ёгретчі полчазынть ма? Че, ёгрет, ёгрет!—тарынчатхан на чіли, халын көміскелерін түзірібізіп, чоохтаан мага пёзік тұренъ инейек.—Че тикке ле хызычахтарны пасчазынть. Оларга ёгренерге кирек чох. Оларга согарга паза иирерге кирек, че аннанъ андарох ирге парыбызарлар—нимее киректір мында піліс?

Че мин позымнинда пик тургам.

— Ам иргідегі тус нимес нооза. Ам арыгли пасха, наа чуртас пасталча,—мин Сергей харындазымнынъ чооғынанъ чоохтаам.—Прайзына ўgrenерге кирек.

...Пазагы кўнде классха толдыра чыыл парганнар—кичее мин пасхан отыс олған прайзы килтірлер.

Көзенек хыриндагы рядта пастагы класстагы кічіг олганнар одырғаннар, ортызындагы рядта—ікінчі класстынъ ўgrenчїлерї, стена хыринда,—инъ улуғ он төрт частығлар: прайзы олар төртөленъ не полганнар. Мининъ алнымда пастагы партада сарығ састығ, сипкіліг паза көк харахтығ, ікізіненъ хоос көгенектіг ікі хызычак одырғаннар. Олар прайзынанъ кічіг полганнар. Оларны Лида паза Маруся Глебовалар тіченънер. Стена хыринда улуғсырхазып төрт улуғ оолғычак турыбысханнар, оларнынъ соонанъ пасхалары турыбох килгеннер.

— Изеннер, Любовь Тимофеевна!—мин олганнарнынъ пір тинъ нимес ўинерін истіп салгам.—Сїрерні килгенїнерненъ алгыстапчабыс!

— Изеннер. Спасибо!—наидыргам мин.

— Ана Іди мининъ пастагы урогым пасталған, че анынъ соонда кўн ирткенї пілдірбнїбіскен. Маға пір туста ўс пасха класстанъ тоғынарға тынъ сндїк полған. Кічіглерї кўстенїп палочкалар пас турчатхан, улуғлары адағлығ санварға задачалар пөкчеткен туста, мин ортызындагы рядха хайди харазғызы паза кўнөрткізі алысчатханын чоохтапчатхам. Соонанъ мин улуғларынынъ задачаларын сыныхтачанъмын, ікінчі группа, тізенъ, шипящайларынынъ соондагы нымзах танығлығ женскай родтагы сущестительнайлары пасчатханнар. Ол тусха чїтіре кічіглерї постарынынъ палочкаларын пазып майых парчанънар, ананъ мин оларзар айланчанъмын, олар, тізенъ, салған слогтарны нинче пар табыснанъ хысхырып хығыр пастабысчанънар: „Ау, ма-ма!“ алай ба „Ма-ша е-ла ка-шу!“

Мин тоғысха сабыл паргам. Олганнарнанъ хада маға хынығ паза чаксы полуанъ. Кўн дее ирткенін пілбеченъмін. Минзер ікіче хати хончых деревнядагы ўгретчі кил парган. Мининъ ол тустагы пілізімненъ анынъ опыды улуғ полған: школада ол ўс чыл тоғын салган! Ол мининъ уроктарымда одырчанъ паза исченъ, че парарда киректерінъ чаксы парчалар тіп чоохтачанъ.

— Палачахтар сїрерге хынчалар, анзы өні полча,—тіченъ ол.

ПАЗОХ ИБДЕ

Соловьянкада мин пір ле хысхы ўгреткем. Наа ўгредіг чылы пасталарынанъ мині Осиновай Гайзар ызыбысханнар. Мага Соловьянкадагы олғаннарнанъ чарылызарга аястыг полған—піс удур-төдір истеніс парғабыс,—че ысчатханға мин өрінгем: чахсы пазох ибде, пос кізілерінінъ аразында поларға!

Осиновой Гайзар айлан киліп, мин пазох олған тустагы Космодемьянский Толя аргыснанъ тоғасхам. Ол минненъ пір частыг полған, че минненъ улуг чілі көрінген: поэмынынъ хатыг сындырлиминнанъ, чуртас кирегіненъ мин аннанъ тинънес полбаам. Анатолий Петрович пір чылча Хызыл Армияда служить полған, че ам Осиновай Гайда изба-читальнянынъ паза библиотеканынъ заведующайы полған.

Мындох изба-читальняда, репетицияға драматической кружоктагылар чыылысчаннар: Осиновай Гайдагы паза чагынхы деревнялардагы чинт чон, школьниктер паза ўгретчілер „Бедность не порок“ тіп пьесаны тургысханнар. Мин Любовь Гордеевнаны ойнаам, Анатолий Петрович—Любим Торцовты. Ол пістінъ устагычыбыс паза режиссёрыбыс полған. Ол көгліг паза хыныг чарыда чоохтап пирченъ. Піреезі алчаастап, Островскийнінъ сөстерін саба адаглапчатса алай ба кинетін поэмынынъ нимес ўніненъ аахтап пастапчатса, харахтарын тазыралта көрглеп паза холларынанъ сабынглапчатса, Анатолий Петрович табырах сагыснанъ тарынганын көзітпин агаа көгіп, анынъ агас азахнанъ пас чөберін олох туста тастадыбысчанъ. Ол тохтап полбин тыыда, өрчліг хатхырчанъ—мин пірдеезінінъ андаг сын, өрчліг хатхызын испеам.

Түрче полганда піс Анатолий Петровичтенъ чуртап салғабыс, мин Космодемьянскийлерінінъ туразынзар көзіп алгам. Анатолий Петрович ічезіненъ—Лидия Фёдоровнанынъ паза кічіг Федя харындазынанъ хада чуртаан полған. Пір харындазы—Алексей Хызыл Армияда служить полчатхан.

Піс Анатолий Петровичненъ чахсы паза ынаг чуртаабыс. Ол тудымныг, ирке сөстерге харам кізі полған, че мин анынъ полған на көрзінде паза хылығында минненъер сагысырапчатханын сизінченъмін, паза піс удур-төдір чарым на сөстенъ піліс салчанъмыс. Піс

палачағыбыс поларын піл салып, тынъ ёрінібіскебіс. „Хайди даа оол полар“ тіп сағын салғабыс піс паза ікбленъ оолғычахха ат, анынъ полар чуртазынанъар сағынчанъмыс.

— Син сағын кёрдек, — чоохтанып сағынған Анатолий Петрович, — пастағызын палаа отты, чылтыстарны, хустарны көзідерге, хайдаг хыныг полар, аны ағас аразынзар паза сугзар апарарға... че ананъ талайзар, тағзар ал парарға... пілчезінъ ме, пастағызын!

Че пу пістінъ кічинбіс төреп парған.

— Любовь Тимофеевна, сірерні хызычахнанъ алгыс-тапчам, — минінъ соомнанъ чёрчеткен инейек чоохтанған. — Че мына, поэы даа ўин пір тур.

Комнатада ётіг табыс истілібіскен. Мин холларымны суныбысхам, маға ах сырайлыг, хара кўренъ састыг паза көк харахтыг уғаа кічіг хызычахты көзіткеннер. Пу минутада маға мин хачан даа оолданъар сағынмаан, хачан даа пу хызычахты сағаан чілі пілдір парған.

— Хызычағыбысты Зоя тіп адирбыс, — теен Анатолий Петрович.

Мин чарат салгам.

Пу 13 сентябрьда 1923 чылда полған.

ХЫЗЫЧААМ

Кемнінъ хачан даа пала чох полған, ағаа прай даа час палалар пір онъдайлыг осхастар: сині-тузы читке-лекте олар пір дее ниме пілбинчелер: ылғирға, аах-тирға паза улуғларына ла харыг поларға пілчелер тіп сағынчалар. Конечно, пу орта нимес. Мин хызычаамны муиъ даа наа төреен палаларнынъ аразында танирбын, анынъ прай поэыни — сырайыннынъ омазы, поэынынъ харагы, ўині пасхазыннина тўй нимес. Анынъ узупчатханын, хайди уйғуда холычахтарын мин тынъ ораап салған одеяло алтыннанъ сығарчатханын паза хайди ол харахтарын азып, халын узун кірбіктерінінъ аразынанъ поэынынъ алнындағы нимені харах албин кёрчеткенін мин частанъ даа кёрерікпін — время ла полчанъ полза!

Че ананъ — пу хара-пасхачыл полған! — кўн сай пасха ла полып одырчанъ, мин онъар салгам, пала сынап таа ёсчеттір паза „кўнненъ нимес, че час сай алысчаттыр“.

Мына хызычах тынъ даа ылғастынъ аразында пірее кізінінъ табызын истіц салза тохтап парча. Ол амыр

табысты истіп пастабысхан паза частынъ „тик-так“ тўскеніне пазын айландыр сыххан. Пабазынанъ минзер харахтарын айландыраға пастабысхан, минненъ уучазынзар алай ба „Федя абаазар“ (иди піс, Зоя тѳреен соонда, ойнап Анатолий Петровичтинъ он ікі частығ харындазын адачанъмыс). Хызычаам мині танып пастир кўн читкен—пу чахсы, ѳріністіг кўн полған—мин аны хачанға даа ундубаспын. Мин пизік ўстўнзер мѳкейібіскем. Зоя минзер сизіктеніп кѳрібіскен, тўрче сағыныбызып, кўлінібіскен. Мині пу тустағы палалар прайзы даа нимелерні онъарбин кўлчелер тіп киртіндірченъ-нер. Че мин пілчем—ол андағ нимес!

Зоя тынъ кічіг полған. Мин аны удаа чуғчанъмын—паланы удаа чуғза табырах ѳсче тіп чоохтачанънар деревнида. Ол воздухта удаа полчанъ паза хысхы даа чагыннапчатса, ол тасхар сырайағы азых узучанъ. Піс аны кирек чохта холға албачанъмыс—минінъ ічем паза хазинем Лидия Фѳedorовна хызычах холға ўгрен парар тіп ўгреде чоохтааннар. Мин оларнынъ чоохтарынанъ иткем, аннанъар Зоя хараағызын халын узучанъ. Ол абытсыннар алай ба холда ал чѳрзіннер тіп сурынмачанъ. Ол пір дее ниме пілбин амыр ѳскен. Пірееде „Федя абаа“ анынъзар киліп, пизігінінъ хыринда турып алып, сурчанъ: „Зоячах, чоохта: дя-дя! Пир! Че, чоохтанзанъ за: ма-ма! ба-ба!“

Анынъ ўгренчізі тынъ кўлген паза арығли пілдізі чох ниме полбыранған. Нинче-де кўн пазынанъ сынап таа ол нимелерні пастап чахсы нимес, че ананъ прайзын чахсы адап сыххан: „дядя“, „мама“... Сағыzyma кірче, анынъ „мама“ паза „папа“ тіп сѳстерінінъ соонда хайдағ-да чапсыстығ „ап“ сѳс полған. Ол кічичек поэ полда турчатхан, ананъ кинетін азах пазына кѳдірінібізіп „Ап!“ теен. Соонанъ піс пілгенібіс ол „Мині холға алып ал!“ теені полтыр.

ХОМЗЫНЫСТЫҒ ХАБАР

Апсахтар даа пілбеен хатығ паза соох хысхы турған. Минінъ сағызымда ол январь ай поэзынынъ пустығ соох харасхызынанъох халған: Владимир Ильичтинъ ўреп парғанын искен соонда, прай ниме алызып, ибіре харасхы полбысхан. Ол піске вождь ла, улуг, оланъай ла кізі полбаан. Чох, ол паарсастығ чагын арғыс паза

полғанына ла чѡп пирченъ полған: пістінъ селода, пістінъ чуртыбыста нима полчатханы—прай аннанъ килченъ—іди прайзы пілченънер паза сағынчанънар.

Алында пістінъ прайзы ікі ле школа полған, че ам оннанъ кѡбѡк—аны Ленин иткен. Алында чон чох паза астап чуртаан, че ам ол азах ўстўне турыбысхан, пик, чახсы, арығли пасха онъдайнанъ чуртабысхан. Ленинни полбаза, кемні зе піс анынъ ўчўн благодарить поларбыс? Кино сыххан. Ўгретчілер, врачтар паза агрономнар крестьяннарданъ беседалар иртірченънер, оларға лекциялар хыгырчанънар: чон туразында паза избачитальняларда чон толдыра полчанъ. Село табырах ѡс сыххан, чарых паза кѡғліг чуртас полибысхан. Кем пічік пілбинче—ўгренип алған; кем пічік пілген—аннанъ андарох ўгренирденъер сағынған. Хайданъ за ол прай нима, андағ наа чуртасты кем піске ағылған? Пу сурыға прайзынынъ пір нандырығ полған, пір аарлығ паза чарых ат: Ленин.

Кинетін ол чох пол парды... Ол сағыста тудылбинчатхан, мынынанъ чаразарға чарабас полған.

Полған на иирде крестьяннар постарынынъ тынъ улуғ ачығларынанъар чоохтазарға Анатолий Петровичсер кірченънер.

— Хайдағ кізі ўреп парды!.. Ильич чуртаплачатпачанъ ма, чўс чылға читіре чуртирға кирек ағаа, че ол ўреп парды...—чоохтанчатхан Степан Корец апсах.

Февраль айда Осинавай Гайзар Сталин арғыстынъ Советтериниң II Всесоюзной съездінде чоохтанған чоогы „Правда“ газетада килген. Анатолий Петрович избачитальняда газетаны истілдіре хыгырған. Чон тынъ кѡп чыыл парған, анда яблоко даа тўсченъ чир чох полған, паза Сталинниң чоогынынъ полған на сѡзі кізілерниң чўректеріне тиренъ сиип турған.

Анатолий Петрович тоос салғанда, газета холданъ холға парыбысхан: полғаны ла аны поэзынынъ харағынанъ кѡріп аларға паза кўстіг кѡні сѡстер пазыл парған пу клятвалығ чоохтығ чачынны тудып аларға сағынған.

Нинче-де кўн пазынанъ Осинавай Гайзар, тоғысчы Степан Забабурин килген. Алында ол пістінъ аалда пастух полған. Ол, Владимир Ильичтің хомдызын кѡрерге пістінъ странанынъ прай саринанъ чон хайди чыылысханын чоохтаан.

— Соох тынысты іскер тартча, — чоохтаан ол, — хараа полған тасхар, че чоннынъ парчатханы хыри-пазы кѳрїмминчеткен. Палачахтарын, халғанчызын кѳрїп алзыннар тїп, постарынанъ хада алып алғаннар.

— Че піс аны кѳр полбаспыс, паза Зоячаа таа кѳр безѳк — ачырганып чоохтанған Анатолий Петрович.

Андада піс Кремлёвскай стена хыринда хачанға даа мавзолей пўт парарын паза нинче-де чыл пазыннанъ килїп, Ильичті кѳрїп аларға чарирын пїлбеебіс.

Мин Иосиф Виссарионовичтің клятвазы пазылған газетаны чыып салғам. „Хызычаам ѳс парза хығырар“ тїп сағынғам мин.

ООЛҒЫМ

Анатолий Петрович стол кистінде одырып алып, Зояны хучағына одыртып аларға хынчанъ. Ол азыранчатса хығырарға кўс полчанъ, хызычағы, тізенъ, пазын ағаа чапсыра тут салып, ағаа пїр дее харығ полбин, аринча сым одырчанъ.

Ол алындағох осхас кічишек, түренъ полған. Ол он пїр айлығдох пазып пастабысхан. Ол уғаа чалахай паза кїзее киртїнчек полғанынанъар, ағаа прай кїзі хынчанъ. Ол сиден Ізїгїненъ сығып алып турчатчанъ, ырчкеткеннерге кўлїнченъ, че оларнынъ пїреезі ойнап „Минзер ааллап паранъ ма?“ тїп чоохтанза — ол холын сала манъзыри пїрїп, наа танызынанъ хада парчанъ.

Зоя ікї часха парчатханда чахсы чоохтаныбысхан паза „аалданъ“ айланза прай чоохтап пїрченъ:

— Мин Петровнада полғам. Петровнаны пїлчезїнъ ме? Анынъ Галя, Ксая, Миша, Саня паза кїрі аға пар. Паза інегі, хурағаннары парох. Хайди олар сегїрїсчелер!

Кїчїг харындазы Шура тѳреенде Зояға ам даа ікї час толғалах полған. Оолғычах чарыхха сыхханда тынъ паза ѳтїг табыснанъ аахтаан. Ол тынъ сурыныстығ паза киртїністіг чоон табыснанъ хысхырған. Зоянынъ хыринда ол ирем дее паза хазых таа, че андағох чарых харахтығ паза кўренъ састығ полған.

Зояға Шура тѳреен соонда „Син улизынъ. Син улугзынъ“ тїп удаа чоохтачанънар. Ол стол кистінде улугларданъ хада пѳзік стулда одырчанъ. Комнатада пїр дее кїзі чох полза, Шуразар улуг кїзі чїли айланчанъ: Шура умчузын тўзірїбіссе, ағаа ал пїрченъ; ол усахун

парза анынъ пизігін абытчанъ. Ам мин аны маға пірее ние идерге полыс пирзін тіп сурчанъмын.

— Зоя, пелёнка ағыл пир,—чоохтачанъмын мин. Чірче, пожалуйста, пирдек.

Алай ба:

— Чедек, Зоя, маға чыы саларға полыс пир: книганы чыы сал, стулны орнынзар турғыс сал.

Ол прай нимені тынъ хынып итченъ паза хачан даа сурчанъ.

— Паза ние идим?

— Хачан ағаа ўс час полғанда, Шураа, тізенъ, ікінчі чазы парчатханда, ол аны холынанъ чидініп алып, бутылка алып алып, уучазынзар сўтке парыбысчанъ.

Сағызыма кірче, пірсінде інек саапчатхам. Шура хыримда айлаханчатхан. Пір хыринда Зоя холында аях тудын салып, наа саған сўтті сағыпчатхан. Інекті сектер чархандырғаннар: тыстан полбин ол хузуруғынанъ сабынған паза мині сабоғысхан. Зоя, аягын табырағынча сал салып, пір холынанъ інектің хузуруғын хаап алған, паза пірсиненъ сымых алып алып, сектерні хуйдырып ала, чоохтанған:

— Син ноға ічемні сохчазынъ? Син ічемні сохпа!

— Ананъ, минзер көрбізіп, танъ сурынып, танъ чарадып „Мин саға полысчам!“ тіп хоза чоохтанған.

Олар ікөленъні хада көрерге кўлкістіг дее полчанъ: Зоязы, тўренъ, Шуразы, тізенъ, иттіг полчанъ.

Селода Шураданъар чоохтасчанънар: „Пістінъ учительницанынъ оолгычағынынъ тоғырхызы сыныннанъ узунох; аны хабырғазынча турғыс алай ба азахха турғыс—пөзігі пір ле осхас“.

Сынап таа: Шура, иттіг, нытпах, пір час чарымда Зояданъ кўстігөк полған. Че андағ даа полза, Зоя аны көрерге харығзынмаан, ол пірееде ағаа хатығланып хысхыр таа сыхчанъ.

Зоя пастабох арығ чоохтанған, хачан даа кічіг тілленмеен. Шура ўс часха читіре „р“ букваны адап полбачанъ. Мынзы Зояны тынъ ачырғандырчанъ.

— Че, Шура, чоохтандах: ре-ше-то,—сурчанъ ол.

— Лешето,—хатабох чоохтанчанъ Шура.

— Чох, андағ нимес! Хатабох чоохтандах: ре.

— Ле.

— „Ле“ нимес, „ре“! Хайдағ син толказы чох оолгычахсынъ! Че хатабох: режь.

- Лежь.
- Корова.
- Колова.

Пірсінде Зоя, чархазы тут парып, кинетін аязынанъ харындазынынъ хамагынанъ сабысхан. Че ікі частыг үгрениі төрт частыг учительницаданъ хай-хай күстіг полған. Ол өкпелен парып пазын сілігібіскен паза Зояны іде сазыбысхан.

— Ортах пар!—ол тарынып хысхырыбысхан.—Нимее тудысчазынъ!

Зоя андар танънап парып көрібіскен, че ылғабаан. Че ұр ниместенъок мин пазох хатап истіп салғам:

— Че, ададах: кровать.

Шура, Зоянынъ сөзін истіп, хатабох чоохтанған:

— Кловать.

Пілбинчем, пілченъ ме Шура, семьяда прайзынанъ кічіг полчатханын, че анынъ ол кічігденъок тузалан пастабысхан. „Мин кічігбін!“ тіп ол поэнынъ арачыла-нызында хоптанып чоохтачанъ. Ағаа пірее ол алып аларға сағынчатхан нимені пирбинчетселер, ол „Мин кічігбін!“ тіп сурыныстыг хысхырчанъ. Ол поэнынъ сынын паза күзін пілініп, пірееде сылтағ даа чох чалтанмин „Мин кічігбін!“ тіп искірченъ. Ол ағаа хынчатханнарын пілченъ, аннанъ андар, Зояны, мині, пабазын паза ууча-зын—прайзын поэнынъ онъдайынча идерге хынған.

Сала даа ылғирға идібіссе, уучазы чоохтанчанъ:

— Че, кем минінъ Шурачағымны соғыбысты? Минзер табырах қил, аарлницаам! Ана ние пирем мин поэмынынъ кічичек вугыма!

Шура, брчіліг, пултайған сырайлығ, уучазынынъ хойнынзар одырып алчанъ.

Ағаа пірее ние пирбинчетселер, ол полға чадыбы-зып, хулах туныстыг хысхыр сыхчанъ паза азахтарынанъ тебініп алай ба хоптанып, өстеп сыхчанъ. Прай анынъ көрмі піди тіпчеткен чліл пілдірченъ: „Ана мин, хай-ран кічичек Шура, маға пір дее кізі ачынминча паза иркелетпинче!“..

Пірсінде, ағаа обед алнында кисель пирзіннер тіп сурынып, Шура хысхырып паза ылғап сыххан. Ананъ піс Анатолий Петровичненъ хада комнатаданъ сых парыбысхабыс. Шура чалғызан на халған. Ол пастап хысхырыбох ылғап парчатхан, соонда пірее-пірее ле туста сур салча: „Кисель пир! Кисель чирім қилче!“

Ананъ, соонда анча көп сөс хоратпасха тіп сагынып алган осхас паза оланъай ла хысхырған. „Пир! Чирім килче!“ Піс сыхчатханын ылғас аразында онъарбин халған, че сымсырыхты онъар салып, пазын көдірген, ананъ ибіре көрібізіп, хысхыраын тохтат салған: күстенерге турызар ба пірдеезі испинчетсе! Ол, көп нимес сагынып алып, тахпайахтарданъ ниме-де пүдіріп пастаан. Ананъ піс нандыра кір килгебіс. Пісті көр салып, ол хатабох ылғап сыххан, че Анатолий Петрович хатығ чоохтанған:

— Паза ылғир ползанъ піс сині чалғысхан артыс саларбыс, че поэбыс синненъ хада чуртабаспыс. Пілдінь ме?

Шура сым пол парған.

Пір хати ол ылғабысхан, ананъ сарсых хараананъ саалааларынынъ аразынанъ көрчеткен: піс анынъ ылғаанына ачынчабыс па алай чох па тіп. Че піс ағаа пір дее хайығ салбиныбысхабыс: Анатолий Петрович книга хығырған, мин, тізенъ, тетрадьтар сыныхтаам. Андада Шура ағырин минзер киліп, хойнымзар пір дее ниме полбаан чіли сығып алған. Мин анынъ сазынанъ сыйбабысхам, ананъ ползар тўзірібізіп, поэмынынъ тоғызын ит сыххам, Шура маға паза харығ полбаан. Пу ікі случай аны имнебіскен: піс аны чазырхатпинчатханда, ол малхадарын паза хысхыраын тастабысхан.

Зоя Шураа тынъ хынчанъ. Ол удаа хатығ көрімненъ пірее улугъ кізілернінъ чоохтанғаннарыннанъ чоохтанчанъ: „Нимее паланы чабал ўгредерге, санъай даа ылғап алзын—улугъ хыял нимес“. Пу сөстерні ол тынъ килістіре чоохтачанъ. Че харындазынанъ хада халза ағаа алызин чох паарсачанъ. Анъдарылчатса алай ба ылғап пастапчатса, ол андар чўғўр киліп, анынъ холынанъ чидінченъ паза пістинъ тошпахты көдірерге күстенеченъ. Ол анынъ харағы чазын поэмынынъ көгееенінінъ идегіненъ чызыбысчанъ паза аны алдап сыхчанъ:

— Ылғаба, хыйға оолғычах поэмыс. Мына, ам хыйға!.. Мына, кубиктерні тут. Че, тимір чоал пүдіренъ, хынчазынъ ма?.. Че, мына журнал. Хынзанъ, саға картинкалар көзідем. Мына, көрдек...

Чапсыстығ даа: Зоя пірее нимені пілбинчетсе андох сынынанъ сығарыныбысчанъ. Шура уғаа хара-пасхачыл пала полған, анынъ „пілбинчем“ тирге арығли тілі парбачанъ. Пірее ниме пілбинчем тіп чоохтанмас ўчўн, ол

прай ние идерге тимде полчанъ. Анатолий Петрович чахсы сіліг картинкалыг улуғ олған книжказы ал килген: мында, тізенъ, пасха-пасха животнайлар, предметтер, кізілер хоосталған полған. Піс олғаннарнанъ хада пу книганы асхылрға хынчанъмыс, мин, пірее рисунокты кѳзідіп, Шураданъ сурчанъмын: „Че, пу ниедір?“ Таныс ниемі сах андох, хынып паза махтанып, адап пирченъ, че ние ол сағын таппачанъ пірее ниемі пілбинчетсе, нандырыгданъ на ос халарға!

— Пу ниедір?—мин сурчам, паровозты кѳзідіп.

Шура улуғ тынча, туртухча, че кинетін кѳйтік кѳлінібізіп тіпче:

— Позынъ чоохтадах!

— Пу чи, ниедір?

— Танъағас,—табырах нандырча ол.

— Сын. Че, пу ниедір?

Пу картинкада—таныс ниемс, животнай: тиебе.

— Іченъ,—сурча Шура,—Син пу страницы азыбызып, пірее пасха ниемі кѳзіт!

Маға хынығ, пазох ол хайдағ ниемелер сағын табар.

Че, пу ниедір?—ѳнетін ол пілбинчеткен бегемотты кѳзітчем.

Амох, азыранып алзам чоохтирбын,—нандырча Шура, позы,тізенъ, кѳстеніп ўр тайнанча, тоозарға сағынминдаача. Андада мин кѳліничеткен, кѳк кѳгенектіг паза ах фартуктығ хызычах хоостал парған картинканы кѳзідіп, сурчам:

— Пу хызычахтынъ ады кем, Шурик?

Шура, чойырхап кѳлінібізіп, нандырча:

— Син аннанъ позынъ сур!

ТАЙ ІЧЕ

Олғаннар Мавра Михайловна тай ічелерінзер ааллап чѳрерге тынъ хынчанънар. Ол оларны тынъ ѳрчіліг удурлачанъ, сўт ізіртченъ, лепешкаларнанъ сыйлачанъ. Ананъ соонда, пос тус полза, оларнанъ хада оларнынъ хынчанъ ойыннарын ойначанъ, аны „Репа“ тіп адачанънар.

— Инейек репа одыртып салған,—сағынып ала пастачанъ тай ічелері,—ананъ чоохтанча: „Репа, тадылығ, пик, улуғданъох улуғ иде ѳс пар“. Репа улуғ, тадылығ, пик, тоғылах, сарығ ѳс парған. Инейек репа чуларға парған: тартыпча, тартыпча тартып полбинча... (Мында

ол чулылбинчатхан репаны тартыпчатханын көзіт пирченъ). Инейек Зоя внучказын хыгырып алған (мында Зоя тай іезінінъ юбказына чапсыныбысчанъ): Зоя инейекті тартыпча, инейек репаны—тартыпчалар, тартыпчалар тартып плбинчалар. Зоя Шураны хыгырып алған (Шураны ла сагаан, Зоянынъ кистіне чарбанып алар үчүн): Шура Зояны тартыпча, Зоя инейекті, инейек репаны—тартыпчалар, тартыпчалар (олғаннарнынъ сырайларында чидікпни сахтапчатханы көрінче)... репаны чулып алдылар.

Паза мындох тай ічелерінінъ холында хайданъ-да яблоко алай пирогычах, алай ба сын репа пол парча. Олғаннар Мавра Михайловнаа сыхтаспінанъ паза хатхырбинанъ чарбаныбысчанънар, ол, тізенъ, оларға сыых пирченъ.

Шура тай іезінінъ иркінін алтабинанъ — „Тай іченъ, репа тартанъар!“ тіп сурчанъ.

Хачан ікі чыл пазынанъ пу нымахты олғаннарға кем-де сын пасталчатханынанъ чоохтап пирерге идіп „Апсағас репа одыртхан...“—тіп чоохтангандох, олар ікізі дее чөптіг тоғыр полғаннар:

— Инейек одыртхан! Апсағас нимес, инейек!

... Мининъ ічем прай поэнынъ чуртазын харааданъ харааға читіре тоғынып иртірген. Анынъ прай хозыаствоэ поэнынъ холында полған—тура, хыразы паза алты пала; прайзын тонандыарға, чуурға, азырирға, прайзына тағырирға кирек полған, ана іди ічем поэна аябин тоғынған. Ол пісненъ, палаларынанъ, че соонанъ внуктарынанъ хачан даа пір ле осхас паарсах полчанъ. Ол тик ние чоохтабачанъ: „Улуғларынъны улуғланъар“,—анынъ чоохтанған чооғы олғаннарға пілдістіг ползын паза сағыстарында, чүректерінде халзын тіп күстенченъ. „Мына піс турада чуртапчабыс,—ол Зоянанъ Шураа чоохтачанъ,—аны апсахтар пүдіргеннер. Мына Петрович піске хайдағ чохсы пес сал пирген! Петрович—кірі, хыйға, анынъ холлары алтын осхастар. Хайди за кирілерні улуғлабачанъ?“ Ічем тынъ чохсы кізі полған. Мининъ олған тузумдағы кўннерде пірее кіленчіктерні көр салза—хығыр киліп, суғарыбызар, азырабызар, пірее хайдағ-мындағ иргі кип-азах пирібізер,—ол тустарда ибі чох кізілер көп чөрченънер.

Пірсінде пабам сундукта ўр хазынған, ананъ сурған:—іче, мининъ көгілбей көгенеем хайдадыр?

— Паба, тарымма,—ічем арынып нандырған,—мин аны Степанычха пірібіскем. (Степаныч кирі, ибізі, чох, ағырыг апсах полған. Ічем анынъзар чѳрченъ, пар нимененъ полысчанъ).

Пабам холынанъ на сабын салған.

Ам, нинче-нинче чыл пазынанъ, мин удаа сағысха кирчем, хайдаг сыдамахтыг ипчі полған минінъ ічем.

Пір хати мындаг ниме пол парған—пістінъ інекті ал парыбысханнар. Полғаны ла пілче, хайдаг ачырғаныстыг ниме пу крестьянской семьяга. Че ічем пір сѳсененъ дее хоптанмаан паза пір харах чазы даа тѳкпеен. Пазагы чылында сағызыма кірче, ѳрт полып, пістінъ прай ниме тооза кѳй парған. Пабам ачыгданъ арыглы азахха тѳс парған. Ол анъдарыл парған агас ѳстѳнде, холларын киртізі чох тѳзірібізіп паза харахтарын чирзер киртізі чох кѳріп, одырыбысхан.

— Паба, ниме чох, нимені тоғынып аларбыс!—ічем анынъ хыринзар киліп чоохтаан. Пас киліп, тѳрче турып, пазох хоза теен:—кѳр, ачырғанма, сиданып аларбыстар!

Минінъ ічем пір дее пічік пілбеченъ, ѳлгенче-парғанча пір буква даа пілбеен, че пічікке тынъ хынчанъ паза улуглачанъ. Піс, олғаннар, анынъ улуг хайинанъар пічікчі кзілер полып алғабыс: ол пісті школаа, ананъ гимназияга пірібізерге кѳстенген.

Пістінъ семья удаа хызыл турған, пірсінде, кирек тынъ хомай полыбысханда, пабам гимназияданъ Сергей тіп улуг харындазымны тѳртінчі класстанъ ағыларга идібіскен. Ічем аннанъар истерге дее хынмаан. Сергей тохтабин ѳгренин тіп ічем прай нимее тимде полған: начальствозар чѳрген, алданған, оолгын гимназияга казеннай кѳзіненъ ѳгредерге алзыннар тіп сурынған.

—Син, іче, пір буква даа пілбинчезінъ, че прай киректі онъдайлап чуртапчазынъ,—пабам кѳѳ-саа чох чоохтанған.

Ічем таласпачанъ, че поэнынъ сағынганында хатыг турчанъ. „Сын чоохтапчалар: ѳгрени—кѳн, ѳгрени—меені—харасхы“, ол аны чоохтанарга хынчанъ. ѳгрени—меен кизее харасхы чурталчатханын ол поэнынъ чуртазынанъ сыгара пілченъ.

—Школаа парзар, чохсылаан ѳгренинъер,—ол Зоянанъ Шураа тіченъ.—Хыйга полып алзар, кѳп нимені пілзер—сірерге дее чохсы, пасхаларына даа ниик полар.

Инейек ныхах саларга чаны-чох полған. Ол ныхахты кѳп пілченъ, паза аны, итчеткен нимезін пір минута

даа тастабни, чоохтап пилченъ: палгачанъ, яблах хастачанъ алай ба халас хойытча, че позы амырли, манъзырабин, сагынчатхан на чили тыыда чоохтанып одырчанъ:

— Арыг аразынча тўлгў чўгўр париган, ағас пазында кўркўнї кўр салып, ағаа чоохтапча:

„Терентий, Терентий! Мин городта полғам.“

„Бу-бу-бу! Ползанъ чи“.

„Терентий, Терентий! Мин указ алғам!“

„Бу-бу-бу! Алзанъ чи“.

„Сїрерге, кўркўлерге, ағас пазында одырбасха, че тўремїл кўк пўктерче чўрерге“.

„Бу-бу-бу! Чўрерге полза, чўрерге“.

„Терентий, Терентий! Тїгї чолча кем килче?“

„Бу-бу-бу! Ир кїзї“.

„Терентий, Терентий! Кїзї соонанъ кем чўгўрче?“

„Бу-бу-бу! Хулунах“.

„Терентий, Терентий! Авынъ хузуругы хайдағдыр?“

„Игїрелте тут салған“.

„Че зе анымчох, Терентий! Маға манъ чоғыл синненъ чоохташып одырарга!“

Зоянанъ Шура, чабызах скамейкачахта хости одырып алып, тай їчелерїненъ харах албин кўрчелер. Че ол нымахты тооспинанъ—мындох нааны пастапча: сарыг пўўрденъер, тўгдўр абаданъар, хортых хозаннанъар паза хатабох кўйтїк тўлгўденъер...

ХАРЫНДАЗЫ ПАЗА ПИЧЕЗІ

Тура хыринда чазычахта хадағ чох чўрчеткен аттар данъ паза їнектерденъ хорыгып, Зоянанъ Шураа иб хыринда, палисадникте, ойнирга чаратчанъмыс. Че улуг хызычахтарнанъ—Манянанъ паза Тасянанъ—олар ырах парыбысчанънар, огородсар, суғ хазынзар. Кїчїг дее полза, пу суучах кўглїг полған паза суға тўс парарынанъ хорыхпин, анда кўн тооза даа сомарға чарир полған.

Зоя чайғыда сачоктыг хубағаннар соонча чўгўр чўрченъ, чахаяхтар ўс килченъ, ананъ хатабох сомчанъ, паза позы пис частыгда кїп азағын суғ хазында чууп алып, андох хурудып алып, ибзер арыг килченъ.

— Їченъ, кўрдек,—чоохтачанъ ол, минїнъ сырайымзар тыыда кўрїбізїп,—мин чахсы чууптырбын ма? Син минї хырыспассынь ма?

Кўнге кўй парған, хызыл сырайлығ, чарых кўренъ харахтығ пис частығ хызычахты амдығы ла чили кўр-чем. Ам на табырах чайғы нанъмыр иртіп парды—кўн хатабох ізитче, пёзік тигірдегі халғанчы пулуттарны чил хайдар-да ырах горизонт кистінзер сўрче. ағас салааларынанъ ам даа улуг тамчылар тамчылапчалар, че Зоя, тізенъ, минзер чалаас азах чылығ салбыхтарча хатхырып ала, кўгенегі хайди ол пол парғанын кёзидіп ала ойлап одыр...

Че хайдағ чяхсы полған ыраххы пўксер отха парарға (санъай даа хатығ, сыххтас ханъааны чабал адычах тарт парзын—сағысырас па за ол!) паза пёзік сал салған ханъаанынъ ўстўнде одырып алып айлан килерге, че ананъ улуг кизилерненъ хада чыстығ отты сарай кистінзер хурузын тіп тастабызарға, анда салғактардағы чили тонъхар азып паза сегіріп ойнирға, халғанчызын майых парып, мындок отта тўрілібізін узу-бызарға!..

Хайдағ хынығдыр ағастарға сығарға! Алтынзар кўрзе хорғыстығ арах ползын тіп паза холға нискечек салаа кїр парза, кўп нимес чўрек тўклезін тіп, пёзік сығып аларға. Ананъ кўгенек талал парбазын тіп, ағыринах чалаас азахнанъ салааларны тілеп ала тўзерге.

Аннанъох артых сарай хырына алай ба санъ сапчанъ чирзер сығып аларға—палаларнынъ хынып харап кўрченъ пунктына. Прай село аядағы ла чили алнынъда чатча, че анда—чазылар, чазылар паза чазыларда хости чатчатхан деревнялар. Че анынъ соонда нимедір? Ырах-ырах?..

Ибзер айланып, Зоя минінъ хырымда одырып алып, сурчанъ:

— Іценъ, Осиновай Гайнынъ озаринда нимедір?

— Село андағ—„Спокойнай хуторлар“ тіп адалча.

— Че анынъ озаринда чи?

— Соловьянка.

— Соловьянканынъ озаринда нимедір?

— Павловка, Александровка, Прудки.

— Аннанъ чи? Кирсановтынъ озаринда нимедір?

Тамбовтынъ озаринда Москва ба?—ананъ улуг тыныбысчанъ:—Андар парза чарирчых!

Пабазы пос полза, ол анынъ хойнынъда одырып алып, пасха-пасха сағыбаан сурығларны сурглап одырчанъ. Паза пабазы чир ўстўнде нима полчатханын

чоохтапчатханын инъ не хыныг нымах чили исчетченъ: пѳзік тагларданъар, кѳк талайларданъар паза хойыг ағастарданъар, ыраххы улуг городтарданъар паза анда чуртапчатхан кизилерденъер. Пу минуталарда Зоя чоохсар ла айлан парчанъ: анынъ ахсы сала азыл парчанъ, харахтары чылтырасчанънар, ол тынарга даа ундубысхан чили пилдирченъ, ол наа нимелерни исчедлп, майых парып пола-пола пабазынынъоох хучагында узубысчанъ.

Тѳрт частыг Шура, тізенъ,—сохтанъых, суулах, пир дее нимеде анынъ кирегі халбинча.

— Шуранынъ ізебі хыймырапча!—Зоянынъ ырук парган табызын исчем мин.

Сынап таа хыймырапча! Хайдаг пасхачыл нимедір?

— Сининъ анда нименъдір?

Прай ниме оланъай ла: ізебинде майскай хара хурттар толдыра—олар анда сірлесчелер, сығарга кўстенчелер, че Шура, тізенъ, ізебин муззуриинанъ тут салча. Хайран хара хурттар!

Пу ізептерденъ ниме ле таппинчам мин иир сай! Рогатка, сўлейке кизегі, крючоктар, тастар, тимірлер, хатыгданъ-хатыгох чарадылбинчатхан спичкалар—прайзын санап полбассынъ. Шуранынъ хамагы удаа сіс парчанъ, азахтары паза холлары оя тартылглап паза тырбахтал, тізектері, тізенъ, чара тартыл парчанънар. Пир чирде одырага ағаа хайдаг-да аар, хатыг чаргы осхас полчанъ. Иртенненъ пир часха тере чўгўр чѳрче, атыхча, мин олғаннарны ибзер иирдегі азыралга паза узирга хығырганча, ол нанъмыр чаған соонда иб аразында палка тудынып алып, салбыхтарны сапхлэп, ойлап чѳргенін мин пир ле хати кѳрбсем. Чачырапчатхан суглары анынъ пазынанъ азыра чачырап, ооғазах фонтаннар чили тўзіп, аны прай ол ит салчалар, че ол аны даа пилінминчеткен чили пилдирче, палказынанъ аннанъоох тынъ чачырадып, нинче пар кўзіненъ поэы сагынып алған сарынын сарнап чѳрче. Мин пу сѳстерні онъар полбаам, че хайдаг-да воинственной паза ѳрчиліг: „Трам-ба-бам! Барам-бам!“ истілген. Прай ниме пилдістіг: Шураа поэынынъ ѳрінгенін прай аны ибирчеткен нимелер алнында кѳзідерге кирек нооза, аны кўн дее, ағастар даа, чылыг тиренъ салбыхтар даа ѳріндіргеннерін кѳзідерге кирек!

Зоя Шуранынъ тѳреміл прай ойыннарын хада ойначанъ арғызы полған, ол ідѳк суулазып, ѳрчиліг чўгўр-

ченъ паза атыхчанъ. Че ол тапсабин ур одырып истерге пілченъѡкъ, ол туста харахтары анынъ сизіктіг полчанъ-нар паза хара кѡміскелері ағырин арах пірікченънер. Пірееде мин аны ибденъ ырах нимес анъдарылган хазынъ ұстунде кѡрченъмін: ол наахтарын таянып алып поэнынъ алнынзар кѡні кѡрп одырчанъ.

— Син нога іди одырчазынъ?—сурчанъмын мин.

— Мин сағысха тўзібіскем,—нандырчанъ Зоя.

Мин ирт парган ыраххы кўннернінъ пірсін сағысха кирчем. Піс Анатолий Петровичнень, олганнарны поэбыснанъ хада алып алып, апсахтарзар ааллап парарга тимненгебіс. Піс килерібістенъ тай ағазы Тимофей Семёнович Зояға чоохтаан:

— Че син хайди полып, сох хызычах, кичее маға тайма нимені чоохтаазынъ?

— Хайдаг тайма нимені?

— Мин синненъ очкилерімні хайдар ит салдынъ тіп сурганда, син „Пілбичем“ теезінъ. Ананъ мин оларны лавка алтыннанъ таап алғам—сынап таа син оларны андар тастабысхан поларзынъ, паза итченъ кізі чоғыл.

Зоя тай агазынзар алтыннанъ чоғар кѡрібіскен паза пір дее ниме нандырбаан. Че ур ниместенъ пісті столға одыртханнарында, ол теен:

— Мин одырбаспын. Маға киртінминчеткеннерінде, мин азыранмаспын.

— Че, нимедір зе анда, ирт парган нимеде. Одыр, одыр!

— Чох, одырбаспын.

Ана ол іди одырбин салган. Мин апсахтынъ пис частыг паланынъ алнында арын парғанын кѡргем. Мин Зояны нанчатханда чолда хырысхам, че Зоя ылғап ала хатап, хатап нандырған: „Анынъ очкилеріне мин хадылбаам. Мин сынны чоохтаам, че ол, тізенъ, киртінминче“. Мин анынъ хомзыннызы тынъ улуғ полғанын кѡргем.

Зоя пабазынанъ тынъ ынағ полчанъ. Пабазы поэнынъ киректерін идіп, анынанъ чоохтаспинчатса даа, Зоя анынанъ хада поларға хынчанъ. Анынъ соонча ол іди ле чѡрбеченъ, че сизінченъѡкъ.

— Кѡрдек, пабам прай нимені ит пілче,—чоохтачанъ ол Шураа.

Сынап таа, Анатолий Петрович прай нимені поэ ит пілченъ. Мынзын прайзы даа пілченънер. Ирте

пабазы чох халған семьядағы улуғ оолғыва прай нимені идерге киліскен. Ол хыра тартчанъ. Ұрен салчанъ, тамах кисченъ. Андағ даа полза, изба-читальняда паза библиотекеда көп тоғыс идіп маньванчанъ. Пір селодағылар Анатолий Петровичке тынь хынчанънар паза аны улуғлачанънар, ағаа киртінченънер, чуртас кирегіненъер паза аннанъ даа пасха киректерденъер киліп чоохтасчанънар, че ревизионнай комиссияға ізестіг кизи тударға сағынзалар—кооперациянынъ паза кредитнай товарищественнынъ тоғызын сыныхтирға итчетсе чоох таа чох: „Анатолий Петрович! Аны микелеп полбассынъ, ол прай даа киректі пілер“ тіченънер.

Паза анынъ пір онъдайы кизілерні чағын тартчанъ. Ол сын паза көні сағыстығ полған. Че пірее кизи андар чөп аларға килзе, ол анынъ сын нимес полғанын піліп алып, сағынмин даа чоохтачанъ:

— Син саба парчазынъ, мин синінь саринъда турбаспын...

— Анатолий Петрович хачан даа тайма нимені чоохтабас,—пасха-пасха кизілерденъ удаа исченъмін мин.

Андағ даа полза ол улуғланмачанъ, хачан даа поэнынъ пілізіненъер көдірілбеченъ. Андар чөп аларға поэнанъ даа улуғ кизілер, аалдағы улуғлатчатхан даа апсактар улуғ хыныснанъ килченънер.

Сынап таа, аннанъ прай нимеденъер сурып аларға чарир, ол прай нимее нандыр пілченъ. Ол тынь көп хығырчанъ паза хығырғанын чахсы пілдістіг чоохтап пілченъ. Зоя изба-читальняда анынъ крестьяннарга газеталар хығырчатханын паза пістінъ странада полчатхан хабарларны, гражданской чааданъар, Ленинненъер чоохтапчатханын истіп, ұр одыр килченъ. Истіпчеткеннер ағаа удаа ұзүгі чох сурығлар пирченънер:

— Анатолий Петрович, син электричестводанъар чоохтаазынъ, че ам, тізенъ, тракторданъар чоохта—пу аннанъох артых хайхастығ полар, неке? Хайди за андағ чоон ниме пістінъ кизек чирлерібісте айланып алар?... Че мындағ ниме: нбөс сынап таа андағ, поэны кисченъ, сапчанъ паза арығ тамахты хапха урчанъ машина пар полар?..

Пірсінде Зоя минненъ сурған:

— Нога пабама іди прайзы хынчалар?

— Син чи хайди сагынчазынъ?

Зоя сым пол парган, че олох кун иирде, мин аны чаттырчатханымда, мага сыбыхтанып чоохтаан:

— Пабам хыйга, прай нимені пілче. Паза чаксы кизи...

„КІЗІЛЕРНІ КӨРЕРГЕ, ЧИР КӨР КИЛЕРГЕ!“

Зояга алты час тол парганда, піс апсаамнанъ хада Сибирьзер парарга сагыныбысхабыс. „Кізілерні көрерге, чир устун көр килерге!“ хайди Анатолий Петрович чоохтаан.

Мына олғаннар пастағызын на станцияға читіре аттыг парғаннар, паровозты пастағызын на көргеннер, вагоннынъ полинынъ алтында терпектерниінъ ўзілбес-парбас чоохтарын, ыраххы чолнынъ амыры чох тынастас ырын искеннер. Көзенек озаринда деревнялар паза селолар, пүктегі маллар, суғлар паза ағастар табырах көрін парчалар, чалбах чазы табырах чыл парчатхан чили көрінче.

Пістинъ путешествиеніс пір неделя парган, че піске Анатолий Петровичненъ сурығларданъ поэчыаа чох полған: „Пу нимедір? Пу нимее киректір? Ноға? Нимеденъер?“ Чол парчатсанъ узирға чаксы поладыр, че олғаннар нимелер көріп, куньорте пір дее узирға хынамачанънар. Шуразы за иирзер майғыбызып, табырах узубысанъ, че Зояны иирде дее көзенектенъ азырып алчаа чох полчанъ. Хызычах көзенекте харасхы түзібіссе, улугъ тыныбызып, піссер айланчанъ.

— Пір дее ние көрінминібісті... одычахтар да... —ол халғанчызын чөпке кіріп, тынанаға тіп чоохтанчанъ.

Піс читінчі кунінде Енисейскай округтағы Канск городха килгебіс. Кічіг городычах, пір ле этажтыг ағас туралар, паза тротуарлары ағастанъох идйген полған. Піс олғаннарны гостиницазар анар салып, поэчыс чон ўгредининъ отделінзер пар сыххабыс. Пірее селоны ўзүріп алып, анда ікбленъ пір школада хада ўгретчі полып тоғынарға сагынғабыс. Піске назначениені Шиткино селозар пиргеннер, піс, тізенъ, көп время иртірбин, андар пар сыххабыс. Піс андаг сағыснанъ гостиницазар айланғабыс—көрзебіс: Шура полда кубиктерденъ ние-де итче, Зоя, тізенъ, чоғыл.

— Шурик, Зоя хайдадыр?

— Зоя теен: „Син мында одыр тур, мин саас аларга базарга пар килим. Мында прайзы даа саас тайнапчалар“.

Мин мындох хысхырыбызып, улицазар чүгүр сыххам. Город кічичек, ағас аразына читіре хол даа суныбызарга чарир,—сынап хызычаам андар парыбысса чи! Позыбысты даа пілінмин піс Анатолий Петровиченъ хада улицаданъ улицаа чөргөбіс, ограда даа халдырбаабыс пахлабаан, учураанынанъ на сурғабыс паза базарда полғабызох... Зоя пір дее чирде чох полған.

— Мына нимедір,—халғанчызын Анатолий Петрович чоохтанған:—пар гостиницазар, мині анда сағы. Мин хорығыбыстым пазох Шурананъ пірее ниме пол парбазын. Мин, тізенъ, милициязар парам.

Мин гостиницазар айлан киліп, оолғычаамны чидініп алып, пазох улицазар сыххам—комнатада сағирға сағыс чох полған.

Іди піс чарым часча тур салғабыс. Ананъ кинетін Шура хысхырыбысхан:

— Пабам! Зоя!

Мин оларзар удур чүгүр паргам. Зоя хызар партыр паза хорыхханынанъ сала арынып көрчеткен. Ол холында хайдағ-да тоғылах хара ниме тудын салтыр.

— Мына,—теен ол, піс чарылызып пис минута ла полған чили. — Пу саас. Ол тадылығ нимес.

Ол піди пол партыр, сынап таа ол базарзар партыр, ананъ саас алып алып, гостиницазар килченъ чолын ундубыстыр, хайди даа сурирын пілбинібістір. Позы ла сағызынанъ арығли пасха чирзер пар сыхтыр паза ағастар аразынзар сала ла читпиндір. Мында аны хайдағ-да пасха ипчі сизін салып („платтығ чоон ипчі“). чидініп алып, ананъ милициязар ағылтыр. Мында ағаа Анатолий Петрович орта полпартыр. Зоя стол кистінде одырып алып, залчы ла чили чай ізіп одырчатхан полтыр паза прай сурығларға нандырчаттыр: кем анынъ ады, хайданъ ол килген паза кемненъ хада, пабазынынъ ады кемдір, іезінінъ паза харындазынынъ. Ол сах андох харындазы кічиг, анынъ учун андар табырах айланарға кирек тіп чарыда чоохтап пирген.

— Хайди за син Шураны чалғысхан артыс салғазынъ? — пролап сурғам мин.—Син улугзынъ нооза, син, улизінъ, піс, тізенъ, саға ізенгебіс..

Зоя пабазынанъ хости турчатхан, ананъ кѳрерге чахсы ползын тіп, пазын табырағынча айландырып, харахтарын пабазынанъ минзер кѳрібіскен:

— Мин сах андох эйланарбын тіп сағынғам. Мин мында Осиновай Гайдағох чілі, прай нимені табырах таап аларбын тіп сағынғам. Син тарынма, мин паза іди полбаспын.

— Чарир,— кўлінгенін чазырып чоохтанған Анатолий Петрович.— Пастағы про тасталча, че паза сурын-мин пір дее чирзер парба. Кѳрчезінъ, іченъ хайди хорых парған?

СИБИРЬДЕ

Пістінъ Шиткинода турабыс пѳзік чар ўстўнде турған, анынъ хыринда чалбах паза табырах суғ аххан. Андар кѳрзенъ пас айланча, кизи хайдар-да чўсчеткенге тѳй. Хости, тізенъ, нинче-де хаалағ пазынанъ ағас. Хайдағ ағас! Чоон, пазынъны нинче-дее ханъайтсанъ пастары кѳрінминчеткен хузух ағастары; халын, нымзағас сыбылар, тыттар, тігеннер—оларнынъ парбах салааларынынъ кѳлеткізінде хайдағ-да чазыттығ отах алтындағы осхас харасхы полған. Хайдағ сымсырых! Піреде ле азах алтында салаа ығырап парча паза ўрўк парған хус тапсабысча—ананъ хатабох тиренъ, пір дее нимененъ сайбалбинчатхан нымахтағы царстводағы ла осхас сымсырых.

Пістінъ пастағы ағас аразынча прогулкаа чѳргенібісті сағысха кирчем. Піс тѳртѳленъ парбинанъ хойығ ағас аразынзар кір парғабыс. Ікі хучахча чоон хузух ағазы хыринда Шура анъмай парып тохтабысхан. Піс аннанъарох иртібіскебіс, агаа хысхырғабыс—ол ўндеспееен. Піс айлан кѳрібіскебіс. Пістінъ кічишек паза чалғыс оолғычағыбыс олох хузух ағазы хыринда харахтарын улуғ иде кѳріп, ағастарнынъ сууласчатханын тынънап турған. Ол сабыл парып, пір дее ниме кѳрбинчеткен паза испинчеткен—анынъ прозы чоғыл: ол поэзынынъ хысхачах чуртазында пір дее хати мындағ ағас кѳрбееен. Осиновай Гайда полған на ағазах санда полған! Піс Шураны хайди ла полза тибіредіп алғабыс. Че соонанъ даа, пісненъ хада ағас аразынча чѳрчеткенде, ол хайдағ-да амыр паза тапсабас пол парған: аны ағас сыбырап салғанга тѳй полған.

Иирде, узир алнында, Шура көзенек хырында ұр турған.

— Шура, син хайди полчазынъ? Нога узирға парбинчазынъ?—сурған Анатолий Петрович.

— Мин ағастарға „амыр хоньнъар“ теem, — нандырған Шура.

...Зоя ідők ағасха хыныбысхан. Ағас аразынча чөрері анынъ тынъ улуг паза пір дее нимененъ тинъ-нестіrbес хыныг тоғызы поған. Чистекке чөрченъ корзинканы хаап алып, ол брчіліг кірлестенъ түзіре ойлачанъ.

— Ырах парба,—мин аны алғап ўдезібісченъмін.— Син искезінъ ме, хончыхтар ниме чоохтапчалар? Мында ағас аразында пўўрлер паза абалар парлар!

Сынап таа ағас чистегіне чөрерге хорғыстыг полчанъ; аба тадылыг нимее хычыхтыг, ананъ хада хойыг ағас чистегі аразында тоғас парары наа нимес. Че анда даа полза, ағас чистегі—чоон сўўзўнлг, тадылыг мѣд ла осхас полчанъ, көп кізі чыылызып алып, көнектіг чистектеп чөрченънер, чыылысханнарнанъ, тізенъ, пірее мылтыхтыг ир кізі, мишка учурап парбазын тіп, хада чөрченъ. Сибиряктар нонъных таа, нымырт таа тер салчанънар паза хысхызына чидер иде мискелер тимнеп салчанънар—пу прай ағас аразында бскен чистектернінъ сығызы тынъ улуг полған, Зоя, тізенъ, сах ідők толдыра корзинкалыг брчіліг айлан турчанъ.

Олар Шурананъ хада суғ хазынзар суға чөрченънер—Зоя ағаа ідők хынчанъ. Ылуг нимес көнегестеріненъ иптел суғ сустып алып, ананъ чар ўстўнде турып, чарых салғахтар табырах ахчатханын көр турчанъ. Соонзар, кірлесте алай ба көзенек хырында турып, тынъ ұр сағынып төбін көр турчанъ.

Пірсінде Анатолий Петрович Зояны чўзерге ўгрет саларға сағынып алған. Аны поэынанъ хада алып алып, чарданъ ырах араx чўс парыбызып, анда артыс салған. Зоя суғ тартыныбысхан, сыгара чўс килген, хатабоx суғ алтынзар кірібіскен...

Мин чар ўстўнде бліг дее нимес, тіріг дее нимес турғам. Сынап, Анатолий Петрович хости чўскен; ол за саблыг чўзігчі паза хызычах суға тўс парар тіп мында хорыхчанъ даа ниме чох полған, че анда даа полза суғ тартынчатханын,суғ алтынзар кір парчатханын көрерге хорғыстыг полған. Че анда даа полза, Зоя пір

хати даа хысхырбаан, пір дее тапсабин, прай кўзінень суғ чачырада сабынған. Ананъ пабазы аны хаап алып, чарзар чўс килген.

— Молодец! Ікіче хати кірзе чўзібізер, — ол киртіністіг чоохтаан.

— Хоргыстығ полған ма? — сурғам мин, аны хурғада чызыбызып.

— Хоргыстығ, — сығарыныбысхан ол.

— Че ам даа чўзенъ ме? — ойнап сурған пабазы.

— Чўзенъ! — хатығ нандырған Зоя.

ХЫСХЫДА

Харлығ сибирскай хысхы пасталыбысхан. Суғ тооп парған, соох, тізенъ, иліг читі градусха чит турған, че чил чох полған, аннанъар олғаннар соохты нник иртіргеннер.

Оларнынъ пастағы харға брінгеннері сағызыма кірче: харда майыхпин ойнааннар; тура хыриндағы пбзїк бс парған кбртїкте, оттағы ла осхас нымзах паза кббўр харда, тонъхар асханнар. Зоянынъ сынынанъ пбзїгбк, чоон хар кїзі ит салғаннар. Мин обедте оларны азыранарға чадап ла хығырып алгам, — олар хызарглап парып, ізіге пыс парып, майых парып, астап парып, кашаданъ сўтке паза хара халасха чапсынғаннар.

Пїс олғаннарға чылығ катанкалар ал пиргебіс, Анатолий Петрович тынъ чохсы соорычах ит пирген. Кўннїнъ сай Зоянанъ Шура ўр чылчанънар: пїрееде удур-тбдір тартысчанънар, пїрееде ікїзіненъ одырыбысчанънар — Зоя алнында, Шура, тізенъ, соонда хызыл мелейліг чоон хысхачах холынанъ чачазына тудын салчанъ паза тағданъ тынъ табырах чылыбысчанънар.

Пїс апсаамнанъ хада кўн тооза манъ чох полчанъмыс. Иртен сай ибденъ парарда мин Зояға чахычанъмын:

— Ундуба: песте каша, сўт, тізенъ, крынкада. Кбр, Шура позын чохсы ал чбрзїн. Стол ўстўнде одырбазын, а то анъдарылып тынъ тўс парар, ананъ ылғир. Хыйға улынъар паза хырыспин ойнанъар.

Иирде пїс школаданъ айланчатсабыс, Зоя пїсті пу сбстерненъ удурлачанъ:

— Пїстїнъ прай нїме чохсы, пїс хыйға полғабыс!

Комнатада, прай нїме ай ла пораан, андаг даа полза, олғаннарнынъ сырайлары брчїліг паза кбнънїлерї тол-

дыра, анынъ ўчўн оларны хырызарға чўрек албинча. Стулларданъ ікі этажтыг тура пўдїр салтырлар паза хайдаг-да харачагастарны паза коробкачактарны удур-тўдїр салглап алып, прай пу нимелернї одяллананъ чаап салтырлар. Килїспес тее орыннарда арығли сагыбаан нимелер урун парча: мин Анатолий Петрович сагалын хырынчатхан кбрїндезекке сала ла пазыбыспаам, че пїр минута пазынанъ ол тонъхар сал салған кўдезекке харыл парған. Комната ортызында—олғаннарнынъ ойначанъ нимелерї: хола солдадычак, чарым чилїні ўзіл парған терпегестїг адычак, пїр холлыг кўклў, хайдаг-да чачыннар, сўбўрєктер, торыспагастар, че мындок аяхтар паза тарелкалар.

— Пїс пўн пїр дее нїме оотпаабыс паза тўкпеебїс,— тїпче Зоя.— Шура пазок Манячактынъ ікі наагын ікізїненъ тырбахтабысхан, ол ўр нїмес ылғап алған, че мин аны, тїзенъ, вареньененъ сыйлабысхам, ананъ ол тохтап парған. Іченъ, син Шураа чоохта—паза тудыспазын, че андаг полар полза пїс паза аннанъ хада ойнабаспыс.

Шура, сынап таа тудысхак ѓсєтєкєн пєлє, мїнзєр пролыг кўрчє.

— Мин паза їди полбаспын... Мин аны кїнен полып тырбахтабысхам,— ол кїртїзї чох чоохтаан.

Узун иїрлернї пїс прайзыбыс стол ибїре алай ба чылыг паза кўглїг от тычырап кўїєтєкєн пєс хырында одырып иртїрєнъмїс. Чакхсы иїрлер полғаннар! Чоохтиргє кирєк, пїс пу даа чактарны олғаннарнанъ хада иртїрбєєнъмїс: минїнъ, че аннанъоҳ артых Анатолий Петровичтїнъ иїрдєгїзїне кўп тоғыс хал турчанъ. Пїс-тїнъ олғаннарға „тоғыс“ тїп сѓє ирте пїлдїстїг полған: Ічєм тоғынча... Пабам тоғынча...

Андаг полганда, прай чїрдє сурыгданъ даа, талас-танъ даа, нызырастанъ даа паза чўгўрїстєнъ дее сайбал-бас сымсырых поларға кирєк. Пїрєєдє олғаннар стол алтынзар кїрїп алып, анда ағырын ойначанънар—оларданъ пїр дее нїме истїлбєєнъ. Хачан-да Соловьянкадагоҳ чїли, кўзєнєк кїстїндє порєан полчатхан, тура хырында ѓскєн халын салаалыг харагаїны сыгыртчанъ, трубада, тїзенъ, нїмє-дє мѓгїс паза хомзыныстыг сарначанъ... Соловьянкада мин чалгысхан полғам, мында, тїзенъ, хырымда Анатолий Петрович кнїга ўстўнзєр мѓкєїїбїзїп алай ба ўгрєнчїлєрнїнъ тетрадьтарын сыных-тап одырган, Шурананъ Зоя ағырынчак чызынысчалар

паза сыбыхтасчалар. Піске прайзыбыс хадабыста чахсы паза чылыг полган.

Кѡп чыллар ирткен соонда, школьниктер пол парып, минінь олғаннарым ыраххы сибирь селозындагы харааларны сагысха кирерге хынчанънар. Піс Шиткинода чуртапчатхан туста Шура кічиг полган—агаа тѡрт час чарым на полган,—анынь ол тустагызын сагысха кирзе пѡлес паза алчаастап кирчень. Че Зоянынъ сагызында пу иирлер пілдістіг паза чарых халғаннар.

Киректерім тоос салып алай ба тѡрче олғаннар узубыханнарыпча артыс салып, мин от хазынзар чагын одырып алчанъмын—„ѡн“ иир анда ла пасталчанъ.

— Пірее нимеденъер чоохтап пир тіп сурынчанънар олғаннар.

— Ниме чоохтап пирим? Сірер прай ныхахтарны наизусть пілчезер.

— Андаг даа полза чоохта!

Ананъ пасталчанъ: алтын чалаалыг петуғас, колобок, сарыг пѡур паза Иван-царевич, Харындас Иваныч паза Алѣнушка пичечек, Хаврошечка паза Кузьма Скоробогатый—пісте пу узун хысхы харааларда кем не аалчыда полбады ни! Че хачан даа хынчанъ на ныхахтары Василиса Прекраснаяданъар полчанъ.

— Хайдаг-да царствода, хайдаг-да государствода...—мин сала ла чѡсче хати пастабаам, че Зоянанъ Шура, пу историяны пастагызын на исчеткен чіли, минзер кѡрченьер.

Пірееде Анатолий Петрович тее тогызын тастабызып, чоох чоохтап сыхчанъ, анынъ чоохтаанын олғаннар тынь хынып исченънер. Пу кирек кѡбізін сагыбаанда пол парчанъ. Пірде олғаннар пістенъер арығли ундубысчатханнар чіли пілдірібісчень: пулунъда одырып алып олар нимеденъер-де чоохтасчанънар—кинетін Анатолий Петрович тыньнап алып, книгазын хыя сал салча, пес хыринзар пас киліп, чабызах скамейка ѡстѡне одырып алча, Шураны пір тізегіне, Зояны, тізень, ікінчі тізегіне одыртып алча, ананъ манъзырабин чоохтан сыхча:

— А мин пу киректенъер мындаг ниме сагысха кирчем...

Сах мындох олғаннарнынъ сырайлары ѡрчіліг, хыныхсыныстыг полыбысчалар паза пабазы ниме-де чоохтирын сагып полбиныбысчалар.

Сағызыма кирчем пір андағ киректі. Олғаннар часхызын суғ талаларынанъар көп чоохтарны искеннер. Мында тасчатхан суғ ойнабинча—тураларны ағысча, малларны ал парыбысча, деревняны, тізенъ, нинченинче кўнге суғанъ чабысча. Піске, наа килгеннерге, мындағы суғ хорғыстығ тасчатханынанъар асхынах ла чоохтабааннар.

— Піс андада хайди поларбыстар?—хайди-да Шура, андағ чоохты истіп алып, Зояданъ сурыбысхан.

— Ибденъ парыбызарбыстар. Кимее одырып алып парыбызарбыстар. Алай ба тағзар чўғўрібізербістер.

Тапсабиныбысханнар.

— Суғ килзёк, прайзын ағыс парыбызар,—соохха ла тоопчатхан кізі чіли, чыырылып ала чоохтанган Зоя.

— Шур, син хорыхчазынъ ма?

— Син чи?

— Мин хорыхпинчам.

— Че мин дее хорыхпинчам.

Шура турып алып, пабазына көгіп, комнатача манъ-зырабин пас парыбысхан паза арығли чалтанмин чоохтанған:

— Суғ санъай даа килзін! Мин хорыхпинчам. Мин пір дее нимеденъ хорыхпинчам!

Пу тустох Анатолий Петрович чоохтаныбысхан: „А минінъ сағызыма пу киректенъер мындағ ние кір килді!...“—паза мындағ история чоохтап сыххан:

Воробейлер сырыптар, аразында одырып алып таласчалар: анънарданъ инъ хорғыстии ниедір?

„Прайзынанъ хорғыстығ хоор хоосха“, чоохтаан хузуруғы чох воробей. Ирткен кўскўзін аны хоосха сала ла тудып албаан—воробей чадап ла поэп алған, че хузуруғы чох халған.

„Оолғычахтар аннанъох хорғыстығ,—теен пасха воробей:—уяларны сайбапчалар, рогаткаданъ атыпчалар...“

„Оолғычахтарданъ тизіп учуғыбоғызарзынъ,—таласхан ўзінчі воробей,—че тигілгенненъ пір дее чирзер чазын полбассынъ. Ол прайзынанъ хорғыстығ!“

Мында арығли чит, сарыг ахсылығ воробейічек тапсабысхан (Анатолий Петрович ніскечек ўнненъ чоохтаныбысхан):

„А мин пір дее нимеденъ хорыхпинчам! Маға хоосха даа, оолғычахтар даа, тигілген дее хорғыстығ ниеместер! Мин оларны прайзын поэым чіп салам“.

Ол іди тапсапчатхан туста ағастар ұстұнче хайдаг-да чоон хус учух киліп тыыда аахтабысхан. Воробейлер хорыхханнарынанъ ѓліг ле чілі пол парғаннар: хайзы учугыбысхан, хайзы пұралтынзар чазыныбысхан, че хорыхпас воробейічек ханадахтарын чазыбызып, хайди даа поларын пілінмин, отча ойлап сыххан. Мында улұғ хус тумзуғынанъ тышладыбызып воробейічексер кинетін сегірібіскен, че ол парасхан прай кұзін салып, хомяктынъ інінзер кір парыбысхан. Інде, тізенъ, тұріліп алып, кірі хомяк узупчатхан. Воробейічек аннанъох артых хорых парған, че сағын салған: „Мин чібезем, мині чіп саларлар!“—ананъ кил атығып, хомяктынъ тумзуғынанъ хахлабысхан! „Ниме пол парды?—хомяк, чапсып парып, сарсых харағын азыбысхан (Анатолий Петрович харағын сығыныбызып,изебізіп аннанъ андарох чоон ұнненъ чоохтап сыххан).—А, пу синзінъ ме? Астап-ча поларзынъ, сын ма? Ма, тамағастарны чіп алдах“.

Воробейічекке арыстығ пілдір парған, ананъ ол хомякка хоптан сыххан:

„Хара тигілген мині чирге сағынған!“

„Кӓрдек, разбойникті!—чоохтанған хомяк.—Че паранъдах, чоохтас кӓренъ анынанъ“.

Хомяк уязынанъ чызын сыххан, воробейічек, тізенъ, анынъ соонанъ сегіренънеп сыххан. Ағаа хорғыстығ полған, ол поэна аяпчатхан паза хомзынған: нимее зе ол махачылааныбысты? Хомяк ініненъ сығып алған, анынъ соонанъ воробейічек тумзуғын сығар киліп сала ла сағызы сых парбаан:—оларнынъ инъ алнында чоон хара хус одырып алып андар чабал кӓрчеткен. Воробейічек аны кӓр салып андарох хорыхханынанъ анъдарыл парған. Хара хус хаахтабысхан, прай воробейлер, тізенъ, хатхырызыбысханнар! Ол тигілген полбаан, а кир пиче полған...

— Харға!—Зоянанъ Шура пір табыснанъ хыхсырыбысханнар.

— Харға, полған чізе,—чоохтаан Анатолий Петрович аннанъ андарох.—„Нимедір махтанчығас,—хомяк воробейічекке чоохтаан,—сині махтанғаннанъар ізіт салыбызарға кирек полған! Че чарайох са, маға кӓп иде тамах паза хыхсы тон ағыл пир—хайди-да соох пілдірібісті“.

Хомяк тон кизіп алып, сарыннар сарнап сыххан. Воробейічекке ле ѓрчіліг полбаан—ол пу уяттанъ

хайдар даа кірчєєн пілінмєєн, ананъ хойығ ағастарзар, арығли хойығ пұрлер аразынзар кір парған...

— Андағ кирек полча,—теєн тўрче полып Анатолий Петрович.—Че ам сўт ізіп алынъар, ананъ чадып узубызынъар.

Олғаннар хыныхсыбин турғаннар.

— Син мыны минненъер чоохтадынъ ма?—арынып ала сурған Шура.

— Ноға синненъер полчанъ? Воробейденъер,—кўлі-нібізіп нандырған пабазы.

...Нинче-де чыл ирткен соонда мин хайди-да Алексей Толстойнынъ нымахтығ сборнигінде пу нымахты таап алғам. Хынза Анатолий Петрович аны олған тустох пу нымах пазылған детской журналда хығырған полар, сѡстенъ сѡске сизін салтыр.

ХАЧАН ДАА УНДУЛБАС НИМЕ

— Іценъ,—пірсінде сурыбысхан Зоя,—ноға Бурмакиннеринъ туразы андағ улұғдыр, хойлары даа, аттары даа, інектері дее кѡп? Пір кізее анча кѡп ниме нимее киректір? Руженцовтарнынъ, тізенъ, палалары кѡп паза инейек апсағаснанъ хада, че турачахтары хомай, інектері дее, хойлары даа чоғыл?

Ниме полчанъдыр чох, пай, несправедливость, аннанъар піске Зоянанъ хада пастағызын на чоохтазарға киліскен, алты частығ хызычахтынъ андағ суриина мағанник полбаан нандыарға. Андағ сидік сурығны ағаа чарыда чоохтап пирер ўчўн, ол пілбинчеткен нимеденъер кѡп чоохтирға кирек полған. Че ўр дее полбаанда чуртас пісті ол чоохха айландырған.

Пу 1929 чылда полған. Пістинъ районда пайлар читі сельскай коммунисттерні ѡдір салғаннар. Шиткинода пу хабар табырах истіл парған.

Улицада читі хомдыны тарт парчатханнарында мин кірлесте турчатхам. Оларнынъ соонанъ оркестр ағырин паза хомзыныстығ ойнап ала парған „Хатығ харбаста, кўрезігде сірер ѡл халғазар“. Анынъ соонда ўзўгі чох чон парчатхан, прайзынынъ сырайында, тізенъ, ачығ паза хомзыныс полған. Кинетін мин пілінмин дее халып, пістинъ кѡзенексер кѡрібіскем. Зоянынъ хуурта тарт парған сырайы кѡзенекке чапсын парғаны кѡрінген, ол

Зоя Космодемьянская 1937 чылда.

улицазар хорых парып көрчөткөн. Пір минута пазынан ол кірлессер чүгүр килип, мининь холымны хаап алып паза мага тын чыгыра турыбызып, похороннай процессиянын соонань ұр көргөн.

— Оларны нименинъ учун өдір салганнар? Кемнердір андаг пайлар? А син коммунистсінъ ме? Пабам чи, коммунист пе? Сірерні өдір салбастар ба? Өдірген кізілерні тааптырлар ба?

Зоя ла нимес, че кічичек Шура даа ол сурығларны майыхпин пир турған. Пістінъ сағызыбыста читі коммунистті чығаны ундулбас іс халдырған.

... Пазох сағыстанъ сыхпас пір ниме пар.

Шиткинской сельской клубта кинофильмнер удаа көзітчеткенер, пірее-пірее мин Зоянанъ Шураны андар ал чөрченъмін. Че мині дее, олғаннарны даа клубсар картиналар ла тартпааннар.

Полған на хати, хачан залга чон толдыра чыыл парза, пірее кізі сурынып, сөбде тартып, „о“-ны тыыда адап чоохтанчанъ:

— Споем? (сарнаанъар ба?)

Хачан даа тинъе нинче-нинче ұн нандырчанъ:

— Споём (сарнаанъар).

Чыпсыстыг сарнаачанънар: сағыс көдірілістіг паза сағысха түзібізіп, көбізін мынынъ алындагы иргі сибирскай сарыннарны паза гражданскай чаа тузындагы сарыннарны сарнаачанънар. Пу сөбде тартылған чалбах паза пос сарыннарны икенде хачанох ирткен кўннер, хатыг событиелер, хатыг паза махачы кізілер пістінъ сағызыбысха кірченънер. Ұннері тынъ кўстіг паза тиренъ полған. Тынъ улуг, чөптїг сарында тенорнынъ нскечек ұні тарапчатхан алай ба салғахтар осхас кўстіг, чоон чазыттыг бас кізінінъ чўрегінентъ хаап, сағысты сайбап, кізінінъ харахтарын сугландырчанъ.

Зоянанъ Шура оларнанъох хада сарнаачанънар. Піс пір сарынга тынъ хынчанъмыс. Мин ам ол сөстерні сағызыма тооза кир полбаспын, че сағызымда мелодиязы ла паза халғанчы төрт строказы ла халтыр:

Хараа ирт парган. Иркелестіг чил ұбўрген.
Часхы паза чарых кўн полыбысхан.
Паза чылыг кўн харагы чарыпчатханда
Чинт партизан ұреп парган.

Ир кизилернинъ чоон уннері сѳѳде тартып хомзыныстыг хатап сарначанънар.

Чылыг кун харагы чарыпчатханда
Чинт партизан урѳѳ парған...

ЧОРЫХ-ЧОЛ ПАРҒАНЫ

Чыл ирт парған. Часхыда суғ таспин салған учуң, олғаннар, оларға паза тағзар тизерге киліспес тіп, көп нимес хомзынғаннар. Олар чүректерінде суғ прай нимелерні чаап парыбызарына киртінгеннер, постары, тізень, кимеліг алай ба тағларча чазағ—хайдар харахтар көрчелер андар, пасха-пасха приключениелерге удур парарға сағынғаннар.

Чир хатабох көк отнанъ чабыныбысхан, пѳзік халын от аразында чахаяхтар чохыралыбысханнар. Май айда мин Москваданъ Ольга ничемненъ паза Сергей харындазымнанъ письмо алғам.

„Москвазар килінъер,—пасханнар,—пісненъ хада чуртирзар, че ананъ тоғыс паза чуртачанъ тура таап аларзар. Сіерге сағынчабыс; көрерге сағынчабыс паза поэмыссар хығырып майыхпаспыс“.

Піс төреен чирібіске паза туғаннарыбысха ідѳк сағын парғабыс, аннанъар уғредіг чылы тоозыларынанъ, піс Сибирьденъ парыбысхабыс. Олғаннарны ұр нимеске Осиновой Гайда тай ағазынанъ тай ічезінде артыс саларға чарат салғабыс.

Мына пазох таныс чалбах чол, рожъ таарыл парған хыралар, селонынъ хыриндағы хазылған чирлер, огородтарда чалғыс талнынъ көрмі паза хойыг сиреньнер, кирі кунъурліг хазынъ паза пабамнынъ туразынынъ хыринда сылағай ясень турған. Мин пу прай нимелерні көріп, кічіг олғаннарнынъ сағыстарында пір ле чыл аразындағы чуртастарында көп нима алыс парчатханын пілгем: пістінь иргі тура даа, көзенек алнындағы пѳк тее, чулычах таа, кизилер дее—прайзы ундудыл парған полған, прай нимененъ хатабох танызарға киліскен.

— Хайди улуг пол парғаннар!—олғаннарзар көріп, брінгеніненъ хатап, хатап чоохтанған тай ічелері.—Мині сағыстарынъа кирчезер бе, сибиряктар?

— Пілчеліс,—олар киртінмин нандырғаннар, че андаг даа полза минзер чағын поларға күстенгеннер.

Шура табырах онъарылып алған: ол килген соонда ўр полбаандох олох аргыстарынанъ хада чылызып алып, улицада чѳр сыххан.

Че Зоя пасхаланып мининъ не соомча ўр чѳрген.

Кускуде пѳс Анатолий Петровичненъ хада парарға тыхтаныбысханыбыста, ол чалтанмин сурған: „Пѳс чох па?!“—пу хысхырыгда хорыхханы, пѳлбинчеткенѳ паза пролапчатханы полған.

Пастағы чарылысты пѳс прайзыбыс аар иртиргебѳс. Позыбыс тоғынгалахта паза квартира тапхалахта палаларны Москвазар ал парарға чаратпаабыс. Чарылызарға килѳс парған.

ПѳР ЧЫЛ ИРТКЕН СООНДА

— Зоя, Шура! Сѳрер хайдар кѳр пардынъар? Килѳнъер табырах, ѳченъер килген!—исчем мин кемнинъ-де ўрўк парған паза ѳрчѳлѳг ѳнин.

Минѳ хучахтабызып Мавра Михайловна иней чоохтанған: „Пѳс паза сағып полбаспыс тѳп сағынчатхабыс. Олғаннар сағын парғаннар. Зоя прайзынанъ тынъ сағынған. Улуғ пол парған—таныбассынъ даа. Сағысырачы ананъ кил, синѳ килбѳс ле тѳп хорых турған“.

Пабам танъ минзер, танъ минѳ агылған ат саяпчатхан кѳзѳзер айланып: „Че, хайди читтинъер?“ тѳп сурған.

— Чахсы читтѳбѳс, андағ даа полза, пѳстѳ нанъмыр чол тооза суғлады. Анынъ ўчѳн Любовь Тимофеевна кѳп нимес ѳл пол парды. Сѳрерининъ хыстарынъны табырах читтѳрерге кўстенѳп, атты манъаттап чўғўрткем. Ам сѳрерденъ, Тимофей Семѳнович, сыйлас кирек.

Чахсы сағыстығ паза чоохчыл кучер ат саяпчатхан туста пабам, мининъ кѳйтѳгѳ чох багажымны сиккен, хончыхтынъ оолғычағы, тѳзенъ, Зоянанъ Шураны тѳлѳрге ойлабысхан. ѳчем самовар турғыс салып, стол хыринда хайын чѳрген. Тимофей Семѳновичтинъ деревенской олғаннарны школада ўгреткен хызы Москваданъ килгенѳн истѳп, хончыхтар даа килгеннер.

— Москвада чуртас хайди парча? Сѳрер позынъар хазых чуртапчазар ба? Анатолий Петрович чи?... Пѳстинъ ам прай даа село колхозта тоғынча. Единоличник пѳрее-пѳрее ле кѳзѳ халған, прайзы колхозниктер.

— Хайди чуртаглапчазар?

— Чахсы чуртапчабыс. Тоғынзабыс тамахтыг даа поларбыс!

Мин наа хабарларны истіп, полғанына ла чапсирға манънанминчам. Хайди прай нима алыс парған! Мин пабамның туразының иркінін алтирға даа манънанмаам, че хайдаг көп наа хабарлар истіп алдым! Мында ұр нместе ле улуг хайхаснанъ исченъ тракторлар килтирлер паза комбайн даа пар полтыр. Пастағы кұн, тіпчелер, прай село хачан даа көрбееен наа машиналарның тоғынчатханнырын көрерге сыххан.

— Андаг машиналарға өрініп тооспассынъ!—искем мин.—Ойнап ла чоохтирға чарабас—оларнанъ пір ле кұн хыраданъ поэп парғаннар!

— Че, сірер постарынның на хабарларынның чол килген кізее тынанарға даа пирерзер бе!—араласхан пабам.

— Сынап таа, тынаныңар, Любовь Тимофеевна, піс сірерге наа хабарларны соонанъ даа чоохтап пирербіс,—кем-де арынып нандырған.

Мин, сынап таа, хабарларны, хайдаг даа чапсыстыг ползалар, хомай исчеткем. Маға сағысырас хатыг полған, хайда за минің олғаннарым? Хайдар олар кірглеп пардылар?

Мин палисадниксер сыххам, анда полған на салаа паза полған на пұр чилбіреп, сағам на ирткен нанъмыр соондагы тамчыларны пірерденъ түзіргеннер.

Пістің иргі тура 1917 чылда көй парған, че пу наазы селода инъ артых паза сіліг тураа саналчанъ. Ол тѣстанъ хазалған паза хара кұренъ сырнанъ сырлалған, көзенектері паза пѣзік кірлезі ойып хоосталған полған. Пістің тура тѣнъіекте турғаннанъар пѣзік көрінген, паза кірлезінде он пасхызах полған. Халғанчы чылларда палисадник тынъ ѳс партыр. Тураның кўнге көй парған стеналары акациялар паза сиреньнер аразынанъ сала ла көрін турғаннар. Ікі хыринда минің хынчанъ тиректерім паза хазыннарым ананъох пѣзік ѳс партырлар. Олар сағам чазағлыг паза нанъмырға чуул парып, ап-арыг турчатханныар. Кұн харагы көрінібіскен—пүрічектернің пастарында ілін парған халғанчы тамчылар пасха-пасха ѳнъненъ чылтырабысханныар.

Мин позым пу сиреньні паза акацияны суғлачанънанъ пеер он ѳс чыл иртіп парды, андада мин аринча хызычах полғам. Ам оларны таныбассынъ даа, ағазак-

тар стена ла чили турчалар. Мин амды улуг пол пар-
гам, мининъ iki палам пар...

Хайда за олар, сынап таа, мининъ палаларым? Мын-
дох оларны кор салгам. Чолча коп чыылыс парган ол-
ганнарнанъ суулазып ала килчелер, инъ алында—Зоя,
прайларынынъ соонда, тизенъ, Шура килче.

Мини прайларынанъ пурун Зоя кор салган.

— Ичем! Ичем килтир!—хысхырыбызып, мага чапсы-
ныбысхан. Пис тыыда хучахтазыбысхабыс.

Ананъ мин Шуразар айланыбысхам. Олырах нимес
агазах тозинде туруп алып, минзер корип анъмай ла
партыр. Ол мини кор салып, кинетин чинт ясеничек-
тинъ тозиненъ iki холданъ хаап алып, прай куниненъ
сик сыххан. Пистинъ устубиске нанъмырнынъ тамчых-
тары толап парган. Мында Шура аринча аланъ ас
парган паза агазагын артыс салып, мага чапсыныбы-
зып, сырайын мининъ когенегимненъ чазырған.

Хызыл сырайлыг, кунге кой парган хызычактар
паза оолгычактар писті ибire турыбысханнар, хара сас-
тыглар паза кудел осхас сарыг састыглар, сипкиліг
паза сипки чох таа сырайлыглар. Холлары паза азахтары
прай ла тырбахтал партырлар. Пуларда чугурерге, чү-
зерге, агастарга сыгарга хынчатхан чалтанмас паза тыс-
танмас чон полчатханы коринген. Пу прай хончыхтар-
нынъ палачактары полганнар—Шура Подымов, Саня
паза Володя Филатовтар, чоон Шура Кожаринова паза
анынъ харындазагы Васячах, Ежик паза Ваниюшка По-
лянскаялар. Мини олар прайзы чапсырхан паза арынып
корглееннер.

— Пуун мин паза ойнабаспын! Ичем килибискен-
ненъер!—Зоя киртинистіг чарыда искір пирген.

Олганнар пирси пирсининъ соонанъ хастар ла чили
изиксер пар сыхханнар.

Мин, тизенъ, Зоянанъ Шураны чидиніп алып, тура-
зар пар сыххам. Пабамнанъ ичем писті, стол сал салып,
азыранарга сагыпчаттырлар.

... Хачан позыннынъ палаларыннынъ хада чур-
тапчатсанъ, оларнынъ алысчатханнары тынъ пилдирбинче.
Че ам, ур тогаспаанда, мининъ палаларыма сагынга-
ным аринча иртшинчеткен паза минута сай пирес наа
ла ние кориніп одырчатхан.

Зоя тынъ ос партыр. Ол аринча туреп партыр; сол-
чик сырайында хоор улуг харахтары ла чылтырасчат-

ханнар. Шура идѡк ѡс партыр паза тўреп партыр, че ол алты частыг даа полза кўстїг полған: ол суғны хутухтанъ сїренмин дее ағыл турчанъ, тай їезї кип-азах чуупчатса ағаа полысчанъ,—кип-азахтыг тазты суғ хазынзар ал парчанъ.

— Ол пїстїнъ алыбыбыс,—внугынзар їзестїг кѡрїбізїп, чоохтаан маға їем.

— Пастағы кўнде палаларым мин хайдар парзам андарох парчанънар, пїр минута даа салбачанънар.

— Пїс синненъ хада парарбыс па? Син пїстї паза артыспассынъ ма?—минзер кѡрїп, олар пїр кўнде нинченнїче хати сур салчанънар.

— Нѡѡс сїерге мында хомай?

— Чахсы, че син чохта паза пабам чохта ирїстїг. Чох, паза син пїстї артыспа! Позынънанъ хада алып ал, чарир ба? Алып аларзынъ ма?

Зоя паза Шура хысхыда скарлатинананъ зғырганнар. Олар ўс айча тинъ олғаннарына тоғаспааннар; пабамнанъ їем оларнынъ арғыстары полғаннар. Аннанъ андар олғаннар улугларнынъ онъдайыннанъ ўзўрїп чоохтасчатханнарына чапсирға чарабас. Чапсыстыг даа полған Зоянынъ улуг ла кїзїлер чїли хыйгархап чоохтанчатханын истерге.

— Кїчїглерге тамкы тартарға чарабинча,—ол хончых оолгычахтарға инейек ле чїли чоохтап одырған:—саай пол парарға ўр бе, ѡрт тее сығарыбызарзар!

Пїр хати мин хайди ол ѡрезїн ўгретчеткенїн їскем:

— Параня, син нога рязанъ тїліненъ чоохтанчазынъ: „ня знаю“, „ничаво“? Син истек, пасхалары хайди чоохтанчалар: „не знаю“, „ничего“.

— Хачан-да Шура чїрче оодыбызып пїр дее сығарынминчатхан. Зоя андар тарынып тыыда кѡрїбіскен.

— Нога син сын нимеснименї чоохтапчазынъ? Чойланарға чарабас!—сїгїс тее час толғалах полза, ол прай киртїстенъ хатығланып чоохтанған.

...Пїс ол чайғызын пїр дее чарылыспаабыс. Чазызар, суғ хазынзар хада чѡрченъмїс паза їеме нѡ аразында хадох полысчанъмыс, ананъ хадох хости узуглачанъмыс. Аринча чоох ўзїлбечень.

— Мин кўскўде школазар парарбын ма?—сурчанъ Зоя. Москвадагы ба? Мин хомай хығырчатсам маға кўлбестер бе? Чоохтирлар: мына, деревенская, хайди

хыгырча! Син оларга мині хыс тооза ағырған тіп чоохтирзынъ ма? Син ундуба іди чоохтирға!

— Мин школаа парамох,—хатап, хатап чоохтанған Шура. Мин чалғысхан халбаспын. Мин Зоянанъ хада парарбын.

Олар пу чылда аннанъох артых ынағ пол партырлар. Олар мынынъ даа алында удур-төдір асхынах хоптанысчанънар, че амды анзы пір дее хати пілдіртледі: олар прай постарынынъ таластарын улуғлары даа чох постарынынъ аразында ўзўр салчанънар; талазын алып, постарох табырах чарас парчанънар паза олар хачан даа удур-төдір турысчанънар.

Пірсінде мындағ кирек полғанын ічем магаа чоохтаан.

Мин килер алында Осиновай Гайзар Сергей харындазымнынъ ипчізі Нина, Валерий тіп палаларынанъ хада ааллаптыр. Ізг кўинер паза пўркек хараалар турғаннар. Анна Владимировна поэнынъ олғаннарынанъ хада от хазаазында узир тіп чарат салғаннар. Зоянанъ Шура андарох пар сыхханнар. Чадыбысханнар. Кинетін Шура, хыринда чатчадып, аалчыларны хорғыдарға сағынып алтыр. Ол пазын пўргебізіп, пурнынанъ отха чаба чадыбыстыр... ананъ амыр хараада хайдағ-да чазыттығ сылас истілібістір.

— Іченъ, исчезінъ ме, чылан!—Нина хорых парып сыбыранған.

— Хайданъ чылан полчанъ, чўнме!

Шура пурхлабысхан, ананъ тўрче полып пазох сылап сыххан. Аня чача, ниеме пол парғанын піліп алып, хазыр чоохтаныбысхан:

— Шура, син піске узирға харығ полчазынъ! Пар комнатазар, анда чадып алып, хынзанъ сылаптаачадарзынъ.

Шура анынъох чооғынанъ туразар пар сыххан. Зоянынъ соонанъ турып алып парыбох сыххан.

— Зоячах, син хайдар? Син хал.

— Чох, сірер Шураны ызыбысхазар, мин ідők халбаспын,—нандырган Зоя.

Андағ ла пол турчанъ: олар удаа удур-төдір турызысчанънар. Че пу Шураа пірее хати Зоя агаа пірее хыринанъ чоохтапчатса, тарын парып хысхыр сығарға харығ полбачанъ.

— Хыя пар! Тапсаба! Хайди полза, іди полам!

— Че паза іди полбассынъ, мин чаратпинчам!—киртістір паза амыр нандырчанъ Зоя.

ПРАЙЗЫБЫС ХАДА

Піс август айының халғанчы кўннерінде Москвазар килгебіс, Анатолий Петрович пісті вокзалда удурлаан. Олғаннар вагоннанъ сала ла пастағызын сығара хонмааннар паза пар-чох кўстеріненъ пабаларынзар чўғур сыхханнар, че читіре чўғурбин тохтабысханнар; пір чыл кўріспесеннер, хайди аланъ ас парбас!

Че Анатолий Петрович оларның аланъ ас парғаннарын паза киртінминчеткеннерін сизін салып, хачан даа тудунчах, иркелеске харам даа полза, ікізіненъ хучахтап алып, олғаннарны тыыда охсаныбысхан, ананъ хырыхтыр салған пастарынанъ сыйбабызып, кичее ле чарылысхан чілі чоохтаан:

— Че, мин сіерге амды Москваны кўзідербін. Кўрербістер: пістинъ Осиновай Гайға тўй бе ни зе?

Піс трамвайға одырыбысхабыс—хайдағ ол махачыны паза чапсырхасты сыныхтапчатханы полды!—Пёзік тураларны иртіре, чылтырах автомобильлер иртіре, хайдарда манъзырап чазағ парчатхан кізілерні иртіре Москвача пар сыххабыс. Олғаннар кўзенекке пуруннарынанъ чапсын парып турғаннар.

Шура аринча улицалардағы андағ кўп чонны кўріп, аланъ ас парған. „Хайдар олар парчалар? Хайда олар чуртапчалар? Нимее киректір оларның анча кўбі?“ хысхырған ол прай нимеденъер ундубызып паза пассажирлерні кўлдірчеткен. Зоя, тізенъ, тапсабинчатхан, че анынъ сырайында андагох тоозыларын сағып полбинчатханы кўрінген: табырағынча, табырағынча! Прай нимелерні кўріп аларға, прай нимені кўрглебізерге, прай наа нимелерденъер піліп аларға улуг паза чапсыстығ городта!

Мына хайди полза Москваның хыри, Тимирязевской академия хыринда улуг нимес тура турча.

Піс, ікінчі этажха сығып, кічиг арах комнатаа кіргебіс—стол, орган, чалбах нимес кўзенек... Мына піс ам ибдебіс!

...Прай кўннерденъ аарлығ кізінінъ чуртазында пір кўн, пастағызын паланъны школазар ал парзанъ,—инъ не чохсы кўн ол полча.

Полған на іче ундубинчатхан полар аны. Мин ідők ундубинчам. Пу пастағы сентябрьда отыс пір чылда аяс, пулут чох кўн полған паза Тимирязевканынъ агас-

тары прайзы алтыннанъ на чабын салган чілі турчатханнар. Азах алтында хуруғ пұрлер сығдыразып, хайдағ-да чапсытығ паза őrчіліг ниме сыбыхтанчалар—пу частанъ сыгара минінь олғаннарыма аринча наа чуртас пасталчатханьнанъар полар, арса.

Мин олғаннарны чидінін апарғам. Олар киртіністіг паза чидікпин сала хорыхчатхан осхас парчатханнар. Зоя холында букварь, клеткалыг паза хыйыр чоллыг тетрадьтар, карандаштыг пенал чатчатхан сумканы тынь тутхан. Шура андағ манъат сумканы позы ал парарға тынь сағынчатхан, че ол, тізенъ, Зояға киліс парған—улиинанъар. Он ўс кўн пазынанъ Зояға сигіс час толарға кирек полған, че Шура, тізенъ, ам на читі часха парчатхан.

Ниме аны чоохтир, Шура ам даа кічіг полған—андағ даа полза, піс аны школаа пирерге чарат салгабыс. Ол пичезіне тынь тилін парған, хайди Зоя школазар парар, ол, тізенъ, ибде халарданъар анынъ сағызында даа чох полған. Піске дее аннанъ хада артысчанъ кізі чох полған: мин дее паза Анатолий Петрович тее тоғынчатхабыс.

Палаларымнынъ школадағы инъ пастағы ўгретчізі мин позым полғам. Мин ол чыл подготавительнай „нулевой“ классты апарғам, паза школанынь заведующайы Зоянанъ Шураны мага килістірген.

Мына піс классар кїр килгебіс. Отыс андағох кічіглер—хызычахтар паза оолғычахтар—пісті удурлап турыбысханнар. Мин Зоянанъ Шураны доскаданъ ырах нимес турчатхан партаа одыртып салып, урок пастабысхам...

Сағыzyma кирчем: пастағы кўннерде пір оолғычах Зояны ибіре сарсых азахнанъ сегіріп ала, сарнап чьрген: „Зойка, Зойка, суғ тькченъ кїрліг ямазар анъдарыл парған!“ Ол пу стиғычахты аахтап чоохтанчатхан. Зоя сым на, пір дее хайди полбин исчеткен, че оолғычах тохтап парғанда, сағынған сағызын амыр чоохтаан:

— Мин аринча пілбеем синінъ андағ алиинъны.

Оолғычах, сығыныбызып олох сьстерні ікіче хати чоохтабызып, Зоянынъ хыринанъ парыбысхан.

Пірсінде, Зоя дежурнай полчатханда, кем-де көзек сўлейкезін одыбыстыр. Мин пролығны пролирға тіп сағынмаам даа. Минінъ Шурамны алып алза, ол анча сўлейке талап салған, оланъай чоохтаза, ікі кізее дее

чидерчік. Че маға ол пролығ кизінінъ поэы чоохтиры кирек полған. Мин классар кирерге манъзырабин коридорда олғаннарнанъ чоохты хайди пастирын сағынып турғам. Мында мин ізіктенъ 6тире Зоянынъ унін истіп салғам:

— Кем талап салған?

Мин ағырин классар пахлабысхам. Зоя стул 6стунде тур салтыр, олғаннар анынъ хыринзар сынысчалар.

— Кем талаан, чоохтанъар!—хатап, хатап сурчатхан Зоя.—Чоохтабазанъар даа мин харахтарынынънанъ піліп аларбын,—ол киртінісненъ хоза чоохтаан.

Прайзы сым полыбысханнар, ананъ пултах наахтығ, тохпах пуруннығ пістінъ класстағы сохтарнынъ пірсі Рябов Петя улугъ тыныбызып чоохтанған:

— Аны мин талап салғам...

Ол, Зоянынъ харахтанъ піл саларбын тіп чоохтаанына киртін парған осхас. Ол поэынынъ іди піліп алчатхан способнозын киртіністіг чоохтаан. Мавра Михайловна тай ічезі, пірее ниме пол парза, внуктарынанъ іди сурчанъ: „Мыны кем піди ит салған? Чедек, к6рдек минінъ хараамзар, мин харахтанъ прай нимені піл салчам!“—Зоя инейектінъ сынны пілченъ хайхастығ онъдайларын чахсы сизін салтыр.

— 6р ниместенъ Зояны паза Шураны минінъ клазымнанъ пасха классар кирібізерге киліс парған, мына нимеденъер.

Зоя поэын тынъ пазымнығ тудынчанъ, маға чағынын пір дее к6зітпеченъ. Пірееде ол „Любовь Тимофеевна“ тіченъ, анынанъ класста пасказы хайдағ, ол андағох 6гренчі паза мин пасказына даа, ағаа даа,—6гретчі полчатханымны к6зітченъ. Че Шура, тізенъ, поэын аринча пасха тутчанъ. Урок парчатса, амыр минутаны сағып алып, ол кинетін тыда „іченъ!“ тіп тапсабысчанъ—ананъ пірде пір хыринзар, пілбечік полып, к6рглеп одырчанъ.

Шуранынъ андағ онъдайы класста удаа суулас идібісченъ: Любовь Тимофеевна, 6гретчі, че олох туста—іченъ! Пу олғаннарны тынъ к6гліг идібісченъ, че тоғынарға, тізенъ, харығ полчанъ. Пір айданъ минінъ палаларымны пасха классха паза пасха 6гретчее пірібізерге киліскен.

Школа паза школьной занятиелер Зояны азырылбас иде тартханиар. Ибзер киліп, азыранып алып, ол сах

андох уроктарын идіп одырыбысчанъ. Агаа аннанъар сағызына кирерге хачан даа киліспеченъ. Ұгренерге ам агаа аринча улуг кирек, хыныг ниме полган, анынъ сағызы аннанъар ла полган. Ол полган на букваны паза полган на цифраны кўстеніп пас салчанъ, тетрадь-тарын, книгаларын тіріг ле ниме чіли тынъ хайраллап паза иптестіріп холына алчанъ. Піс учебниктерні хачан даа нааны ла алчанъмыс—Анатолий Петрович анзын тынъ кирек ниме тіп саначанъ.

— Хомай, олғаннынъ холына кірліг паза талалых кни-га кір парза,—чоохтачанъ ол,—андагны паза хайрал-лирға хынминыбысчалар...

Олғаннар урок толдырарға тимненібісселерок, Зоя хатыгланып сурыбысчанъ:

— Шура, синінъ холларынъ арыг ба?

Пастап ол талас кўрерге сағынчанъ:

— Че синінъ ноо кирегінъ? Че сині! Хыя пар!

Че соонанъ, тізенъ, чарас салган паза книга тудар алнында, кізі дее чоохтабаза, поэзы холларын чуубыс-чанъ. Че сығарынарға кирек, сибер полғаны артых пол-баан: пістінъ Шура олғаннарнанъ хада иб аразында чўғұр чўріп, хулағына тере сылал парып айланчанъ, ол іди сыланып аларға хайданъ сағынып алғаны пірееде пілчее дее чох полчанъ: хумча, хара тасча, известкача паза унах кірписче тестенъ тоғылахтанып алған осхас килченъ...

Олғаннар азыранчанъ стол кистінде урок ұгренченъ-нер. Зоя книга хығырып ұр одырчанъ. Шура чарым часха чадап ла тыстанчанъ, аннанъ азыра тыстан полба-чанъ. Ол пазох табыраанча тасхар паза олғаннарзар чў-гўрібізерге итченъ. Сала ползох, улуг тыныбызып, ізік-сер ле кўріп одырчанъ.

Пірсінде ол кўп кубиктер паза спичка коробкаларын ағылып алған, оларны кўстеніп пір рядха салғлабызып, столны ортызынча пўлібіскен.

— Пу синінъ саринъ, че мынзы мини,—ол Зояға ча-рыда чоохтап пирген.—Минзер сағынма даа кірерге!

— А букварьны чи хайди идерге? Чернильницаны чи?—пілбечік полып сурыбысхан Зоя.

Шура чідірінмеен:

— Букварь саға, чернильница, тізенъ, маға!

— Чидер саға сохтанарға!—Зоя хатыгланып чоохта-ныбысхан паза стол ұстүндегі кубиктерні алғлабысхан.

Че Шураа уроктарға тимненерге аринча ирiстiг полчанъ, ол полған на сай занятиелернi ойынға айланды-
рарға кўстенченъ. Ниме идiп аларзынъ аннанъ! Агаа
ам даа читi час толғалах полған.

ЎЛЎКЎН

Мининъ олғаннарым читiнчi ноябрьда танъ чахсы
чараалахох тур килгеннер: пабазы оларны позынанъ хада
демонстрацияға алып аларбын тiп чоохтап салған, ан-
нанъар олар ол кўннi чидiкпин сағааннар.

Иргенгизин табырах азыраныбысханнар. Анатолий
Петрович сағалын хырын сыххан. Олғаннар ол хачан
тоозарын сағып полбинчатханнар. Олар пiрее нимеденъ
ўтертiнерге сағынғаннар, че оларнынъ, тiзенъ, ол хо-
май сых турған. Хынчанъ „амыр“ ойыннары даа (кре-
стиктер паза нульлар—син тартып ойначанъ ойын) сағыс-
тарына кiрбинчеткен.

Хайди полза пiс тонанып алып тасхар сыххабыс.
Чиллiг кўн полған, хар араластыра ооғас нанъмыр
чаапчатхан. Пiс онча алтам ирткелекiк пiстiнъ алны-
быста ўлўкўн табыстары истiлген: музыка, сарыннар,
чоохтар, хатхы. Улицанынъ центрiнзер чағыннапчатсанъ
аннанъох артых суулас, брчi, хыныг пол турған. Часка
полып, нанъмыр табырах тохтап парған, хара пулут-
тары олғаннар даа, улуғ кiзiлер дее сизiнмин халған-
нар—ибiре андағ кiп аалай знамялар паза сiлiг нимелер
полғаннар.

Пастағы демонстранттарнынъ колонназын кiр салып,
Зоянанъ Шура демонстрациянынъ халғанчызына тере
чапсааннар паза бiрингеннер. Олар полған на плакатты
тохтаг чох хығырғаннар, полған на сарынны сарнаан-
нар, полған на оркестр хоостыра плесет салып паста-
чанънар. Олар постары парбинчатханнар, оларны ўлў-
кўннiнъ улуғ бiрiнiзi салғактарча ал парчатханға тiй
полған, олар хызарғлап парғаннар, харахтары чылты-
разыбысханнар, пiрiктерi соонзар чыл парған (чоғар ла
кiрерге кирек полған!), олар чахсы даа чоохтаспинчат-
ханнар, че хысхырыслачатханнар:

— Кiр! кiр! Хайди чазал парғандыр! Хайдағ чыл-
тыстыр! Че анда чи, анда чи! А тiгiне шарлар учухчалар!
Кiрдек табырах!

Хачан піс Хызыл площадьха читкенібісте, олғаннар сым полыбысханнар, пастарын онъ хыринзар айландырыбызып харахтарын мавзолейденъ албин көргеннер.

— Іченъ, кемнердір анда?—Шура минінъ холым тыыда тудып, нога-да сыбыранып сурған.—Сталин анда ба? Ворошилов чи? Буденный чи?

...Хызыл площади! Нинче сағыс, нинче чувство палғалысхан пу сөстөрненъ! Хайди піс Осиновой Гайда аны көрер кўнненъер сағынғабыс! Чир ўстўнде инъ артых орын! Чир ўстўндегі миллион чон ол орынны көрерге кўстенчелер... Мин пастағызын Москваға киліп, Хызыл площадьха килгенненъ пеер пір чыл ирт парған. Мин, аннанъар нинче дее иссем паза хығырзам, аны андағ простой паза улуг тіп сағынмаам. Амды, брчліг часта, ол маға аринча наа пілдір парды.

Мин Кремлёвской стенанынъ тістерін паза башнязын көрчем паза хатығ сағысха тўзібіскен тігеннер революция ўчўн кўрескеннернінъ могилазы хыринда турчалар, мраморнай плиталарда, хачан даа чітпес ат—ЛЕНИН.

Мавзолейнінъ стеназы хыринча чоннынъ чылчатханы улы-пазы көрінмин суг ла чілі ахчатхан. Мин көргенде, прай ізеніс прай киртініс паза чоннынъ хынызы пеер, великай чол көзітчеткен маяксар, тоозылбас салгах ла чілі килібіскен.

Пістінъ колоннада кем-де тынъ хысхырыбысхан:

— Изен ползын арғыс Сталин!

Иосиф Виссарионович кўлінібізіп, холын көдірібіскен. Кўстіг „ура“ прай площадьха ыстілген. Шура ам пас парбинчатхан, минінъ хыримча плесет ле сал парчатхан осхас полған. Пабазынынъ холын тыыда тудып алып, Зоя ідők сєгірестеп паза холын пōзік тудып алып пулғап парчатхан. Трибунаданъ аны сынап таа көр саларлар чілі пілдірген.

Піс набережнайзар тўс килгебіс. Кинетін пулуттар кистіненъ кўн харағы көрінібіскен, кремлёвской башнянынъ паза куполынынъ көлеткілері сугда көрінчеткенер паза алтын осхас чылтырастар иленънес турчатханнар. Моста хыринда піс кии шарларын сатчатхан садычыны көр салғабыс. Анатолий Петрович, андар пас киліп, ўс хызыл паза ікі көк шарлар садып алған—тынъ сіліг чохыр пазах пол парған. Ол пір шарын Зояға пирген, пірсін—Шураа.

— Че пасхаларынанъ чи ниме идербістер?—сурған ол.

— Пос салыбызанъар!—тапсабысхан Зоя.

Аканъ Анатолий Петрович парчадыбох пір шарны пірсинінъ соонанъ позытхан. Олар чоғар сиберлеп паза манъзырабин учуххлап сыхханнар.

— Турып аланъар, турып аланъар!—Зоянанъ Шура пір тинъе хысхырысханнар.

Пасха даа кизілер: олғаннар даа, улуғ даа кизілер тохтабысханнар. Піс пастарыбыс ханъайт салып, пістинъ чалахай шарларыбыс аястап парған тигірде кічигденъ кічиг ле полып, халғанчызын харахха кбрінмес пол парыбысханнарынча кбрп турғабыс.

ИИРДЕ...

Нинче-де чыл мынынъ алнында маға пір кизінінъ письмозын хығырарға киліскен, поэнынъ палаларын ѳскірерге кбп хайығ салтыр, че олар улуғ ла полглап парғаннарында ол оларны хомай воспитывать пол салғанын піліп алған. „Нимеде мин алчаас ит салдым!“ — ирткенін сағысха кирип, сурған ол. Паза пу алчаастарны сағысха кирген: олғаннарнынъ удур-тбдір таластарына тынъ хайығ салбиндыр, пала даа ит салар нимені поэ ит салчанъ; подароктар ағылып чоохтачанъ: „Мынзы саға, че мынзы, тізенъ, саға“, че чоохтирға кирек полған: „Пу сірерге ікінъерге дее“, чойланған ўчўн проны табырах тастабысчанъ, нимее чарабас нименінъ ўчўн хатығ пролачанъ. „Мыннанъ кбрінче, мин ол олғаннынъ наа ла онъдайы алысчатхан паза сидік киректенъ поэп аларға сағынған минутаны иртір салтырбын,—пасхан ол кизі.—Амды пу нимее чарабас нимеденъ улуғ ачырғас сых парған: минінъ олғаннарым мин кбрерге сағынғаннанъ аринча пасха полглап пардылар: олар хылыхтығлар, улуғ сағыстығлар, арғастар, удур-тбдір чбптїг нместер“.

„Ниме идерге кирек?—халғанчызын сурған ол.—Мыннанъ мындархы воспитаниезін обществоға паза коллективке ле салдырыбызарға ба? Килісче іди, минінъ алчаазымны онъдайлир ўчўн общество артых кўс хорадар—пу пастагызы, ікінчизі олғаннарға постарына чуртас сидік полар. Че ўзінчизі—мин поэым хайдабын? Ниме мин ит салғам?“

Пу письмо пістінъ улуғ газетабыста „Правдада“ сыххан чіли пілдіртіпче. Сағызыма кірче, мин андада пу ачығлығ строкаданъар сағынып паза сағызыма кирип ұр одырғам...

Анатолий Петрович чахсы педагог полған. Мин хачан даа испеем анынъ олғаннарға ұр тімелгенін паза оларны пролаанын. Чох, ол оларны поэзынынъоҳ поведениезіне, поэзынынъ тоғысха хайчатханына паза поэзынынъ онъ-дайына тбй воспитывать полған. Мин піліп алғам; ол инъ артых воспитание.

„Минінъ временем чоғыл олғаннарны воспитывать поларға, мин кун тооза тоғыста полчам“ тееннерін мин удаа исченъмін. Мин олғаннарны воспитывать поларға семьяда бнетін час кирек пе тіп сағынғам. Воспитание—оох-теек нимеденъ сыгара, полған на синінъ чбргенінъ-де, кбрізінъде паза сбстерінъде тіп ұгрет салған мині Анатолий Петрович. Синінъ паланъны прай ние воспитывать полча: хайди син тоғынчатханынъ, хайди тынанчатханынъ паза хайди арғыстарынънанъ хада чоох-тасчатханынъ, син хазыхта паза агырыгда, ачырғанчатсанъ паза брінчетсенъ хайдағынъ,—синінъ паланъ прай ниемі сизініп одырча паза прай хыринанъ саға кббгер. Че син анынъ чітіг паза сизіктіг харахтарынанъар хайди син полғанынънанъ чбп паза пример алчатханын ундуп салзанъ, пала синненъ дее хада бсчетсе—тох, бдігі, кип-азағы пар полза даа—ол чалғызанмын тіп сағынча,—андада аны пір дее ние орта воспитывать поларға полыспас: аарлығ даа ойначанъ нимелер, хада чбрген кбгліг прогулкалар даа, хатығ даа паза иптеп тее чоох-тааны полыспас. Саға поэзынънынъ палазынанъ хада ла поларға кирек, ол прай саринанъ синінъ чағынынъны чувствовать полып, аннанъар хачан даа ікі сағыстанмас кирек.

Піс Анатолий Петровичненъ хада угаа манъ чох полғабыс, аннанъ андар олғаннарнанъ хада асхынах время иртірерге килісченъ. Мин пасталығ школада ұгретчедіп, олох туста Педагогической институтта ұгренгем. Анатолий Петрович, тізенъ, Тимирязевской академияда тоғынчанъ паза стенография курзында ұгренген, ағаа хоза Технической институтха заочно кірерге тынъ кустеніп тимненген—ол анынъ хачангох сағызы полған. Піс ибзер удаа іди олғаннар узубыссалар ла килченъміс. Че аннанъоҳ кбгліг пістінъ тынанчанъ куннер

паза хараалар иртченънер, хайзыларын піс прайзыбыс хада иртірченъміс.

Піс ізіктенъ кірзебізѡк, олғаннар піссер кўнде нинче хабар чыылғанын чоохтирға пар-чох кўстеріненъ чўғурченънер. Палғалызы чох, че сууластығ паза хыныстығ полчанъ.

— Акулина Борисовнанынъ кўчўгезі чуланзар кіріп, ўгрени тѡгібіскен!—Мин, тізенъ, стихотворениени ўгрени салғам! Зойка, тізенъ, маға сыынған!—Я, ноға за ол задача пѡкпинче?—Кѡринъердек, ниме піс кисклеп салғабыс! Сіліг бе?—А мин кўчўгесті азағын пирерге ўгреткем, ол аринча ўгрени тее парған!..

Анатолий Петрович ниме нимеденъер полчатханын табырах піліп алчанъ. Ол задача ноға пѡгілбеенин піліп алчанъ, ўгрени салған стихотворениени истіп алчанъ, кўчўгестенъер сурглачанъ паза чоохтанчадып сах андох пілбечік опып тібісченъ:

— Чарабас чоохтасчазынъ, Шура харындас. Ниме теени полчадыр ол: „Зойка сыынған“? Истерім дее килбінче іди чоохтасчатсалар.

Ананъ піс прайзыбыс нирдегізін хада азыранчабыс, олғаннар, тізенъ, маға стол чыырға опысчалар,—хайди полза ўрсағаан минута чит килче.

Кѡргенде мында сағычанъ даа ниме чох полған? Прай ниме оланъай ла, хайдағ полған, андағох ла. Анатолий Петрович поэзынынъ стенографияда пасхан нимелерін адағлапча, мин, тізенъ, танъдағы уроктарға тимненчем, Зоянанъ Шуранынъ алында хоос хоостачанъ альбомнары чатча.

Лампа піс нѡіре одыр салған столны ла чарытча: комнатанынъ істі, тізенъ, пўлес ле. Шуранынъ стулы ығырапча паза альбомынынъ листтері сыбдырасчалар.

Зоя пѡзік ноған хырлығ тура хоостапча. Трубазынанъ ыс сыхча. Хости—яблоня, анда, тізенъ, тоғылах яблоколар пис ахча сиіинче ѡсклеп партырлар. Пірееде андох хустар, чахаяхтар паза тигірде кўнненъ хости пис пулунънығ чылтыс... Шуранынъ альбомынынъ листтерінде прай ла хыриларынзар аттар, адайлар, автомобиллер паза самолёттар чўғўрісчелер, учуғысчалар. Шуранынъ холында карандаш хачан даа сірлеспинче—ол тинъ паза ізестіг чоллар сиіпче. Шура чохсы хоостап полар тіп мин хачанох сизін салғам.

Иди, піс полған на кизи поэвынъ кирегін иди одыр-
чабыс паза хачан Анатолий Петрович, „Че, амды ты-
нанып аланъар“ тіп чоохтирын сағыпчабыс.

Пиди теені піс ам прайзыбыс пірее ние ойнап ала-
рыбыс полчанъ. Удаа піс домино ойначанъмыс: Зоя
пабазынанъ хада, піс, тізенъ, Шурананъ хада полчанъ-
мыс. Шура полған на чѳрісті тынъ сизініп кѳрче, тар-
ланча, таласча, уттырыбысса, тізенъ, хызарча, тарынча
паза ылғирға даа тимде. Зоя Ідѳк чилексірепче, че
тапсабинча: ирнін не ызырыныбысча алай пос холын
мунзурухха тыыда тудыбысча.

Пірееде піс „ѳстѳнзер паза алтынзар“ тіп адалчат-
хан ойын ойначанъмыс. Мында за синіні пілгенінъненъ
нимес, че хабыргазында хара точкалыг ах кубикті тас-
табыссанъ хайзы хыринча чадыбызарынанъ полча—пір-
денъ алтаа тере. Сіерер утып алзар андада самолѳттыг
чоғар кѳні цельге учуғарзар—чохыр куползар, че
киліспеде—алтынзар тѳзібізерзер паза уттырыбызарзар.
Кѳйтік нимес, че хайдаг чапсыстыг ойын! Олғаннар
холларын хайди сапчалар, хачан оларға доскада он
клетка азыра ѳстѳнзер учуғарға киліс парза!

Шурананъ Зоя минсағынып алған ойынға тынъ хын-
чанънар, піс аны оланъай ла „калякалар“ тіп адачанъ-
мыс: оларнынъ піреезі арыг чачында хынған на хойрых-
хайрых чоллар синпче, маға, тізенъ, ол пілдізі чох хый-
ыр линияларча ал парар картинанынъ ѳнін табарға
кирек полған.

Мына Шура чачында нымырхаа ла тѳй ние синп
салды. Мин чарым минутача кѳріп сағынчам, ананъ ағаа
ханаттар, хузурух, хастырыгын, харагын хоостап сал-
чам, ананъ пістіні алныбыста...

—Палых! Палых!—ѳрінізіп хысхырысчалар олғаннар.

Мына Зоя чачында оланъай ла черниладанъ тамчых
тѳзір салған, мин, тізенъ, аннанъ сығара чазыда ѳсмет-
кен хызыл ѳнтніг сіліг чахаях итчем.

Олғаннар сала ѳсклеп парғаннарында піс рольлар-
нанъ алызыбысхабыс: мин „калякалар“ сигченъмін, олар
ниме аннанъ сығара ит саларын сағынчанънар. Шура-
нынъ ние сағынып табары пір дее тоозылбачанъ: кі-
чичек тее ыргактарданъ нымахтағы ла осхас турачах
пѳт парчанъ, нинче-де тоғылағастанъ сығара сырай паза
хойрых-хайрых чолларданъ сығара халын салаалыг
ағас ит салчанъ.

Сағынганда пу тынъ хыныг паза тузалыг ойын полган: ол чахсы кбрерге, фантазировать поларга, сағынарга ўгретченъ.

Че прайзынанъ артых Анатолий Петрович холына гитара алып алып ойнапчатханына хынчанъмыс. Пилбинчем дее, танъ ол чахсы ойначанъ, че піс аны истерге тынъ хынчанъмыс паза ол русской сарыннары пірсі пірсінінъ соонанъ ойнапчатса, времяданъар аринча ундуп салчанъмыс.

Андаг ирлер асхынах таа ползалар, олар піске пасха кўннерні чарытханнар паза оларданъар піс улуғ хынынанъ сағынчанъмыс. Олғаннарга пу частарда сизік пиргені паза пролааны оларыны сағыстарында хачанга даа халчанъ, че махтааны паза брчіліг сбстер часкалыг итченънер.

— Хайди за син, Шура, позынъ истіг стулда одыр салғазынъ, че іценъе, тізенъ, кисті талал парганны турғыс пиргезінъ,—хайди-да Анатолий Петрович чоохтанған, че анынъ соонда Шура поэна чахсыны таллапчатханын, пасхаларына, тізенъ, хомай арахты артысчатханын мин хачан даа сизінмеем.

Пірсінде Анатолий Петрович тарынчах килген, олғаннарданъ оланъай кўннердегізіненъ пасха арах изенескен.

— Нименінъ ўчўн син пўўн Степанова Анютаны сапхазынъ?—сурған ол Шураданъ.

— Хызычах... сыыхтаас...—тўнъдере кбріп алып нандырған Шура.

— Андаг нимеденъер мин паза испим!—алынча паза хатыг чоохтаныбысхан Анатолий Петрович, тапсабин, тўрче полып ағырин арах хоза чоохтанған: улуғ оолғыцах—тўрче полза снгіс час полар, че хызычахха теелчезінъ! Арыстыг нимес пе саға?

Че хайди олғаннарнынъ сырайлары брчіліг полчанъ, хачан Шураны пабазы чахсы хоостаан ўчўн, Зояны, тізенъ, тетрадь иптіг тутчатханнанъар паза комнатаны арыг иде чыы сал салғаннанъар махтаза!

Піс орай килзебіс, олғаннар пісті сағып полбин узирга чадыбысчанънар, уроктарын хайди ит салғаннарын пісті кбрзінер тіп тетрадьтарын стол ўстўнде азых сал салчанънар. Піс олғаннарга кбп нимес тее час пир турчанъ ползабыс, піс хачан даа прай нимеденъер паза піс чохта хайди олар чуртааннарын, хайди полғаннарын,

ниме иткеннерін пилченъмс. Че бні, пістенъ прай хада иділген ние,—ойын даа, заниматься даа полганы алай ба иб аразындағы тоғыс,—пісті олғаннарға чағын иткен паза пістинъ ынархазыбыс пиктенъ пик ле опып одырған.

ШКОЛАЗАР ПАРЧАТХАНДА

Піс иргі шосседе чуртаабыс. Ибденъ школаа читіре ұс километрге чағын полған.

Мин иртөк турып алып, иртенгі азыралны тимнеченъмін, олғаннарны азырап алып, піс танъ көгерібіс-сөк ибденъ сығыбысчанъмыс. Пістинъ чолыбыс Тимирязевская парк пастыра парчанъ. Пөзік ағастар хыймырабин паза көк тигірінінъ наа ла чарып одырған чарығында харалып турғаннар. Азах алтында хар ығырачанъ, тыныс оорына көместенъ мойдырыхха хро тұзіп одырча.

Піс ұзөленъ парчанъмыс—Анатолий Петрович ибденъ орай арах сыхчанъ. Пастап тапсаспин парчанъмыс, че ананъ, тізенъ, халған уйгулар харасхынанъох хада иртіп одырчанънар, андада пірее сағыбаан ниеденъер чоох пасталыбысчанъ.

— Іченъ,—Зоя пір хати сурыбысхан,—ноға андағдыр: ағастар киреен сай сіліг ле опып одырчалар, че кізі, тізенъ, кіріпчетсе улам на соғын пол парча? Ноға за?

Мин нандыраға манънанмин халғам.

— Сын нием!—чаратпин нандырған Шура.—Мына тай ічебіс кірі, че сіліг нием пе? Сіліг!

Мин позымнынъ іезін сағысха кирчем. Чох, ам аны пір дее кізі сіліг тіп чоохтабас: анынъ харахтары майынънар, тиренъ кір парғаннар, наахтары тырысхлап парған...

Че Шура минінъ сағызымны истіп ле алған чілі улуғ киртінісенъ чоохтанча:

— Мин кемге хынчам, ол маға сіліг.

— Сын чізе,—сағынып алып чөпке кір парча Зоя.

...Пірсінде, піс ұзөленъ шоссе хастада парчатхабыс, пісті грузовой машина сұрліп чидліп, кинетін тохтабысхан.

— Школазар ба?—көзенектенъ көрібізіп хысхачахти сурыбысхан шофёр.

— Школазар,—чапсып парып нандырғам мин.

— Чедек олғаннарны пеер.

Паза ла пілінзем, Зоянанъ Шура кузовха сых пар-
тырлар, оларнынъ брчіліг табыстарынанъ машина аннанъ
андарох ойлап сыххан.

Ол кўнненъ сыгара часхаа читіре, олох часта пісті
ол грузовик чолда сўріп читченъ, олғаннарны одыртып
алып, школаа читіре ағылған чіли ағыл салчанъ. Анда
олар пулунъда тўзіп алчанънар, че машина, тізенъ,
аннанъ андарох ойли халчанъ.

Піс хачан даа „пістінъ машинаны“ сағыбачанъмыс,
піс кинетін сообыста таныс гудокты паза андагох ўнн
истерге хынчанъмыс. „Чедек, кузовсар сыгынъар!“

Конечно, чახсы сағыстыг шофёрға пісненъ хада
оланбай ла пір чолча парарға килісченъ, че олғаннар,
тізенъ, ол ѳнетін оларға кил парча тіп киртін тее пар-
ғаннар. Іди сағынарға тынъ чახсы полчанъ.

НАА ЧУРТХА КЌСКЕНІ

Олғаннар Москвазар киліп ікі чыл полған соонда,
Анатолий Петровичке пасха комната пиргеннер. Ол
улуғ арах паза килістіре комната Александровскай
проездтегі 7-чі № турада полған.

Амды Александровскай проездті танычаа чоғыл: ікі
хыринча улуғ наа туралар пўдір салғаннар, тротуар-
ларны паза мостовойларны тўс чылбыранъ асфальтнанъ
чалтырат салғаннар. А ол тустарда мында чадап ла
аринча аалдағы тураларға тўй онча тура полған, олар-
нынъ кистінде хайдағ-да грядалар, огородтар парғлабыс-
ханнар, че аннанъар улуғ, иптии чох эн чир чатхан.

Пістінъ тура аринча чалғызан турған, хайди чоох-
тидырлар—тураларданъ алынча, мин тоғыстанъ айланча-
дып, аны трамвайданъ сыхсамох ырахтын кўр салчакъ-
мын. Піс ікінчі этажта чуртаабыс. Наа комната пістінъ
чуртаан комнатабыстанъ артых таа полған: чылығ даа,
чарых таа, аллығ даа.

Олғаннар наа чуртха кўскенге тынъ брінгеннер. Олар
прай наа нимее хынчанънар паза кўс килгені оларға
улуғ хынысты ағылған. Кўп время олар нимелер тим-
неп иртір салғаннар. Зоя книгаларны, тетрадьтарны,
журналларданъ хыптылағлаан картинкаларны ипти сал-
ғлаан. Шура Ідўк поэзынынъ хозяйствозын чыы салған:
сўлейкечектер, тазычахтар, хәрмағастар, тиміректер,
эл парған поэығастар паза аннанъох кўп предметтер,

хайзыларынынъ нимес кирек полчатханнарын мин пір дее піл полбаам.

Піс наа комнатада олғаннарға алынча комната ит пиргебіс, андар улугъ нимес стол турғыс пиргебіс, книгаларға паза тетрадьтарға полка іл салгабыс.

Шура столны кѳр салып хысхырыбысхан:

— Столнынъ сол хыри, чур, минни!

— А онъ хыри минни,— чѳпке кіріп теен Зоя, мынынъ алнындагох онъдайнанъ анынанъ ол талас итченъ нимені чох идібіскен.

Пістинъ чуртас иргѳк онъдайнанъ пар сыххан: кун ирткенненъ иртлече, піс тогынчабыс паза угренчебіс. Воскресеньеде Москванынъ хайдаг-да наа хырин „асчанъмыс“: Сокольниктерге читіре алай ба Москва суғнынъ озаринзар пар килченъміс. Алай ба „Б“ трамвайнанъ Садовой кольцоча чѳрченъміс алай ба садча иріс чох кўлеттеп чѳрченъміс.

Анатолий Петрович Москваны чахсы пілченъ, наа-зын даа иргізіл дее, аннанъар піске асхынах нимес чоохтап пирченъ.

— Хайда за тахта?— пірсінде Шура сурыбысхан, піс Кузнецкай тахтата иргіпчеткенібісте, че нандыринна алында мында сынап тахта полғанынанъ паза хайди Неглинка суғ чир алтынзар кір парыбысханынанъар хыныг чоох искебіс.

Піди піс Москвада „валлар“, „ворота“, Столовой, Скатертнай, Гранатнай переулоктар, Броннай улицаляр, Собачья площадка хайданъ алылғанын пілгеп алгабыс.

Анатолий Петрович ноға Пресняны Хызыл тіп адааннарын, ноға Баррикаднай улица паза Восстаниенінъ площади... пар полчатханын чоохтачанъ. Олғаннарнынъ алнында пістинъ хайхастыгъ городтынъ историязы страница страницанынъ соонча азылып одырчанъ, олар ирткенін пілерге паза хынарға угренгеннер.

АЧЫҒ

Пірсінде февраль айнынъ халғанчызында циркке парарға билеттер ал салған полғабыс. Киноға, циркке піс олғаннарны удаа ал чѳрбеченъміс, аннанъар полған на чѳріс улукун осхас полчанъ.

Олғаннар тынанчанъ кунні чидікпин сағычанънар, пір дее нимеденъ амыратчаа чох полчанъ: олар дрессиро-

ваннай адайны онга тере сан санап пїлчеткенїн паза хайди кругча нїскечек азахтыг, ыргах мойынныг кўмўс чылтырахтарнанъ азап салган ат чўгўрчеткенїн кўрерге сағынчанънар. Ўгредїгліг тюлень, дрессировщик агаа мячиктї тастн пирзе, пїр бочкаданъ пасха бочкаа тумзиннанъ мячиктї тударга сўр чўрчеткєнїн кўрерге хынчанънар...

Пїр неделя цирктенъер ле чоох парган. Че мин субботада, школаданъ айлан килїп, Анатолий Петровичтїнъ ибде органда чатчатханын кўр салгам.

— Син нога їди ирте килдїнъ? Нога чатчазынъ? — хорых парып сургам мин.

— Хорыхпа, ирт парар. Оланъай ла позымны хомай чувствовать полыбысхам...

Чох, ол минї амырат полбаан: мин кўргенде, Анатолий Петрович тынъ хуурта тарт партыр паза хайдида табырах, ол хачанох паза тынъ ағырған чїли тўреп партыр. Зоя паза Шура хорых парып пабаларынзар ла кўрїп одырчатханнар.

— Сїрерге цирксер мин чох парарга килїзер, — чоохтанган ол кўлїнерге сїренїп.

— Пїс син чох парбаспыс, — сыныннанъ нандырған Зоя.

— Парбаспыс! — їдўк теен Шура.

Пазағы кўнде Анатолий Петрович аннанъох тынъ ағырыбысхан. Кўксї охтап, соохха тонъдырган. Хачан даа тудынчах ол, хоптанмаан, ъстебеен, ирнїн не тынъ ызыр салган. Врачха пар килерге кирек полган, че мин, тїзенъ, апсаамны чалгызан халгызарга хорыххам. Хончыхтарзар нызыратхам, пїр дее кїзї ўн пирбеен, тасхар парглабысхан осхастар: воскресєнье полган. Мин хайди даа поларын пїлїммин аланъ ас парып айлангам.

— Докторга мин пар килем, — Зоя кинетїн чоохтанган, мин тохтадарга даа манънанғанча, ол пальточағын паза пўрїгїн кїс салган.

— Чарабас... ырах... — чадап ла чоохтанган Анатолий Петрович.

— Чох, парам, мин парарбын... Мин пїлчем, хайда ол чуртапча! Че, пожалуйста! — Нандырыг даа сағыбин, Зоя пасхысча ойлап парыбысхан.

— Че парзын... ъткїн хызычах... таап алар... — сыбыхтанып чоохтаныбысхан. Анатолий Петрович паза саргал парган ағырыг сырайын чазырар ўчўн стеназар айланыбысхан.

Пір час пазынанъ Зоя врачнанъ хада килген. Ол Анатолий Петровичті көрглеп алып, хысхачахти чоохтаан: „Ічегезі толгал партыр. Хайди даа больницазар. Операция идерге кирек“.

Ол агырығ кізіненъ хада халған, мин, тізенъ, машина ағыларға чүгүргем; чарым час пазынанъ Анатолий Петровичті тарт парыбысханнар. Хачан аны пасхысча алтынзар түзірчеткеннерінде, ол тынъ өстебіскен, че палаларынынъ хорыхчатханнарын көр салып, сах андох тохтап парған.

...Операция чахсы ирт парған, че Анатолий Петровичке ниик полбаан. Полған на хати, мин палатазар кірзем, мині көбізін анынъ көб-саа чох полчатханы хорғытчанъ: мин апсаамнынъ чоохчылына, брчіліг онъдайына үгрен парғам, че ол ам, тізенъ, тапсабин даа чатчатхан паза пірее-пірее күзі чох, түреп парған холын минінъ холыма салчанъ, минінъ холымынынъ салааларын ідөк тапсабин агыринох тыыда тудыбысчанъ.

Мин 5 мартта, мынынъ алнындагах члі, агаа тоғас парарға тіп килгем.

— Тохтанъардах—таныс санитарка вестибюльда минзер хайди-да пасхачыл көрібізіп чоохтаан маға.—Амох сестра сығар. Алай ба врач.

— Мин агырығ Космодемьянскийзер,—ол мині таныбады полар тіп сағынып онъарылдырғам мин аны.—Минінъ тудығ чох пропуск.

— Амох, амох сестра сығар, сағып алынъар,—хатап, хатап чоохтанған ол.

Пір минута пазынанъ сестра манъзырабиннанъ сыххан.

— Одырып алынъар, пожалуйста,—минінъ хараамзар көр полбин чоохтанған ол.

Мин мында піл салғам.

— Ол... үреп парды ба?—сыдачаа чох сөстерні сығара чоохтанбысхам мин.

Сестра тапсабин пазын ікібіскен.

...Пос кізізін чідір саларға андада даа аар, ачығ, хачан син анынъ агырини өлімге ағыларын паза аннанъ тисчее чох полчатханын үрденъ дее сығара пілчеткен ползанъ. Че мындағ кинетін кізіні аябас өлім — мыннанъ артых хорғыстығ ние мин ам даа пілбинчем... Олған

тузында пір дее ағырбаан, неделя ла мынынъ алиында кўстїг, őrчїліг, көгліг полған кїзі — мына амды, тізенъ, ол хомдыда, поэына даа тўй нимес, нандырығ даа чох, пір дее нмее кирее халбин җатча.

Олғаннар минненъ хыя парбинчатханнар: Зоя холымны тут салған, Шура, тізенъ, пірсїне чапсын парған.

— Іченъ, ылғаба! Ічечеенъ, ылғаба! — пабазынынъ хый-мырабинчатханынзар хызарғлап парған харахтарынанъ көріп, Зоя хатап, хатап чоохтанған.

...Соох паза хомзыныстығ кўнде піс ўзўленъ Тимирязевскай паркта минінъ харындазымны паза чачамны сағып турчатхабыс: олар сўдк чыырға килченъ полғаннар. Піс хайдағ-да пўзїк, хысхыдағы осхас пўрлерї тўс парған ағастынъ тўзїнде турчатхабыс, соох чил пісті őrїре ўрчеткен, піс поэыбысты чалғыс паза őkїс ле чїли сағынғабыс.

Минінъ харындастарым килгеннерїн, піс ол соох, аар тоозылбас-парбас кўннї халғанчызына читїре хайди пртіргенїбісті мин пїлбинчем.

Піс сыыратсар парчатханыбыс, ананъ кинетїн Зоянынъ тыыда ылғабысханы — хомдынынъ ўстўне тобырах тасталчатханы ла сағызыма пўлес кїрче...

ПАБАБЫС ЧОХ

Анианъ сығара минінъ чуртазым кинетїн алыс парған. Анынъ алиында мин хырымда аарлығ паза чағын кїзі парын паза хачан даа анынъ киртістіг холына чўленїп аларымны пїлченъмїн. Мин ўгрєн парғам пу амыр паза їзенїстіг чуртасха, аннанъ пасха полары минінъ сағызымда даа чох полған. Кинетїн мин чалғызан халғам, пістїнъ їкі паланынъ чуртазынанъар сағысырас минінъ инънїме азырылбин чадыбысхан.

Шура ам даа кїчїг полған, мындағ хорғыстығ нмє пол парғаны анынъ сағызына ам даа кїрбинчеткен. Агаа піс оларданъ чара чуртаандағох чїли пабазы оланъай ла хайда-да ырах паза хачан-да айланар тїп пїлдрчеткен осхас полған...

Че Зоя, тізенъ, ұлуғ ла кїзі чїли ачыпчатхан.

Ол пабазынанъар пір дее чоохтанмачанъ. Минінъ сағысха тўзїбіскенїмнї көріп, ол минзер пастыр килїп, харахтарымзар көрїбізїп, ағырин чоохтанчанъ:

— Хынчазынъ ма, мин пїрее нмє хығыр пирим саға?

Алай ба сурчанъ:

— Пірее нимеденъер чоохтап пир! Син кічігде хайдаг полгазынъ...

Алай оланъай ла минненъ хости пір дее тапсабин, минінъ тізектеріме чапсыра одыр салчанъ.

Мин сағысха түзібіссембк пілдіртпин алчаастап парыбызарга кўстенченъ.

Че пірееде мин анынъ хараа ылғапчатханын исченъ-мін. Мин андар пас киліп, пазынанъ сыйбабызып, ағырин сурчанъмын.

— Син пабанънанъар сағынчазынъ ма?

Ол хачан даа нандырчанъ:

Чох, мин уйғумда ылғаан поларбын.

...Зояға удаа чоохтачанънар: „Син улизінъ, Шураны кбр паза іченъе полыс“. Амды ол сбстер наа пілісненъ толғаннар: Зоя сынап таа минінъ полысчым паза арғызым пол парған.

Мин агаа хоза пасха школада ўгредіп пастаам, аннанъар ибде аннанъох асхынах поларга килісченъ. Мин обедте азыранчанъ нимені иирдбк тимнеп салчанъмын. Зоя аны чылыдып алып, Шураны азырачанъ, комната істін арыглап салчанъ, че сала улуг бс парғанда, песке позы от одынып алчанъ.

— Ох, Зоя пістінъ тураны бртеп салар!—хончыхтар пірее хати чоохтанчанънар.—Ол ам даа кічіг!

Че мин пілченъмін: пірее пасха улуг кізее киртінгенче Зояға сағысырабин киртінерге чарир. Ол прай нимені тузында итченъ, пір дее нимені хачан даа ундутпачанъ, пірее кирек тее чох паза ирістіг нимені хайди ла полза толдырбачанъ. Мин пілченъмін: Зоя спичканы узурбин хачан даа тастабас, трубазын тузында чапчанъ, пестенъ кбс тўс парза, сах андох сизін салчанъ.

Пірсінде мин ибзер тынъ орай айланғам, пазым ағырчатхан, тынъ майых парып азыранчанъ ниме идерге пір дее кўзім чох полған. „Обедті танъда тимнеп саларбын,—сағынғам мин.—Иртен иртбк турып алам“. Пазымны подушкаа саларымнанъ мин узубысхам паза иртенінде пасха кўндегіденъ орайох усхун килгем: тоғысха орайлатпас ўчўн чарым частанъ ибденъ сыгарға кирек полған.

Мына хайдаг хыял!—мин аринча аланъ ас парып чоохтаныбысхам.—Хайди за мин піди ўр узубысхам! Сірге пўун обедте хуруғ ниме ле чіп аларға килізер.

Иирде айланып, мин кірдөк ле сургам:

— Сіреп астапчазар ба?

— А піс астабинчабыс, тохпыс!—минінъ алнымда сегіріп хысхырған Шура.

— Одыранъар табырах азыранарға, іценъ, пуун піс-тинъ хаарған палых!—бріліг чоохтаан Зоя.

— Палых? Хайдағ палых?..

Сынап таа сковородкада тадылығ хаар салған палых чыстанған. Хайданъ алғаннар? Олғаннар минінъ ўрікке-німе брінгеннер. Шура сегірерін паза хысхыраын тохтатпинчатхан, Зоя, тізенъ, хайди полза бріліг чоохтап лирген.

— Пілчезінъ ме, піс тулғор хыринча школазар парчатханыбыста, тилтізер кбрібіскебіс, анда, тізенъ, палых. Шура аны холнанъ тудып аларға иткен, че ол тынъ чылғаях полған. Піс школада пір чачаданъ консерва банказын кілеп алғабыс, калоша сухчанъ хапсар сух салғабыс, ананъ избер килчедіп пір часча тулғор хазында палых тудып тудылыбысхабыс...

— Піс мыннанъох көп тударчыхпыс, пісті хайдағ-да абаа андартын сүрібіскен, чоохтапча: суға тўс парарзар алай ба холларынъны учут саларзар. Че піс учутпаабыс!—ара кіріп чоохтаан Шура.

— Піс көп тудып алғабыс,—аннанъ андарох чоохтаан Зоя.—Ибзер киліп алып, хаарыбысхабыс, поэмыс чіп алғабыс, мынзын, тізенъ, саға артысхабыс. Чирге чыхсы, я?

Ол иирде піс обедті Зоянанъ хада ікбленъ тимнеебіс: ол яблахты иптеп хастап салған, чарбаны чуубысхан паза мин кастрюляға хайсин салчатханын чыхсылаан кбріп алған.

...Соонанъ Анатолий Петрович ўреен соондағы пастағы айларны сағысха кіріп, мин аннанъар Зоянынъ характері иртөк серьёзнай пол парғанын пір ле хати сағынмаам, аны таныс нимес тее кзілер сизінченънер.

НАА ШКОЛА

Апсаам ўреен соонда ўр полбаандох мин олғаннарны 201-чі школазар кир салғам: пастағы школазар чбрірге тынъ ырах полған, мин оларны андар чалғызан поэ-дарға хорыххам. Поzym за анда паза тоғынминыбысхам: мин улуғлар школазында тоғын сыххам.

Наа школаа олғаннар чоох таа чох хынғаннар—олар пастагы кундөк агаа хынғаннар, аринча постарынынъ бринчеткеннерин чоохтап пирерге сөс таппинчатханнар. Сынап таа олар пастап Осиновай Гайдагы ла осхас улуг нимес агас турада угренгеннер. Пу школа, тизень, улуг паза аллыг полган анынъ хости улуг наа ус этажтыг, улуг, чалбах көзенектиг здание пүдүрлөчөткен. Мынзынзар олар килер угредиг чылында ла кирерлер.

Сизиктиг Зоя Николай Васильевич Кириковты, 201-чи школанынъ директорын, табырах пилл алган.

— Сии көрчөнь ползанъ, йөнь, хайдаг пистинъ зал полар!—Улуг хыныснанъ чоохтанчанъ ол.—А библиотека чи! Книгалар нинчедир! Мин ачаны хачан даа көрбеем: прай стеналарча полкалар, чирденъ потолокка читире, пир дее пос орын чофыл... Яблоко даа түсчөнь чир чофыл,—сагыныбызып хоза чоохтанган ол (мин пазох йөмөш искем—пу анынъ чоохтанчанъ чоофы полган).—Николай Васильевич писті здание пүдүрчөткен чирзер ал чөргөн, прай нимені көзіткен. Ол чоохтаан: пистинъ улуг сад полар, поэзыбыс одыртып аларбыстар. Көрөргинъ, йөнь, хайдаг пистинъ школа полар. Прай Москвада даа аннанъ артыхты таппасынъ!

Шура идөк наа школада идилчөткен прай нимелерге хыныбыстыр, чө прай нимеденъ артых ол физкультура урогына хынган. Оолгычах хайди ол трапецияда тартынганын, хайди „көзөлни“ азыра сөргөнгөн, хайди баскетбольнай мячты „корзинназар“ кире сабарга угренлп алганынанъар нинчө дее чоохтирчы.

Наа угретчи, Лидия Николаевна Юрьева, оларнынъ ікилериненъ хылыхтарына кирген. Мин аны олар күннинъ сай школазар хынып чөргөннериненъ, ибзер өткін паза өрчиліг айланганнынанъ сизинчөньмин. Олар мага угретчи нимеденъер чоохтаанын прай пир сөс тее артыспин чоохтап пирерге күстенчөньнер—прай хайдаг-мындаг даа ние полза оларга улуг тузаа тбй полган.

— Мининъ сагызымда сии поляга көп орын артысчазынъ,—пирсінде мин Зояга, анынъ тетрадын көрлп алып, чоохтаам.

— Чох, чох!—манъзырап табырах харызып чоохтанган Зоя.—Лидия Николаевна мындагларны чаратча, мыннанъ кічлг чарабас!

Прай ниеде андаг полган: Лидия Николаевна ла иди чоохтаан полза, андаг ла поларга кирек. Мин

пилгем: ол чахсы, олар ўгретчилеріне хынчаттырлар паза улуғлапчаттырлар, анынъ полған на сурған нимезін, чахығларын кўстеніп, хынып толдырчалар.

Зоя паза Шура хачан даа класста ниме полғанын чўректеріне чағын ағылчанънар.

— Пўун Борька школаа орайлат салып „Мининъ ічем ағырыбысхан, мин, тізенъ, аптеказар чўргем“ тіп чоохтаан!—тудылбин чоохтаан Шура.— „Че, іценъ ағырығ полза хайди идер зе,—чоохтаан агаа Лидия Николаевна. „Одыр позынънынъ орнына“. Че урок соонанъ Борьканынъ ічезі килбіскен—ол анынанъ хада школаданъ сығарох хайдар-да парарға иткен—кўрзебіс, ол аринча хазых, ағырығ даа кізее тўй нимес. Лидия Николаевна хызар парған, тарыныбысхан, ананъ Борькаа чоохтаан: „Мин тайма нимені чоохтапчатсалар пір дее хынминчам. Мининъ андағ правило: позы кўнiziнентъ, чойланмин чоохтап пирзе...чойланмаза,—манъзырап орта иткен Шура, ол ўгретчі чооғын хайди чоохтаанын ідўк чоохтирға харасхан,—чарым прозы чох идилер.“ Мин сурғам: „Чоохтабысса ноға чарым прозы чох полар?“ А Лидия Николаевна нандыр пирген: „Кізі позы сынынанъ чоохтап пирзе, ол позынынъ прозын пілінче паза нименінъ ўчўн аны тынъ пролир. Че чоохтабин, сын нимес тіпчетсе,—ол пір дее ниме онъарбинчатхан полар паза ікінiziн ол ідўк ит салар, аннанъ андар аны пролирға кирек...“

Класс контрольной тоғысты хомай толдыр салза, Зоя ибзер мўгіс пол пар килченъ. Аны кўріп мин иирде ўрўк парып сурчанъмын:

— Сининъ „хомай ба“?

— Чох,—мўгістеніп нандырчанъ ол,—мининъ „чахсы“, мин прай пўк салғам, Маня Федотова, тізенъ, прайзын саба пўк салтыр. Любимова Нинанынъ ідўк. Лидия Николаевна чоохтаан: „Маға тынъ аястығ, че андағ даа полза сірерге хомай оценоканы турғыс пирерге кирек“...

Пірсінде мин тоғыстанъ пасха кўндегінентъ ирте айланғам. Олғаннар ибде чох пол парғаннар. Ўрўк парып, мин школазар парғам, Лидия Николаевнаны тілептаап алып сурғам, пілбинче ни ол, хайда полчанъ Зоя.

Мининъ сағызымда, прайзы парыбысхан поларлар,—нандырған ол.—Андағ даа полза классты кўрібізенъердек.

Піс ізіксер пас киліп, сүлейке ытіре пахлабысхабыс. Зоя доска хыринда тур салтыр паза аннанъ пасха ус хызычах: ікізі—Зояданъ пѳзік арахтар, пір тѳй нискечек тулунъычахтыглар, ұзінчізі—кічичек, итгіг паза сибірік састыг. Прайзы тынъ чохсы исчеткеннер, сибірік састии, тізенъ, ахсын сала азын салып исчеткен.

— Ниме син итчезінъ?—тынъ нимес пілдірте чоохтапчатхан агаа Зоя.—Хачан карандаштарға карандаштарох хозыбысса карандаштарох пол парча. А син, тізенъ, метрлерге килограммнарны хосчазынъ. Андада синінъ ниме пол парар?

Олох туста, класстынъ сол саринда ниме-де ағар парған. Мин ол хыринзар кѳрбіскем: халғанчы партада одыр салып, Шура пір дее нимее кирегі халбин чачыннанъ иткен голубьтар учухтырглап одырған.

Піс ізіктенъ хыя парыбысхабыс. Мин Лидия Николаевнаа тўрче полза Зояны ибзер нандырыбызарға паза школада урок соонда ұр тудыларға чаратпазын тіп сурынып алып наныбысхам. Иирде мин Зояға занятиелер тоозылзох ибзер кил турарға тіп поэмы чоохтаам.

— Кѳрчезінъ, мин лўун иртѳк арах поэмы алып сірерненъ хада полып аларға сағынғам, сірер, тізенъ, чоғылзар,—тіп чоохтанғам.—Син паза, пожалуйста, школада урок соонда кирек чохха тудылба.

Зоя мин чоохтапчатханда пір дее тапсабин истіп алған, че соонанъ иирдегізін азыранып алғанда кинетін чоохтаныбысхан:

— Іченъ, хызычахтарға полысханы кирек чох ниме бе?

— Ноға за кирек чох ниме? Тынъ чохсы, хачан кізі арғызына полысчатса.

— А ноға за син іди тіпчезінъ: „Кирек чохха тудылба?“

Мин ирнімні ызырыныбысхам, чўсче хати сағын салған полам: олғаннарнанъ чоохтазарда илтеп сағынып алып чоохтанарға кирек!

— Маға, тізенъ, пірее-пірее ле ирте килерге килісче, аннанъар мин сірерненъ хада поларға иткем.

— Че син поэмынох чоохтапчазынъ: пастап киректі идіп аларға.

— Сын. Че Шуранынъ тох полары синінъѳк кирегінъ, ол, тізенъ, школада синінъ поэмынъны сағып астап одырчатхан.

— Чох, мин астабинчатхам,—алнына турызып чоохтанган Шура.—Зоя чахсы азых хада алып алган.

Пазагы кунде Зоя школазар парчадып, сурган:

— Чарир ба мага пуун пазох хызычахтарнанъ хада заниматься поларга?

— Чарир, че ур тудылба, Зоя.

— Чарым час ла!—нандырган ол.

— Мин пілгем: ол чарым час ла полар, пір минута даа артых полбас.

ГРЕЧЕСКАЙ МИФТЕР

Мин пістінь чуртастагы Анатолий Петрович тапхан кибірни халгыс саларга тынь сағынгам. Тынанчанъ куннерде піс анынъ тузындагох чли Москвача кўлет-теченъміс, че пу прай прогулкалар піске тынь ачырғаныстыгъ полибысханнар: піс полған на туста пабабыс-танъар сағынчанъмыс. Пістінь иирдегі ойыннарыбыс хыныгъ иртпечень—піске пабабыс, анынъ ойыннары паза хатхызы читпечень.

Хайди-да піс иирде ибзер айланчадып, ювелирнай магазиннінь хыринда тудылыбысхабыс. Чахсы чарып-чатхан витриназар харах таа кўрері чох полған: аалай, кўгілбей, ноған, кўренъ, хызыл одычахтар чарып, аарлыгъ тастарда сусталып турчатханнар. Мында аарлыгъ тас мончыхтар, брошкалар паза хайдаг-да чылтырах нимелер полғаннар. Сўлейкенінь инъ алында бархатанъ тіккен чалбах подушкада изерістіре кўлечкелер чатханнар паза полғанында ла андагох чылтырахтар чылтырасчатханнар. Полған на тастанъ точило тегілегіненъ чачыраан сағынға алай ба трамвайнынъ дугазынанъ пасха-пасха ънънігъ хазалчых сағыннарға тўй нимелер учугып, кizi харагына чачырапчатхан чли пілдірген. Таныс нимес чылтырах тастарнынъ ойыннары олғаннарны андар тарт турғаннар. Кинетін Зоя чоохтаныбысхан:

— Минінь пабам кўлечкелерде ногаданъар хачан даа тазычахтар полчатханын чоохтап пирем тіченъ полған, ідők чоохтабады...—Пабазынанъар сыгара чоохтанып сағысха киргенненъер прозын тастазын теен чли, ол ідők кинетін минінь холымны тынь тудып сым пол парған.

— Іченъ, а син пілчезінь ме, нога кўлечкелерде тастар поладыр?—аралазып чоохтанган Шура.

— Пилчем.

Піс аннанъ андарох пар сыххабыс, мин чолча парчадып, олганнарға Прометейнінъ историзынанъар чоохтап сыххам. Олганнар ікі хырымнанъ сырайымзар көріп ала полған на сөсті чахсы истіп, иртчеткеннерге сала ла харылбин парчатханнар. Пурунғы чоннынъ учун тынъ улугъ чингыске паза хатыгъ ирееленіске парған махачыданъар легенда сах андох оларнынъ чүрекеріне синп турған.

...Мында пірсінде Прометейзер Геркулес килген, сағыбаан күстігъ паза чахсы кизи, сын герой, — чоохтаам мин. — Ол пір дее кизіденъ хорыхпачанъ, Зевстенъ дее. Ол поэнынъ хылызынанъ Прометейні хаяга чаба палгап салған ілчирбені үзе сабызып, аны аннанъ поэдыбысхан. Че Зевстинъ Прометей хачан даа поэнынъ ілчирбезиненъ азырылбас тіп чаратханы халған, анынъ холында тастынъ кизегі хала парған. Аннанъ сыгара Прометейденъер памятьха чон холларында тазычахтыгъ көлечкелер сугын чөрчелер.

Нинче-де кун пазынанъ мин олганнарға библиотекаданъ греческай мифтерні ағылып тыыда хыгыр сыххам. Чапсыстыгъ кирек: Прометейге тынъ даа хынзалар, пастап олар мин хыгырчатханда тынъ хынмин исчеткеннер. Сала худаиларнынъ аттарын сизінерге сидік полған паза олганнарға олар хайдагъ-да соох, ырах паза пасха пілдірчеткеннер. Иргокъ нанчылар артых: тадылыгъ нимее хынчанъ-мишка, Тұлгу Патрикеевна, палыхха ачыннанъ чарым хузуринн тилтиде артыс салған алыгъ пұур, паза мынынъ алындагох русскай чон ныхахтарындагы пасха даа таныстары! Че ұр ниместенъ мифтинъ геройлары олганнарнынъ чүрегінзер ідокъ чол идіп алганнар. Шурананъ Зоя Персейденъер, Гераклданъар, Игорьданъар тірігъ ле кизіденъер чили чоохтас сыхчанънар. Сағыzyma кірче: пір хати Зоя Ниобеяға аябысхан, Шура, тізенъ, тарынып чаратнин салған:

— А ниме зе ол махтанған?

Мин ам даа көп книгаларнынъ геройлары минінъ палаларыма аарлыгъ паза чагын поларларын пілгем.

Арса аннанъар ам даа пір хыхсачах чоохтасханы минінъ сағызымда халған.

— Улугъзынъ, а ылгапчазынъ...—пірсінде Зоя мин „Оводты“ хатап хыгырчатханыма орта полып, сағысхатүзібізіп паза чапсып чоохтанған.

— Көрөм мин сині, хайди син ол книганы хығырарзынъ,—нандыргам мин.

— А хачан мин аны хығырарбын?

— Хачан сага он төрт час полза.

— У-у, ол ам даа ырах,—сөб тартып чоохтанган Зоя.

Пілдістіг полган, андаг молчаг агаа тынъ ырах паза сагычаа чох чіли пілдірген.

ХЫНЧАНЪ КНИГАЛАРЫБЫС

Амды, иирде итченъ ниме чох полза, піс домино ойнабачанъмыс; піс истілдіре хығырчанъмыс—мин хығырчанъмын, олганнар, тізенъ, исченънер.

Піс Пушкиннi удаа хығырчанъмыс. Ол аринча пасха, тынъ хыныстыг, тынъ чахсы паза өрчіліг мир полган. Пушкиннiнъ пасхан строкалары аринча оой онъарылыстыг полчанъ, Шура майыхпин тиинненъер декламировать поларчых, хайзы

...ырыхатарны ырлапча,
Паза хузуғастарны ла хасча;
Че хузуғы олапъай нимес,
Қибектері прай алтын,
Өзені, тізенъ,—изумруд;

Олганнар көп тее наизусть пілзелер, олар хатап, хатап ла сурынчанънар;

— Іченъ, пожалуйста, алтын палығастанъар... Салтан ханнанъар чоохтап пирінъер...

Хайди-да мин оларға „Тёманынъ олған тузын“ хығырып пастабысхам. Піс Тёманынъ пабазы Тёманы чахаях сындырған үчүн чыртханнанъар чоохталчатхан орынға читкебіс. Олганнар аннанъ андар ниме поларын пілерге тынъ хынғаннар, че орай полган, мин оларны узирға ызыбысхам. Ол неделяда даа, ол тынанчанъ кұнде дее маға Тёманынъ исторнязын оларға хығырарға киліспин парған: тоғыс көп пол парған: сыныхталбаан тетрадьтар, тағырачанъ ухтар. Халганчызында Зоя-тыстан полбаан, аны позы читіре хығырыбысхан.

Аннанъ сыгара пасталған: холына ниме кірёр, газета даа, ныхахтар даа алай учебник тее полза, аны азырылбин хығырып алчанъ. Ол улуғ ла кізі чіли позы хайди хығырчатханын сыныхтапчатхан осхас полган, учебниктенъ пирілген страницаны ла нимес, че книганы тооза даа хығырчанъ. Хачан мин чоохтазам на:

„Мыны сага хығырарға ирте ам даа, Һзіп ал“, ол талас-пин кнйганы хыя сал салчанъ. Пістінъ хынчанъ кізібіс Гайдар пол парған. Мин анынъ олған кнйгазында инъ Һніненъер паза инъ кирек нимелерденъер ле чоох-тирга пілчеткеніне чапсычанъмын. Ол олғаннарнынъ чазына кӧрбеченъ, прайзынанъ пір онъдайнанъ, тинъ не кізіненъ чоохтасхан чілі, чоохтасчанъ. Олғаннар прай нмені тынъ улуг синненъ синепчеткеннерін ол пілген: аар-пеер сабылбас чалтанмасха, нандыра пазын-мас ынархасха, Ікінчіленмес киртініске хынчатханныарын. Анынъ кнйгаларыннынъ страницаларын аллыг сағыстынъ чалыны чарыт турған. Маяковский чілі, ол поэзынынъ полған на строказында хығырығчыннынъ кӧнъін кӧдір-ченъ, кічичек комнатадағы постынъ часказына хығыр-бачанъ, че пістінъ странада пӧтчеткен улуг, прай чон-нынъ часказына,—постынъ холынанъ аны пӧдірерге, часканынъ ӱчӱн кӱрезерге хығырчанъ паза ӱгретченъ.

Гайдарнынъ кнйгазын хығырған соонанъ нинче чоох-чаах пол турчанъ! Піс пістінъ революция сын револю-ция полчатханынанъар, хан тузындағы гимназия піс-тінъ школаа тӧй нместенъер паза чалтанмас, дисциплина нме полчатханынанъар чоохтасчанъмыс. Пу сӧс-терні Гайдар чапсыстыг чылыг, чағын сағыснанъ тол-дырчанъ. Сағыzyma кірче, Зояны паза Шураны Гориков Борис разведкада сибер поларданъар ундубызып паза сурбин суға сомарға ыарыбызып, поэзынынъ улуг арғы-зын Чубукты ӧлімге ағылғаны тынъ сағысха тӱзірген.

Чох, син сағын на кӧр: анынъ суға сомары килібіс-кен, Чубукты, тізенъ, тудып алғаннар!—тарынған Шура.

— Чубук, тізенъ, Борис аны садыбысты тіп сағын-ған! Син сағын кӧр, Борис соонанъ хайди ирееленген! Мин пілбинчем, хайди андада чуртирга, хачан синінъ ӱчӱн арғызыннынъ ат салғаннарын пілчетсенъ?

Піс „Ыраххы страналарны“, „Р В С“-ты, „Военная тайнаы“ хатап, хатап ла хығырчанъмыс. Гайдарнынъ наа кнйгазы сыхсох, мин аны таап алып ибзер ағыл-чанъмын. Піске ол пісті пӧӱнгі, сах пу минутада сағы-сыратчатхан нмеденъер пісненъ хада чоохтасчатхан чілі пілдірченъ.

— Іченъ, Гайдар хайда чуртапча?—хайди-да сурь-бысхан Зоя.

— Москвада полар.

— Аны кӧріп тее алчанъ полза!

НАА ПАЛЬТО

Оолгычахтарнанъ хада ойначанъ „Разбойник-казактар“ ойын Шуранынъ хынчанъ ойыны полған. Хысхыда харда, чайгыда, тізенъ, хумда хуюлар хасчанънар, от одычанънар паза улицаларча туртхупас хысхырыснанъ чѳрченънер.

Пірсінде иирзер ізік алнында хорғыстығ нызырас истіле тўскен, ізік хазыра азыла тўскен, паза Шура кір килген. Че хайдағ кѳрімніг! Піс Зоянанъ хада одырчатхан орныбыстанъ атыға тўскебіс. Шура пістінь алныбыста пазынанъ азағына читіре тойға пулған парған паза ўгдееереп парып, чўгўргеніне тирлеп парған турған—че прай ол ниме піске наа полбаан. Пасхазы хорғыстығ полған: анынъ пальтозынынъ ізептері паза мархалары прай талал парған полған, оларнынъ орныларында, тізенъ, пір тинъ нимес хырилары сўзіл парған ўттер кѳрінгеннер.

Мин тообыхсам паза андар тапсабин кѳргем. Пальтозы аринча наа полған, ўр ниместе ле алған.

Пір дее ниме чоохтанмин, мин, Шуранынъ пальтозын суурып алып, аны арыглап сыххам. Шура арын парып турған, че олох туста анынъ сырайында хайдағда ѳчес паза нимее салбинчатханы кѳрінген. „Хайди полбас!“ тіпчеткенге тѳй полған анынъ кѳрімі. Ол пірееде хайди-да полибысчанъ, андада анынанъ чоохтазарға сидік полчанъ. Хысхыарға мин хынминчам, че ағырин чоохтан полбинчатхам, аннанъар мин Шуразар кѳрбин паза тапсабин пальтоны арыглап сыххам. Комнатада аринча сымсырых полған. Он пис-чибіргі ле минута ирткен полар, че маға нинче-нинче час ирт парған чілі пілдірген.

— Іченъ, пром таста, паза іди полбаспын,—Шура минінъ кистімде турып алып, табырах пулбырап чоохтанған.

— Іченъ, прозын таста анынъ!—янъы ла чілі хатап чоохтанған Зоя.

— Чахсы,—кистімзер айланмин нандырғам мин.

Мин орай харааға тере ол пальтоны тағырап одырғам.

...Хачан мин усхун килгенде, кѳзенекте ам даа харасхы полған. Шура минінъ орғанымнынъ пазында турчаттыр, минінъ хараамны кѳрбізерімні саған одыр.

— Іченъ, пром таста... мин паза хачан даа іди полбаспын,—агырин паза ўзүкти чоохтанған ол. Пу кичеегөк сөстөр полғаннар, че ол оларны аринча пасха онъдайнанъ, тынъ просынып чоохтанған.

— Син кичеегіденъер Шурананъ хада чоохтасхазынъ ма?—мин Зояданъ, піс комнатада ікөленъ не халғаныбыста, сурғам.

— Чоохтасхам,—түрче полып, арынған онъдайлыг нандырған ол.

— Ниме син ағаа чоохтаазынъ?

— Чоохтаам... чоохтаам, сині чалгызан тоғынча тіп, саға сидік... сині тарынмаан, че пальто аринча талал парғанда, хайди поларына сағысха түзібіскен теem.

„ЧЕЛЮСКИН“

— Пілчезінъ ме, Шура, пабанъ саға Седовтынъ экспедициязынанъар чоохтаанын,—теem мин.

— Пілчем.

— Пілчезінъ, Седов парарда ниме чоохтанған: „Мындаг тирігненъ полюссар парарға чәрир ба! Сигізон адайнынъ орнына пістінъ чибіргі ле адай, кип-азах үреп парған, азых, тізенъ, асхынах...“ Сағызынъа кирчезінъ ме? Че мына, көр, Арктиказар пус талачанъ пароход ызылча. Анда ла чох ниме чоғыл! Пір дее ниме ундутпааннар, прай нимеденъер сағынып алғаннар—Інъеденъ інекке читіре.

— Ниме-е? Хайдаг інек?

— А мына көр: бортта чибіргі тіріг інек, наа яблах паза овощтар. Мында моряктар чолда астабастар.

Паза сөөхха тонъмастар,—Зоя, минінъ инънімненъ азыра газетазар көріп, хоза чоохтанған. — Көрдек, оларнынъ прай ниме пар: пасха-пасха меховой кип-азахтар, узучанъ хаптар—ідөк меховойлар, хара тас, бензин паза керосин...

Саналар!—көмес киліспес чоохтанча Шура.—Нар-талар—ол андаг соорлар ба? Пасха-пасха научнай приборлар. Тирігленібіскеннер!.. Ух, мылтыхтар! Олар ах абалар паза тюленьер атарлар.

Мин пістінъ чооғыбыста „Челюскин“ он тема пол парар тіп пір дее сағынмаам. Газетнай искірігде анынъ чолынанъар удаа полбачанъ алай олар маға учураба-

чанънар ба, че пірсінде ле Шура чүгүр киліп, маға сағыбаан хабар чоохтаан.

— Іченъ,—ізіктенъ кіргелекөк ұрук парып хысхырган Шура, —„Челюскин“ чи! Пароход, пілчезінъ ме? Син аннанъар маға чоохтаазынъох... Мин ам поэым истім!

— Нимедір? Ниме пол партыр?

— Аны пус хыза тудыбыстыр! Пус хыза тудыбыстыр!

— Кізілері чи?

— Прайзын сығарып алтырлар пус ұстұнзер. Пір ле кізі борт озаринзар тус партыр...

Мин чадап ла киртінгем. Че Шура пір дее нимені алчаастабин чоохтаптыр—аннанъар прай страна пілчеткен. 13 февральда („Тикке ле чоохтабинчалар: он ус число—часказы чох тіпчелер!“ачырғанып чоохтанған Шура). Арктиканынъ пустары пароходты хыза тудыбысханнар: тынъ улуғ іділісненъ борттынъ сол хырин тали саап партыр, ікі час пазынанъ „Челюскин“ пус алтына кір партыр.

Ол ікі частынъ аразына кізілер ікі айнынъ азых-тұлұгін паза палаткаларын, узучанъ хаптарын, самолётты паза радиостанцияны пус ұстуне сығарып алтырлар. Хайда полчатханнарын чылтыстарданъ піліп алғаннар, Чукотскай чар хастарындағы полярнай станцияларнанъ радио пастыра палғалыс тудыбысханнар паза олох часта барак, кухня, сигнальнай вышка турғызып пастабысханнар...

Ўр дее полбаанда радио паза газеталар мындағ хабарлар искір сыхханнар: партия паза правительство челюскинецтерні арачылап халарға комиссия создавать полыбысханнар. Арачылап халар тоғысты ўрге салдырбин прай страна хабасхан: ледаколлар манъзыттығ тыхтап сыхханнар, дирижабльлар паза аэросоорлар тиріглебіскеннер. Севернай мыста, Уэленде паза Провидения бухтада саай пол парған орынзар учуғарға самолёттар тимненібіскеннер. Уэленненъ сығара лагерьзер адайлығ пар сыхханнар. „Красин“ чир ибіре океанча пар сыххан. „Смоленск“ паза „Сталинград“ пароходтар амға читіре хысхызын пір пароход таа полбаан параллельге читкеннер паза Олюторскай мыссар самолёттар ағыл пиргеннер.

Ол куннерде челюскинецтернїн чуртастарынанъар сағысырабаан, чүрегі көдірілбинчеткен кизи странада чох полган полар тіп сағынчам. Че Зоя паза Шура андар сабыл парғаннар. Мин радио даа испесчїкпїн паза газета даа хығырбасчыхпын—олғаннар прай оох-теектері көзіненъ истїп алчанънар паза полган на час сай ұруғп пір ле нимеденъер чоохтасчанънар: сағам челюскинецтер нїме итчелер? Хайди постарын чувствовать полчалар? Нимеденъер олар сағынчалар? Хорых-пинчалар ба ни?

Пус ұстунде пір чұс торт кизи, ол санда ікі пала полган. Мына кемге Шуранынъ істі тынъ көйген!

Ноға оларға андағ часка? Олар пір дее нїме пілбин-челер нооза: пірсіне ікі час таа чоғыл, а пірсі, тізенъ, аннанъох кичіг пала. Мин анда полчанъ ползам!..

— Шура, сағынып алдах! Хайдағ за ол часка? Кизи-лерге хайдағ хыял пол парған, че син, тізенъ, „часка“ тіпчезінъ!

Шура нандырығ орнына холын на пулғабысхан. Ол газетаданъ челюскинецтерденъер пазылғанын полган на строчканы хыптылап алчанъ. Ол ам северні ле хоостанча: пустарны паза челюскинецтернїн лагерын—ол поэнынъ сағызына кирчеткен осхасты.

Челюскинецтер хорғыстығ паза кинетін пол парған саайданъ хорыхпааннарын паза аланъас парбааннарын піс пілгебіс. Ол хорыхпас, пик паза сын советскай кизи-лер полган. Пірдеезі холларын пос түзірбеенер, прайзы тоғынғаннар, научнай наблюдениелер апарчанънар паза тикке ле оларнынъ пуста чуртапчадып сығарчанъ газеталары „Пирїнемспїс“ тіп адалбаан. Олар тимір бочкаларданъ чылытчанъ нїме итклеп алғаннар, консерва банкаларынанъ—сковородкалар паза лампалар, халған чардыларданъ самнахтар ойглап алғаннар, барактарынынъ көзенектерін бутыльданъ итклеп алғаннар—чапчанънары, сағыстары паза тыстамахтары прай нїмее читкен. А аэродромны арыглап нинче тонна пус олар чўктеніп тазааннар! Пўун арыглап салзалар паза кўнїнде пустар хырлары прай чирде хатабох сыххлабысчалар, аар тоғыстынъ чолы даа халбинча. Че челюскинецтер арачылас хайди даа килерін пілгеннер: Советскай странада партия паза Сталин арғыс кизині хыялда артыспас.

Март ай пасталыбысхандох („Аринча ипчїлер кўнї-не!“ Зоя ол хабарны истїп алып хысхырыбысхан).

Ляпидевскийнінъ самолёды пусха тўзіп, ипчілерні паза олғаннарны хатығ чирзер ағыл салтыр. „Ляпидевский молодец!“ Андағ ла хысхырыс исченъмін мин.

„Молоков“ атты Зоя паза Шура улуғлап адачанънар. Сынап таа пу чапсытығ лётчиктің ниме иткенін сағынып алза, кізінінъ чўрегі тітіреченъ. Челюскинецтерні табырах арачылап халар учўн, ханаттарға чаба иділген груз парашюттары сухчанъ чирічектерге кізілерні одыртхлап алчанъ. Ол пір кўн нинче-нинче рейс ит салчанъ. Ол чалғызан на пус ўстўненъ отыс тоғыс кізі тазып салған!

— Аны көріп алчанъ полза! — истілдіре сағынған Шура. Челюскинецтерні арачылырға правительственной комиссия Камчаткаданъ паза Владивостоктанъ хоза самолёттар ысхан. Че мындох лагерьні ибіре көп орыннарда пустар талалғлабысханы истілген. Пус ўстўнде суглар турғлабысханнар, наа чалбах пус чарыхтары полғлап парғаннар, пус талалып тығыннабысхан. Хараа, ипчілер паза олғаннар учух парыбысхан соонда, олар чуртаан ағас баракта пус талалыбысхан. Ляпидевскийнінъ самолёды тузында манъван халған!

Тўрче полғанда пазох наа хыял пол парған: пустынъ салгахтары кухняны ал парыбысханнар паза Слепнёвтынъ самолёды турчатхан аэродромны талап парыбысханнар. Хорғыс кўннің сай чағыннаплатхан паза полған на тустанъ хатығ ла полып одырған. Часхы поэмин алчатхан. Шура чылығ кўннерні онъ хараханъ көрбеченъ. „Пазох пу кўн! Пазох тура хырларынанъ сурнахтар тамчыласчалар!“ — тарыххан ол.

Че пус ўстўнде кізілер асхынах ла халыбысхан, 13 апрельде ол аринча хуруғ халған, — пір дее кізі халбаан! Инъ халғанчызын алты кізі ағыл килгеннер.

— Андағда, он ўс число часка чох, я? Часка чох чізе?! — Зоя брініп Шураа хысхырыбысхан.

— Ух, мин ам на тын хабынып алдым! — прай сағызынанъ чоохтанған Шура.

Мин киртінчем: оларны постарын пус ўстўненъ ағылған полза, олар аннанъ артых брінемесчіктер.

Истіг-тыстығ чох сағаан ікі ай ирт парған: пус ўстўнде халған полғанынынъ на чуртазынынъ учўн, прай чир ўстўнде чуртапчатханнар сағысырааннар.

...Мин арктической экспедицияданъар көп хығырғам. Анатолий Петрович Северденъер пілерге хынчанъ,

анынъ Арктикаданъар асхынах ла книга полбаан—роман-
нар паза повестьтер. Мин олган тузымда хыгырган
книгаданъ пѣлченъмин: повестьте пуста чѣт парган кѣзі-
лерденъер чоохталчатса тарыныс, удур-тѣдір киртініс-
пес, хырт кѣріс паза анъ чѣли пос постарынынъ чур-
тастарын паза постарынынъ хазыхтарын хайраллап хала-
рына кѣстеніс, че аргыстарынынъ чуртастарын паза
хазыхтарын хайраллирға сағынмас онъдай оларнынъ нан-
чылары полган.

Мининъ олғаннарыма, прай даа советскай олған-
нарға чѣли, андаг нѣме сағыстарына кірбееен. Оларнынъ
пѣр ле сағыс полган, хайди чѣс челюскинецтер ікі узун
айны пуста чѣт парып чуртааннар: оларнынъ хорых-
ластары паза сыдамахтары, оларнынъ удур-тѣдір сағы-
сырасханнары. Аннанъ пасха паза хайдаг полар!

...Июнынъ ортызында Москва челюскинецтерні
удурлаан. Тигір пулуттыг полган, че мин андаг чарых
паза чалтырапчатхан кѣуні пѣлбинчем! Олғаннар мині
иртенненъ сығара Горький улицазар ал парыбысханнар.
Прай москвичтер пееер чылыс парган полтырлар: троту-
арларда пасчанъ даа чир чох полган. Самолѣттар тигірге
айланысчатханнар, прай чирде тураларнынъ стеналары-
нанъ, кѣзенектерденъ паза улуг витриналарданъ—андаг
тынъ таныс паза аарлыг сырайлар кѣрінгеннер: герой-
челюскинецтернінъ портреттері паза оларны арачылап
халғаннарни—лѣтчиктерни. Прай чирде аалай паза ах
кѣк полотнищелер, тоозылбас-парбас чахаяхтар, чылыг
аарластыг сѣстер.

Кинетің Белорусскай вокзал саринанъ машиналар
кѣріне тѣскеннер. Пастагы секундада ол автомобиль-
лерні онъарчаа даа чох полган: хайдаг-да учухчатхан
сад осхас нѣмелер чагыннапчатханнар—терпектерінде
улуг чарых цветниктер полғаннар! Олар Хызыл пло-
щадьсар парыбысханнар. Чахаяхтарынынъ фѣлгені, чоон
букеттер, аалай розаларнынъ гирляндалары—оларнынъ
аразында кѣлімзірепчеткен, ѳрчѣліг сырайлары паза аар-
ластыг холлар пулғалыстарын чадап ла таныстырча-
зынъ. А кѣзілер тротуарларданъ, кѣзенектерденъ, бал-
коннарданъ паза тура хырларынанъ чахаяхтарны тас-
таан фѣстѣне тастаплачатханнар, киінде, тізенъ, самолѣт-
танъ тастабысхан листовкалар хубағанахтар ла чѣли
айлахтанысчалар, мостовой асфальтын кѣлбірес хадыл-
нанъ тиксі чабысханнар.

— Іченъ... іченъ... іченъ... — алданып сурынган Шура.

Хайдаг-да кўнге кўй парған пѳзік кізі аны хаап алып поэнынь пик паза чалбах инънлеріне одыртып алған, Шура чоғартып прайзынанъ артых хысхырған охас полған.

— Хайдаг часкалыг кўн! — тынастап ала чоохтанған Зоя, пу минутада полған на кізі пу сѳстерні поэнынь істінде алай ба тыыда чоохтанчатхан полар тіп сағынған мин.

УЛИИ ПАЗА КІЧИИ

Зоя хачан даа Шурананъ улии кічинненъ чоохтасхан чіли чоохтасчанъ, ағаа аннанъ удаа чидер ниме чит турчанъ:

— Шура, мархалан сал!.. Хайдадыр марханъ? Пазох ўс салгазынь ма? Саға марха хазап тоос полбассынъ. Син оларны ѳнетін ўс салчазынъ ма? Саға поэныъа мархаларны хазирға ўгреніп аларға кирек.

Шура анынъ на онъдайынча полчанъ, Зоя аннанъар тынь сағысырачанъ, че андаг даа полза хатыг тутчанъ. Пірееде ағаа пірее нименінъ ўчўн тарыныбысса, ол аны „Александр“ тіп адабысчанъ—пу „Шура“ тіп адаанынанъ тынь киртістіг паза хатыг истілченъ:

— Александр, синінъ тізектерінъ пазох талалглап парған ма? Ухтарынь суур амох!

Александр ухтарын таласпин суурчанъ, Зоя, тізенъ, прай тізектерні поэы тағырачанъ.

Пиче паза тунъма чарылыспас полғаннар: пір тустох узучанънар, пір тустох турчанънар, школазар хада парчанънар паза хадох айланчанънар. Шура Зояданъ ікі чылға кічіг дее полза, оларнынъ пѳзіктері тинъ дее полған. Андаг даа полза Шура кўстіг арах полған: ол тынь кўстіг ѳскен, Зоя, тізенъ, андагох ніскечек, тұренъ кѳрімніг халған. Сынынанъ чоохтаза, Зоянынъ замечаниелеріненъ анынъ чўрее ѳлібіскен, че ол пірееде ле ағаа харыс сыхчанъ, хайди даа тынь таласчатсалар аны сабарға паза іде сазыбызарға анынъ сағызында даа чох полған. Ол анынъ чоогын пір дее таласпин исченъ.

Хачан олар тѳртінчі классха кіргенде, Шура чоохтаан:

— Че, ам чарир. Паза мин синненъ хада пір партада одырбаспын. Чидер маға хызычахнанъ хада одырарга! Зоя амыр истіп алып, хатығ нандырған:

— Син минненъ хада одыразынъ. А то урокта пазох голубьтар учухтырып одыразынъ, мин пілчем сині.

Шура поэзынынъ онъдайынча поларын арачылап ам даа тұрче суулап алған. Мин араласпаам. Иирде пастағы сентябрьда мин сурғам:

Че, Шура, син амды оолғычахтарнынъ хайзынанъ хада одырчазынъ?

— Ол оолғычахты Зоя Космодемьянская тіп адапчалар, — сырайын тырыстыра тудып паза кўлімзіреп нандырған Шура. — Аннанъ талас полбассынъ!

...Мин Зоины пасха олғаннарнанъ хайди айланысчатханын піліп аларға хынғам.

Мин аны Шурананъ на хада паза тынанчанъ кўннерде пістинъ Александровскай проездче чўғұр чўрчеткен кічіг олғаннарнанъ хадазын кўрченъмін.

Кічіг олғаннар ағаа Шүрох чіли хынчанънар паза анынъ чоогын исченънер. Хачан ол школаданъ айланчатса, олар ырахтынох анынъ табырах пазыдынанъ паза хызыл хыл пўргезіненъ аны танып салчанънар, ананъ андар удур аахтазып ала чўғұрісченънер. „Хығыр пир! Ойнап ал! Чоохтап пир!“ Зоя книгалыг сумказын Шураа пирібісченъ ол кўгліг, табырах чўргеніне паза соохха хызар парған кўренъ арах наахтығ, ағаа сынчатхан кічіг олғаннарны хойнына кўп арах хучахтап аларға харазып, холларын чаза тудыбысчанъ.

Пірееде оларны пўзіктері хоостыра стройға турғызып алып ал чўрченъ, оларнанъ хада Осинавай Гайдох ўгрнген: „Смело товарищи в ногу“ тіп сарынны сарначанъ алай ба школада сарнапчатхан сарыннарны сарначанънар. Пірееде кічіг олғаннарнанъ хада амыр паза иптєп—улии полчатхан ўчўн, харнанъ чаалазып ойначанъ, Шура харнанъ чааласчанъ ойын ўчўн прай нимені ундуп салчанъ: тохчахтачанъ, тастачанъ, удур тастаан харларданъ чапчанъ хыя пол турчанъ, хатабох чааға кір турчанъ, ыырчаа пір секунда даа тынарға пирбеченъ.

— Шура, — хысхырчанъ Зоя, — олар кічіглер нооза!.. Хыя пар мыннанъ! Син пілбинчезінъ, оларнанъ хада іди ойнирга чарабас.

Ананъ ол кічіг олғаннарны соорычахнанъ чылдырчанъ паза хачан даа оларнынъ соонанъ полғаны ла

чахсы мархаланған паза ораан салған ма, піреезінінъ хулахтарына чил кире саппазын паза катанкаларына хар кір парбазын тіп кѳрченъ.

Пір хати чайғыда тоғыстанъ айланчадып, мин аны тулғор хазында кѳр салғам, кічіг олғанахтар тынъ сууластанъ аны ибір салтырлар. Ол тізегін тудынып одыр салып, сугзар сағысха тўзібізіп кѳрген паза ниме-де ағырин чоохтапчатхан. Мин чағын пас килгем.

...Кўн пѳзік, колодец ырах, ізіг ізітче, тир ахча, — иском мин.—Кѳрчелер—ѳскі туйғағы орнында толдыра суғ. Иваныхах чоохтапча. „Алѣнушка пичечеем, мин туйғахтанъ ізіп алим!“— „Іспе, харындазым, ѳскічек пол парарзынъ“...

Мин иптєп хыя парыбысхам, олғаннарны тибіретпєс учўн сала даа сыбдыратпасха кўстенгем: олар чахсы икеннер, прайзынынъ сырайында сѳс испєс Иванушкаа аяп хомзынчатханнары кѳрінген. Зоя Мавра Михайловна инейектінъ хомзыныстығ ўніне тынъ тѳй чоохтанчатхан!..

Че хайдағдыр Зоя тинъ олғаннарнанъ хада?

Пір туста ол школазар Ленананъ хада чѳрченъ, хончых турадағы хызычахнанъ. Соонанъ кѳрзем, олар парчалар паза килчелер алынча.

— Син Ленананъ хырызыбысхазынъ ма?

— Чох, хырыспаам. Мин аннанъ хада нанчы поларға хынминчам нооза.

— Нименінъ учўн?

— Пілчезінъ ме, ол маға тіплече: „Минінъ портфельым апар.“ Мин пірееде апарчанъмын, че соонанъ чоохтаам: „Син позынъ апар, минінъ позымни пар“. Ол ағырығ полған полза алай ба кўзі-саа чох полған полза, мин апарарчыхпын, маға сидік нимєс. Че іди поларға чарир ба?

— Зоя сын чоохтапча: Ленка — барыня, — теєн Шура.

— Че, а Танянанъ ноға ынағ полбиныбысхазынъ?

— Ол тынъ кѳп чойланча. Ол ниме дєе чоохтаза, соонанъ прай тайма пол парча. Мин ам ағаа пір дєе киртінминчем. А хайди аннанъ ынағ поларзынъ, хэчан ағаа киртінминчетсєнъ? Ананъ, ол сын ойнабинча. Піс лапта ойнапчатсабыс, ол кўчўрлепче. Хэчан санапчатсабыс, ідѳк хыйыстырыбысча, хадарбастынъ учўн.

— А син агаа іди идерге чаксы нимес тіп чоохтир-
чыхсынъ.

— Зоя агаа нинче-нинче хати чоохтаан!—аралазып
чоохтанган Шура.—Прай олганнар чоохтааннар, Лидия
Николаевна чоохтаанох, аны искір поларзынъ ма!

Мин Зоя пасхаларына тынъ хатыг полбазын паза
класстанъ чара полча полбазын тіп сағысыраам. Пос
туста мин Лидия Николаевназар кіргем.

— Зоя кѳні паза тынъ ізестіг хызычах,—минінъ
чоохтанганым истіп алып, сағынып чоохтанган Лидия
Николаевна.—Ол хачан даа сынны олганнарға харах
кѳзіне чоохтапча. Мин пастап аргыстарын поэзынанъ
тогыр ит салбазын тіп хорыхчатхам. Чох, іди пол пар-
баан. Ол „Мин сын нименінъ учун“ тіп чоохтанарға
хынча—олганнар сынап таа ол сын нименінъ учун
турчатханын кѳрчелер... Пілчезер бе,—күліп ала хоза
чоохтанган Лидия Николаевна,—пу куннерде пір оол-
гычах минненъ прайзына истілдіре сурган: „Лидия
Николаевна, сірер чоохтапчазар, сірернінъ хынчатхан
угренчилерінъ чогыл тіп, че андагда сірер Космодемьян-
ская Зояға хынминчазар ба?“ Сынап чоохтаза, мин
сала чочыбысхам, че соонанъ, тізенъ, сурғам аннанъ:
„Саға Зоя задачалар пѳгерге полысхан ма?“—„Полыс-
хан“, нандырған ол. Айланчам пасхазына: „А саға
чи?“—„Маға ідѳк полысхан“.—„Саға чи? Саға чи?“
Зоя прайзына даа чаксы итчеткен полтыр. „Хайди за
агаа хынмассынъ?“ сурғам. Олар прайзы минненъ хада
чарат салганнар... Чох, олар агаа хынчалар... Пілчезер
бе, улуғлапчалар, че андаг нимені анча часта полға-
ныннанъар ла чоохтабас.

Лидия Николаевна пазох тапсабинныбысхан.

— Тынъ кустенчик хызычах,—пазох чоохтанган
ол.—Ол прее нимені сын тіп чоохтапчатса, аннанъ пір
дее нандыра пазымас. Олганнар пілчелер: ол поэзына
паза прайзына даа хатыг, оларданъ хатыг сурча, поэ-
зынанъ, тізенъ, ідѳк, че аннанъ нанчы поларға, конечно,
ниик нимес. А Шураданъ, тізенъ, аринча пасха кирек.—
Лидия Николаевна күлінібіскен: анзынынъ аргыстары
кѳп. Пір ле нименінъ учун хоптанарбын: хызычахтарға
аринча чол пирбинче—сѳкклепче паза тулунънарыннанъ
тартча. Сірер анынанъ аннанъар хайди даа чоохтас
кѳрінъер.

СЕРГЕЙ МИРОНОВИЧ

Траурнай рамкада—Кировтынъ сырайы. Анынъ сырайы амыр паза ачых-чарых, аннанъар анынъ ўреп парганы мынзынанъ пір дее палғалыспинча. Че газетанынъ лизінінъ онъ сариндағы ўстүндегі пулинда аннанъар, Сергей Миронович Киров чоннынъ паза партиянынъ ырычыларына бдіртіп салған тіп искіріг полған.

Прай чон ачырғанған—Зоя паза Шура андағынъ пастағызын на көргеннер паза чобалғаннар. Прай ол чобалыс оларнынъ сағыстарында ўрге халған: тоозылбас ла суғ чіли, союзтар Туразынзар кізілер ағырин паза хомзыныстығ парчатханнары, піс радио пастыра искен хыныстығ паза ачығлығ сбстер паза ачырғаснанъ толдырылған газетнай листтер, пу кўннерде пір ле нмденъер чоохтанчатхан паза сағынчатхан кізілер паза оларнынъ ўннері...

— Іценъ,—сурча Зоя,—пілчезінъ ме, Шиткинода коммунисттерні бдір салғаннарын?

Мин сағынчам; ол сынны чоохтапча. Шиткино деревняда читі коммунисттернінъ бдірткеніненъер сынны сағызына кирче. Иргі нааны тынъ хырт көрче. Ырычыннъ кўстері анда даа удур тудынчанънар, пулунънарда хадарып алып сохчанънар, че амды, тізенъ, учазынанъ сабысханнар. Инъ аарлығ паза арығ сағыстығ кізіні сабысханнар. Прай чон улуғлапчатхан паза хынчатхан кізіні бдір салғаннар. Пик трибунны, большевикті поэнынъ халғанчы чазына читіре чоннынъ часказы ўчўи кўрескен кізіні.

Хараа мин узуп полбин ўр чатхам. Сымсырых полған. Кинетін мин чалаас азахтынъ нырлазын паза кізі ағырин чоохтанчатханын истіп салғам:

— Іценъ, син узупчазынъ ма? Синзер парарға чарыр ба?

— Чарир, кил.

Зоя хости чадыбызып сым полибысхан. Тапсабиныбысхабыс.

— Син ноға узубинчазынъ?—сурғам мин.—Орай хараа пол парды, ікінчі часха парчатхан полар.

Зоя сах андох нандырбаан, минінъ не холымны тынъ тудыбысхан.

Ананъ чоохтанған:

— Іценъ, мині пионерге алзыннар тіп заявление пас салим.

— Хайди даа пас сал.
 — А мині аларлар ба?
 — Хайди даа аларлар. Син он пір частыгзынь.
 — Шура чи хайди полар?
 — Хайди идер зе, Шура соонанъ кірер. Пазох сым
 полыбысхабыс.
 — Іуенъ, син маға заявление пазарға полыс пирер-
 зінъ ме?
 — Позынъ пазып ал. Мин соонанъ ошибка пар ба
 тіп сыныхтабызарбын.
 Пазох ол аринча сым пол парып ниме-де сағынчат-
 чатхан, мин анынъ тынчатханын на искем.
 Ол хараа іди ол минненъ хада узаан. Зояны пио-
 нерге алар кўинде, ол ідбк ұр узуп полбинчатхан.
 — Пазох узубинчазынъ ма?—сурғам мин.
 — Мин танъдағы кўнненъер сағынчам,—көблче нан-
 дырған Зоя.
 Иртенінде (мин избер ирте киліп алып, тетрадьтар
 сыныхтапчатхам), ол школаданъ хызар парып, өрчіліг
 килген, сах андох мин сурғанча нандырған:
 — Алғаннар!

„А КЕМ ПІСТЕ ПОЛҒАН!“

Пірсінде нинче-де тус ирткен соонда, тоғыстанъ ай-
 ланып мин Зоянанъ Шуранынъ онъдайлары пасхазын
 көр салғам. Оларнынъ сырайларынанъ сах андох піл
 салғам, ниме-де пол парған одыр, че пір дее ниме
 сурирға манънанмин халғам.

— А кем пісте полған!.. Молоков! Молоков пістинъ
 школазар килген!—пылазып хысхырысханнар олар.—
 Пілчезінъ ме, челюскинецтерні арачылап халған Моло-
 ков! Ол прайзынанъ көп арачылаан, пілчезінъ ме?

Хайди полза Шура сала палғалыстығ чоохтап паста-
 бысхан:

— Пастап ол сценада полған, аринча ұлұқўндегі ле
 осхас полған... че хайдағ-да андағ нимес... тынъ даа
 чахсы нимес... Ананъ ол тўс килген, піс аны прайзы-
 быс ибіріп алғабыс, андада тынъ чахсы пол парған! Ол,
 пілчезінъ ме, хайди чоохтаан? Оланъай, че аринча
 оланъай! Ол, пілчезінъ ме, ниме чоохтаан?.. „Көп кізілер
 маға пу адресненъ пасчалар: „Москва, Арктикаданъ
 килген Молоковха“. Че мин Арктикаданъ нимеспип,

мин Ирнинской селода чуртапчам. Арктиказар, тізенъ, челюскинецтернi ле ағыларға учуххам". Ананъ пазох чоохтаан: „Сіер сағынча поларзар, пар хайдагда пасхачыл герой-лётчиктер, пір дее кізее тōй нимес. А піс аринча оланъай кізілербіс. Кōрінътердек минзер, нōбс мин пасхабын?“ Сынап таа ол аринча простой полған... че андаг даа полза, оланъай нимес—кинетін тоос салған Шура. Улуғ тыныбызып хоза чоохтанған:—Амды Молоковты кōріп алдыбыс!

Піддістіг полған: кізі хачанох сағынған сағызынынъ толарын сағып алтыр.

ХАЙХАСТЫҢ ПУТЕШЕСТВИЕ

Піс улицада хачаннанъох пеер палғас ла паза хурупчатхан хызыл тōй ла пол парған спецовкалығ, резинка сапогтығ паза чалбах кўреліг шахтёрскай шляпалығ оолларға паза хыстарға тоғасчабыс. Ол метронынъ пўдірігчiлерi полған. Олар сағысыразып пір шахтаданъ пір шахтазар чўгўрісчелер алай ба смена соонанъ манъзырабин улица пазысхлап чōрчелер. Оларзар кōріп хап осхас спецовкаларнынъ пiделглеп парғаннарын сизiнминчезiнъ, сырайларынзар ла кōрчезiнъ—танънастығ сырайларда майыхханна бiтiре бiрiнiс паза махтанчырыпчатхан.

Андаг спецовкалығ кізілерзёр улуғласнанъ паза хыныснанъ кōрчелер: пастағы метрополитеннiнъ пўдірігчiлерi—пу ойын нимес! Наверно, Москвада ла нимес, че Осинавай Гайда даа паза ыраххы Шиткинода даа, кізілер кўннiнъ сай газетада пiстiнъ метронынъ пўтчеткенiненътер искіріг тiлепче поларлар. Ундубиндырбын, часхыда 1935 чылда піс метронынъ тимдезiн пiлiп алғабыс.

— Іченъ, піс воскресеньеде прай отряднанъ метро кōрерге парарбыс!—искірген Зоя.—Пісненъ хада парарзынъ ма?

Воскресенье иртен мин кōзенексер кōрібіскем: нанъмыр чаапчатхан. Мин метрозар экскурсияға парарын тохтат саларларына iзенчеткем, че олғаннар, тізенъ, турғлап киліп, манъзыразып тимнен сыхханнар. Пiлдістіг полған, парбин халары оларнынъ сағыстарында даа чох полған.

— А нанъмыр чи?—iзенмин чоохтанғам мин.

— Нанъмыр полза чи! — сағысырабин чоохтанған Шура.— Чаар, чаар, ананъ тохтап парар.

Трамвай тохтчанъ чирде олғаннар көп чыылыс парған полғаннар. Мининъ сағызымда, нанъмыр оларны уламох брндирген: олар хысхырысчатханнар, суулас-чатханнар паза пісті көгліг удурлааннар.

Ананъ піс прайзыбыс трамвайға кіріп алғабыс. (Вагонда сах андох суулас паза хыстыныс полыбысхан) тұрче полғандох Охотнай рядтынъ хыринда полғабыс.

Вестибюльнынъ мраморнай полына пазып, олғаннар команда ла хоостыра чили сым пол парғаннар: мында чоохтазарға даа манъ чох полған—көп нимені көріп аларға кирек полған!

Піс чалбах пасхысча улуг көбліг түс килгебіс паза тохтирға итпезе дее тохтабысхабыс: аннанъ аңдар сын хайхас пасталчатхан! Ам даа секунда—піс Зоянанъ паза Шурананъ хада алтынзар ойлапчатхан хыдыртпах лентача прайзынанъ пурун пасчабыс. Шура улуг тыныбысхан. Пісті тудыг чох иттеп хайдар-да ал парыбысча. Хырибысча хара паза сала пружиналыг перилалар чылчалар. Анынъ соонанъ, чылбыранъ, чылтырах барьер соонанъ пасха эскалаторнынъ чолычагы алтынзар нимес, үстүнзер—піске удур ойлапча. Анда чон тынъ көп полған паза күлінісчеткеннер. Кем-де піссер холын пулғапча паза піссер кем-де хысхырча, че піс оларны сала ла сизінчебіс: піс поэмыбыстынъ путешествиенебіске тынъ тартыл парғабыс.

Мына азағыбыс алтында пазох хатыг пол. Хайдаг сіліг ибіре!.. Анда, үстүнде, соох нанъмыр чаапча, а мында, тізенъ...

Хачан-да мин пір кірі нымахчы ипчіденъер искем: ол прай поэмынынъ чуртазын төреен деревнязында иртір салған—ананъ аны Москвазар агыл килгеннер. Ол трамвайлар, автомобильлер, самолёттар көр салған. Прай аны ибірчеткен кізілер пу нимелер аны хайхадар тіп сағынғаннар. Че ол андаг полбаан, ол аны поэмынынъ должнозы чили алынған. Ол хачанох нымахтагы ковёр-самолётха паза сапог-скороходха үрген парған паза ол көрген нимелер нымахтанъ сынға айлан парғанын көзіткеннер.

Метрода олғаннарнанъ ағаох тый ниме пол парған. Оларнынъ сырайларында хайхас көрінчеткен, олар

постарынынъ харахтарынанъ таныс паза хынчанъ ныхмахтарын на кѳрген чѳли брѳнгеннер.

Піс платформазар сыххабыс—кинетін анынъ узында тоннельнінъ харасхы чирінде, тунух табыс истіл парған, ананъ, тізенъ, ікѳ оттыгъ харахтар чарыбысханнар... Ам даа секунда—платформа хыринда поезд ағырин тохтапча: чалбах кѳрѳндес осхас кѳзенектернінъ алтындагы хырынча хызыл чол узун тартыл парған. Ізіктерѳ постары азылчалар, піс кѳрчѳбіс, ананъ одырып алып парчабыс. Чох, парбинчабыс—учухчабыс!

Шура, кѳзенекке чапсыра турып алып, табырах иртчеткен одычахтарны санапча. Ананъ минзер айланып чоохтапча.

— Син хорыхпа,—тіпче ол,—метрода саай полбинча. „Пионерскай правдада“ аннанъар пазылганох. Мында андагъ автостоптар паза светофорлар парлар—олар „электрической хадарчылар“ тіп адалчалар...

Мин аны онъарчам: пу сѳстерненъ ол минѳ ле часхарбинча, че кѳп нимес—аринча кѳп нимес!—позын даа.

Піс ол кѳнде прай станцияларда пол салгабыс. Піс прай чирде чѳр салгабыс, эскалаторнанъ піс ўстѳнзер сыххабыс, ананъ пазох алтынзар тѳскебіс. Піс кѳрѳп тооспинчатхабыс: Дзержинскийнінъ адынанъ станцияда аарнынъ уязындагы кѳнегестерѳне тѳй сѳліг хоосталган плиткалар, Комсомольскай площадьтынъ чир алтындагы тынъ улугъ дворезі, пора, алтын осхас, кѳренъ мрамор—прай нѳме хайхастыгъ полған!

— Іченъ, кѳрдек! Мында сынап таа хызыл ізіктер идѳлген полтыр!—„Хызыл ізіктер“ тіп станциянынъ стѳназындагы арғаларға кѳзідѳп, хысхырыбысхан Шура.

Зоянанъ піс „Советтер дворезі“ станциядагы чарыхнанъ тол парған колонналарға тынъ хынгабыс, чоғар потолокнанъ пірѳкчѳдѳп, олар хайдагъда танънастыгъ, улугъ лилиялар чѳли чайылганныр. Мин тас андагъ нѳмзах пол парар паза иди кѳп чарых сусталдырар тіп хачан даа сағынмаам!

Пісненъ хада хара арах харахтыгъ, тегѳлек сырайлыгъ оолгычах полған. „Пастагы звѳнонынъ вожатайы“ тіп чоохтаан Зоя, ол нимеденъер чоохтапчатханын тынънапчатханымны сизѳн салып. Пу прай чир ўстѳндегѳ нѳмелернѳ піліп аларға хынчатхан паза нимеденъер хыгырганнырын сѳстенъ сѳске онъарып одырчатхан

олғаннарнынъ пірсі полчатханы сах андох онъарылыстыг полған.

Мындағы мрамор прай странаданъ,—чоохтаан ол.—Мына пу Крымской, а мынзы, тізенъ, Карельской. А Кировской станцияда эскалаторнынъ узуны алтон пис метр. Че санабызанъар, нинче время піс тўсчебіс!

Олар Шурананъ ўстўнзер сах андох сых парыбызып, хатабох тўс килгеннер.

Че пазох пір санъай нинче кізі тўс килчеткенін санабызанъар,—теен Шура.

Пір минутача олар хыймырабин турғаннар паза сағынып хамахтарын чыырылдырыбызып, ирнілерін табыс чох хыймыратханнар.

—Синілъ нинче пол парды? Пір чўс илг бе? А минінь пір чўс сигізон. Пір чўс читон тіп санирға чарир. Пір часта он мунъ кізі,—че пу хайхастыг! А ол чылбинчатхан ниме полған полза чи? Андада хыстыныс поларчых! Пилчезер бе, эскалаторны пўдір пирер ўчўн англичаннар нинче сурғаннар?—пастағы звенонынъ вожатайы ўзігі чох чоохтанчатхан.—Мин ундут салғам нинче—тынъ көп—пістінь алтын ахчананъ саназа миллион салковай. А піс поэмыбыстынь заводтарында, поэмыс идіп алғабыс. Пилчезер бе, хайдаг заводтар тоғынғаннар? Москвада Владимир Ильичтінь адынанъ, Ленинградта, тізенъ, Кировской паза Горловкада Ідők, Краматорскта...

...Піс, майыхханыбысха сала ла анъдарылбин ибзер иирде ле айланғабыс, че көнънібіс көрген нимелерненъ толдыра полған паза нинче-де кўн чир алтындағы хайхастыг царствоны сағысха киргебіс.

Көп тее время иртпеең—метроға ўгрени пол парғабыс. „Метрозар парарбын“, „Метро хыринда тоғазарбыс“, тіпчеткеннері истіллечеткен. Андаг даа полза, ырахтын иир пўлезінде аарлыг хызыл сырлыг чылтырах „М“ букваны көр салып, мин олғаннарнанъ хада пастағызын метрода полған кўнні сағызыма кирчем.

„ХАРАСХЫ ХАРААЛАР, ОТ ЧІЛИ ЁЇРЛЕНІНЪЕР!“

Чайғы каникул пасталыбыстох Зоянанъ Шура пионерлер лагерынзер парыбысчанъар. Олар аннанъ ёрчліг письмолар пасчанъар: ағас аразынзар чистекке чорчеткеннерін, толдыра паза табырах суғда сомчат-

ханнарын, атарга үгречеткеннерін. Сағыzyma кирчем, пір хати Шура маға поэзынынъ танъмазын ыза пирген. „Көрчезинъ мин хайди үгренип алгам?—махтанып пасхан ол.—Син прай ла ухтар яблочкода нимезіне көрбе. Ол хыял нимес! Хости теепчеткені чахсы. Көрчезинъ, хайди чағын чатхлабысханнар, пір чірзер!“ Полған на письмода олар сурынчанънар: „Іценъ, кил, пістинъ хайди чуртапчатханыбысты көріп ал.“

Пірсінде мин воскресенье иртен оларзар килгем, нангам халғанчы поездненъ: олғаннар мині позытпинчатханнар. Олар мині лагеръче ал чөргеннер, прай постарынынъ хозяйстволарын көзіткеннер: үгүрсүліг паза помидорлыг грядахтарны, чяхаяхтыг клумбаларны, тынъ улуг хаалағларны паза волейбольнай площадканы. Шура улуг ир олғаннар чуртапчатхан ах палатказар ла чағын тартылчатхан: кічіглері турада узупчатханнар, аны анзы ла хомзындырчатхан.

— Анынъ поэзына хынчатханы сала даа чоғыл!—хыныхсыбин чоохтаан Зоя маға.—Хайдар Витя Орлов, андарох ол...

Орлов Витя отрядтынъ совединінъ председатели полчатхан полтыр. Ол күстіг өскіленъ оолгычах полған, пістинъ Шура андар улугласнанъ көрген: Витя баскетболны прайзынанъ артых ойначанъ, прайзынанъ артых атчанъ, тынъ чахсы чүсченъ паза аннанъ даа пасха көп нимелер пілченъ... Чалғыс Шура ла нимес—чибіргіче кічіг оолағастар іди Витянынъ соонча чөрченънер. А Витя, тізенъ, полғанына ла киректіг чахығлар пир турчанъ. „Дежурнайзар пар кил, обед азыралына горн тапсадарға чарир тіп чоохта“,—тіченъ ол. Алай: „Чедек, чолычахтарны сыбыр сал. Көрдек, хайди похсахтап салғаннар!“ Алай: „Клумбаларны суғла. Ызінчі звено суға аябыстыр—көрінъердек, чяхаяхтарға ізіг“. Кічіг олғаннар прай күстеріненъ чахығны толдырарға ойлачанънар.

Шура минненъ хада полип аларға тынъ сағынған,—піс көріспин тынъ ұр пол парғабыс: іче-пабаларына пір айда пір хати кил парарға чарадылчанъ. Че анда даа полза, ол Витяданъ халарға хынмин турған. Витянынъ пастағы адъютанты полчатхан осхас полған.

— Пілчезинъ ме,—манъзырап чоохтанған ол,—Витя атса ла хачан даа яблочкоға орта атча! Пілчезинъ ме, ухтанъ ухха! Ол мині атарға үгрет салған. А хайди

чўсче! Син көрген ползанъ: пасха-пасха онъдайнанъ
чўсче—хайди хынзанъ іди!

Олғаннар мині суғ хазынзар апарғаннар. Мин олар
ікізі дее чахсы чўзерге ўгренип алғаннарын хынып
кўргем.

Шура минінъ алнымда хайди хынза іди „сығарынчат-
хан“: суғ ўстўнде хыймырабин ўр чатхан, ананъ пір
холын на тоғындырып чўскен, ананъ холында „грана-
таны“ тудынып алып. Ағаа, он частығ ла кізее, ол
аринча чахсы полған.

Ананъ чўғўрерге марығ полған, Зоя чўс метрні
прайзынанъ табырах чўғўр парыбысхан: пу хатығ судья-
лығ паза кўрерге хынчатхан чалтанмас көп кізіліг сын
марығлас полбин оланъай ла ойын тіп сағынчатхан
чіли, ол ниик, табырах паза хайди-да тынъ ўрчіліг
чўғўрген.

Шуранынъ тынъ ўріністіг минутазы харасхы пол
парғанда чит килген.

— Шура! Космодемьянский!—Орлов Витянынъ ўні
истіле тўскен.—Костёр тамызар тус читті!

Мин айланарға даа манънанмин халғам, Шура, сағам
на минінъ хыримда одырчатхан кізі, чил ле чіли ойли
халған.

Лагерьде Шура, инъ кічіг дее полза, от тамысчанъ
пала полған. Пабазы аны хачанох, Гайдох полғанда,
костёр тамызарға ўгрет салған, ол аны тамызарын
чахсы пілченъ: инъ хуруғ салааларны терглеп алчанъ
паза оларны ізіг паза ўрчіліг кўйер иде хайди-да киліс-
тіре салғлап алчанъ. Шура пірееде пістінь тураданъ
ырах нимес костёр тамысчанъ, конечно, аны амғы улуғ
лагернай площадкада кўйібісченъненъ тинънебессінъ.

Шуранынъ прай сағызы ол тоғысха сабыл парған.
Мында ол минінъ килгенімненъер паза прай даа чир
ўстўндегі нимелерденъер ундуп салған. Ол хуруғ
салаалар тазаан, салғлаан, пилен ползын тіп тимнеен.
Хачан аринча харасхы пол парғанда, олғаннар ибіре
одырглабысханнар, ол, тізенъ, Витянынъ көзіткеніненъ
спичка тартыбысхан. Сах андох ніскечек хуруғ салаа-
лар анынъ сўзін искен не чіли тамылыбысханнар паза
хара сындырылған сырыптарча тут полчаа чох табырах-
нанъ от чалыннары чыланычахтар чіли ойласханнар,
кинетін харах айыстығ ўтіг чалын пісті хухахтапчатхан
харасхыны ырах тастабызып, чоғар чалбыран сыххан.

Маға паяох парыбызарға кирек полған, лагерьде іе-пабалар халбаан. Че Зоя минінь холымнанъ тынь тут салып, чоохтанчатхан:

— Че, пожалуйста, хал! Тохта, одырып ал ам даа. Костёр—андаг чаксы ние! Позынь көрерзінъ. Станция ырах нием нооза паза чола кѳні. Піс сині прай звено-нанъ ўдес саларбыс, Гриша піске аны чарадар.

Мин халғам. Мин олғаннарнанъ хада костёр хыринда одырғам паза пірде отсар, пірде олғаннарнынъ кўлім-зіреп тохтабинчатхан чалыннанъ чарыдылчатхан сырай-ларына көргем.

— Че ниеденъер пўн чоохтазарбыстар?—теен вожатай, прай олғаннар аны оланъай ла Гриша тіп адачанънар.

Мин сах андох піл салғам: мында киректіг програм-ма костёрға тимнебинчетірлер, мында оланъай ла бесе-далар иртірчеттірлер, прай чўректеріненъ чоохтасчалар, пу амыр часта кистінъде, сиргек истіп, аяс чылығ чайғы хараа турчатханда паза костёрданъ харахты хыя ал полбинчатханда чоохтаспаза, хачан за олар чоохтазар-лар. Костёрнынъ чылтырасчатханнарын, ананъ хыбыннар алтында хатабох усчатханнарын, саны чох сағыннар учухчатханнарын паза усчатханнарын көрчезінъ.

— Мына мин ние сағынчам,—чоохтанған Гриша:—пўн Надянынъ пабазын піске пірее ние чоохтап пир-зін тіп сурынъар...

Мин ис полбин халғам, ниеденъер чоохтап пирер-ге,—Гришанынь халғанчы сѳстерін суулас пас парған. „Чарир, чарир! Чоохтанъар! Сурынчабыс!“ хысхырыстар прай хыринанъ истілген, мин олғаннарнынъ чоохтапчат-хан кізее хынчатханнарын, анынъ чоохтаанын пір ле хати испееннер паза ам даа истерге тимделерін піл салғам.

— Пу Васильева Надянынъ пабазы,—маға табырах чарыда чоохтаан Зоя,—іенъ, ол тынь чаксы кізі! Ол Чапаевтінь дивизиязында полған. Лениннінь чоогын истірѳк.

— Мин нинче хати сірерге чоохтап парим, кѳнни-лерінъ халыбысты, неке,—чоон амыр ўнн ис салғам мин.

— Чох, чох! Кѳннибіс халбаан! Ам даа чоохтанъар!

Надянынъ пабазы отсар чағын киліп алған. Мин анынъ бритвананъ хыр салған тоғылах пазын, кўнге кѳй парған чалбах сырайын паза тынь кўстіг чаксы

холларын паза гимнастёрказында ўрдегі Хызыл Знамя орденін көр салғам. Хызамдых хыптылап салған кірбе сағаллары күлімзірепчеткенін чазыр полбааннар; харахтары хойығ ооп парған көміскелері аразынань чітіг паза ёрчіліг көрчеткеннер.

Надянынъ пабазы инъ пастағы комсомолецтериниң пірсі полған. Ол комсомолнынъ Ўзинчі съездінде Лениннинъ чооғын искен. Хачан аннанъар чоохтап пастабыс-ханда, ибіре сымсырых ла пол парған паза салаалар ла көйіп тырт-тарт түсчеткені истіл турған.

— Владимир Ильич піске доклад хығырбаан. Пісненъ ол оланъай аргыстарнанъ на хада чоохтасхан чіли, чоохтасхан. Ол пісті андада сағысха даа кірбеен нимені сағындырған. Сағам на полған чіли сағызыма кірче, ол піди сурған: „Сағам инъ ёні нимедір?“ Піс нандырығ сағаабыс. Піс ол піди чоохтир тіп сағынғабыс: чаалазарға! Ырычыны унада сабарға! Чибіргінчі чылы полған нооза! Піс прайзыбыс хайзы шинельліг, хайзы бушлаттығ полғабыс, хольбыста мылтыхтар полған: пірсі—ам на чааданъ сыххан, пірсі—танъда чааға кірер. Кинетін ол чоохтанған: „Ўгренерге! Инъ ёні—ўгренерге!“

Надянынъ пабазынынъ ўні чазығ паза чапсыстығ истілген, ол ирт парған ыраххы минутаны хатабох чобалчатхан осхас полған. Ол хайди андада чибіргі частығ улуг кизілер парта кистінде одырып алып, Лениннинъ чахиин толдырарға тіп букварьға чапсынганнарынанъар чоохтаан. Ол Ильичтинъ простойынанъар паза матламазынанъар паза делегаттарнанъ чылығ ынағлазып чоохтасханынанъар чоохтаан, ол инъ пілдізі чох сурығларны оланъай паза пілдістіг сёстерненъ ўзўрерге пілченъ. Кізее инъ аарлығ нимеденъер чарыда чоохтап пирерге, инъ сидік киректерге дее тамызып, күс хозарға, харахха инъ чахсы нимені көзідерге пілченъ, ол прай чоннынъ чагыннапчатхан күніненъер паза анынъ ўчўн күрезерге паза ўгренерге киректенъер чоохтачанъ.

— Владимир Ильич чоохтаан, сағамғы он пис частығ кизілер, ол коммунистическай обществоны көрерлер паза постары ол обществоны пўдірерлер... Кирек анзы, сірернинъ полғанынъар ла күнненъ күнге поэмынынъ кирегін ит сал турза—санъай даа кічичек паза оланъай полза, че улуг общай киректинъ чардығы ползын...

...Мин позымнынъ палаларымзар кѳріп пір ле хати сагынмаам: оларнынъ чуртастары хайдаг поларчых, алындагы мин позым ѳскен харасхы паза иреелестіг туста. Прай ниме улуғ сидікненъ табыларчых. Хайдаг сидік поларчых маға олғаннарнымны воспитывать поларға! Амды, тізенъ, мин оларны чалғызан на воспитывать полбинчам: воспитывать полча школа, пионерлер отряды, прай олар ибіре кѳрчеткен паза исчеткен нимелер оларны воспитывать полчалар. Кем пілче пу лагерьдегі костѳрданъ, сағамғы сагыннанъ, хайдаг чалын кѳй сығарын? Пуўнгі иирде пу Чапаевті пілчеткен, Лениннінъ чооғын искен кізі олғаннарнынъ чѳрегінде хайдаг чувстволар, хайдаг кѳстеністер таарып салған полар?

Ол манъзырабин прай ыраххы ирткен нимелернї сағысха кирип чоохтаан, ананъ кинетін чоохтаныбысхан:

— Че амды сарнабызанъар!

Олғаннар хыймыраза тѳскеннер, ананъ хайдаг сарыннар сарнирын адаглап сыхханнар.

— „Юность“!

— Чапаевтин.

Ананъ харасхыда ол туста прай чирде сарналчатхан сағысха тѳзістіг сарыннынъ кѳѳ чайыл сыххан.

Пургун суулап, нанъмыр кѳѳлеен,
Харасхыда тигір чалтыраан,
Тохтаг чох кѳгѳрт кѳзѳреен...

Анынъ соонанъ пастагы пионерлернїнъ ырын ырлап сыхханнар:

Чарынъар отнанъ, харасхы хараалар!
Піс пионерлер, тоғысчы палалары.
Килче піссер чарых чыллыг чол.
Пионерлер табызы—„Хачан даа тимде пол!“

Ам даа паза ам даа—сарын соонанъ сарыннар. Зоя минінъ инъніме чапсыра одырып алып, пірее-пірее минзер кѳріп, чѳптескен не кізі чїли чоохтан салча: „Ачырганминчазынъ ма, халғанынъа? Кѳрчезінъ, хайдаг чахсы!“

Олғаннарға иирдегі линейкаа турар ѳр нимес алнында, Зоя холын Шуразар суныбысхан:

— Че! Паранъ...;

Ырах нимес одырған хызычахтар паза оолгычахтар сыбыхтасхлабызып, пірденъ-пірденъ костёрданъ парглап сыхханнар. Мин ідök турарға итчеткем, че Зоя сыбыхтаныбысхан: „Чох, чох, син одыр. Пу пістинъ не звено. Ам көрерзинъ ниме полар“.

Ўр полбаандох прай олғаннар стройнанъ линейкаа турарға пар сыхханнар.

Мин оларнынъ соонча парчадып, кинетін истіп салгам:

— Молодецтер! Кем аны ит салған? Хайдағ сілігдір!

Линейканынъ ортызында флагтыг мачтанынъ төзінде улуг пис пулунъныг чылтыс көйчеткен. Мин ол хайди иділгенін сах андох піл полбаам, че мындох истіп салгам:

— Чылтырах нимелерденъ сал салғаннар. Көрчезінъ—ноған одычхтар!

Звеноларнынъ вожатайлары рапорт пирібіскеннер: „Күн амыр ирт парған!“ Флагты түзірібіскеннер, горн, тізенъ, сөб тартып, табыстап сыххан: „У-зир-ға, узир-ға, пала-аткаларча!“

Зоя паза Шура пас килгеннер, ікілерінінъ сырайлары өрчиліг полған:

— Ол чылтысты пістинъ звено сағынып алған. Сынап таа сіліг бе? Пілчезінъ ме, Іценъ, Гриша сині үдеспенъер тілче. Надянынъ пабазы ідök поездсер парча, сага анынанъ хада хорғыстыг полбас.

Мин оларнанъ анымчохтазыбысхам паза Надянынъ пабазынанъ хада станциязар пар сыххабыс. Анынъ оттары лагерьденъдök сығара көрінчеткен, чол, тізенъ, сынап таа көні паза хысхачах, мага хорыхчанъ ниме сынап таа чох полған.

— Тынъ чахсы чон!—чоохтанған минінъ хада парчатхан кізім.—Мин оларнанъ хада чоохтазарға хынчам, манъат исчелер...

Ырахтынох піске паровоз гудогы хысхырған, ананъ піс табырах пас сыххабыс.

...Ананъ лагерь костёрынынъ чалыны олғаннарны хыс тооза чарытхан. Чох-чох, хатабох лагерьні сағысха кир килчелер, костёрданъар паза чылтырах нимеденъ салылған чылтыстанъар чоохтас сыхчалар. Ол іди сағысха киргені школадағы даа тетрадьтарда пос темаларға сочинениелер пасчатсалар сыххлап килченънер.

„От хазында сағыс сағынарға чахсы,—1935 чылда Зоя „Хайди мин чайғыны иртіргем“ тип адалчатхан сочиненнезінде пасхан.—От хазында чоохты истерге чахсы, ананъ, тізенъ, сарын сарнирға. От хазында полып алған соонда лагерьде чуртирға чахсызын аннанъ-ох артых пілчезинъ паза аннанъох артых аргыстарнанъ ынаглазарға сағынчазынъ“.

ДНЕВНИКТЕР

Кем пістінъ олған тузыбыста дневник итпеең! Аны тоғыс частыг Шура пасханох. Че мин андаг дневникті аринча хатхырбин хығыр полбинчатхам. Шура іди пас турчанъ: „Пуун сигіс часта турғам. Азыранып алғам, ізіп алғам, ананъ тасхар парғам. Петькананъ тудызыбысхам.“ Алай: „Пуун турып алғам, азыранып алғам, ізіп алғам, ананъ күлеттеп парғам. Пуун пір дее кизиненъ тудыспаам“. Пасхазы тоосчатханында ла полған: „Тудысхам Петькананъ“. „Тудысхам Витькананъ“. „Пір дее кизиненъ тудыспаам“. Аннанъ пасха пасханы удур-төдір ікі суғ тамчыгы ла осхас төй полғаннар.

Зоя дневникке прай пасха киректерөк чили добросовестно паза серъёзно хайған, удаа пасчанъ паза событиелер хайди полғанын прай пас салчанъ. Минде анынъ 1936 чылнынъ дневнигі халған.

Мин сірерге чоохтаам: чайгы каникулларда олғаннар пионерлер лагерынзер парыбысчанънар. Анда оларға хыныг паза өрчіліг полған, че маға оларда удаа поларға киліспеченъ, піс хачан даа чарылыс парза удур-төдір сағынысчанъмыс. Аннанъар чайғызын прайзыбыс чыылызып алып Осиновой Гайзар пабамнанъ ічемзер парарға тынъ сағынғабыс. Пісті андар хачанох хығырғаннар, піс поэзыбыс таа чайғыны прайзыбыс хада иртірерге тынъ сағынғабыс! 1936 чылда пістінъ сағызыбыс толған; піс Гайзар парарданъар часхыданъох сығара сағынып пастаабыс. Ана аннанъ сығара улуг нимес ученической тетрадка—Зоянынъ дневнигі халған.

„1 май—өрчіліг часканынъ улукуні!

Иртен, читі час чарымда, ічем демонстрацияға парған. Аяс күн полған, че чил ұрчеткен. Мин усхун килгенде, минінъ көнтінім тынъ чахсы полған. Табырах нимелерні чыы салыбызып, азыранып алғам, ананъ трамвай хыринзар демонстрантарнынъ Хызыл пло-

шадьсар парчатханнарын кӧрерге парғам. Кўн тооза улида паза магазинзер конфет аларға чӧргем, чазычахта чўгўр чӧргем паза ойнаам. Анань нанъмыр чаап сыххан. Ёем демонстрацияданъ килгенде, пистинъ олғаннар вечері пасталыбысхан. Анда подароктар пир-глееннер.

3 майда. Ёем пўун тоғынмаан, аннанъар мин тынь брингем. Школада диктантанъ „чахсы“ алғам. Че анда даа полза, литератураданъ паза арифметикаданъ — „тынь чохсыны“. Кўн зе чохсы ирт парған.

12 майда. Иртен тоғыс часха парчатханда магазин-зер сўтке паза халасха парғам. Ёем этажерка садып алған. Комнатада сах андох чарых, сїліг, аллыг пол парған. Этажерка хырчыннарданъ идїлген паза тынь сїліг полған. Ол мининъ кӧнънїме кїрген.

Мининъ кӧнънїм аринча пасхачыл полған, улицада кўлеттирїм, чўгўрерїм паза сохтанарым килчеткен. Че мына ирзер огород ўлестїр сыххабыс. Маға пистинъ кӧзенек алтындағы чир килїс парған. Мин поэмынынъ огородын хазып алғам. Мининъ сағызым: Ёем бнъ-пасха ўрееннер ал пирер—чахаяхтарнин паза овощнойларнин, андада мининъ саблыг огород полар!

24 майда. Танъда испытаниелер пасталыбызарлар. Иртен нийк паза чылыг полған. Ёем магазинненъ нїме аларын чоохтап салып, тоғысха парыбысхан. Мин ту-рып алғам, ананъ прай комнатынынъ їстїндегї нїмелернї чы сал салғам, че мындох ёем килген. Ол пўун та-бырах манънаныбысхан. Пїс сўтке паза керосинге пар-ғабыс. Пїс пїрее нїмее хада чӧрерге хынчанъмыс. Чарым кўнненъ аннанъох їзїг улыбысхан. Кӧлеткїденъ не пасха чирде кїзї одырчаа чох полған. Мининъ „Пио-неркамны“ ағыл пиргеннер. Мин „Пионерской правда-ны“ їди адапчам.

Книга хығырарға манъ чоғыл, че „Пионерканы“ хығырарға время тапчам. Пўун анда Ростова пионер-лер Дворезї азыл парған тїп пазыл партыр. Тынь чохсы. Инъ артых зданиеде. Анда сїгїзон комната—хайдар хынчазынъ, андар пар. Анда ойначанъ телефоннай стан-ция пар. Пасха комнатада рубильниктї суғыбыссанъ—їкї трамвай кругча чӧр сыхчалар. Трамвайлар, конеч-но, ойначанънар, че аринча оланъай ла осхастар. Паза „Пионеркада“ тўрче полза дворецте кїчїг метро, Мос-квадағох осхас, че аннанъ кїчїг полар тїп пазыл

парған полған. Андада Москвада хачан даа полбаан олғаннар даа метроны анда кѳрп аларлар.

Конечно, „Пионеркада“ испытаниелерденъер кѳп пазылған полған. Пазыл партыр: „Нандырынъар амыр, киртіністіг паза пілдістіг!“ Испытаниелер! Испытание-лер!.. Мин оларданъар ла сағынчам. Уроктар ўгрен-чем паза тимненчем. Инъ ѳні—ўгретгидень паза анда одырчатхан ассистенттерденъ хорыхпасха. Мин хайди даа испытаниелерні „тынъ чахсаа“ тудыбызарым паза „чахсыданъ“ тѳбінге тутпасын...

11 июньда. Ой, пуън піске кем хайди испытаниелерні пиргенін чоохтирлар, табель паза сыйых пирерлер...

Мин сигіс час чарымдох турып алып, утренникке парғам. Олғаннар прайзы арығлар паза чазағлығлар. Пістінь ўгредіг чардығынынъ заведующайынынъ тор-жественной доклады пасталыбысхан. Залда сымсырых. Хызыл полотнонанъ чабыл парған столда сіліг книга-лар чатханнар. Оларны отличниктерге пирерлер. Мына хығырчалар мині: мин испытаниелерні орыс тіліненъ паза арифметикаданъ тынь чахсаа тутхам, естество-знаниені паза географияны—чахсаа. Шуранынъ отмет-калары ідѳк чахсылар. Мині хығырчалар паза инъ чахсы книганаъ—Крыловтынъ басняларынанъ сыйыхтапчалар!

12 июньда. 10 час 30 минутада піс Зуевтінь ады-нанъ садсар пар сыххабыс. Автобусты сағып алғабыс, ананъ пар сыххабыс. Киліп алып, тынь чахсы „Родина хығырча“ тіп кинофильмні кѳрерге парғабыс. Ананъ садта піс Никита Сергеевич Хрущёвты кѳргебіс. Піс аны приветствовать полғабыс паза тынь ѳрінгебіс. Піс спектакль кѳргебізѳк. Ананъ піс садча чѳргебіс, тағ-ларданъ индіре тоғылахтанғабыс паза библиотеказар чѳргебіс. Пісті пирожнайларнанъ сыйлааннар, ананъ піс ибзер наныбысхабыс.

26 июньда. Иртенненъ сығара пір дее ниме идерім килбинчеткен. Хайди полза турып алып, нимелер итк-леп сыххам. Ічем чарым харааға тере тоғынған, аннанъ-ар ам даа узупчатхан. Ағаа тынанаарға харығ полбас-тынъ ўчўн, піс Шурананъ хада парыбысхабыс. Чил полчатхан, че кўн тынь ізітчеткен. Тугдағы суғ, хай-натхан на сўт осхас, чылығ, арығ паза истіг полған. Піс сом алып, чар ўстўне сых киліп, оттар ўстўнде хурудын сыххабыс. Суға сом алған соонда, пістінь хуянь ниме чирібіс килібіскен, ананъ піс садсар пар

сыххабыс. Анда піс кічичек хуянт арах яблоколарны тер сыххабыс.

Читі-сигіс час тустарында Слава—пістін ачы харындазыбыс килбіскен. Ол миннень пис часха улуг, че піс анынанъ нанчы полчабыс. Мин агаа школада мага сыйлап пирген Крыловтынъ басияларын кѳзіткем. Ананъ агаа Шуранынъ хоостыг, папказын кѳзіткем. Ол аны тынъ махтаан.

Күннінъ не сай мин деревняданъар ла сагынчам. Хайди полза, ол кун чит килген.

2 июльда. Кичее кун тооза тимненіп, піс хараа даа узубаабыс. Піс иртен төрт час чарымда (мин, Шура, Слава паза ічем) трамвайнынъ тохтачанъ чирінзер парғабыс. Ічем пісенъ хада парбинчатханда, мага хайдида ирістіг полған, че олох туста мин деревнязар парчатханыма брингем. Мин анда пис чыл полбаам нооза!

Піс поездненъ пір сутка парғабыс. Станцияданъ сыгара Гайзар (пістінъ деревня іди адалча) аттыг парғабыс. Чит киліп, Слава ізікті тохладыбысхан: „Кірзенъ зе!“ теен тай агам. Ол Васятка тракторист ааллап кірче тіп сагынған. Тай ічемнінъ кѳксі охтапчатхан, че піс килгеніне тынъ брингеніненъ ағырин даа чох пол парган. Ол пісті блиналарнанъ, сүтненъ паза ачаан сүтненъ азыраан. Анынъ соонанъ мин суға сомарга парғам, хызычактарнанъ хада ойнаам, иирде, тізенъ, избачитальняда поэмынынъ хачанох таныс Маня тіп чаксы бремед тоғас парғам. Кун чаксы ирткен: піс хыныг ойнаабыс паза арыг кинненъ тынғабыс. Кухняда мин тай агамнынъ органында узирга чадыбысхам.

7 июльда. Мин ойнапчам, чѳгѳр чѳрчем, тай ічеме тоғынарга полысчам. Мага анынъ кѳзідин толдырарга чаксы. Мин пуғдайзар танъактарны кѳрерге чѳрчем, пір кунде ѳс хати сомчам паза библиотеказар чѳрчем. Кѳп хыныг книгалар хыгыр салғам: „Гулливер лилипуттарда“, Гогольнынъ „Ревизоры“, Тургеневтинъ „Бежиннінъ пѳгін“ паза аннанъ даа пасхаларын.

Тай ічем пісті тынъ чаксы азырапча: нымыхаларнанъ, хаарган танъах палазы идінень, блинананъ; базарданъ піс ѳгѳрсѳлер, чистектер—харагат, вишня садып алчабыс. Че пірееде пістінъ хомай киректер полыбох парча. Пірсінде (хайзы числода полғаны сагызма кірбинче) Шура поэмынынъ куртказын чідір салған. Тілеп чѳріп таппаабыс.

Пирееде сугзар парып ибзер килбин ўр пол салчам. Андада тай ічем тарынча.

15 июльда. Тоғыс чох полза хайди-да ирістіг поли-бысча. Че мында, деревняда, тоғыс чох полза аннанъ-ох артых ирістіг полча. Мин тай ічеме аннанъох артых полызарға чарат салғам. Иртён турып алып, мин пол чуурға сағынып алғам. Мин аны хынып чуубысхам. Ананъ хызыл торғыданъ поэма ленталар идіп алғам. Чахсы ленталар сых парғаннар. Мининъ көк лентачах-тарымнанъ даа халбастар.

Күн чахсы ирт парған, че ирзер, тізенъ, тынъ улуғ кўгұрт полип, оох нанъмыр чаап сыххан. Тигірде ча-зын чолы көріне түсчөткен. Кўгұрт малларны хорғы-дадыр: пістинъ кічиөек өскіөек өбренъ чарыл парған, тай ічем аны пасха кизининъ оградазынанъ чадап ла таап алған. Пуун Москвазар письмолар пасхам: ічеме паза Ира өреме.

23 июльда. Пуун көрөем—пугдайча (мал хадар-чанъ чирде салылған) Нина (тайымнынъ хызы) Лелик харындазынанъ паза іөезиненъ хада килчелер.

Олар тынъ на ырах чуртабинчалар—Вельможка деревняда (Гайданъ 36 километрөе). Мин паза піс прайзыбыс олар килгеннерине тынъ өрингебіс.

26 июльда. Нина килгенде мин тынъ өрингем. Піс хада ойнаабыс, чоохтасхабыс, книга хығырғабыс, көг-лг полғабыс. Тай ічем піске шашкалар паза лото пир-ген, піс тынъ хынып ойнаабыс. Піс пуун Нинананъ хада чараспиныбысхабыс. Че ананъ піс чарас салғабыс паза мин аннанъ хачан даа хырыспасха чарат салғам.

30 июльда. Піс сенекте узучанъмыс. Тай ічем Шу-рананъ пісті усхурыбысханда, пуун Нинананъ, Лелик-ненъ, Аня көйимненъ анымчохтазары пістинъ сағызы-бысха кр килген. Олар Вельможказар парчатханнар. Ханъаалыг ат килген. Күн поэнынъ өтіг чарығын усхунчатхан чирзөр түзірген.

Піс анымчохтазыбысхабыс, ананъ олар парыбысхан-нар. Олар парыбысханнарына мин тынъ аям.

Күнөрте тай ічеме пирее нимелер идерге полисхам: кип-азах гладить полғам, суға чөргем паза аннанъ даа пасха нимелер итөем.

31 июльда. Чарым күн пол парған. Тынъ ізіг. Ізіг-денъер чоохтар пар сыххан: воскресеньде ағын суг хайначанъ одыр.

Иир полча, İзи сала түзібіскен. Мин Ыскілерге парчам. Прайзы пис: Майка, Черноморка, Барон, Зорька, а пірсінінъ ады чоғыл, оланъай Ыскі ле.

Тай ічем оларны саапча. Мин сүтті погребсер апар салчам. Піс узирға чадыбысчабыс.

1 августта. Тулунъычахтарым минінъ аринча кічи-чектер. Че мин пеер килерімненъ, тай ічем маға оларны тыыда ұр пирченъ, ананъ олар кѳместенъ Ыс сыханнар. Минінъ тай ічем тынъ чахсы кізі.

Иирзер піске ічемненъ письмо килген. Ол ағырығын тіп пасча. Киліссе пеер килер. Мин анынъ ағырчатынна тынъ хомзынчам. Анынъ отпускы 15 августтанъ, андада ол піссер килер.

2 августта. Пір хати тай ічем мині иб аразында хайынарға артыс салған. Ол песке от одын салып парыбысхан. Мин хайын сыххам. Тай ічем лапша хайнат салған, андар нымырха тоғырабызарға чоохтап салған. Мин лапшалығ кѳдесті скамейкаа турғыс саларға сағынгам. Кѳдесті ухватнанъ хаап парчадып тўнъдерібіскем, ананъ лапшам тѳгіл парған! Мин табыраанча полны чызыбызып, хатабох лапша хайнат салгам.

Иирзер піс тай ічемненъ хада суға сомарға чѳргебіс. Пўун ізіг полар паза ағын суғ хайнир тіп чоохтасханнар. Че ол сын нимес. Тынъ ізіг кўн полған, че ағын суғда суғ хайнабаан даа.

5 августта. Мин пўун тай ічеме полысхам: пол, кѳзенектер, скамейкалар чуғам. Кип азахтарны гладить полғам. Мин ічемненъер тынъ сағысха тўскем.

11 августта. Нанъмыр асхынах чаапча. Урожай кѳй парбазын! Тай ічемнінъ огородында ўғўрсўлер, тыквалар, дынялар, капуста, тамкы, помидорлар паза киндір Ысчелер. Чазыда яблах паза тыква, помидорлар. Постарынынъ сал хузухтары чоғыл. Тай ічем пістінъ килерін пілбиндір, аннанъар салбиндыр. Тынъ ізіг. Кўстіг паза ізіг чил тозынны харахсар кирче.

13 августта. Піс чай ізерге тимнен салған полғабыс, ағаа орта ічемненъ письмо килібіскен. Ол субботада килерім тіп пасча, танъда иирде... Письмоны хығырып алып, піс тынъ Ырінгебіс. Ол пеер киліп кѳп тее нимес полза тынанып алар. Тай ағам Тамбовсар парыбысхан.

15 августта. Иртен иртѳк ізікті кем-де ағырин тохлатхан. Мин дее, Шура даа паза тай ічем дее сах андох

тура хон килгебіс—ічем килген полтыр, хайди піс
өрінгебіс! Тай ічем блиналар пызыр сыххан, ічем, ті-
зенъ, сыйыхтар ағылтыр. Оля чача позы кил полбаан,
че ідѡк кѡп нимелер ыза пирген.

17 августта. Піс ічемненъ паза Шурананъ хада
огородсар парып, аннанъ тыква паза чнті кічичек дыня
ўзіп алғабыс. Тай ічем тыкваданъ каша ит пирген,
тыкванынъ ўреннерін, тізенъ, хурудыбысхан.

Иирзер піс Шура паза ічем суға сомарға чѡргебіс.
Мында хайдағ чახсы! Че ічемненъ хада ўс хати
чახсы!

19 августта. Нанъмыр ирт парған. Тай ічем маға,
ѡнъ-пасха хырымдыхтар пирген. Мин оларданъ поэма
одеялочах идіп аларға сағынчам.

22 августта. Иртен пулуттығ кўн полған. Шура-
нанъ піс малхадыбысхабыс. Че соонанъ ічемні паза
тарындырбасха чарат салғабыс.

24 августта. Иртен мин тур килгенімде тай ічем
маға алындағы коробкачахты сыйлап пирген, тай ағам,
тізенъ,—позынынъ карточказын. Мин ол сыйыхтарны
алып алып, тынъ ѡрінгем. Олар маға хачанға даа ун-
дубасха халарлар. Москваданъар сағынчабыс.

„АХ ПАЛОЧКА“

Я, ол истіг чайгы полған—чарых паза сағысырабас!
Зоя паза Шура ам аринча улуғ полғаннар, че пис чыл
мынынъ алнында, хачан мин Москваданъ оларға пар-
чатхандағы чіли, олар мині тастап парыбыспазын тіп,
минінъ соомнанъ чѡргеннер. Мині оларданъ чазыны-
быспазын алай чўғўрібіспезін тіп хорыххан чіли пол-
ғаннар.

Мин оларнанъ хада полған время маға пір дее ни-
мені алынча таныстыр полбас пір ле узун часкалығ
кўн чіли пілдірген. Пір ле нимені мин кичее ле полған
чіли чახсы пілчем. Танъ Слава олғаннарны ол ойынға
ўгрет салған, танъ олар „Пионерской правдаданъ“ аны
хығырып алғаннар ба, че олар андар аринча тартыл
партырлар. Ол ойын „ах палочка“ тіп адалған. Ол
ойынны иирде пўлес полыбысса, хара предметтер чир-
ненъ піркічетсе, харахха, тізенъ, чарых паза чылтырах

ла нимелер көрінчөтсө ойнирға кирек полған. Олғаннар—мини паза хончыктарни—ікі командаа чарылыбызып, судья таап алчанънар. Судья,—олох тастачанъ кізі—ах палочканы ырах тастабысчанъ, прай ойнапчатхан олғаннар аны табарға күстенченънер. Піреезі таап алзох, судьяға пирерге чүгүрчөң. Че аны, ырычы көр салбазын тіп, кыйтиктеніп паза пілдіртпін идерге кирек. Ойнапчатхан кізі поэнының тапханын, чолын сайбап, ырычаа палочканы кемдегізін табарға пирбин, пір командаағы арғызына пирібісче, анзы, тізенъ, пасхазына. Палочканы судьяға пілдіртпін пирібізерге киліс парза, андаа команда ікі очко алча. Ырычы, таап алған кізіні піл салза, аны тохтадыбысча, че андаа полған на командаа пір очкоданъ килісче. Ол ікі команданының пірсі он очкоға читіріп алғанча ойнапчалар.

Зоянанъ Шура ол ойынға угаа тынъ сабыл парғаннар. Оларнынъ ол ойын тынъ хыныг тіп чоохтан турғаннарына мининъ хулахтарым аринча куулезібіскеннер. Слава, тізенъ, хоза чоохтап турған: „Тузалыг. Ынаг поларға үгретче. Полғаны ла поэнының үчүн полбасха, а пір кізі прайзынынъ үчүн, прайзы пір кізінінъ үчүн поларына үгретче“.

Шура удаа судья полчанъ: анынъ холы күстіг полған, ол ырах паза чапчанъ тастачанъ, аны таап аларға ниик полбачанъ. Пірсінде палочканы тастирға Зоя сурынған.

— Ол кирек хызычахтарни нимес!—оолгычахтарнынъ аразында кем-де чоохтаныбысхан.

— Хызычахтарни нимес? Че пирдек тастап көрим!

Зоя палочканы хаап алып тастабысхан... че палочка аринча чагынах түс парған. Зоя тарынганынанъ ирнін ызырыныбызып, ибінзер наныбысхан.

— Син ноға наныбысхазынъ?—Шурананъ хада ойын соонанъ айлан киліп, сурған аннанъ Слава.

Зоя тапсабинчатхан.

Тарынчазынъ ма? Тикке ле. Тастирға пілбинчөтсөң, тастап пілчөткен кізі судья ползын. А син прайзынанъ хада ойна. Тарынчанъ нима чоғыл. Посха хынчатханы чахсы, че тынъ иртіре полғаны хомай.

Зоя пазох нандырбаан, че пазагы иирде, пір дее нима полбаан чили, ойнапчатханнарға хозылыбысхан. Олғаннар агаа хынчанънар, аннанъар кичеегі иирде-иърде пірдеезі тапсабаан.

Мин ол киректенъер ундут таа салгам, че пірсінде Слава ибзер кір киліп, мині хығырған. Піс тураны ибіре палисадник кистінзер иртіре парыбысхабыс.

Көрдек, Люба чача,—сыбыхтаныбысхан Слава.

Зоя піссер кистінче турған. Мин анынъ ниме итчеткенін онъар полбин иледе тургам: ол ниме-де тастабызып, аны аларға чүгүрібіскен. Алып алған, олох орнынзар айлан киліп, хатабох тастабысхан. Мин мында көріп алгам: ол улуғ нимес ағазах полған. Піс ағас кистінде көріп турғабыс, Зоя, тізенъ, пісті көрбинчеткен, анынъ ол ағазахты майыхханын пілінмин тастапчатханын, чүгүрчеткенін, ананъ алып алып хатабох тастапчатханын көр турғабыс. Пастап ол холын на пулғап тастачанъ. Ананъ прай поэын алнынзар идібізіп, поэы ол ағазахтынъ на соонча учухчатхан чіли полып тастаан—ол аны ырахтанъ ырах ла тастап турған.

Піс Славананъ ағырин парыбысхабыс, тұрче полғанда Зоя даа ибзер килген. Ол хызар партыр, анынъ хамағында, тізенъ, тир чылтырапчатхан. Зоя чууныбызып, ниме тігерге чапсыныбысхан: ол хырымдыхтарданъ одеяло хурапчатхан. Піс Славананъ удур-төдір көрізібіскебіс, ол хатхырыбысхан. Зоя харағын көрібіскен:

— Син хайди полчазынъ?

Че Слава чоохтабиныбысхан.

Мин ам даа ікі кұн изере олох часта ибденъ сыгып паза Зоянынъ тас алай ба палка тастапчатханын көргем. Онча кұн ирткен соонда, парар алнында, Зоя пістінъ кірлес хыринда чыылыс парған олғаннарға чоохтапчатханын истіп салгам:

— Че „ах палочка“ ойнаалар! Чур, мин судьябын!

— Пазох поэынънинанъ?—хахап парған Шура.

Че Зоя тапсабин даа тастабысхан, олғаннар хысхырыза ла тўскеннер: палка кинде көріне тўзіп, хайда-да тынъ ырах тўс парған.

— Че хайдағ хызычах! —теен иирдегізін азыранчадып тай аға.—Че нимее киректір саға ол палка? Кпрек тее ниме нимес, таластынъ на ўчўн?

Зоя нандыарға иткен, че тай ічезі аннанъ азыныбысхан:

— Чоохтидырлар: „Ниме дее ползын, че поэымнина турғызарбын!“—паза кўлініп ала хоза чоохтанған:—Мынзы минінъ хылығыма кірче. Чўрегім тыстанмин, аллығ чирзер пар сыххан—сын ма, палам?

Зоя тарелказынзар ла тунъдере кѳрібізіп, тапсабин кинетін кѳлібізіп, ідѳк сѳспекненъ нандырған (тикке ле ол Мавра Михайловнанынъ палазы полбаан!):

— Чары чікім дее полза, палыгы чахсы!

— Стол кистінде одырғаннар прайзы хатхырызы-бысханнар.

„ОВОД“

...Часхы. Пірее-пірее сыхтыг чир чызынанъ толдырылған чылыг чил ұр турча. Часхыда тынарға чахсы! Мин аар чыстыг трамвайданъ иртѳк сыхчам—ибге читіре ырах нимес, чазаг даа чит парам.

Часхы мині ле ѳрлдірбинче: удур килчеткеннеринъ сырайларында кѳлімзірес удаа кѳрчезинъ, харахтар чарых, ѳннер тыыда паза ѳтіг арах сыхчалар.

...Кордовода республиканецтер манънаныстыг алнынзар парчалар,—чоохтынъ ѳзіндізін истіп салғам мин.

— А Эстремалура провинцияда...

Я, Испания сағам прайзынынъ чѳрегінде паза анна-нъар чоохтасчалар, піс аннанъар сағынчабыс. Долорес Ибаррурининъ ханаттыг сѳзі: „Тізекненъ чѳріп чуртаанча, азах ѳстѳнде ѳлерге,“—прай чир ѳстѳнде учугыбысхан, полған на сын кізінінъ чѳрегіне сиип парған.

Иртен сай, Зоя усхунминанъ почтовой ящиксер газетая ойлапча: Испаниянынъ фронттарында пѳѳн ниме пол парды?

Шура чи... Он ѳс час толғалах—мына ниме аны ирееleen, мынзы аны сағамох тохтабин Мадрид хыринда пол парарынанъ тутхан. Полған на иир сай ол ла чоохсар айлан килче. Пірееде ол газетада республиканецтеринің рядында чалтанмин чааласхан хызычактанъар хыгырып алчанъ алай ба туғаннары позытпинчатсалар даа фронтха парыбысчатхан испанскай чиит оолағастанъар радиоданъ истіп алчанъ.

...андаг молодец пол парча! Пірсінде фашистскай снаряд оларнынъ окоптарына тѳзіп, танктанъ тогыратчанъ пушканы унада саап парған. А ол оол—Эмутерпо Корнехо анынъ ады—граната хаап алып, окоптанъ сығара ойлап килген. Танксар удур ойлап парып, гранатаны танк алтынзар кире тастабысхан!.. Граната гусеницанынъ алтында талал парған, танк сах ол орында айлахтана

түскен! Мында, тізент, пасхалары гранаталығ харацахты ағыл килгеннер. Корнехо пірсін пірсінінъ соонанъ тастап сыххан. Көрзелер—ікінчі танкы хабырғазынча турыбыстыр, ананъ үзінчизи, пасхалары, тізент, нандыра айланыбысханнар. Мына көрчезер! А танктанъ хорғыстығ ниме дее чох осхас.

— Ол Корнехоға нинче частыр?—сурчам мин.

— Он читі,— нандырган Шура.

— А саға чи?

Минінъ саримнанъ андағ сурығ пиргені хомай полған. Шура тапсбин улуғ тыныбысхан...

Іцені!—пасха ниме сағын парыбысханымда минінъ хырымда өтіг ұн истіле түскен — Ноға іди орай? Піс сағып майых пардыбыс!

— Орай ба? Мин читі часха чоох пиргем.

— Че сағам он минута чох сигіс. Мин сағысха түзіп пастабысхам. Зоя мині холтыхтап алып, азағын мининенъ тинъ بازارға килістірче. Піс хости парчабыс. Ол пу халғанчы ікі чылда тынъ өс парған, тұрче полза ол минненъ тинъ өс парар. Пірееде минінъ андағ улуғ хыс пары маға пасха пілдірібісче. Юбказы ағаа хысхахах, хоостығ блузказы ідők тар полча: нааданъар сағынарға кирек...

...Мин 1931 чылда олғаннарны Москвазар ағылғаннанъ пеер, піс пір дее чарылыспаабыс. Піс ибденъ үрге дее парбинчатсабыс, пістің полғаныбыс ла хайдар парчатханын паза хачан айланарын чоохтачанъ. Тоғыстанъ сигіс частанъ орай килбеске чоох пир салып, мин позымнынъ сөзіне турызарға кўстенченъмін. Маға пірее нимее тудыларға киліс парза, Зоя сағысха тузіп, мині харахсынып, трамвай тохтачанъ орынзар сығып сағычанъ—пўнгізбк чили.

Шура ибзер киліп, пичезін ибде пас полбин халза, анынъ пастағы сурин полчанъ:

— А Зоя хайда? Хайдар парыбысхан? Ноға ол іди ұр полча?

— Шура хайда?—сурчанъ Зоя, комнатанынъ іркінін алтазох.

Пірее туста маға ибзер олғаннарданъ пурун килерге киліс парчанъ, андада кірлесте таныс пазыстар истілгенче хомай паза изі чох пілдірченъ. Часхыда, тізент, пірееде азых көзенек хыринда турып сағычанъмын... Ам на көрчеткен осхаспын: мына олар кірчелер, хачан

даа хадалар, нимеденъер-де табырах чоохтазып,—мининъ чүрегім сах андох истіг полыбысча...

Зоя мининъ портфельини паза сумкамны ағырин алып алча.

— Син майых пардынъ, мин апарим.

Піс часхы иирге брініп, ағырин, күйде ниме полганы-нанъар удур-төдір чоохтазып, парчабыс.

— Син хыгыргазынъ ма? Испанской олганнарны Артексер ағыл килгеннер,—тіпче Зоя.—Олар килчеткен пароходты фашисттер сала ла суғ алтынзар түзірібіспиндірлер. Ол палаларны көріп алчанъ полза! Сағын көрдек, бомбитъ полдырган соонда—Артеkte пол парарга! Анда сагам чахсы ба? Соох нимес пе?

— Чох, апрель айда югта аринча чылығ. Розалар чахаяхтанчалар. Позынъзар көрдек: син Москвада даа кўнге кўй паргазынъ, пурнынъ чулбастанча нооза.

— Піс школаны ибїре сад одыртып пастабысхабыс. Чарым кўн тасхар ползанъох—кўнге кўй парчазынъ. Пїлчезинъ ме, полганы ла ағас одыртып саларга кирек. Мин тирек одыртарбын—тиректинъ харлары чаапчатханына хынчам. Тиректинъ чызы тынъ чахсы, сын ма? Тынъ арығ чыстығ паза сала ачығ арах... Че піс ам ибдебіс! Табырах чууныбызынъар, мин амох обед ізідібизербін.

Мин чуунчам, че Зоянынъ ниме итчеткенін көрбин дее пїлчем. Ёгре ізідерге керосинканы тамызыбызып, тапочкаларын кис салып, комнатача нызыратпін пас чөрче, табырах паза чапчанъ стол салча. Комнатада арығ, полны ўр ниместе чууп салған, арығ кииненъ чыстанча. Көзенекте, тізенъ, пбзїк стаканда, кўмўс тўгдўр аарлар ла узубысхан осхас, ікї тал салаазы.

Пістинъ турада арығ паза иптїг—ол Зоянынъ холынынъ кирегі. Прай иб аразындағы ниме анынъ мойнында чатча: арығлиры, чїченъ нимелер алары. Хысхыда ол песке от одыныбохча. Шуранынъ, тізенъ, ідбк обязанностьтары пар: ол суғ ағылча, одынъ чарча паза керосин аларга чөрче. Че ол оох-теек нимелерге пїрее пасха оолғычахтар чїли араласпинча; ол „ир кїзінінъ не“ итченъ нимелерін идедір, пол сыбырарга паза магазинге чөрерге ағаа киліспинче тіп сағынчанъ: „Аны полған на хызычах ит полар“.

Че мына ол!

Ізїк оланъай ла азылбинча—ол кинетін нызыраснанъ азыла тўсче, ізїкте—Шура. Наахтары хызар парған,

холлары сығанахтарынанъ ала палғас ла, харағы алты пазох кѳгер партыр.

— Ойын полған!—ѳрчіліг чоохтапча ол.—Хазых иирненъ, іценъ! Чууныбыстынъ ма? Мына синінъ стулынъ. Амох мин дее чууныбызам.

Ол анда ұр сұмненче, ағаа хоза футболданъар хынып чоохтан парча, футболданъ пасха чир ұстұнде паза даа ние чох осхас.

— А немецтиненъ хачан тілбестирзінъ?—сурча Зоя.

— Азыранып алим—тілбестебізербін.

Мин орай обедім азыранчам, олғаннар, тізенъ, иирдегізін азыранчалар. Сағам школанынъ сады хайдағ поларынанъар ла чоох парча. Мин истіп онъарып одырчам: олғаннар сағам даа постарынынъ школаларынынъ ибіре пілчеткен ағастарны тоозазын одыртарға тимделер.

— Ноға син пальманы ѳспес тіпчезінъ? Мин „Огонёкта“ анынъ фотозын кѳргем: пальмалар, ибіре, тізенъ, хар. Андағда олар соохты тынъ чохсы иртірчеткен поларлар.

— Хайди син Крымдағы соохты пістінъ мындағы соохнанъ тинънепчезінъ,—амырли чаратпин чоохтапча Зоя. Ананъ минзер айланча:—Іценъ, син маға пірее ние хығырарға ағылдынъ ма?

Мин тапсабин портфельденъ „Овод“ сығарчам. Зоя ѳрингеніненъ хызарча.

— Спасибо!—тіпче ол книганынъ листтерін сиберлеп асхлап алып, хыринзар сал салча. Ананъ столны паза аях-самнахтарны табырах чуубызып, уроктарын толдырарға одырыбысча.

Аннанъ хости, улуғ тыныбызып паза сала кібіреніп алып („Танъда кұн чоғыл танъ!“), Шура одырыбысча.

Зоя пастағызын поэна сидік пілдірчеткеніненъ пастапча—математикаданъ. Шура, тізенъ, немецкай тілнінъ учебнигін асча, задачаларны соона артысча: олар ағаа оой пілдірчелер.

Чарым час пазынанъ Шура учебнигін, стулын нызырада чылдырча:

— Тоос салдым! А задачаларны—танъда иртен.

Зоя пазын даа айландырбинча. Ол тоғызынзар сабыл партыр. Хости „Овод“ книга чатча. Ол минненъ ол книганы ағыл пир тіп хачанох сурған, че мин пілчем: Зоя уроктарын тоос салбаанда аны хығырбас.

— Алдах, Шура, мин сининъ тілбестеенінъні кѳрим-дек,—теем минь.—Андаг... Пу дательнай падеж пе? Кѳрдек пеер.

— Я... чойланыбыстырбын.

— Кѳрчезинъ... А мында „и“ нимес, а „й“ Мына существительнай нооза, нога за кічиг букваданъ пазыл паргандыр? Ёс ошибка. Одыр, пожалуйста, прайзын хатап пас сал.

Шура улугътыныбызып кѳзенексер пахлапча: кірлесте аны аргыстары хачан сыгарын сагып одырчалар. Кун ам даа орай нимес, пірее хати ойнап аларга чарирох... Че факт—кирек хатыг: Ёс ошибка... аннанъ талас полбас-сынъ! Шура улугъ тыныснанъ хатабох столзар одырча.

...Хараа мин уйгум аразында кѳрчем: комнатада оланъайдагы осхас нимес полган. Чирдее андаг полтыр: столда лампаны газетананъ пѳргеп салып, Зоя наах-тарын таян салып „Оводты“ хыгырып одырча. Наах-тары даа, холлары даа паза страницалар даа харах чазына ѳл полглап парган осхас.

Мининъ кѳрчеткенім сизін салып, ол харахтарын кѳрїбізїп, тапсабин харах чазы сыхса даа кѳлїнче. Піс удур-тѳдїр пїр дее нїме чоохтанминчабыс, че ікїбіс-тенъ Зоя минї арындырып „Улугъзынъ, а ылгапчазынъ!“ теен кѳннї сагысха кирчебіс.

АЛАЙ КѳГЕНЕКТІГ ХЫЗЫЧАХ

Тигїр часхыдагы ла осхас арыг, анынъ фонында—чалаас хара салаалар паза парчых уязы... Пу сомда паза пїр дее нїме чоғыл, че мин андар ўр кѳргем, хайда-да істїмде ѳрїнїс паза киртїнїс ізїг салгахтар чїлї кѳдїрїлче. Мында оланъай ла ағас, тигїр, парчых уязы хоосталбаан—мында нинъ ѳнї, хайзы чох живопись полбас: настроениезі, сагызы, природаны кѳр пїлерї паза аны онъар пїлерї.

Че мына ікїнчї хоозы: аттар ойласчалар, хорыхпас шашкаларны холларында махачы онъдайнанъ кавалеристтер чоғар кѳдїр салтырлар. Мында прай нїме кѳс-тенїстїг, ѳкпеленїстїг хыймыраныста. Мына хатабох пейзаж: Тимирязевскай парктагы ағастарнанъ паза оттарнанъ ѳс парган таныс туғ. А мына осиновай Гай—чар хазындагы пѳкте пѳзїк, сѳўзѳннїг оттар паза пїстїнъ кічичек чалахай суучахтынъ кѳмѳс чїлї чохыралчатханы...

Олғаннар чоғыл, мин ибде чалгызанмын, мининъ тізегімде Шуранынъ хоостыг пұлтах папказы.

Шура чыл сай чахсы ла хоостап одырча. Піс Третьяковская галлерейда удаа полчабыс: мин ол хоостарға ла ўгренмезін, че живописьті пілзіндік тіп сағынчам.

Пістинъ пастағызын Третьяковказар чўргенібіс хачанга даа чўрегімде халар. Піс залданъ залга ағырин кіріп одырғабыс. Мин олғаннарға художниктернінъ кўнїнілерін кўдірген исторической сюжеттерні, мифтерні чоохтачанъмын. Олғаннар исченънер, тоозылбас сурығлар пир турчанънар. Прай ниме хыныстыг пілдірген паза прай ниме оларны чапсытхан. Зоя Врубелев хоостаан тўлкечї ипчї позы хайдар парза аңдар харах албин кўрчеткеніне чапсаан. Улуғ хара брчїліг нимес паза плеечї харахтары пістенъ халбин ўдес турғаннар.

Ананъ піс Серовтынъ залына кір парғабыс. Шура „Персиктіг хызычахсар“ пас киліп тыып парған. Хара кўренъ састыг, хызыл наахтыг хызычах піссер сағысха тўзіп кўрчеткен. Ах скатертьте анынъ холлары тынъ амыр чатханнар. Анынъ кистінде кўзенек бїре улуғ кўлеткіліг сад кўрінген. Ол садта чўс частыг липалар паза от бсклеп парған чолычахтар туюхха читіре парғабысхан... Піс тапсабин ўр кўр турғабыс. Халғанчызында мин Шуранынъ инъніненъ ағырин тартыбысхам.

— Паранъар,—ағырин чоохтаныбысхам мин.

— Ам даа тўрчечек,—ол ідўк ағырин нандырған.

Пірееде ол іди пол парчанъ: пірее ниме аны тынъ чапсытса, ол тыып парған ниме чїли, орныннанъ тибїребеченъ. Хачан-да Сибирьде, тўрт частыг Шура пастағызын на сын ағасты кўр салып іди полған. Ам ідўк полды. Мин оолғымнанъ хости тургам, сағысха тўзібіскен паза амыр аалай кўгенектіг хызычахты кўріп сағынгам: Шураны ниме іди чапсытты? Анынъ хоостары хачан даа чўрістелер паза кўўлестелер—чоохтирға чарапчатса, кисточка паза карандаш сууласты кўзітче: аттар чарысчалар, поезд ойлапча, самолёттар тигірзер кўстеніп учухчалар. Шура позы даа сох, хайхастыг футболист, чўгўрерге паза хысхырарға хыначы.

Серовтынъ картинасында хоосталған хызычах, чарых паза хыймырабин турчатхан картина нимененъ аны позынзар тартхан? Ноға ол анынъ алнында тыып парған? Мин анынъ андаг полғанын хачанох кўрбеем?..

Ол кун піс паза ние кѳрбинібіскебіс. Піс ибзер нан сыххабыс. Шура чол тооза сураглаан: Серов хачан чуртаан? Ол ирте хоостап пастаан ма? Кем аны ұгреткен? Репин ме? „Запорожецтерні“ хоостаан Репин ме?

Ол хачанох полған, Шураа он час толчатхан тустарда. Аннанъ пеер піс Третьяковскай галлерейда пір ле хати полбаабыс. Серовтынъ пасха даа картиналарын кѳргебіс паза Суриковтин кѳргебізѳк—Березовтағы мѳгіс Меншиковты, махачы Суворовты, боярыня Морозованы—Левитаннынъ чѳрекке чарас пейзажын—анда пар нимені тооза. Серовтынъ хоостаан хызычагынанъ пастагызын танызып алған соонда, Шура хоостарында пейзаж хоостап пастаан, андадох ол пастагызын на Зояны хоостап кѳрерге кѳстенген.

— Одырдах, пожалуйста,—амыр сурынған ол пичезиненъ.

— Мин сині хоостап кѳрим.

Зоя ұр тыстанып хыймырабин одырчанъ. Шуранынъ пастағы даа киліспинчеткен холынанъ хоостаан портреттерінде тѳйі пар полған,—сынап пілдізі чох, чадап ла харахха кѳрінченъ, че андағ даа полза Зоянынъ пір чирзер кѳр салған, ѳтіг, сағысха тѳзібіскен харахтары кѳрчеткеннер...

Че мына мин Шуранынъ хоостарын кѳрглепчем. Хачан ѳс парза ние ол тоғынар?

Ол, чоох таа чох, чэхсы математик, ол пабазына кѳк-теп, техникаа хынча, анынъ холлары чапчанъ паза табырах, сынап таа алтын осхас: ол прай тутхан нимезін ит пілче, прай ние анынъ холларында иділче. Ол прай поэмынъ кармандағы ахказын „Наука паза техника“ тіп журналға ла хоратча. Полған на номерні хығыр ла салбинча, че журналдағы чѳп хоостыра пірее ние узаннача.

Шура хачан даа кѳстеніп паза хынып тоғынадыр. Хайди-да мин пірсінде оларнынъ школазынзар садты кѳріп аларға кір парғам. Тоғыс хайнапчатхан: чир хасчалар, чинт хорбы ағастарны одыртыпчалар, олғанахтарнынъ ѳтіг табыстарына кин кѳулеп ле турған. Зоя, хызар парған, ұгдереп парған састығ, кѳрчегін ұр нимеске тохтадып, ырахтын маға холын сапхан. Шура ікі улуғ арах оолгычахтарнанъ хада носилка ал парған. Сағынарға сидік полған, хайди ол килкім кизек чир носилкаларға сыппча!

— Сиберлен, Космодемьянский, аар хабын салдынъ! —анынъ соонанъ агаа ах састыг пѳзік хызычах хыс-хыр халган, кѳрміненъ спортсменка осхас.

Мин Шураныъ, кѳблче парчадып, ѳрчліг нандыр-ганын искем:

— Хайтпас! Мага тай ағам чоохтаан: хынып тоғын-чатсанъ, аар хабынмассынъ. Тоғыс пугрелдірче, хачан аннанъ хорыхчатсанъ, че кўзінъе аябазанъ—аннанъох кўстіг пол паразынъ!

Ол кўн иирдегізін азыранчатханда, ол танъ ойнап, танъ сынап чоохтанган:

— Іценъ, мага школа соонанъ Тимирязевказар пар-рарга чарир ба? Садтар одыртарбын, чир хазарбын. Син хайди сағынчазынъ?

Агаа хоза, Шура спортсмен-профессионал полип аларга сағынча. Хысхыда олар Зоянанъ хада коньки-ліг, саналыг ѳрчелер, чайгыда, тізенъ, Тимирязевскай тугда сомчалар. Шура—алып: он ўс частыгдох ол он пис частыг чіли кѳрінченъ. Хысхыда ол харнанъ чызынча, часхызын, тізенъ, прайзынанъ ирте сом пас-тапча, а тоосча инъ хорыхпас таа суға сомчанъ кізі-лер сугзар кѳріп сірлесчеткен орай кўскўде. А фут-болданъар чоохтирға даа чарабас: футбол ла полза, Шура азыранарын даа, уроктарынанъар даа ундубызар.

Андаг даа полза... андаг даа полза Шура кѳбізін художник поларга сағынчатхан осхас. Халганчы туста ол полган на пос минутаны хоостап ла иртірче. Библиотекаданъ ағылча паза минненъ Репиннінъ, Серов-тынъ, Суриковтынъ паза Левитаннынъ биографияла-рын ағыл пирерге сурча.

— Пилчезінъ ме,—улуглап теен ол,—Репин тоғыс частанъ сыгарох кўннінъ сай хоостап пастаан, поэ-нынъ чуртазында пір кўн дее хоостабин иртірбеен! Син сағып кѳрдек: кўннінъ сай! Че хачан анынъ сол холы ағырыбысханда, ол палитраны¹ тут полбинчатхан, андада ол аны поэзна чаба палгап алып, ідѳк тоғынған. Ана андаг поларга кирек!

...Мин Шуранынъ хоостарын кѳріп пірееде пістінъ парктагы хынчанъ скамейканы, пістінъ тураданъ ырах нимес ѳсклеп парган тоо ағастарын танып алчанъмын,

¹ Палитра—художник хоостапчатса красказын салчанъ улуг нимес чардычак.

— Шура анынъ алтында чайгы ізіг иирлерде чадарға хынадыр. Мына пістінъ кірлес, хайда ол орайға читіре аргыстарынанъ хада ойын соонда одырча, а мында, тізенъ, пүгічек—оларнынъ футбол ойначанъ чазылары.

Сағам Шура Испанияны ла хоостапча: көрбеең көгемзік тигірің, кўмўс оливаларны, хызамдых тағларны, кўн ізітчеткен, траншеялар хазылғлап парған, взрывха талалғлап парған чирні паза республиканскай боецтеринің ізіг ханнары чайылчатханын... Минің сағызымда хысхыда Третьяковкада Суриковтынъ хоостарынынъ выставказы азылғанда, Шура андар Испанскай акварельлер дее ўчўн нинче-нинче хати чўғўрген: Суриков Испанияча чўрген, андагы ырах чирні көрген паза хоостан ўчўн ағаа чағын чіли пілдірген.

Пу чи нимедір?.. Көп көзенектіг пөзік зданненің фасады маға таныс чіли пілдірче. Ол 201-чі школа! А ибіре—бс парар садтары: хазынънар, клённар, дуб-тар паза... пальмалар!

ТАЛАС

Зоя паза Шура улугъ полыбодырғаннар. Че пірееде, анынъ хыринда, олар маға аринча кічіг пілдірченъер!

...Мин ол иирде табырах узубысхам, ананъ кинетін нимененъ не сасхан чіли усхун килгем: маға көзенек сўлейкезін кем-де ооғазах тастарданъ тастапчатхан чіли пілдір парған. Көзенек сўлейкезін Іди нанъмыр сапхлап тохлаттчатыр. Мин орғанда одырыбысхам, көрібіссем Шура ідбк одырча.

— Зоя хайдадыр?—піс ікібісненъ тинъе сурызыбысхабыс.

Зоянынъ орғанында пір дее ниме чох полған. Че піске мындох нандырыгъ чіли, пасхыста туюх ўннер паза хатхы истіле тўскен, ананъ пістінъ комнатанынъ ізігі ағырин азыла тўскен: Зоя паза Ира ізікте турғаннар. Ира Зоянанъ пір частыг, хости турған кічичек турачхта чуртапчатхан хызычых:

— Хайда полдынъар? Хайданъ килдінъер?

Зоя тапсабин пальтозын суурып Іл салған, ананъ бтік парып сіс парған туфляларын суур сыххан.

Хайда за сірер полғазар?—тарыныбысхан Шура.

Андада Ира, чўрексініп чоохтап сыххан, ол хатхырза даа, наахтарынча харах частары ахчатхан.

Иирде он час тузында Зоя агаа көзенектенъ тогдыратхан. Хачан Ира сыхханда, Зоя агаа хызычахтарнанъ марғыс салдым тіп искірген. Олар Зоя мындаг кўску харасхы хараада Тимирязевскай паркты пастыра парарга хорығар тіп сағынғаннар: Зоя, тізенъ, „Хорыхпаспын“ тіп чоохтаан. Олар талас сыхханнар: хызычахтар „Тимирязевскай академия“ тіп трамвай тохтачанъ чирге читіре трамвайнанъ парарлар. Зоя, тізенъ, андар чазағ парар. „Мин ағастарда танъмалар ит саларбын“, теен Зоя. „Піс саға ідők тее киртінчебіс“, нандырғаннар хызычахтар. Че халғанчы минутада олар постары даа хорығыбысханнар, ананъ Зояға таласпанъар тіп алдан сыхханнар: тасхар соох паза харасхы полған. Агаа хоза нанъмыр толап сыххан.

— Че ол уламох махачыланьбысхан,—хатхырып паза ылғап ала, чоохтаан Ира. Пар сыххан. А піс, тізенъ, трамвайнанъ парғабыс. Аны сағыпчабыс, че килзе ле килбес. Ананъ көрзебіс—ол киліп одыр... хатхырча...

Мин Зоязар хайхаснанъ көргем. Ол ідők тапсабин ёл чулуктарып пес хыринда артхлапчатхан.

— Че мин синненъ аны сағыбзан полғам, — теем мин.—Андаг постанъ паза андағ...

—...алығ ба?—Зоя кўлініп ала, минінъ орнымма тоос салған.

— Пром таста, сынап таа, ол чахсы нимес!

— Мин іди полған ползам, анчох, андада онъарылыстығ,—чоохтанған Шура.

— Ол пандыра чазағох парарға иткен,—хоптан турған Ира.—Пісненъ хада трамвайнанъ парарға чадап ла алдап алғабыс.

— Чалаастаныбыс, Ира!—сағысха киргем мин. — Чылын табырах, син ідők аринча ёл пол партырзынъ!

— Чох, мин ибзер... анда ічем ідők тарынар... чоохтаныбысхан Ира.

Позыбыс ла халып, піс ұр время тапсаспаабыс. Зоя ёрчіліг кўлімзіреен, че чоохтанминчатхан, пес хыринда хурудынып паза чылынып амыр одырған.

— Чарир, син талазып, утып алғазынъ,—тапсабысхан Шура.—Анынъ ўчўн саға ние килісче?

— Ой, мин аннанъар сағынмаам даа!—теен Зоя.—Піс оланъай ла таласхабыс, че нимес—чоохтаспин салтырбыс...—Анынъ сырайында хомай пілдір парғаны көрінген.

— Эх, син! — хысхырыбысхан Шура! — Минненъер дее пірее ние сағын салган ма: мин утып алзам Шураа наа футбол ал пирерге ползын. Хада төрееи харындазынанъар сағысырас чоғыл! — Ол аны арындырып пазын чайхаан. Ананъ сынап чоохтаан: — Андаг даа полза, мин синненъ аны сағыбаам. Ние син позынъ-нынъ хорыхпазынъны андаг онъдайнанъ көзідерге сағынчазынъ? Мин дее пілчем, ол орта нием.

— А мині пілбинче тіп сағынчазынъ ма? — харысхан Зоя. — Че минінъ хызычахтарны хорғыдып аларым тынъ килібіскен: ағас аразынча мин паргам, че хорыгарын, тізенъ, олар хорыхханнар!

Ол хатхыр сыххан.

Піс Шурананъ хада ирік чох аннанъох хада хатхыр сыххабыс.

ТАТЬЯНА СОЛОМАХА

Мин тынъ ирте олғаннарнанъ хада ахча кирегін үзүр сыххам.

Сағыzyma кирчем, 1937 чылда піс сберегательнай книжка тут сыххабыс, пастап піс агаа читон пис салковай сал салгабыс. Полган на хати, ай тоозыл парза көмес ахча үзүрлеп алзабыс, Зоя аны, асхынах таа полза, сберкассазар парып сал салчанъ: он пис, чибіргі салковай.

Сагам пістінъ тудынарга ам даа пір статья хозыл парды: банкта № 159782 счѣт пар, ол счѣтсар СССР-нынъ гражданнары республиканскай Испаниядагы ип-члерге паза олғаннарга чыыдылган ахчаларны ысчалар. Піс тее андар ысчабыс. Ол сағысты мин пастабаам, аны пастағызын Шура чоохтаныбысхан.

— Піс Зоянанъ иртенгі азыранысха асхынах ахча хорадарбыс.

— Чох, — теем мин, — иртен азыранчанъ ахчаа тенъ-меспістер. А мына, пірее хати футбол ойнирга ларбасха — ол туза полар...

Ананъ піс кирек ниемелерге список иткебіс: Зоянынъ тук мелейектері чоғыл, Шуранынъ, тізенъ, башмактары аринча талалглап парган, минінъ, тізенъ, калошаларым талал парган. Агаа хоза, Шуранынъ краскалары тоозыл парган, Зояга, тізенъ, хоостирга чіптер кирек. Мында

талазарға даа киліс парча: олғаннар пастағызын поэзия
ал тіп күстенгендер.

Че пістің инъ хынчатхан расхобыс—книга.

Хайдаг ол чахсы ние—книжнай магазинер киліп,
лавка ұстүнде чатхлапчатхан книгаларны көрглеп
аларға, ананъ ырах турып алып, поэзия мөкейіп, истіг
турып алып, книгаларның аттарын хығырарға. Полка-
ларда чыы тур парыбысхан книгаларның листтерін
хазырып, хайзын аларын чоохтазарға... ибзер иптеп
палғап салған аар пакедічектіг айланарға! Пістің эта-
жерка (ол Зояның органының пазында пулунда
турған) наа книгаларнанъ чазанған күн піске ұлұкұн
осхас полған, піс поэзиястың садып ағылған ние-
денъер хатап-хатап ла чоохтас парыбысчанъмыс. Наа
книганы теестенъ хығырчанъмыс. Че пірееде иирде
тынанчанъ күнде прайзына истілдіре хығырчанъмыс.

Іди хада хығырған книганың бірсі очерктерін
сборнигі полған, ол „Ипчилер гражданской чаа тузында“
тіп адалчатхан. Сағызма кирчем, мин чулух тағырап
одырчатхан, Шура хоостапчатхан, Зоя, тізенъ, книганы
азып алып, хығырарға тимненчеткен. Шура кинетін
чоохтаныбысхан:

— Пілчезінъ ме, син изере хығырба.

— А хайди за?—хахап парған Зоя.

— Ідөк ле: син сағынмин даа азыбыс; хайда азыл
парар, аннанъ пастырбыс.

Пілбинчем хайданъ ол аны сағынып алған, че ідөк
ит салғабыс. Пастағызын „Татьяна Соломаха“ очерк
азыл парған.

Сағысха кірче, анда ұс тетрадьтың үзіндісі полған:
пастап сельскай учительница Татьяна Соломахаданъар,
аның харындазы чоохтапча, ананъ—үгренизі, халған-
чызын—очы хыс тунъмачағы.

Харындазы Таняның олған тузындағызын, хайди ол
өскенін паза үгренигін, хайди ол книга хығырарға
хыңғанын чоохтапча. Зоя ол орынға читіре хығырып
алып, түрче тохтаг идібізіп минзер көрібіскен: мында
Таня „Оводты“ тыда хығырғанынанъар чоохталчатхан.
Таня орай хараада книганы хығырыбызып, харындазына
чоохтаан: „А син мині ниеңнің үчүн чуртапчатханымны
пілбинче тіп сағынчазың ма?.. Мин поэзияның прай
ханымның халғанчы тамчығына тере чон на чахсы
чуртир үчүн пирерчікпін тіп сағынчам“. Таня, гимна-

зияны тоозып алып, кубанской станицада ўгретчі полы-
бысхан. Революция алында ол подпольной большевист-
ской организацияға кірген, гражданской чаа тузында,
тізенть,—красногвардейской отрядха.

Ноябрьда 1918 чылда ахтар Козьминской селозар
кір килгеннер. Таня андада тифтенть ағырып чатчатхан.
Ағырығ хысты харибзер кире тастабысханнар паза арғыс-
тарын чоохтазын тіп сыгартханнар.

Гришка Половинко поэы паза школада Танянынъ
холында ўгренген пасха олғаннар харибзер чўгўріс кил-
геніненъер, олар постарынынъ учительницазын көрп
аларға паза ағаа полыс пирерге сағынғаннарыннанъар
пасхан. Олар сохтыр салған паза хан на пол парған
Таняны оградада стена хыринда турғыс салғаннарын
көргеннер. Оолгычах анынъ амыр сырайын көрп чап-
саан: анынъ сырайында хорғыс таа, позытсыннар тіп
сурынис таа, иреслеттір салған соондағы ағырығ даа
көрінминчеткен. Улуғ азыл парған харахтары чымыс
парған чонны ибіре тынъ көрген.

Кинетін ол холын көдірібізіп, тыыда паза пїлдістіг
чоохтаныбысхан:

— Сїрер мині нинче хынғанча соғынъар, сїрер мині
бдір тее салынъар, че Советтер бїбееннер—Советтер
тіріглер. Олар айланарлар.

Урядник Таняны шомполнанъ инъїнін чара сабысхан.
Изїрік казактар ағаа чапсыныбызып, азахнанъ паза при-
кладнанъ сох сыхханнар. „Че мин синї ам даа алдан-
дырарым!“ тіп аахтаан ағаа палач-урядник, че Таня
сырайынча ахчатхан ханны чызынып ала нандырған:
„А син сағыба: сїрерденъ мин пїр дее ниме кілебеспїн“.

Зоя аннанъ андарох: Таняны кўннїнъ сай хатап,
хатап ла иреелеенїненъер хығырған. Ахтар ол хысхыр-
бинчатхан ўчўн бс алчанънар. Ол оларға алданмачанъ,
че палачтарынынъ сырайларыызар чалтанмин көрченть...

Зоя книгазын сал салған, ананъ көзенексер пас
парып ўр айланмин турған. Ол пїрее-пїрее ле ылгачанъ
паза кїзі көзіне ылғирға хынмачанъ.

Шура хачанох поэынынъ альбомын паза красказын сал
салып, книганы алып алып, аннанъ андарох хығыр сых-
хан. Соломаха Рая пичезїнінъ бїліменъер чоохтаан:

„Мына ниме пїлїп алғам мин анынъ бїліменъер.“

Танъ чарыбысханда 7 ноябрьда казактар харибзер
кірглеп килгеннер. Арестованнайларны харибденъ

прикладнанъ сыгара сўрглеп сыхханнар. Тая изік хырина чидіп, халчатхан кизілерзер айланыбысхан.

— Анымчоhtar, арғыстар!—истілген анынъ бтиг амыр уи. Стенадагы пу хан тик чирге парбазын! Советтер амох килерлер!

Соох ирген аhtar он сигіс кизіні чазы озаринда кисклеп салганнар. Халганчызы Тая полган...

Позынынъ сбіне турызып, ол палацтарға алданмаан".

Сағызма кирчем: Таянынъ хайхастыг кўзі паза арыг сағызы ол иирде Зояны ла ылгатпаан.

ПАСТАП ЛА ТОҒЫНЫП АЛҒАН АХЧАЛАРЫ

Пірсінде иирде піссер минінъ харындазым ааллап килген. Чай изіп алып паза хачан даа ағаа прай чўректерінентъ бринченъ олганнарнанъ чоохтазып алып, кинетін ол сым улыбысхан. Ананъ тыхти сых салған портфелыинзер суныбызып, піссер нинче-нинче хати кбрібіскен. Піс сах андох онъар салғабыс, тикке ле іди полбинча.

— Синінъ анда нимдеір, Сережа тайым?—сурған Зоя.

Ол сах андох нандырбаан: чбптескен не чіли харағын ағаа сығыныбызып, портфелын азып, чертёжтыг пачка манъзырабин сыгарып алған, ананъ оларны кбрглеп сыххан. Піс чидікпин сағаабыс.

— Мына чертёжтар,—теен Сергей.—Оларны суурып аларға кирек. Синінъ Шура хайдаг отеткадыр черченедень?

— Анынъ „отлично“,—нандырған Зоя.

— Андагда, Шура харындас, тоғыс алып ал. Чахсы, ир кизі тоғызы, семьянъа улызарзынъ. Мына саға готвальня. Пу мини, иргі, ол маға институтта угренчеткендбк туза иткен, пір дее ардабаан, чахсы тоғынча. Тушь синінъ пар полар ба?

— Калька парох,—чоохтанған Зоя.

— Хайдаг чахсы! Килінъердек пеер чағын, мин хайда нима кирегін чахсылаан чарыда чоохтап пирим. Тоғыс сидік нимес, че орта паза иптє идерге кирек полча. Анъмайарға паза кірлирге мында чарабинча.

Зоя тайызынанъ хости одырып алған. Шура паяданъ пес хыринда турчатхан кизі тибіребеен паза пір сбс тее чоохтанмаан. Сергей андар кбрібіскен, ананъ чертёжтар ўстўнзер мбкейібізіп, чарыда чоохтап сыххан.

Мин ниме пол парғанын, харындазымох чили, онъар салғам.

Шуранынъ пір хыри мині сағысха тўзірченъ: тынъ ѓческері. Кўзідімге алза, Шура музыкаа хынча, ол истіп алзох ойнапча. Ол пабазынынъ гитаразын хачаннанъ сығара ойнапча. Конечно, пірее мотивті пастағызын ойнапчатса саба ойнирға килізіббк парча ағаа. Ағаа „Син мында чойланчазынъ, ол андағ нимес, мындағ поларға кирек“ тіп чоохтазанъ, Шура истіп алып, манъзырабин нандыар”: А мин піди хынчам“—позынынъоҳ онъдайынча ойнап одырча. Ол пілче минінъ орта чоохтапчатханымны, ол аны соонанъ на орта нотананъ ойнир, че ам нимес. Анынъ онъдайы андағ: прай чарадығларны улуғданъ кічіге тере ол поэи идерге, ағаа пір дее кізі чоохтабазын. Ол улуғ, ол ирен, ол прай нимені поэи пілче!

Тайызынынъ чоохтааны Шураа хомай пілдірген. Ол ўгреде чоохтаанына хыминичатхан. Хачан Сергей піди идерге кирек тіп ўгреде чоохтапчатханда, Шура ырахтын пір дее тапсабин сизініп искен. Сергей, тізенъ, паза андар кўрбеен.

Харындазым ізкентъ сыхчадып пір дее кізее айланмин чоохтанған:

— Чертёжтар маға пір неделя пазынанъ кирек полар. Ол парыбысхан соонда Зоя физика учебнигін азып алған. Мин тетрадьтарох сыныхтап одырчатхам. Шура книжкох алып алған. Тўрче полғанда комнатада амыр пол парған. Че мында Зоя тур килген, кирілібіскен ананъ пазын сілгінібіскен (анынъ онъдайы андағ полған—полған на сай хамағына паза онъ кўміскезіне тўсчөткен кизек хара сазын чапчанъ айланып тастабыс турчанъ). Мин ол урогын тоос салғанын піл салғам.

— Ниме зе, тоғынарға кирек,—теен ол.—Хараазын чарымызын ит саларбыс. Син я, ічечеем!—чертёжтарны стол ўстўне салғлап сыххан.

Шура книгазын хыя идібізіп, пичезінзер харағын тоғыр кўрібізіп, мўгістеніп теен:

— Одыр, поэинънынъ „университеттерінъні“ хығыр... (Зоя ол кўннерде Горькийнінъ автобиографической трилогиязын хығырчатхан). Мин синненъ артых синичем. Син дее чох ит саларбын.

Че Зоя испин салған. Олар ікбленъ прай столны чертёжтарнанъ толдыра салғлап салғаннар, маға тетрадьтарымнанъ хада столнынъ инъ хыринзар одырып

аларға килс парған. Тўрче полдох олғаннар тоғыстарына сабыл парыбысханнар. Иди тағыранчатхандағы, чіченъ ниме итчеткендегі алай ба комнатаны чы салчатхандағы чілі, Зоя ағырин сарнап сыххан.

Күүлеп сыххан от — халсарыг,
Кёк от ол полча — бирюза.
Тігі ыраххы чоох
Ундулбаан, ол тіріг.
Күгүрт иртіп тее парған полза...

Шура пастап тапсабин искен, ананъ ағыринек хынъ-нанған, соонанъ тыыда сарнап сыххан, ікі ўн пірік парып, пїлдістіг паза ынағ истілген. Олар чаада атаман-нарданъ чаалазып блген казачка-хызычахтанъар сарынны чигіре сарнабысханнар, ананъ Зоя піс прайзыбыс хынчанъ паза хачан-да Анатолий Петрович сарначанъ сарынны пастап сыххан.

Суулапча, бстепче Днепр чалбах,
Тарынчах чил пўрлері талапча.
Пёзік агастарны ойнамга тере эпче,
Тарынчах салғактарны сўрче...

Иди олар тоғынғаннар паза сарнааннар, че мин оларны исчеткем дее паза испиндеечеткем: маға пір сёс тее истілбинчеткен, че мелодиязы паза чувствозы ла истілген, олар сарнапчатханда маға тынъ чахсы пїлдірген...

Пір неделя пазынанъ Шура тоос салған тоғызын тайызына апар пирген паза часкалығ айланған. Наа чертёжтыг пачка ағылған.

— Чахсы теен! Неделя пазынанъ ахча полар. Іченъ, исчезінъ ме? Зоянанъ піс тоғынған ахча!

— А Серёжа тайынъ паза пір дее ниме чоохтабаан ма? — сургам мин.

Шура минзер тыыда көрібізіп, хатхырыбысхан:

— Ол паза „Иди зе чахсы, Шура харында!“ теен.

Че пір неделя пазынанъ, иртен усхун парып, минненъ хости стулда ікі пара чулок паза тынъ сіліг ах торғы мойдырыгычах көр салғам — аны маға постарынынъ пастап тоғынып алған ахчаларынанъ сыйых ал пиртірлер. Мындок конвертте халған ахчалары чатхан.

...Амды, нирде ибзер айланчатсам, мин пасхыстох олғаннарымнынъ сарынын исченъмін. Андада мин пїлченъмін олар пазок постарынынъ чертёжтарын сиипчелер полар.

ВЕРА СЕРГЕЕВНА

Пістінъ чуртас пір дее алыспин ирт турган — тоғыр-тын даа кѳрген кізее полганына ла іди пілдірерчѳк. Полган на наа кѳн ирткен кѳннерге тѳй полган: школа паза тоғыс, пірееде — театр алай концерт, ананъ пазох уроктар, книгалар, ѳр нимес тынаныс — ол ла. Че сын киректе ол ла полбаан.

Чииттернінъ паза наа ѳсчеткен олғаннарнынъ чуртазында полган на час аарлыг, оларнынъ алнында наа нимелер тохтабин азылчалар. Олар постары алынча сағынып пастапчалар, тимнел парганны киртѳске албинчалар. Ол прай сағынып алып, хатабох пѳкче: ниме чахсы, ниме хомай? Инъ артых нимедір, нимедір чахсы паза чабал сағыс? Ниме полчанъдыр сын ынархас, киртѳніс, справедливость? Хайдаг минінъ целым чуртаста? Тик чирге ле чуртапчатхан полбим?.. Чиит кізінінъ чуртазында час сай, минута сай наа ла сурыглар сыгып одырча, тілеттірче, сағындырча: полган на кічіг ниме тынъ тиренъ сағыста халча.

Книга хачаннанъоох оланъай ла тынаныс алай ба хыныга ла хыгычанъ ниме полбаан. Чох, ол арғыс, полысчы паза устагчы. „Книгадагы ниме, хачан даа сын“, кічіг полгандох тіченъ Зоя. Амды ол книгаданъар ѳр сағынча, аннанъ таласча, ікінчѳлепчеткен нимелерге книгаданъ нандырыг тілепче.

Таня Соломахаданъар очерктінъ соонанъ пір чиит олғанга даа тик иртпинчеткен ундулбас повесть хыгырылган. Ол повесть Павлик Корчагинненъер, анынъ чарых паза тынъ чахсы чуртазынанъар полган. Ол минінъ палаларымнынъ сағызында паза чѳректерінде улуг чол артысхан.

Полган на книга—оларга событие; анда чоохталган прай нимеденъер олғаннар сын чуртастанъар ла чѳли чоохтачанънар; анынъ геройларынанъар таласчанънар, оларга хынып ѳзѳрченънер.

Чахсы, хыйга, кѳстіг, сын книгананъ тоғас парганы чиит туста тынъ кирек ниме полча! Че пірееде наа кізіненъ тоғасханы прай синінъ мыннанъ мындархы чолынъны паза полар чуртазынъны кѳзіт салча.

Минінъ олғаннарарымнынъ чуртазында школа кѳп туза иткен.

Олар постарынынъ ўгретчилеріне хынчанънар паза оларны улуғлачанънар, че прайзынанъ артых учебнай частътынъ заведующайы Иван Алексеевич Язевтенъер чоохтачанънар.

— Ол тынъ чахсы кізі паза тынъ сын ўгретчі,—пір ле хати чоохтаимачанъ Зоя.—А садовод чи хайдаг! Піс аны Мичурин тіп адапчабыс.

Шура хачан даа математика уроктарынанъар хынып чоохтачанъ, хайди Николай Васильевич сағынарға, тілирге ўгретчеткенін паза кем тимненмин килер алай оланъай ла правилонь сағынмин ўгрен салып чоохтапчатса, хачан даа сизін салчанъ.

— Ох, попугай осхастарға пір дее хынминча! Че кізінінъ пілчеткенін сизін салза,—кирек анда аринча пасха. Пірееде саба даа идібіссень, ол чоохтап салар: „Хайт-пас, син манъзыраба, сағын“. Сынап таа, аннанъ сыгара хайди-да сағынарға ниик пол парча!

Зоя даа паза Шура даа постарынынъ класснай руководители Екатерина Михайловнаданъар брініп чоохтачанънар:

— Тынъ чахсы паза амыр! Пістінъ ўчўн директорнынъ алнында хачан даа турызадыр.

Сын, мин нинче-нинче хати ис парим: класста пірее кізі пірее хомай ние ит салза, пастагы турысчызы—Екатерина Михайловна.

Ол немецкай тілденъ ўгретченъ. Хачан даа ол хысхырбачанъ, че анынъ урогында тынъ амыр одырчанънар. Ол хатыг даа полбачанъ, че олғаннарнынъ анынъ урогына тимненмин килерге сағыста даа чох полчанъ. Ол олғаннарға тынъ хынчанъ, олар агаа ідөк нандырчанънар. Анынъ урогында дисциплинаданъар, анынъ предмедіненъ успеваемостьтанъар хачан даа сурыг турбачанъ.

Че оларнынъ класста орыс тіліненъ паза литератураданъ Вера Сергеевна Новосёлова ўгрет сыххан кўненъ пеер Зояға паза Шураа аринча наа чуртас пасталыбысхан.

Зоя даа паза Шура даа постарынынъ сағыстарын тынъ тудына сығарчанънар. Улуғ бскен сай оларнынъ характеріндегі пу онъдайлары уламох лик пол турған. Олар оттанъ на хорыххан чіди, полған на хысхырыл чоохтанган сдстенъ хорыхчанънар. Ікілеріненъ хыныстарын, чазырхастарын паза бріністерін, ачырганыста-

рын паза чараспинчатханнарын тастында кбзідерге харанчанънар. Андаг чувстволарынанъар мин олғаннар сағысха тўзібискеннериненъ, оларнынъ харахтарынанъ, тапсабинчатханнарынанъ на, Зоянынъ ачырғанчатса алай ба сағысха тўсчсетсе пулунънанъ пулуиъа чбрчеткениненъ не пїл салчанъмын.

Хайди-да—Зояга анда он ікі час полған—улицада пістінъ туранынъ алнында пір оолгычах адайны прее-леен паза ирскен: ол аны таснанъ тастапчатхан, хузуругынанъ тартхлапчатхан, ананъ тумзуғынынъ инъ алнына кимір салған колбасаны тудыбызып, ол тады-лыг кизекті хаап аларға итчетсбк холын сах андох хыя алыбысчатхан. Зоя прай ол нимелерні кбзенектенъ кбріп алып, пальто даа чабымни (кирек орай соох кўскўде полған), тасхар сыгара чўгўрїбискен. Анынъ сырайын кбріп, мин ол амох оолгычахха хысхыр сыгар алай аны муззурухтап сыгар тіп хорыгыбысхам. Че ол агаа хысхырбаан даа паза холын сала даа кбдірбеен.

— Тохтат сал! Син кїзі нимессінъ, че кїзїчексінъ,— кїрлеске сығып алып, теен Зоя.

Ол хысхырбаан, че тынъ улуг хыртыснанъ кбріп чоохтанған, оолгычахха, хайди-да хомай пїлдір парған, ол прай чырылыбысхан паза, пїрсбс тее тапсабин, хыя парыбысхан...

— Ол чаксы кїзі,—пїрее кїзїденътер чоохтачанъ Зоя, анзы пїлдістіг полчанъ, ол іди чоохтапчатхан кїзіні тынъ улуғлапчатханын мин пїлченъмін.

Че Вера Сергеевнаданъар Зоянанъ Шура чазырбас брчїненъ чоохтачанънар.

— Син анынъ хайдағын пїлченъ ползанъ!—хатап, хатап чоохтачанъ Зоя.

— Че, хайдагдыр за? Ноға син аннанъар іди сағын-чазынъ?

-- Мин пїлбиндеечем хайди чоохтирға... Чох, чоохтирбын. Пїлчезінъ ме, мына ол кїрче классар, ананъ чоохтап пастапча—пїс прай пїлїп алчабыс: ол урокты оланъай ла апарбинча, расписание ле хоостыра. Чох нимеденътер ол чоохтапча, агаа поэина даа кирек паза хыныг. Кбрінче—ол пістінъ оланъай ла ўгрен салғаныбысха хынминча—чох, ол пїсті сағынзыннар паза пїлзїннер тіп сағынча. Ол пїске литературанынъ геройларын „ўзе-чара тартарға" пирче тіпчелер олғаннар. Сынап таа, ол чоохтапча: „Сїрер агаа хынчазар ба? А ноға?

А хайди ол сірернінъ сағыстарынъда поларға кирек полған?" Піс анынъ тохтаанын паза прай класс чоохтанчатханын пілбин дее халчабыс: пірсі тура хонча, ананъ пасказы... Піс таласчабыс, тарыныбысчабыс, че соонанъ, хачан прайзыбыс чоохтанып алзабыс, ананъ позы чоохтанча—оланъай ла, ағырин, андада пістінъ класста отыс кізі нимес, че ўс ле кізі осхас. Кем сын, кем алчаастааны прайзына пілдістіг пол парча. Нимеденъер ол чоохтаан, прайзын хығырып аларға сағынчазынъ. Аны истіп алзанъ, ананъ аринча пасха онъдайнанъ хығырчазынъ книганы, хачан даа сизинмеен нимелерні көрчезинъ... Піс сағам Москваны сын онъдайнанъ пілчеткенібіс ўчўн, ағаа спасибо чоохтирға кирек. Ол пастағы уроктох пістенъ сурған: „Толстойнынъ музейінде полғазар ба? Останкинде полғазар ба?“ Ананъ тарынып: „Әх, сірер, москвичтер!“—тіченъ. Че амды піс аннанъ хада хайда полбаабыс, прай музейлерні көріп алғабыс! Полған на хати ол пісті пірее нимеденъер сағындырча.

— Чох, сынап таа, ол тынъ чахсы, тынъ!—хоза чоохтанчанъ Шура.

Андағ даа полза, ол пу сөстерденъ арынчатхан паза ноға-да арынғанын чазыраға харазып алай батыда истілзін тіл, ўгретчізін хачан даа чоон ўнненъ махтачанъ. Андағ даа полза, анынъ харағы паза сырайы пілдістіг паза ікіленіс чох чоохтачанъ: „Чахсы, тынъ чахсы“.

Че литератураа, писательге паза историяға хынчатханы ние полғанын мин класста Чернышевскийні ле хығырып пастаанда чахсы піліп алғам.

ПӨЗІК СИНЕГ

— Сірернінъ хызынъар институтта ўгречче бе?—пірсінде мин Зояға книгалар алчатханымда сурыбысхан библиотекада тоғынчатхан ипчі.

Списокта көп пасха-пасха книгалар полған. Зоя Парижской Коммунаданъар докладха тимненчеткенінде. Хайдағ ла книга ол хығырбаан! Мында историческай тоғыстар паза французскай тоғысчы поэттарнынъ—Потъенінъ, Клеманнынъ тілбестелген тоғыстары полғаннар.

А нинче книга 1812 чылдағы Отечественнай чааданъар хығырыл парған полған! Зоя Кутузовтанъар

паза Багратионнанъар, чаа полчатханынанъар пазылганын хатап, хатап ла чоохтанчанъ. „Чаа паза Мир“ тіп книгаданъ нинче-нинче страница наизусть хатап, хатап чоохтачанъ. Илья Муромецтенъер докладха тимненіп, ол списокка көп киигалар киргеп салган, мин, тізент, ол киигаларны пасха-пасха библиотекаларданъ чадап ла тапхлап алгам.

Зоянынъ тогын пілчеткені, тиренъ источниктерге чидіп алчатханы, сын кирегін піліп алчатханы паза поэзиянынъ темазына поэзиянъ ала кір парчатханы мағана хабар полбаан, че піди тынъ ол пір дее нимее тимненмеем полган. Чернышевскийні ӱргенгені Зоянынъ чуртазында көп алызыглар ит салган.

Вера Сергеевна олганнары Чернышевскийнінъ биографиязынанъ таныстырган уроктанъ киліп, Зоя чарадып чоохтаан:

— Мин аннанъар прай піліп аларга хынчам. Пілчезінъ ме, ічечеем? А школада, тізент, „Что делать?“ ла тіп книга пар. Син, чахсы идіп, сірернінъ библиотекада пар ба тіп сур. Мин анынъ прай толдыра биографиязын, современниктеріненъ пазысханын паза оларнынъ сағысха киріп чоохтааннарын пілерге сағынчам. Ол чуртаста хайдаг полганын поэзиям пілерге сағынчам.

Ол сѳстер пастағызы ла полган, че мин аннанъ тогыр турарга чаратпаам. Пір дее тапсабас Зоя кинетін чоохчыл пол парган—агаа полган на сағынган сағызынанъ, поэзиянынъ тапханынанъ паза хыгырып алган полган на наа нимеденъер чѳп аларга кирек полган.

— Кѳрдек,—теен ол маға Николай Гавриловичтің хайдаг-да иргі биографиязын кѳзідіп ала,—мында пастағы студенческой чылларында ол занятіеденъ пасха пір дее нимее хынмачанъ полтыр тіп чоохталча. А мына кѳрдек ле, хайдаг латинскай стихтарны ол андада ачы харындазына тілбестирге пир турчанъ: „Сын ние утуп алзын алай ба мир чох ползын!“ Алай ба мына: „Чой ние чох ползын алай ба тигір инъдеріп парзын!“ Пу тиктенъ не полбас? А мына Пыпинге пасхан письмоданъ: „Ундул парар славаа полыспасха, че полызарға постынъ отечествозынынъ хачанга даа халбас, ундулбас славазына паза человечествонынъ чахсы чуртирына полызарға. Аннанъ артых, аннанъох аарлыг ноо ние полар?“ Іченъ, мин паза саға харыг

полбаспын, че син пір ле орынны истіп алдах. Пу дневникте пазылған ниме: „Позымнынъ сағынғаным утар үчүн, свободанынъ торжествозы, тинъ полары, харындастазары паза прай ниме чидер паза хомай чуртас чох полар үчүн, мин чуртыма даа аябаспын!—Свобода, тинъ чуртас, харындастазары паза прай ниме читіре полар, хызығыс паза чой ниме чох полар үчүн. Мининъ сағынчатхан сағызымнынъ сынына, анынъ толарына ізенченъ ползам, ол кун, ол царствоны көрбезем дее ачырғанмасчыхпын. Андаг сағызым толарына ізенченъ не ползам блерге дее ачырғастыг полбас, че истіг сағыс поларчых“... Че син сағындах: анынъ соонанъ ол поэмынынъ на пілзіненъер сағынған тіп чоохтирға чарир ба?

Пір хати Зоя „Что делать?“ тіп книганы хығырып азырыл полбиныбысхан—ол книганы хығырып сабыл парғанына чуртаста пастағызын на мин килеріне обед тимде полбаан. Ол мин кіргеніміні сала ла сизін салған: пір секунда ол поэмынынъ мині тавыбинчатхан харахтарынанъ минзер көрібіскен, ананъ пазох хығырып сабыл парыбысхан. Мин аны тибіредерге чаратпаам, керосинканы тамызыбысхам, ананъ үгре турғыс салып, чуунчанъа суғ урарға тіп көнек алып алғам. Мында Зоя көр салып, тура хон килген, ананъ минненъ көнекті алып алған:

— Хайди полчазынъ, іченъ! Мин идербін!

Иирдегізін азыранып алғабыс, Шура узирға чадыбысхан, анынъ соонанъ мин чадыбысхам, узубысхам, че ананъ усхун килгем, тұрче көр чатхам, ананъ пазох узубысхам, пазох усхун килгем орай хараада, — а Зоя хығырыбох одырған. Андада мин тур киліп, пір дее тапсабин анынъ книгазын алып алғам, ананъ чабызып этажерказар сал салғам. Зоя минзер просынып паза сурынып көрібіскен.

— Маға от чарыпчатханда сідік узирға, танъда, тізенъ, иртөк турарға киреқ, — анынъ чапсырын піліп ала теєм мин.

Шура ирген тудын полбин пичезіненъ иріс сыххан.

— Пілчезінъ ме, іченъ, ол кичее школаданъ килгендөк, книгаа пат парған. Хығырча—пір дее нимее көрбинче паза пір дее ниме испинче. Мининъ сағызымда, ол тұрче полза, Рахметовох чіли, поэыглар үстүнде узирға пастир!

Зоя пір дее тапсабаан, че иирде школаданъ книжка ағылган, анда Георгий Димитровтынъ Рахметовтанъар пазылган сѳстері полган—анда орыс писателынінъ геройы революционнай чѳрісте пастағы ла алтамнарын итчеткен Болгариянынъ чиит тоғысчызынынъ хынчанъ кизізі полганынанъар пазылган полган. Димитров чиит туста, ол андагох полып аларға сағынганын, Рахметовох осхас волялыг паза закалѣннай поларға, ідѳк поэтынынъ чуртазын улуг киректе тузаланаарға—істенчилерні поэдар учуи кўрезерге сағынганын сағызына кирген.

Зоя сочинение темазына „Чернышевскийинің чуртазын“ алып алган. Ол тохтаг чох хыгырган паза наа материалны майыхпин тілепчеткен, піреде мин дее пілбинчеткен нимелерні тапхлап алчанъ.

Зоя Чернышевскийинің гражданской казнынъ хысхацах, че чахсы пілдістіг чоохтаан. Пулуттыг паза нанъмырлыг иртені ол асхынах сѳстерненъ пасхан. Анынъ устунде эшафот-ілірбеліг хара столба паза Чернышевскийинің мойнына кизіртіп салган „Государственная ырычы“ тіп ах буквалананъ пазыл парган хара чарды.

Ананъ ўс ай ыраххы чўзер, мунъар, аар, синелбеен, чобаглыг чолга парган. Ананъ, тізенъ, Кадая—туюх, ызыг чирі, хайда хан ўлгўзі „пролығларнынъ улуг чарых науказын“ ўзўрерге харасханнар.

Зоя хайдаг-да книгада тушьнанъ хоосталган хоостап алган, сын онъдайнанъ—пу политической ссыланайларнынъ пірсі хоостаан Николай Гаврилович чуртаан турацах полган. Шура—ол ідѳк Зоянынъ хынчатхан нимелеріне сабыл парыбысхан—анынъ тетрадына сала ла хоосталган хоосты хатап хоостап пирген. Мынзы чахсы: ол биің—хуруг, соох чирні хомзыныс пас парганын чахсы хоостап салган. Горизонттынъ хатыг чолы, сас, хум, ѳѳ чох пағыр ағастар, сѳѳктіг хыранънар устундегі кресттер, прайзы туу тартыл парган тигіренъ чабызах иде пазылглап парган осхастар, хоргыстыг аарнанъ пазылган кічичек турацах, анынъ стеназы кистінде чылиин даа, часказын даа, ѳрчілиин дее таппас-сынъ...

Чалғыс чуртаста чобалыстыг, ѳрчі чох чыллар иртінчелер. Николай Гаврилович ипчізіне паза олганнарына чылыг чарых, иркелестіг паза хыныстыг письмолар даа пасчатханы Ізес чох пілдір турган; олар айнанъ хараа-кўнѳрте пар турчанънар.

Иди ыр чити чыл иртіпче. Че Чернышевский, тізенъ, позир алнына чит килді. Хайдаг письмо ол поэмыныъ Ольга Сократовна ипчизіне пасча!

„Манъат минінъ арғызым, брчим минінъ, чалғыс хынызым паза сағызым минінъ... пістінъ тойыбыс полған кұн пасчам. Ирке брчим минінъ, алғапчам сині минінъ чуртазымны чарытхан ұчұн... 10 августта минінъ саға паза олғаннарға тузазы чох чуртапчатхан срогым тоозылча. Кұскұзер Иркутскта пірее чирде алай ба Иркутсктынъ хыринда тоғысха кіріп аларға сағынчам, андада мынынъ алындагох чили тоғынып пастирбын... Түрче полза прай нием биъненіп пастабызар. Пуулгі кұскұденъбк сыгара“...

Полған на сѳс табырах тоғазар киртінісненъ тынча. Че анынъ орнына—Виллюсктагы ссылка паза ам даа ыр, он ұс чыл тоозылбас-парбас чалғыс чуртас. Соох, сидік хысхы чарым чыл полча: ибіре хыринда састар ла паза тундра. Пу инъ аар тус чабыгда, поэмына даа ізес чох полған. Алында пір дее чохсы нием сағыл-бинча. Чалғыс чуртас, хараа паза хар ла...

Андада Чернышевскийзер Винников полковник килче, ағаа прозын тастирданъар сурынзын тіп правительствонинъ предложениезін искірче. Сынап просынза сыйых-ха поэмыды паза чирі-суунзар айландыар полған.

„Нимее мин просынып сурынчанъ полам?—нандырган Чернышевский.—Пу сурығ... Мин пілгенде, мин пеер минінъ пазым паза жандармнарнынъ пастығы Шуваловтынъ пазы пасха онъдайнанъ пуділгеніненъер ызылғам, че аннанъар про тастирға сурынчанъ полар чи? Алғапчам сірерні тоғыс ұчұн... Мин про тастап сурынарданъар аринча отказ полчам“...

Время пазох ағырин иртче. Кұнненъ кўнге, чылданъ чылға чуртас иртеле.

Анынъ деятельнай, хыйға сағызы тоғысха паза пуді-рерге сағынча, Иди ол көріп пілче! Орыс крестьяннарга айланып, хомзыныстар паза сабыл парған прокламация-лар пас салған хол. Анынъ ўні Герценнінъ „Колоколы“ сығдырабазын, а Рустыты палтызар хығырзын тіп хығырған. Ол прай поэмынынъ чуртазын пір нием ұчұн пир салған паза пір цельге кўстенген: пазыгдағы чон свободаа чидеріне.—Ол хачан-да чоохтасчатхан хызына чоохтаан: „Мин поэмынынъ ұчұн чуртабинчам, мин мині хариб паза крепость сағыпчатхан чол таллап алғам“.

Андаг кизи действеизі чох инъ хоргыстыг чобага кір парған.—Ол блчеткен дее аргызынынъ холын тудып, халғанчы чооғын чоохтап полбас.

Некрасов майығыбысхан полған. Чернышевскийге ол хабар тынъ сидік полған. „Син минінъ письмомны алзанта, Некрасов ам даа тынчатса,—пасхан ол Пыпинге,—чоохта агаа, мин агаа чахсы кизи ўчўн тынъ хынчам, ол мага чахсы паарсаан ўчўн аны алғыстапчам, мин аны охсанчам, мин ізенчем: анынъ славазы чітпес, агаа, прай русской поэттарданъ инъ геннальнай, инъ благороднай поэтха, Россиянынъ хынызы хачан даа полар. Мин ылғапчам аннанъар...”

Ол письмо ўс ай килген—Некрасовты хазыхха пасхан. „Николай Гавриловичке чоохтанъар,—тоозылчадып сурынған ол,—мин аны тынъ пбзїк алғапчам. Минінъ амды їстїме чахсы пол парды: пїрее пасха кїзїниненъ, анынъ чооғы мага аарлыг...”

Чибиргі чыл соонанъ Чернышевский каторга паза ссылкаданъ тдreen чирїзер айлан килче. Ол тыстан полбинчатхан, ол учуххан, пїр дее тохтабин манъзыраан, пу узун паза аар чолда поэзна пїр час таа тынанис пирбин турған. Хайди полза ол Астраханъга читкен. Че мында хатабох хатыг чобаг: Чернышевскийге тоғынар онъдай пирлбеен. Кем „политическай преступниктинъ“ статьяларын журналда печатать полар? Пазох пїр дее нїме идїлбес, пазох нїре сымсырых паза эн-хоол...

Чернышевский ўрїр алында ўр нїместе Короленко аннанъ тоғасхан. Николай Гаврилович поэзна айїрға чаратпачанъ тїп, ирткенїн сағызына кирче Короленко: „Ол поэзн хачан даа тынъ чахсы тудын пїлченъ, сынап сидік полза—ол тынъ аар чуртас чох чыл иртїрбеен!—ол хачан даа чалғызан на ирееленїң, поэзнынъ сидік чуртазынанъар пїр дее кїзее чоохтабин иртїр салчанъ.“

...Зоя поэзнынъ сочиненнезїн пїске хыгыр пїрген. Пїс кїкїстенъ—мин паза Шура—„тынъ чахсы“ тїп сағынғанбысты чоохтаабыс.

— Пїлчезїнъ ме,—комнатада пас чбрїп ала хоза чоохтанған Шура,—мин пїрее хайди даа улуг картина пас саларбын. Ол „Чернышевскийнинъ гражданскай казны“ тїп адалар.

— А Герцен їди пасхан хайза,—табырах чоохтаныбысхан Зоя.—Пїлчезїнъ ме, ол пасхан: пїр дее кїзи хоостабас па Чернышевский арыстыг столбанынъ

хыринда тіп картинаны? Ол киден көзідер... хайди ол аны чоохтадычых са?.. кізінінъ сагызын уят столбазына палгапчатхан нимее чарабас чабалларны көзідер тіп чоохтаан Герцен.

— Мин прай нимені көрчем, — Зояны чадап ла читіре истіп, аннанъ андарох чоохтанған Шура. — Хызычах агаа чакхыах тасты пиргенін, офицер „Анымчох!“ тіп хысхырыбысханын. Чернышевскийні көрібдөкчем. Пилчезінъ ме, ыырчылар анынъ пазынынъ үстүнде шпаганы сындырыбысхан минутада, Чернышевскийні тізекке турғыс салганнар, че андаг даа полза — анынъ сырайында... пилчезінъ ме, анынъ сырайында анынъ чинъдіртпинчеткені паза хачан даа чинъдіртпезі көрінче.

Пазагы күнде мин ізікке читтімдөк Шура хысхырыбысхан:

— Іценъ, Вера Сергеевна Зояны хыгырып алган! Син сагын көрдек ле: Чернышевскийнінъ деятельнозынанъар паза чуртазынанъар сурган!

— Ананъ чи, нимедір?

— Отлично! Отлично! Прай класс чакхсы тынънаан, мин ідөк — маға ол таныс таа полза! Вера Сергеевнанынъ көнъніне кірген.

Сочинениеденъ Зоя „отлично“ алган.

— Турызар отметка, — теем мин.

— Ананъ чи! — тапсабысхан Шура.

Зоя сочинение үчүн „отлично“ алганда тоғзын тоос салар чили пилдірген. Че ол андаг полбаан. Чернышевскийні пастап үргенгені, анынъ чуртазынанъ паза книгаларынанъ танысханы Зояға тынъ улуғ туза ағылган. Анынъ чуртазы, онъдайы паза сагынғаны Зояға пөзік синег полған. Андаг полған Зоянынъ литератураданъ сочинение пасхан тоғзынынъ итогы.

ХИМИЯДАНЪ „ОТЛИЧНО“

Көп предметтер агаа сидик тее полза, Зоя тынъ чакхсы үргенченъ. Математикаданъ паза физикаданъ ол пірееде орай харааға читіре одыр салчанъ, че Шура агаа полызарга иткеніне ол пір дее хынмачанъ.

Іди нинче-нинче хати полчанъ: иирде, Шура урок-тарын хачанох иткелеп салған, Зоя, тізенъ, ам даа стол кистінде одырча:

— Син ние итчезінъ?

— Алгебраданъ. Задача киліспинче.
— Хая, мин саға кѳзіт пирим.
— Чох, мин позым сағынып аларбын.
Чарым час ирт парча, пір час.
— Мин узирға итчем!—тарынып тіпче Шура.—Пѳгіл-
гені мына. Кѳр, мин мындар сал салчам.

Зоя хылчанънабиндаача. Шура хомзынғаннанъ хо-
лын сабызып, узирға чадыбысча. Зоя, тізенъ, ұр одырча.
Анынъ уйғузы килібісче, ол сырайын соох сугнанъ
чууныбысча, ананъ хатабох столзар одырча. Задачанынъ
пѳгіл парганы хости чатча, андар холны суныплаызарға
кирек, че Зоя, тізенъ, ол саринзар кѳрбиндеече.

Пазағы кѳнде ол математикаданъ „отлично“ алча,
мынзы класста пір дее кизіні чапсытпичча. Че ол „от-
личнолар“ хайдағ онъдайнанъ алылчатханын піс Шура-
нанъ хада пілченъміс.

...Шура способнай даа, табырах піліп алчанъ даа
полза, уроктарны удаа хомай итченъ, пірееде ибзер
„посредственно“ ағыл турчанъ. Харындазынынъ полған
на ортымах отметказы Зояны аннанъ артыгох ачыр-
гандырчанъ.

— Пу синінъ тоғызынъ, пілчезінъ ме? Синінъ по-
зынънынъ тоғызынъа чахсы хайбасха правонъ чоғыл!
Анынъ тілін истіп, Шура тырызып паза ѳстепле-
четченъ, ананъ тудын полбин тіченъ:

— Синінъ сағызынъда, мин прай пу нимелерні піліп
аларға способнай нимеспін ме?

— Способнай ползанъ—кѳзіт! Книганы асхлап, ас-
хлап алып тастабысчазынъ? Чох, син пастап ла алған
ползанъ халганчызына читіре ит! Андада способнайбын
тіп чоохтирзынъ. Хайди ла полза ит салчатханнарға
хынминчам мин, анзы аринча тѳблістіг!

* * *

— Зоя, син нога андағ кѳѳ чохсынъ?
— Химияданъ „отлично“ алғам,— хынмин нандыр-
ған Зоя.

Минінъ сырайымда хайхас, Шура тудын полбин
тыыда хатхырча.

— Сині отличнай отметка ачыргандырча ба?—сур-
чам мин позымнынъ хулахтарыма паза харахтарыма
киртінмин.

— Мин саға амох прай чарыда чоохтап пирем,-- тіпче Шура, Зоя тапсабинчатханынанъар.—Ол химияны „отличноға“ пілбинчем, ол отметка саба турғызылған тіп сағынча.

Шураның үнінде махтабинчатханы истілген.

Зоя эгін аязынзар сал салып, дүрліг нимес харахтарын Шураданъ минзер көрче.

— Андағ полбин полар ба за,—тіпче ол.—Маға ол „отлично“ пір дее дүріс ағылбаан. Мин чөргем - чөргем, сағынғам-сағынғам, ананъ Вера Александровнаа киліп чоохтаам: „Мин сірерінің предмедінъерні „отличноға“ пілбинчем“. А ол минзер көрібізіп нандырған: Сірер іди тіпчетсер пілерзер. „Отлично“ мин сірерге авансха турғысхам тіп санирбыстар.“

— Сині чойланча тіп сағынған полар, — тарынып теен Шура.

— Чох, ол іди сағынмаан!—Зоя кинетін чіке турыбысхан, наахтарына хызыл хан ойлабысхан.

— Вера Александровна сын паза хыйға кізі полза, ол поэнының үгречілерін көмес тее пілчетсе, ол андада Зояданъар іди сағынмас, — Шураның іди теені Зояны тың ачырғандырчатханын көріп, алнына турғам мин.

...Олох иирде, Зоя нимее-де ибденъ парыбысханда, Шура пазох ирткен химияданъ алған отметкаданъар чоохтап сыххан.

— Іченъ, мин пұўн Зояны тикке ле хырыспаам,— ол хатығ арах чоохтанып пастаан. Ол учазынча көзенексер алдыра тур салған, көміскелерін түзірглебізіп Ікі холынанъ иркінге таян салған, көміскелерінің аразында тарынчах хойрых тырысхах полпарған.

Хахап парып, мин мыннанъ мындар нима поларын сағаам.

— Син истек, іченъ: Зоя пірееде хайди-да полыбысча, аны пір дее кізі піл полбинча. Пу отметкаданъар. Полғаны ла класста „отлично“ аларға сағынарчых, іди поларға, турызар отметка алай турыспас отметка тіп үзүрерге пір дее кізі сағынмас. Химия үгретчізі турғыс салған—паза нима кирек чох. Чох, Зоя хайдағ-да иртіре хатығ! Алай ба мыны алып аланъ: пу кўннерде Борька Фоменков тың чахсы, хыйға сочинение пас салған. Че ол поэын пілінче: анынъ хачан даа көп ошибка полча. Ол сағынып алған, алтында

пас салған: „Мин орыс тіліне грамматическай ошибка чох хынминчам“. Прайзы хатхырысханнар, а Зоя хынмаан. Ол, тілче, анынъ тоғызы, анынъ кирегі, мында ойначанъ орын нимес... Маға ние хомзыныстығ,— аннанъ андарох чоохтаан Шура:—ол хормачыланарға пілче паза хатхыраға хынадыр, че школада, тізенъ, аннанъар пір дее кізі пілбинче. Пірее кізі пір сығар полза... сохтанчатса чізе,—ол миніңъ көрчеткенім көр салып, түзел парча,—тынъ даа полбаза, а көмезек, Зоя, тізенъ, сах андох чоохтан сыхча. Алай ба кичее дее—син зе пілбинчезіңъ класс хайдағ табыс сығарғанын! Диктант полған. Пір хызычах Зояданъ сурча, хайди пазылча: „в течение“ алай „в течении“. Зоя ағаа нандыр пирбеен, син сағын көрдек ле! Переменада прай класс ікі чардыхха чарыл парған—сала ла тудыспинчалар: піреезі Зойка хомай аргыс тіп хысхырча, пасказы ол принципиальной тіпче...

— А син ние тіп хысхырғазыңъ?

— Мин пір дее ние тіп хысхырбаам. Че мин анынъ орнында полған ползам, аргызыма хачан даа отказ полбасчыхпын.

Түрче піс ікібісненъ тапсабиныбысхабыс.

— Истек, Шура,—чоохтаныбысхам мин,—Зоянынъ задаказы киіспинчетсе, а синіңъ, тізенъ, паях пөгіл парған полза, Зоя сурча ба полыс лир тіп?

— Чох сурбинча.

— Пілчезіңъ ме, ол пір хати төрт час иртенге читіре одыр салған, че андағ даа полза алгебраданъ поэты пөгіл алған.

— Пілчем.

— Мин сағынчам, поэты іди хатығ тутчатхан кізее пасказынанъ ідөк хатығ сурарға чарапча. Мин пілчем, олғаннар подсказканы чахсы кирек тіп сағынчалар. Пістіңъ гимназияда ол закон полчанъ. Че ол иргі, хомай закон. Подсказкаларнанъ паза шпаргалкаларнанъ на чуртапчатхан кізее мин хынминчам. Мин Зояны ол андағ кирекке хынминчатханынанъар улуғлапчам.

— Я, пірее олғаннар, Зоя ол киректенъ тоғыр, ол ние сағынча, аны чоохтир тіп чоохтанғаннар. Петька піди чоохтаан: „Мин пілбинчетсем, ол маға хачан даа прай ниені чарыда чоохтап пирче, пір дее отказ полбинча, а контрольной тоғыс парчатса чоохтааны орта нимес“. Че андағ даа полза...

— Ниме зе „андағ даа полза“?

— Андағ даа полза, ол аргыстасханы нимес!

— Истек, Шура, Зоя чоохтап пирбин отказ полбысхан полза андада аргыстасханы полбасчых. Че подсказывать полбааны—минінъ сағызымда, ол аргыс онъдайынча полғаны. Көні паза сын.

Мин көргенде, минінъ сөстерім Шураны киртіндірбеділер. Ол көзенек алнында ам даа ұр турған, кннганы хығырбин даа асчатхан:—Мин пілгенде, талас ам даа чоох таа чох парчатхан.

* * *

Шуранынъ чооғындағы пірее нимелер мині сағысха тўзірібіскеннер.

Зоя—өткін, ачых-чарых хызычах. Ол театрға хынча, пірее спектакльны піс чох көр килзе, хачан даа көргеніненъер паза искеніненъер орта паза чахсы чоохтапча, Шурананъ піске пьесаны поэзыбыс ла көрген чілі пілдірче. Анынъ онъдайы пабазыннина тўй полған, удаа кўлбес, че пір ле хормачылан сыхса, андада піс, полған нимелерні сағысха кіріп, нир тооза хатхырчабыс. Пірееде Зоя поэзынынъ ўніненъ чоохтасча, че кинетін ўнін паза сырайыннынъ көрімін пілдіртпін алыстырыбысча... Поэзы ол хачан даа кўлбинче, а піс Шурананъ хада кемненъер чоох парчатханын піліп алып харағыбыс чазы сыхханча хатхырчабыс.

Зоя сала пўгреліп алып, ирнілерін чаба тудыбызып, ағырин сөд тартып чоохтан сыхча:

— Че мин, иркелерім, сирерге пір ниме чоохтап пирим, сірер ўзўрбенъер... Сірер чинтсер нооза, киртінминчезер, хоосха чолынъ кизіре ойлабысса андада хыял полар...

Пістінъ алныбыста мынынъ алындағы хончых квартирадағы инейек тіріг ле чілі турыбысча.

— Сын, сын: Акулина Борисовна!—хысхырча Шура. Зоя тырыстыра көрібізіп, тыыда чоохтан сыхча:

— Ноға ай-пораандыр? Амох чох идінъер! Пасха онъдайнанъ чоохтазарбын!

Піс хатхырыс аразында Осиновой Гайдағы школанынъ сторожын танып сэлчабыс.

Ол хормачызын пірееде ле тастабызадыр, серъёзнай даа полза, кўлкістіг нимелерні чоохтанарға хынадыр.

Зоя аалчыларга хынадыр. Писсер Серёжа тайызы алай мининъ тунъмам Ольга, алай пирее минненъ хада тогынчатхан аргыстарым кирзелер, Зоя хайдар одыртарын паза нимененъ азырирын полынмааннанъ на халадыр. Ол чапчанъ хайынча паза сыйлирға азыранчанъ ние итче, аалчы ур одырбин манъзырапчатса, хомзынадыр. Ол улугларнынъ аразында чэхсы паза ник чбредир.

Че школада, тинъ олганнарнынъ аразында Зоя чоохчыл нимес. Мині ол сагысха тўзирче.

— Нога син пир дее кизиненъ ынархаспинчазынъ? — хайди-да мин сурыбыхсам.

— А син мага аргыс нимессинъ ме? — нандырған Зоя. — А Шура чи, аргыс нимес пе? Ирананъ піс ынагохпыс. — Ол турче полып, куліп ала чоохтанған: — Шуранынъ на чарым класс нанчызы. Че мин іди пол полбинчам.

ЧАЛГЫЗАН ПОС АЛЫНЧА

— Зоя, син ние пасчазынъ?

— Ние ле полза.

Андагда: Зоя дневник пазып одырча.

Клеткалыг, халын коленкоровай тастылыг тетрадь, Зоя аны пирее-пирее ле сыгарып алып, көп нимес пас саладыр.

— Пир хыгырып аларға! — кілепче Шура.

Зоя пазын чайхапча.

— Че чарайохса! Хада төреен харындазынъа көзитпинчезинъ!

Шура сала ойнапча: анынъ тарынчах паза хазыр уні, конечно, ойнапчатханы, че ол ойында сын хомзынчатханы көрінче.

— Хада төреен харындазы хыгырып алар, ананъ хатхыр чбрер, пилчем мин сині, — нандырған Зоя. А соонанъ мага агырин сыбыранча: — Сага чарир.

...Ол пасхачыл дневник полған. Ол мынынъ алындагы, Зоя он ікі частыгда пасхан дневнигіне аринча тый полбаан. Ол анда андаг-мындаг событиелер паспачанъ. Пирееде ол пирее-пирее ле сдс пас салчанъ, пирееде книгаданъ алып, пирееде — стихотворнай строчки. Че пасха кизининъ пасханы паза пасха кизининъ стихтары хоостыра мининъ хызычағым ние сағынча паза ние сагысырапчатханы пилдітир полған.

Мин пас салғаннарнынъ аразынанъ пидн пасханын таап алгам:

„Ынархас—ол прай, прай нимені чазырбин чоохтасханы! Пір онъдайлыг паза пір сағыстыг полары. Оріністі паза ачырғасты хада чоохтазарга. Минінъ сағызымда, ікі пасха онъдайлыг кізілер ле ынархасчатханынанъар книгаларда саба пазылча. Ол орта нимес: пір онъдайлыг ползанъ аннанъох артых. Мин прай нимеденъер агаа чоохтачанъ аргыстыг поларға хынчам. Мин Ирананъ ынархасчам, че піс аннанъ пір частыг даа ползабыс маға ол минненъ кічіг ле чіли пидірче“.

Дневникте Маяковскийнінъ строчкалары пазыл парған полғаннар:

Че маға—

кізілер,

Кем маға кўлген, сірер маға прайзынъар аарлығзар паза чағынзар.

Ананъ Николай Островскийнінъ сѳстері:

„Кізес инъ аарлыг ние—ол чуртас. Ол агаа пір ле хати пірілче, аннанъар аны тузазы чох чылтар irtкен тіп ирееленмес иде... паза блчедіп прай чуртас, прай кўс мирде инъ чахсы ние—человечествоны позыдарға кўрезіге пірілді тіп чоохтир иде чуртирға кирек“.

Паза мындаг сѳстер полғаннар (олар Зояни полғаннар ба алай ол пірее чирденъ хығырып алган ма пілбинчем):

„Кем позын улуг сананминча, ол позы сағынғанынанъ көп чахсы поладыр“.

Паза:

„Позынъны улугла, че иртіре сананма. Позынъны хастырығынънанъ чазырба паза пір чардыхтыг полба. Сині улуглабинчалар паза ние салбинчалар тіп хысхырба. Позынъ алынча көп иде тоғын, андада көп киртініс полар“.

Мин тетрадьты пасхачыл пол парып чабысхам. Пу страницаларда ам даа тынъ чинт, ам даа пўткелек, нимені-де тілепчеткен сағыс көрінчеткен. Чол тілепчеткен кізі чіли, орта, чалгыс азах чолға сығып, хатабох астыхча. Астыгып пазох орта чолға кіріп алча. Ол сағыстынъ хозылчатханын паза чўректің хубулчатханын көзітчеткен улуг паза арыг көріндес полған.

Мин паза Зоянынъ дневнигін хығырбасха чарат салгам. Кізес чалгызан пос алынча поларга, позын көріп

аларга кiзi харагынанъ, iчезини дее полза, ырах арах
полып сагынып аларга тузалыгъ.

— Мага киртiнчеткен ўчўн спасибо,—теем мин
Зояга.—Че дневник сини паза аны пiр дее кiзее хыгы-
рарга чарабас.

ВОЖДЬТЫНЪ ЧООҒЫ

Чайгыда 1938 чылда Зоя комсомолга кiрерге тимнен
сыххан. Ол устав алып алган, аны хатап, хатап ла
хыгырган, Шура, тiзенъ, тооза онъарып алган ма тiп
сыныхтаан.

Мага ол туста тынъ аарлыгъ нима сагызыма кiрче.

— Iченъ,—теен пiрсинде Шура,—кiрдек, хайдаг иргi
газета! Прай саргал партыр. Кiрдек син: чибiргi тiрт
чыл!

Ол 30 январьдагы 1924 чылдагы „Правда“ полган.
Мин газетнай листтi тапсабин холыма алып алгам. Са-
гызыма тынъ чарых кiрген: февраль айдагы соох кўн,
изба-читальня, чон толдыра, тынъ амырда Анатолий
Петрович крестьяннарга Сталиннiнъ чоогын-клятвазын
хыгырча.

— Газетаны син хайданъ алгазынъ?—теем мин.

— Син мага тетрадьтарны пабамнынъ харачагына
сугарга чарир тiп чоохтаазынъ, мин аны азыбысхам, кiр-
зем пўктел парган газета. Чазыбыссам мындаг нима
полтыр...

— Я... Мин пу газетаны чыып салгам. Зоя бс парза
хыгырар тiп сагынгам. Агаа андада чарым даа чыл
полгалах полган.

— Андагда пу миннiнъ газетам ма?—теен Зоя.

Ол, ўр чадып хуруп парган листтi иштеп столга
казып алып, мiркейибiзiп хыгыр сыххан.

— Тыыда хыгыр,—сурынган Шура.

Ол ыраххы кўндегi мин чахсы сизiн салган сiстер
хатабох истiл сыхханнар:

— „Пистинъ страна буржуазнай государствога океан-
га ла ибiртiп салган чоон хая чiли турча. Салгахтар
салгахтарнынъ соонанъ агаа сабылысчалар, аны суғ
алтына тўзiрибiзерге паза чууп парыбызарга хычанчалар.
А хая хыймырабин даа турча. Нимедедiр анынъ кўзi?...“

Зоя ол чоохты хачанох пiлченъ. Че сагам таныс
сiстернi хыгырганда аринча пасха полган. Саргал пар-

ған газетнай лист ол кўннерге киречі полған. Ол прай пазылған нимелерні улуг кўсненъ пілерге ўгреткен.

— „Клятва пирчебіс саға, арғыс Ленин, піс сининъ заповедынъні сын онъдайнанъ толдырарбыс,“—ағырин хығырған Зоя.

Пазағы кўнде ол библиотекаданъ Иосиф Виссарионович кремлёвскай курсанттарны сыгарчатханда чоохтанған чооғын ағылған. Сағызыма кірче, Зоя Сталиннинъ тоғыстарынанъ іди танызып пастабысханына мин ёрингем. Вождьтынъ ол чоохтары он пис частыг хызычахтынъ чўрегіне паза сағызына пик кір парғаннар. Иосиф Виссарионович чоохтаан пик киртілістіг сағыстаа, примерлер дее паза случайлар даа полғанына ла пілдістіг паза оланъай полған. Полған на анынъ сёзі чинт тее паза пір дее тимнелбеен кизінінъ сағызына читче.

Прай санап пирерге маға сидік ам, ол тустағы сарғал парған газета хайдағ көп книгаларнынъ списогын ас салғанын. Зоя Сталиннинъ партиянынъ XVIII съездіндегі докладын хығыр салған. Анынъ соонанъ— анынъ Советтернинъ VIII Всесоюзнай Чрезвычайнай съездіндегі Конституциянынъ проектіненъер докладын хығыр салған. Ағаа чохсы піліп аларға кирек полған: мин прай пілчем, маға ол чохсы паза чағын пілдістіг.

Андада анынъ дневнигінде наа нимелер пазылғанын ол маға көзіткен. Ол Анри Барбюстынъ „Сталин“ тіп книгазынанъ алған строкалар полған.

„Хызыл плакаттарда хоостал парған кизінінъ профилы Карл Маркснанъ паза Ленинненъ хости,—ол кизі прай нимеденъер паза прайзынанъар сағысырапча, пар нимені ит салған паза полар нимені итче... Сірер кем дее ползар, ол арғысты киректепчезер. Кем дее сірер ползар, сірернинъ чохсы чуртастарынъ анынъ холында, ол прайзынынъ ўчўн турысча паза тоғынча,—учёнай пастыг кизі, тоғысчы сырайлыг паза оланъай солдатти осхас кип-азахтыг“.

„ІДӨК ТЕЕ ПІЛДІСТІГ...“

Кўскўде, занятиелер пасталыбысханда, Шура маға чоохтаан:

— Амды мин пістінъ оолахтар Зояны улуглапчатханнарын көрчем. Хай піреелері комсомолға кірерге тимненчелер, олар андар удаа килчелер: чарыда чоох-

тап пир, чоохтап пир, мыны хайди пілерге кирек. Агаа комсомолнынъ комитеді чохсы характеристика пирген, пір дее кізее андагы пирбеен: пирген нимені чохсы толдырча, киртістіг, достойнай паза даа пасха нимелер. Общай чыылыгда тынъ торжественно полган. Зоя сыгып алып биографиязын чоохтаан, ананъ агаа пасха-пасха сурыглар пиргеннер, ананъ анынъ кандидатуразын ўзүргеннер. Прайзы аринча пір ўнненъ честнай, көні паза чохсы арғыс, прай общественной тогысты чохсы толдырган, ўгредігде халчатханнарға полысча тееннер.

Сағызыма кірче, Зоя автобиографиязын пасхан—прайзын ол пір страницахахха ла пас салган. Зоя тынъ туртуххан.

— Аринча пасчанъ нима чоғыл,—хатап, хатап чоохтанган ол. Төреем, че школаа кіргем, че ўргенчем... А нима ит салгам? Пір дее нима!

...Ол кўн Шура чўрексінген, минінъ сағызымда ол Зояданъ асхынах нимес чўрексеен. Мин анынъ іди полчатханын хачан даа көрбеем. Ол Зояны райком хыринда сагаан. Ол иирде комсомолға кірчеткен олғаннар көп полган, че Зояны, тізенъ, халғанчызын на хығырганнар. „Чадап ла сахтап алгам!“ чоохтаан Шура соонанъ.

Мин ідők сағып полбинчатхам. Көзенектенъ не көрчеткем—килбинчелер бе тіп, че соонанъ пўлес полыбысхан, пір дее нимені таныстырчаа чох полган. Андада мин тасхар сыгып алып агырин олғаннар килер саринзар пар сыххам. Мин ырах таа парарға манънанмаам, олар тынастаспинанъ, өрніспиненъ чўгўріс килгеннер.

— Алғаннар! Алғаннар! Прай сурыгларға нандырган!—олар ўзүгі чох хысхырысханнар. Піс ибзер килгебіс, Зоя, хызар парган паза часкалыг, хайди полганын прай чоохтап сыххан.

— Райкомнынъ хачызы чииг, ачых-чарых кізі. Көп сурыглар пирген: нима полчанъдыр комсомол, ананъ Испаниядагы событиелерденъер сурган, ананъ Маркстынъ хайдаг трудтарын пілчезінъ тіп сурган. Мин „Коммунистической манифесті“ ле хығыргам теем. А инъ халғанчызын ол теен: „Син хайди сагынчазынъ—установка инъ өні нимедір?“ Мин сагынып алып чоохтаам: „Инъ өні: комсомолец поэмынъ кўзін Родинаа пирерге тимде ползын, а кирек полза—чуртазын даа“. Сынап таа ол инъ өні я?.. Андада ол теен: „Че, чохсы ўргенері, комсомольскай порученнені толдыары чи?“ Мин

пастап хахап паргам, ананъ нандыргам: „Че ол ідөк тее пілдітіг“. Андада ол занавесканы азыбызып, тигір-зер көзідіп тіпче: „Анда нимедір?“ Мин пазох хахап паргам, ананъ нандыргам: „Пір дее ниме чоғыл“.— „А көрчезінъ ме?—теен,—нинче чылтыстыр? Сіліг бе? Син оларны сизінмин салдынъ, че олар ідөк тее пілдітіг. Ам даа пірні онъар сал: чуртаста кічиг нимеденъ улуг паза чохсы ниме пұт парча. Син аннанъар ундуба!“ Чохсы чоохтаан, я?

— Тынъ чохсы!—пір ўниенъ нандыргабыс піс Шурананъ хада.

— Ол пазох сурган,—теен Зоя.—„Син комсомолнынъ ўзинчі съездіндегі Лениннинъ чооғын хығырғазынъ ма?“—„Конечно!“ нандыргам. „А аны чохсы пілчезінъ ме?“—„Наизусть пілчем“.—„Че наизусть пілчетсенъ, инъ памятнай орынын чоохта“. Мин теем: „Сагамгы тустагы 15 частығлар 10--20 чыл пазынанъ коммунистической обществода чуртирлар, олар постарынынъ ўгредийинъ задачазын кўнинъ сай полған на деревняда паза полған на городта чинттер кічиг дее паза улуг даа задачаны істеністі пөгер иде тургысчалар.

— Зоя, син Владимир Ильич ўзинчі съезде ниме чоохтаанын пастағызын на хачан искенінъні пілчезінъ ме?—ол ағаа нандыр полбазына киртініп сурғам мин.

Че мин саба сағынтырбын.

— Піске чайғыда лагерьде чоохтааннар,—сағынмин даа нандырган Зоя.—Костёр хыринда чи...

Ананъ піс одырғабыс паза чай іскебіс, Зоя аны хайди алғаннарын прай хатап сағызына кирген. А узирға чадарда теен:

— Мага ам хайди-да пасха ла паза наа пол парғанға тўй пілдірче...

— Паза хайди идер зе, танызып аланъ,—кўлгенімні дее пілбин халып, нандыргам мин, че Зоянынъ харахтарында ол ам хормачыланмазын көр салғам паза теем:—Пілчем, Зоя.

СТАРОПЕТРОВСКАЯ ПРОЕЗДТЕГІ ТУРА

Герцен хайди-да теен: „Кізіні чинт тузында прай чоннынъ тынъ хайнапчатхан кўнъні чіли пір дее ниме чохсаа ўгретпинче“. Мин минінъ олғаннарын паза оларнынъ школадагы арғыстары воспитываться полылған-

нарын сағызыма кирзем кӧрчөм: я, анзы оларнынъ чинт тустарын чахсы паза кӧгдлг ит салган. Странада паза анынъ тастында ниме полчатханын оларга кирек паза оларнынъ постарынынъ кирегі осхас полган.

Страна пик полчатхан, пӱтчеткен паза ӧсчөткен, паза анынъ хада Зоянъ Шура ӧсчөткеннер. Олар кӧрчөткен не кӱзілер нимес, че прай полчатхан нимелериниъ хатыг араласчылары. Хатап пӱткен завод, Советскай учӧнайнынъ чалтанмас чарых сағызы, чон аразындагы конкурста советскай музыканттарнынъ манънаныстары— прай ол нимелер оларнынъ чуртастарында честь полган, оларнынъ чуртастарынанъ аны азырчаа чох полган. Прай ол нимелер миниъ олғаннарыма кирек паза чарын полган, ол нимелерге прай чӱректериниъ нандырчанънар, школада ӱзӱрчөтчөнер, ибде хатап, хатап ла ол сағысха айлан килчөтчөнер, анынъ олар воспитываться полчанънар.

Райком комсомолнынъ хачызынанъ чоохтасханы Зояга оланъай ла халбаан, анынъ сағызына хачан даа ундубас иде кӱр парган. Ол кӱнде чоохтаан полган на сӧс—анынъ ікинчи тӧрөөн кӱниде,—агаа закон пол парган.

Зоя хачан даа поэмынынъ обязаннозын чахсы толдырчанъ. Че амды агаа пирилген полган на тоғысха ол прай кӱзін паза чӱрөөн пирген. Анынъ тоғызы хачан-да Владимир Ильич чоохтаан улугъ задачанынъ чардыгы полчатханын амды ол хатап онъарган осхас полган.

Комсомолга кӱрп ӱр полбаандох Зояны группоргхатут салганнар. Ол сах андох комсомольскай поручениелериниъ списогын идібіскен. „Полган на кӱзі нимеде идерге кирек, андаг полбаза хайдаг за піс комсомолецтер поларбыс?“ Ол кем нимее хынчатханын, кем хайдаг тоғыс апарарга хынчатханын сураглап алган. „Андада тоғынарга чахсы полар“ теен минненъ хада чоохтасчатханда. Ол анынъ даа алында, класстагы арғыстарын чахсы пілген, кем нимее чарирын паза кем ниме ит пілерін чахсы пілчөтчө. Идерге пирилген нимелериниъ списогы узун пол парган: пірсі ӱгредлг тоғысха, пасхазы физкультураа, ӱзінчӱзі—стенгазетаа турғызылган... Прайзына тоғыс табылган.“ Зоя паза нинче-де комсомолец Старопетровскай проездтегі туралардагы пічік пілбес ипчӱлерні ӱгредерге кирек полганнар.

— Ол сидік кирек—теем мин,—тынъ сидік, чѳрізі ырах, че чѳрбинібізерге арыстыг полар. Син аннанъар сағынғазынъ ма?

— Ананъ чи!—тарыныбысхан Зоя. — „Чѳрбеске!“ Піс алып алғаныбыста...

Пастагох пос иирде Зоя Старопетровскай проездсер парыбысхан. Ананъ киліп ол, анынъ ўгренчізі—удуғ арах ипчі, хығырарға даа, пазарға даа пілбинче, пічікке ўгреніп аларға тынъ сағынча тіп чоохтап лирген.

— Позынынъ адын даа чахсы пазып пілбинче!—теен Зоя. Анынъ хайынчанъ нимезі мойнына читіре—хозяйствозы паза палалары, че ол ўгренер, мин ізенчем. Мині чахсы удурлаан, хызычаам тіп адаан...

Зоя минненъ грамотаа ўгретченъ методика книгазын алып алып, хығырып, ўр хараага читіре одырган. Неделяда ол ікі хати поэзынынъ ўгренчізінзер чѳрченъ. Нанъмыр даа, хар даа паза майыхханы даа ағаа харыг полбачанъ.

— Ол чир сілігінчетсе парарох. Ырт кѳйібіссе—ол ідѳк Лидия Ивановназын алахтырбасха тіп чоохтанар—теен Шура.

Анынъ ўнінде хомзынчатханы паза кўлчеткені істіл-тесчетсе, ол Зоя ўгредіп алып килчетсе удаа удурлап сыхчанъ, кўскўзін нанъмырлыг чудастыг кўннер турчанънар, піс Зоя харасхыда паза палғаста хайди айланып алар тіп сағысырачанъмыс. Шураа пичезіне паркилерге паза аны ўдзері хыныстыг пілдірченъ: Зоя пілзін, кемдір анынъ харындазы—ол турысчызы, ізеніс паза семьяда ир кізі полча!

Шура амды Зояданъох пѳзік, чалбах чарынныг паза кўстіг полған.

— Кѳрінъердек, хайдаг мускуллар!—ол чоохтанарға хынчанъ.

Зоя ідѳк ѳрчіліг паза чапсып чоохтанчанъ:

— Сынап, іченъ, тут кѳрдек, хайдаг мускуллар—тимір ле осхас!

...Пірсінде мин Консерваториянынъ удуғ залынзар концертке парарға билеттер ағылғам. Чайковскийинъ Пізінчі симфониязы полчатхан. Зоя ағаа тынъ хынчанъ, іскен саананъ хынып ис турчанъ.

— Музыка таныс полза, ол аннанъох кўстіг действовать полча. Мин аны нинче-нинче хати сизін парим,—теен ол пірсінде.

Зоя билет ағылганга тынъ бринген, че кинетін істінде ле аахтаан чіли аахтабысхан, устыг салаазын ахсынзар ағылып тынъ нимес ызыр салган, пірее нимені унду-бысса, хачан даа ол Іди поладыр.

— Іченъ, пу четвергте нооза!—ачырғанып теен ол.— Мин пар полбаспын. Мага четвергте Лидия Ивановна-зар парарга кирек.

— Хайдаг андаг нимедір!?—тарынған Шура.—Пір хати парбазанъ ниме пол парар!

— Хайди полчазынъ! Чох, пір дее ниме сыхпас. Пар полбаспын чи, ол мині тикке ле сағир.

— Мин парып чоохтап салим, сағыбазын.

— Чох, пар полбаспын! Хомут хулағына чапсын-занъ сыдабинчам тібе. Ол мині үгрэнерге сағыпча, а мин, тізенъ, концертке парарбын, я? Чох, чарабас.

Іди Зоя Чайковский! истерге парбаан.

— Характер чізе! Характер чізе!—нахлан турған Шура, чоогында чапсааны паза пичезін улуғлапчатханы аралас турған.

НАА ЧЫЛ АЛНЫНДА

...Наа 1939 чыл чит килген.

Школаданъ киліп, Зоя класста хызычахтар удур-төдір Наа чылнынъ алгыстастарын пазысхлапчалар тіп чоохтаан. Хачан Кремлёвскай час он ікі часты сапса, пасхан алгысты бртебізерге кирек, че кўлін, тізенъ, чібізерге.

— Че, сағыныбох алтырлар чізе!—хатхырыбысхан Шура.

— Чирінде мин чібеспін,—хатхырыбысхан Зоя,—тадылыг полар ба за ол, че хығыраын мин хығырам.

Ол карманынанъ ипти салылган паза чапсыр салган запискахах сығарып алған, талабызып чарыда хығыр сыххан.

— „Зоячах, кзілерні тынъ Іди ўзўрбе, прай нимені Іди чўрекке чагын алба. Піл—прай даа кзілер постары-на хынчалар, чойырхастар паза прай нимені чоохтаачых полчалар, че оларга киртінерге чарабас. Олар чоохтаан чоохты нимее салбин артыс сал тур. Андаг минінъ алғызым Наа чылга“.

Зоя полған на сөске сырайын чыра тутчатхан, че хығырып алып, пічігін тастабысхан.

— Кізілерденъер іди сағынарда, нимее чуртачанъ?—
теен ол.

...Школанынъ наа чыл бал-маскарадына Зоя хынып
тимненген. Хызычахтар Советскай Союпта чуртапчат-
хан национальностъарнынъ костюмнарыннанъ чазанглап
аларга чаратханныр. Піс Зоянынъ кем полып чазанары-
нанъар ўр сағынғабыс.

— Украинка пол,—теен Шура.—Харахтарынъ чахсы,
кѣміскелерінъ килістірелер—нимененъ хара кѣміскеліг
хызычах нимессінъ? Хоостаан кофтачағынъ пар, юбканъ
пар, саға ленталар паза мончыхтар ла кирек.

Че соонанъ тұрче полғанда, піс ікѣленъ не халғанда,
Шура маға чоохтапча:

— Мына нимедір, Іуенъ: Зояға наа туфлялар аларга
кирек. Класста прай хызычахтарнынъ хайдағ-да андағ
тахалығ—тынъ пѣзік ниместер. че хайдағ-да...

— Ол ортымах тахалығ тіп адалча,—чоохтап пир-
гем мин.

— Я, я. А Зояни, тізенъ, хайдағ-да, оолғычахтарни
осхас.

— Пу айда киліспес, Шурик.

— Андағда маға наа кѣгенек кирек чох. Мин мын-
нанъ даа чѣр турарбын. Пѣрік кирек чоғылох.

— Синінъ пѣрігінъ хачанох кізі кѣрері чоғыл.

— Іуенъ, мин оолғычахпын нооза, Зоя, тізенъ, хызы-
чах. Ол хыс пол парған. Ағаа ол кирек полар.

Сын, ол ағаа тынъ кирек.

Пірсінде избер киліп, Зояны минінъ кѣгенегім кизіп
алып, кѣріндес алнында турчатханын кѣр салғам. Кізі
килчеткенін истіп салып, табырағынча чазыныбысхан.

— Маға чарапча ба?—ол кўлініп ала сурған.

Ол минінъ кѣгенектерімні чарапча ба тіп кисклирге
хынчанъ паза полған на нимее чарабас наа нименінъ
учўн тынъ ѳрінченъ. Ол хачан даа маға наа ние ал
пирінъер тіп сурынмачанъ. Ол хачан даа ние таллас-
тырбачанъ, мин позым ағаа тікченъмін, че Шура сын
чоохтаан: ағаа хайдағ ла полза чарабас.

Піс нинче кирек сумманы алып алғабыс, че пісенъ
тынъ таласса даа, Зоя іди дее полза, парып, поэна
наа хара туфлячахтар алып алған—сах ол ортымах
тахалығ туфляларны.

Наа чыл чазанызын піс ідѣк „табыс пиргебіс“: мон-
чыхтар даа паза ленталар даа полғаннар. Шураа кѣге-

негін чууп паза гладить пол пиріп, наа галстук палғап пиргебіс. Минінъ олғаннарым школазар чазағлығ паза őrчліг парыбысханнар. Мин оларнынъ соонанъ көріп көзенек алнында ўр турғам.

Чапсыстығ чарых паза амыр иир полған. Көзенек кистінде ағырин паза хынмин кўбўр харлар толапчатханнар. Мин Зоянанъ Шура, ол амыр чаап турчатхан харча парып, андағ чохыр, сууластығ чиит көге сабыл парарларын пілгем, паза наа чыл тооза андағох чарых, őrчліг паза часкалығ ползыннар тіп прай чўреемненъ алғаам.

...Олар танъ чарыпчатханда ла айланғаннар: школада улуғ маскарад, музыка паза „анъдарылғанча танцевать“ полғаннар тіп искірген Шура.

— Іченъ, піс почта полип ойнаабыс, хайдағ-да чудак Зояға анынъ харахтары сліглер тіп удаа пасхан. Сынап, сынап! Халғанчызын стихтар кил пастыр! Мына, истек...

Шура чіке турыбызып, кўлкізін чадап тудынып, декламировать пол сыххан:

Хайдағ син чарых хылыхтығзынъ—
Чўрек тее көдірілче!
Син уғаа тиренъ сағыстығзынъ
Кірбіктерінънінъ аразында көрілче!

Піс прайзыбыс тудын полбин хатхырызыбысхабыс.

...Наа чылда Зояға кизілернінъ эгоизмнеріненъер паза таймазынанъар, кизілерге киртінерге чарабас тіп алғыс пасхан хызычах, поэмынынъ „подшефнай“ ипчіні пічікке ўгретпин тохтап парғанын хысхынынъ халғанчызынзар ла піліп алғаннар.

— Чўрерге тынъ ырах,—чоохтаан ол группоргха—Зояға.—Уроктар көп пирчелер, мин манънанминчам. Пірее пасха кизіні турғыс.

Аннанъар маға чоохтапчатханда ачырғанғанынанъ Зоянынъ харахтары аринча хара полибысханнар.

— Мин аны піл полбинчам! Чох, син истіп ал: алып алған, ананъ тастабысхан! Ол анынанъ поэын на нимес, че прайзын арысха сухчатханын сағынып таа албаан. Хайдағ ол андағ комсомолкадыр за? Ол пірее ол ипчее тоғас парза чи—хайди ол анынъ харағынзар көрер? Класстағы олғаннарзар чи?

Зоя позы хыс тооза пір занятіе дее ыртірбеен. Ноода четвергте анынъ пазы кинетін ағырыбысхан, че андаг даа полза, ол ағырини пазынып парған.

Піс Шурананъ Зоянынъ ўғренчизінінъ полған на манънанызынанъар чахсы пілченъміс!

— Лидия Ивановна прай букваланьы пілче...

— Лидия Ивановна слогтарнанъ хығыр пілче...

— Лидия Ивановна табырах хығыр пілче!—халғанчызын өрініп искірген Зоя.—Пілчезінъ ме, ол хол даа салып пілбинчеткен. Амды, тізенъ, анынъ почерказы чахсыданъ чахсы ла улып одырча.

Ол иирде, узирга чадарда, Зоя чоохтанған:

— Пілчезінъ ме, іченъ, неделя тооза хайдаг андаг чахсы ние пол парды тіп сағын чөрдім? Ананъ сах андох сағыzyma кір килче: Лидия Ивановна хығырарға пілче. Амды мин пілчем нога син ўгретчі пол парғазынъ. Пу сынап таа тынъ чахсы!

СИДІК КҰННЕР

Күскүде 1940 чылда пістінъ сағыбаан тынъ улуғ ачығ пол парған...

Зоя пол чуупчатхан. Ол кбнексер чысхызын суғыбысхан, элібіскен—кинетін сағызын чідірібіскен. Тоғыстанъ ибзер киліп, іди мин аны улуғ ағырыгда пасхам. Шура минненъ хадох комнатазар кіріп, табырах улысчанъ карета хығырарға чўғўрген. Зояны Боткинской больницазар апарыбысханнар. Анда диагноз турғызыбысханнар:

— Менингит.

Шурананъ піске аар тус пол парған.

Піс ўр кўннер паза хараалар пір ле ниеденъер сағынғабыс: чазыл полар ба ни Зоя?.. Анынъ чуртазына хорғыстығ полған. Аны имнепчеткен профессорнынъ сырайы минненъ хада чоохтасчатханда хайди-да кбб чох паза сағысырастығ полған. Маға ізес чоғы пілдір турған.

Шура Боткинской больницазар пір кўнде нинченинче хати чўғўрчентъ. Анынъ хачан даа ачых-чарых сырайы амды кбб-саа чох ла улып одырған.

Зоянынъ ағырини тынъ аар ырткен. Ағаа уколларны арға миизіне ыткеннер—ол ыреелестіг паза сложнай операция полған.

Хайди-да піс Шурананъ андаг уколларны салган соонда Зоянынъ хазығын пілерге килгебіс. Медицинскай сестра піссер чахсылаан көрібізіп, теен:

— Амох сірерзер профессор сыгар.

Минініъ идіме соох чүгүрібіскен.

— Хайди пол парды?—тынъ хоргыстыгъ үнненъ сурган охаспын мин. Аннанъар профессор сых ла киліп, пу сөстөрненъ мага чапсыныбысхан:

— Хайди полчазар, хайди полчазар, прай ниме чахсы! Мин сірерге тогазып, амырат саларга сағынгам: кирек чахсы парча. Тынъ сыдамахтыгъ хызылах, ол прай нимені өстебин, хыхырбин паза тынъ пазынып иртірче.—Ол Шуразар көрібізіп ачых-чарыхтанып сурган:—А син андагохсынъ ма?

Ол кун мині Зоязар пастагызын на позытханнар. Ол хыймырабин даа чатчатхан, пазын көдр полбинчатхан. Мин хости одыргам, анынъ холын тудып, минің сырайымча харах чазы ахчатханын пілінминчеткем.

— Ылгирга чарабас,—агырин кўстеніп чоохтанган Зоя.—Мин чахсыбын.

Сынап таа, агырин амырабысхан. Піс Шурананъ сах андох ниик чөрібіскебіс, пісті тынъ тут салган агырыгъ кинетін позыдыбысхан чіли пілдірген. Че анзынанъ хада тынъ улуғ, пір дее нимененъ тинънестір полбас майыгыс артылыбысхан. Прай халганчы чылларда даа піс Зоя агырчатхан тустагы чіли майыхпаабыс. Пісті іди ұр чабыра пасхан кізісыдиры чох майыгыс кинетін чіт парган чіли, піс ам даа кўс алын полбинчатхабыс.

Нинче-де кун ирткен соонда Зоя сурынган:

— Мага чахсы идіп пірее хыгырчанъ ниме агыл пир.

Нинче-де время ирткенде имчі сынап таа мага книга ағыларга чаратхан, Зоя поэзын аринча часкалыгбын тіп сағынган, ол ам даа чадап ла чоохтанчатхан, табырах майых парчатхан, че андаг даа полза хыгырчанъ.

Мин андада агаа Гайдарнынъ „Көк аяғың“ паза „Барабанщиктіңъ судьбазын“ агыл пиргем.

— Хайдаг хыныг паза чарых повестьтір!—теен ол „Көк аяхтанъар“.—Пір дее ниме анда иділбинче паза пір дее ниме саайланминча, че азырылып алчаа, тізенъ, чоғыл!

Хазыхтанчатханы агырин ирткен. Пастап Зояга одыарга чаратханнар, нинче-де время ирткен соонда—чөрерге.

Ол поэзияның палатадагыларынан прайзынан ынаг полган. Анын койказынан хости чатчатхан улуг арах ипчи биринде мага теен:

— Аястыг полар писке сирерини хызычааньарнан чарыларга. Ол тын ирке, тын улуг агырыглыг даа кизилерини котиилерин кодир илче.

А Зояны имнепчеткен доктор бир ле хати ойнабаан:

— Пилчезер бе, Любовь Тимофеевна? Пириньтердек мага Зояны хыс иднерге!

Сестралар идок Зояга паарсах полчаньнар, агаа книга пирченьер, профессор, тизень, газетаны агаа поэзия пирчен, ол сала оньдайланьбысханда бир палатадагыларына тыыда хыгыр пирчен.

А биринде Шураны Зоязар поэтиханнар. Олар кдрисин ур пол парганнар. Зоя харындазын кдр салып, органында кодиринибискен паза анын сырайы хызар парган. А Шура, тизень, андагох пол парган, хайдаг полча ол таныс нимес кизилерини аразында кдр парза: ол Зоянын хыринда чатчатханнарзар хорых парып кдрген, хызарганынан хамаана тир сабысхан, сырайын хол пладынан чызыныбызып, хайдар парарын илбин, палатанын ортызында тохтабысхан.

— Килдек се, кил пее, одыр мында,—маньзыратхан Зоя.—Чоохта табыраана, ние полча школада. Че син арымма,—сыбыранган ол,—синер бир дее кизи кдрбинче.

Шура хайди полза поэти тудыныбызып, Зоянын „Школада хайдаг хабарлар пардыр? Чоохтада табырах!“ тип сурыгларына нандыра орнына, кдрсиндеги изебинен Ильичтин самы хоосталган кичинок книжказын сыгар килген. Андагы Зоя февральда 1939 чылда алган.

— Комсомольская билет!—хысхырыбысхан Зоя.—Син комсомолецин ме?

— Мин син чапзыдарга полып сага чоохтабаам. Мин илгем синин дриерини.

Пасха чирдегизин ундубызып, Шура ние полганын, чылыгга агаа хайдаг сурыглар пиргеннерин, райкомда анын нимеденер чоохтасханнарын паза райкомнын хачызы „Син Комсомольская Зоянын харындазын ма? Аны илчем. Кдр ундуба, агаа привет пирерин“ тип сурганын пичезине чоохтап сыххан.

ХАТАБОХ ИБДЕ

Зоя ағырчатхан туста Шура тынъ көп чертёжнай тоғыстар алып алған. Ол орай харааларға читіре, пірееде, тізенъ, ирген, школаа парғанча сигченъ. Ананъ ол чертёжтарын апарып ахча алған, че ол ахчазын маға пирбеен. Мин сурирға чаратпаам: ол ние идерге сағынчатханын позы чоохтирын пілгем. Ідөк пол парған. Зояны больницаданъ ағылар танъдади Шура теен:

— Мына, іченъ, ахча. Пу Зояга наа көгенекке. Мин материал аларға сағынғам, че ол позы алып алза аннанъох чохсы полар. Позы хынғанна таллап алзын.

...Зоя піссер чазыг паза түреп парған килген, анынъ харахтары ла чылтырасчатханнар. Ол мині паза Шураны хухахтабысхан, че Шура пірее кізі көрчеткен полбазын тіп хорығып ибіре харахсынған.

— Паранъар, паранъар, ибзер нанарым килче!— аны палатазар нандыра айландырғадаг чіли манъзы-раан Зоя.

Піс тынъ ағырин паза пірееде тохтап ала пар тур-ғабыс: анынъ майых парарына хорыххабыс. А Зоя, тізенъ, табырах парарға хынған. Ол пиктегде ұр одыр-ған кізі чіли прай ниемі чапсырхап көрген. Пірде ол сырайын кўизер көр салча—ол соох, че чарых полған— харахтары чалтанчатханнар паза кўлінеткеннер. А хар, тізенъ, азах алтында ығырапчатхан, ағастар хронанъ чабыныбысхан турғаннар. Кииде, тізенъ, өрчіліг хазал-чых хыбыннар тітіресчеткен чіли пілдірчеткеннер. Зоя-нынъ наахтары табырах хызарглап парғаннар.

Ибде ол ағырин прай комнатада чөріп прай ние-лерні тутхлаан: позынынъ подушказын сыйбаан, стол ұстунче, шкафтынъ хабырғазынча холынанъ сыйбап парыбысхан паза книгаларны асхлаан—пу ұрген пар-ған ниелерненъ хатап ла танысчатхан чіли полған. Мында андар Шура хатыглапып паза хайди-да сала арын парып пас килген.

— Мынзы саға наа көгенекке,—теен ол ахча пир-чедіп.

— Улуғ спасибо,—нандырган Зоя.

Ол позына наа ние аларға чоох полза, хачан даа таласчанъ паза чаратпинчатчанъ. Че ам пір дее талас-паан. Анынъ сырайында улуғ өрініс полған.

Платителю билета (страна, организация)

ВСЕОБЩИННЫЙ ЛЕНИНСКИЙ КОМУНИСТИЧЕСКИЙ
СОЮЗ МОЛОДЕЖИ

КОМСОМОЛЬСКИЙ БИЛЕТ
№ 0236208

Фамилия *Космодемьянская*
Имя и отчество *Зоя Анатольевна*
Год рождения *1923 г.*
Время поступления в организацию *ноябрь 1938*
Наименование организации *Октябрьская*
Место работы *РМ в Москве*
Подпись *З. Космодемьянская*
Подпись *В. В. В. В. В.*
Дата *9 февраля 1939 г.*

Уплата членских взносов за 1938 г.

Месяц	Место платежа	Членский взнос	Подпись секретаря
Январь			
Февраль			
Март			
Апрель			
Май			
Июнь			
Июль			
Август			
Сентябрь			
Октябрь			
Ноябрь			
Декабрь			

Космодемьянская Зоянынь комсомольскай биледі.

24/-
IX-13412

Здравствуй, милая мамочка!

Пишу тебе с места, т. е. из совхоза ^{мало 80} ^{мало 80}
куда мы должны были приехать.

Нас поселили в избе всем классом (детям)
сейчас мы все там устроили, привели в порядок
свои вещи, постелили кровати. Милая
мамочка, обо мне не беспокойся. Я очень
очень часто вспоминаю и уже смущаю
друзей и с Никой, о которой я тебе гово-
рила с завтрашнего дня выйдем на
работу, а сегодня будем отдыхать с дороги.
Зая тебе крепко любящая.

В. С. В поле пшеницы не беспокойся
картошки нам не нужно. Нам будут выдавать
хлеб по списку (600г в день)

Зояның трудовое фронттағы жазған хаттары.

— Амды чат, син майых паргазын!— чыхып теен Шура, Зоя ідők анын чоогын истіп чадыбыхан.

...Мин санаторийзер, Зоя анда чыхсы хазыхтанып алар үчүн, путёвка аларга кўстенгем, ол школаа чөрбеен— ибде одырып кѳместенъ заниматься полган.

— Мин сині ікінчі чылына халзын тіп тынъ сағынчам,— теем мин иштеп.— Сага тынъ заниматься поларга чарабас.

— Иди пір дее чарабас!— пазын чайхап нандырган Зоя.— Мин санаторийденъ клззем анъ чіли заниматься полам (ол Шуранынъ сѳзін сыгарыбызып, кўлімзіребіскен), чайгызын ідők заниматься поларбын. Чоох таа чох чидіп аларбын. Че ананъ чи, ноо ниненін чыхсызы полар, Шура кічни, а школаны минненъ пурун тоозып алар. Чох, іди чарабас!

Зоя ѳлерденъ халган кізі чіли чуртасха тынъ ѳрінген.

Ол кѳріндес алнында таранчадып, комнатаны сыбырчадып паза хоос хоостапчадып сарнапачатчанъ. Ол поэтынынъ хынчатхан Бетховеннінъ „Клерхеннінъ ырын“ удаа ырлачанъ.

Нызырасчалар флейталар паза барабаниар.
Минінгъ хынганым апарча отрядтар,
Копье кѳдіре полкианъ устат парча.
Эх, прай кѳйче кѳксім, ханым хайнапча!
Эх, сынап, тим-тиріг тідеп тапчанъ ползам,
Мин чир-суумны арачылырдыхпын ам.
Парардыхпын хайдар даа оларнынъ соопанъ...
Пістінгъ полктынъ алнында тисче ырчы.
Хайдаг чыхсы поларга махачы чаачы!

Зоянынъ үні кўўлеп ле турган: пу ырда чуртирга, тынарга ѳрініс истілген. Анынъ сарнаанында „Таг хырлары“ тіп сарыннынъ строкаларында ідők ѳрініс паза ізенчеткені пілдірченъ:

Тозын турбас чолда,
Чайхалбас лист тее...
Тўрче сагы анда,
Тынапарзынъ син дее.

Пу кўннерде Шура Зояны кѳзенек хырында одырып алып, удаа хоостаан.

— Пілчезінъ ме,— чоохтаан ол пірсінде сагысха тўзіп,— мин Суриковтынъ олған тузында кізілернінъ сырайларынзар кѳрерге хынганынанъар хығыргам: хайди

харахтар одырғлапчатханнарын, хайди сырайы пұт парганын. Ол удаа сағын чөрченъ: ноға пу андаг сілігдір? Ананъ чарат салған: удур-төдір килісчөткен ома-лыг сырай иптiг полча. Тохпах пурун ползын, наах сөбктері ползын, че прайзы удур-төдір килісчөтсе сырай иптiг полча.

— А минінъ пурным тохпах па хайди? Син аны чоохтирға сағынчазынъ ма?—хатхырып ала сурған Зоя.

— Чох.—арыныстыг паза ўренчiк нимес иркелестiг ўнненъ нандырған Шура.— Мин синінъ сырайынъ иптiг тiп чоохтирға сағынчам, удур-төдір прай килістіре: хамаанъ даа, харахтарынъ даа, ахсынъ даа.

АРКАДИЙ ПЕТРОВИЧ

Ўр ниместенъ Зоя санаторийзер парыбысхан. Ол ырах нимес, Сокольникте полған, паза мин пастағох пос кўнiмде ағаа тоғас килерге парған.

— Іченъ! — минзер удур чўғўр киліп изеннесерге манънанминенъ хысхырыбысхан Зоя.—Пiлчезинъ ме, кем мында тынанча?

— Кем зе?

— Гайдар! Гайдар писатель! Мына за ол киліп одыр. Парктанъ пөзiк чалбах чарынныг, ачых-чарых, ирке сырайлыг хайдаг-да олған онъдайлыг кiзi килчөткен.

— Аркадий Петрович! — хығырыбысхан Зоя. — Пу минінъ iчем, танызынъар.

Мин кўстiг чоон холнанъ изеннескем, ачых-чарых паза кўлкiчi харахтарны чағыннанъ көргем. „Ах көк аяхтынъ“ паза „Тимурнынъ“ авторын мин хачан даа сах андаг полар тiп сағынған чiли пiлдiр парған.

— Хачанох пiс олғаннарнанъ хада сiрернiнъ пастагы книгаларынъ хығырчатханда, Зоя сiрернi хайдаг, хайда чуртапча паза хайди кбріп аларға тiп сурағлапчатчанъ? —теем мин.

— Мин—оланъайлабын, чуртапчам Москвада, тынанчам Сокольникте, минi кўн тооза даа харах албин кбрерге чарир! — кўлiнiп ала табырах чоохтаныбысхан Гайдар.

Ананъ аны кем-де хығырып алған, ол кўлiнiп ала пiстенъ парыбысхан.

— Пiлчезинъ ме, хайди пiс танызып алғабыс? —теен Зоя, минi хайдаг-да сала ла пасхлап салған харлыг

чолча-апарчадып.—Мин паркча парчатхам, көрзем—хайдаг-да чоон, чалбах чарынынъ ир кизи харданъ кизи чагып турча. Мин ол полар тп сагынмаам. Хайди ла полза чахпинча, че кичиг ле олган чили иштеп паза кустенип чахча. Ырах арах туруп алып, чапсырхап көрче... Мин тыдыныбызып, чагын килип, теем: „Мин сирерни пилчем, сирер писатель Гайдарзар. Мин сирернинъ прай кигаларынъарны пилчем“. А ол нандырча: „Мин,—типче,—сирерни пилибökkчем, сирернинъ кигаларынъны пилчемök: Киселёвтынъ алгебразын, Соколовтынъ физиказын паза Рыбкининъ тригонометриязын!

Мин хатхырғам. Ананъ Зоя теен:

— Ам даа ырах нимес паранъ, мин сага анынъ крепость пүдиргенін көзидербін.

Сынап таа, ол крепостьха тый полган: парктынъ ортызынзар изерістіре харданъ иткен читі фигура турган. Пастагызы сын великан полган, пасхалары кичигденъ кичиг ле сынныг полганнар, инъ кичиг хар кизи харданъ иткен палаткада үстүнде одырган, анынъ алнында, тізенъ, лавка үстүнде харагай торымнары паза хус чүглері чатхлапчатханнар.

— Пу ырычы крепозы,—күлініп ала теен Зоя,—Аркадий Петрович аны харнанъ чаалапча, паза пасхалары, тізенъ, агаа полысчалар.

— Син чи?

-- Мин дее, конечно! Мында куўлестенъ майыхпин-даачазынъ... Пилчезинъ ме, іченъ,—чоохтапчадып Зоя тохтабысхан,—мин чохсы кигаларны пасчатхан кизині позы даа тынъ чохсы полар тп сагынчанъмын. Че амды мин аны пилчем.

Аркадий Петровичненъ Зоя ынархазыбысханнар: хада конькиліг чылчанънар, саналыг чөрченънер, иир сай хада сарыннар сарначанънар паза хыгырган кигаданъар чоохтасчанънар. Зоя агаа позынынъ хынчанъ стихтарын хыгырчанъ, ол пазагы тоғазыгда мага чоохтаан: „Сирернинъ хызычахтарынъ Гётені тынъ чохсы хыгырча“.

— А мага ол Гётені истіп алып ниме чоохтаанын пилчезинъ ме?—соонда чапсып чоохтаан Зоя.—Ол теен: „Чирзер түзінъер, чирзер!“ Нимедір ол?

Пір хати, санаторийденъ парар алнында Зоя чоохтаан:

— Іченъ, кичее мин сургам: „Аркадий Петрович, ниме полчанъдыр часка? Чукка паза Гекке нандырған

чили нандырбанъар мага: часканы полган на кізі поэнынь онъдайынча онъарча. Кізілернінь пір, улуг пірее часказы пар нооза?" Ол сағынып алган, ананъ чоохтаан: „Пар, конечно, андаг часка. Анынъ учун кізілер чуртапчалар паза блчелер. Че андаг часка прай чир устунде ам даа табырах полбас“. Андада мин теєм: „Полыбысчанъ на полза!“ Ол теен: „Хайди даа полар!“

Нинче-де кун пазынанъ мин Зояны апарарга килгем. Гайдар пісті калиткаа читіре улескен. Пістінь холыбысты удезіп тыыда тудыбызып, ол сырайын чахсаан көрбізіп, Зояға кнйгачах пирген.

— Мин памятьха пирчем.

Книганынь тастында ікі оолах тудысчатханнар: пірсі түренъес—ах көк костюмныг паза пірсі чоон—пора костюмныг. Олар Чук паза Гек полганнар. Зоя брініп ала паза арынып ала аны алгыстаан, ананъ піс калиткаданъ сыгыбысхабыс, Гайдар холынсаап, пістінь сообыстанъ ұр көр турган. Піс халғанчызын айланыбызып, ол манъзырабин туразар парчатханын көргебіс.

Кинетін Зоя тохтабысхан:

— Іченъ, ол арса мага пірее ниме пас салған! Ол ағырин парып, ікінчілепчеткен чілі кнйгачахты азыбысхан. Книганынь титульнай лизінде піске чахсы таныс сөстер улуг паза пілдістіг пазылған полганнар:

„Ниме полчанъдыр часка—аны полганы ла поэны онъдайынча пілген. Че прай кізілер хада честно чуртирға киректенъер, көп істенерге паза тынь хынарға паза Советскай страна тіп адалчатхан улуг часкалыг чирні хайраллирын пілгеннер паза онъарғаннар“.

— Ол мага пазох нандырча,—ағырин чоохтаныбысхан Зоя.

...Снаторийденъ айланып нинче-де кун ирткенде, Зоя школазар парган. Ол ікінчі чылына халарданъар истерге дее хынминчатхан.

ПІР КЛАССТАҒЫЛАР

— Пілчезінъ ме,—сағысха түзіп чоохтанған Зоя,—мині школада тынь чахсы удурлааннар. Хайди-да чапсыстыг даа... хайдаг-да хайраллас. Мин ағырган соонда сұлейке полип одыл паргадаг чілі... Чох, сынап таа мага брінчеткеннерін көрерге тынь чахсы полган,—хоза чоохтанған ол, ұр нимес сым полган соонда.

Пір хати Зоя школаданъ тегілек, хызыл наахтыг хызычахнанъ хада килген. Ол хазых паза пик, хызыл наахтыг полган. Андағларны піди тидірлер: „пыс парган ыблокочах“. Ол минінъ палаларымнанъ хада пір класста үгренчеткен Андреева Катя полган.

— Изеннер, амыр хазыхнанъ!—теен ол, күлімзіреп паза маға хол тудып.

— Мин математикаданъ халғаннанъар, Катя маға полыс пирерге килген,—искірген Зоя.

— А ноға Шура саға полыспас? Нимее Катяны иреелеченъ?

— Андаан андағ, Любовь Тимофеевна,—чахсаан сағынып теен Катя,—Шуранынъ педагогическай способнозы чоғыл нооза. Зоя, тізенъ, кбп кун иртір салган, ағаа ирткенін кбблче, пірсін пасхазынынъ соонча чарыда чоохтирға кирек. А Шура... ол хайди чоохтапчатханын мин искем: пір-ікі ле чоохтабысты паза чоғыл. Иди чарабас.

— Че, педагогическай способнозы чох полза, андада, конечно...

— Чох син күлбе,—алнына турысхан Зоя.—Шура сынап таа чохсы чоохтап пілбинче. А Катя, тізенъ...

Катя сынап таа онъарылыстыра чоохтачанъ: манъ-зырабин, Зоя прайзын пілді бе паза онъарды ба тіп, піліп албаанда пасхазын чоохтабачанъ. Пірсінде мин Зоянынъ ағаа чоохтапчатханын искем:

— Син минінъ учун нинче время иртір парирзынъ...

Катя чаратпинчатхан:

— Ниме чоохтапказынъ син! Хачан мин саға чоохтапчатсам, мин позым прай чохсы піліп алчам, маға ибде хатап үгренерге киліспинче. Пірсі пірсінентъ киліспарча.

Зоя табырах майых парчанъ. Катя аны сизін салчанъ. Ол кинганы хыя ідібізін чоохтачанъ:

— Ноға-да мин майых пардым. Тұрче хабарлазып аланъдах.

Піреде олар тасхар пар килченънер, ананъ айланьп, пазох үгренерге одырыбысчанънар.

— Арса, син учительница полып аларға сағынказынъ?—пірсінде ойнап сурған Шура.

— Сағынчам,—тынъ хатыг нандырған Катя.

Катя ла полбачанъ пісте. Ира кіріп сыхчанъ, оолгы-чахтар килченънер: амыр, арынчах Носенков Ваня, футболға паза талазарға тынъ хыначы Петя Симонов

паза кўстїг, ачых-чарых Балашов Олег—тынъ сїлїг, чахсы азых хамахтыг оолгычах. Піреде Браудо Юра кїр килченъ—пѳзїк, тўренъ сала нимее салбинчатхан кѳрїмнїг сырайлыг, параллельнай класстынъ ўгренчїзі полған. Андада пістїнъ комната кўўлесненъ паза хатхынанъ тол парчанъ, хызычаhtar учебниктерїн хыя сал салчанънар, прай нимеденъер чоохтар пастал сыхчанъ.

— А пїлчезер бе, сағам Анна Каренинаны Тарасова ла ойнабїнча, че Еланская ойнабохча,—искїрченъ Ира, сах мындох хайдаг артистка Толстойны орта паза чахсы пїлїп алғанынанътар тынъ таласхлап сыхчанънар.

Хайди-да лётчик поларға сағынып, Олег Чкаловтанътар кинофильмнї кѳрїп алып, кѳнї пїссер килген. Ол толдыра кѳрїмнїг полған.

— Кїзїдек кїзї!—хатап,хатап чоохтанған ол.—Оланъай ла лётчик нимес, че чапсыстыг кїзї. Хормачылычи хайдаг чахсы. Ол отыс читї чылда Севернай полюсты пастыра Америказар учух килгенде, анда аннанъ репортёрлар сурғаннар: „Сїрер пайзар ба, господин Чкалов?“—„Я,—нандырған,—тынъ пайбын. Минїнъ пїр чўс читон миллион“. Американецтер аахтаза тўскеннер: „Пїр чўс читон миллион?! Ахча ба? Доллар ба?“ А Чкалов манъзырабин амырынча нандырған: „Пїр чўс читон миллион кїзї, олар маға тоғынчалар, мин Ідѳк оларға тоғынчам“.

Олғаннар хатхырысчалар.

Паза пїрсїнде Ваня Испанскай чазыда ѳл халған Матэ Залканынъ памятынанътар чоохтапчатхан „Генерал“ тїп стихты хығыр пїрген. Мин ол иирнї пїр дее ундубинчам. Ваня стол кистїнде одырчатхан, поэты, тїзенъ, сағысха тўзіп алнынзар кѳр салған, че пасхалары орғанда, хайзы кѳзенек алнында одырып алып исчеткеннер:

Пу хараада тагда соох арах.
Кўнѳрте ол чѳрген разведкаа.
Майых парып, холын чылытча
Хада ал чѳрченъ сарыг отха.

Чайникте чай сорлап хайнапча,
Ўзупча майылған солдаттар.
Олїрынъ ўстўнде сыласча
Арагондағы лавр порчолар.

Анда пїлдірче генералга:
Пу кѳк листтернїнъ сїлін,
Венгриянынъ липа ағастары
Ўстўнде кўўлес турған чїли...

Ваня олантай ла, пір дее чүрексібін хыгырган,
че піс прайзыбыс пу пір тинъ, тудымныг строчкаларда
кізінінъ аллыг чүрее тынъ улуг кўсненъ сабылчатха-
нын искебіс. Ол пу ырах арагонской харааларнынъ
харасхызына кўрчеткен чілі, Ванянынъ кўрмі пілдізі
чох хатыг, тыстамахтыг полган.

...Ўрденъ пеер полбаан Венгрияда,
Хайда даа чўрзе, ўстўнде
Венгриянынъ тигірі хада,
Пас чўрче Венгрия чирінде.

Венгриянынъ*хызыл знамызы
Чаада аны чарыт чўрче,
Хайдаг даа чаада, ол харбассын,
Венгриязы ўчўн кўресче.

Ўр ниместе искем Москвада,
Кўп кізілер чоохтасханын:
Ўэсканынъ хырында гранатаа
Чара саптырын, ол хааганын.

Че мин кізее киртїмеспїн:
Агаа ам даа чаалазарға кирек,
Ол поэмынынъ Будапештїнде
Олгенче поларға кирек.

Ам анда Испания тигірінде
Кўрїнче германия хустары,—
Киртїменъер: пічїкке, сўске
Аннанъар сын нимес чоохтары.

Ол тіріг. Ам даа Ўэска хырында,
Ўзупча майылган солдаттар.
Оларнынъ ўстўнде сымыласча
Арагондагы лавр порчолар.

Анда пілдірче генералға:
Пу кўк листтерининъ сілин,
Венгриянынъ липа ағастары
Ўстўнде кўўлес турган чілі.

Ваня сым пол парган. Пір кізі дее тапсабаан паза
хыймырабаан. Піс прайзыбыс Испаниядагы событиелер-
ненъ чуртапчатхан, кізілерге „Мадрид“, „Гвадалахара“,
„Ўэска“ сўстер пости ла чілі истїлчеткен паза ол ыраххы
фронттарынынъ полган на хабарларына кізінінъ чўрегї
табырах сабыл турган кўннерининъ хабарлары піске
їзіг чил ле сапхан чілі истїле тўскен.

— Ох, хайдаг чохсы!—улуг тыныбысхан Шура.
Сах андох прайзы сурығлар пир сыхханнар:

— Кемнінъ стихтары? Хайданъ?

— Ол отыс читі чылдох пазылған, мин оларны ўрниместе журналданъ тапхам. Сынап таа тынъ чахсы ба?

— Пир пазып аларға!—сурғаннар олғаннар.

— Испания... Аннанъ пеер пір ле ние иди сидік пілдірген—Парижтің алдыртханы,—теен Ваня.

— Я,—хозна чоохтанған Зоя,—мин ол кўннi чахсы пілчем... чайғыда... газета ағылғаннар, анда, тізенъ, Парижті алып алғаны. Тынъ хорғыстығ паза тынъ уядыстығ полған ол кирек!

— Мин Ідбк чахсы пілчем ол кўннi,—ағырин чоохтанған Ваня.—Аринча киртінчее дее чох полған; фашистер Парижче пазысхлап чбрчеткеннері. Париж — немецтернінъ сапогтарынынъ алтында. Коммунарларнынъ Парижі...

— Мин анда поларчыхын! Мин пістінънер Испаниядағы чіли—ханымнынъ халғанчы тамчығына читіре, Парижтің ўчўн кўрезерчкпн!—ағырин чоохтанған Симонов Петя, анынъ чооғы пір дее кiзiнi чапсытпаан.

— Мин дее сағынғам: пастап Испанияданъар, ананъ—белофиннерненъ кўрезерге, че прайзын соора пас халғам... —улуғ тынып тапсаан Шура.

Мин оларны истіп сағынғам: хайдаг кiзiлер бсчелер!..

Ол хысхызын мин Зоянынъ паза Шуранынъ пір класстағыларынанъ чахсы танызып алғам паза оларда поэмынынъ олғаннарымнынъ онъдайларын кбрченъмін. Паза сағынчанъмын: сынап таа ол андаг поларға кирек. Семья — пиктіг сосуд нием. Школа даа — пиктіг сосуд нием. Пістінъ странаны нием чўрексітче, ўрўктірче паза брiндірче, семья, школа паза олғаннар аннанъ-ох чуртанчалар. Прай пістінъ страна паза прай ибiре полчатхан нием пістінъ олғаннарыны воспитывать полча.

Кбрімге алып алаңъар: нинче тружениктер — мынынъ алындагызын асхан кiзiлер — сағба-сугба чох халғаннар! Че амды полған на кiзi піліп, чахсы тоғынчатса, часкалығ паза пілістіг кiзi пол парча. Мына текстильщица-хызычах мынынъ алындагызынанъ сіліг паза пиктканьны кбп хати артых сығарчанъ способха чидіп алған. Советскай Союзтагы прай текстильщицалар аннанъ пример алып тоғынчалар. Трактористка — ол манъат паза піліп тоғынза, кичее пір дее кiзее таныс нием ат, пўўн, тізенъ, аны прайзы хынып паза улуғлап

сыхханнар. Мына олғаннарға наа книга—ол „Тимур паза анынъ командазы“ честъентъер, ынархастанъар, нанчаа хыныстанъар, кизини улуғлирданъар повесть. Мына наа фильм—ол „Парижтинъ сусталызы“: французскай чоинанъар, свобода учуи паза Парижтеги баррикадаларда поэзиянынъ родиназынынъ часказы учуи күрескен польскай патриот Домбровскийденъер.

Олғаннар кингаларданъ, фильмнерденъ паза пистинъ чуртастынъ полған на куннериненъ алған чахсы нимерни, сынны, хорыхпасты ситкип үгрентенъер.

Мин көргем: мининъ олғаннарыма паза оларнынъ аргыстарына төреен страназынанъ аарлыг пир дее нимо чох полған, че оларға прай улуғ мир аарлыгох. Франция оларға Петэининъ паза Лавальнынъ родиназы полбаан, че Стендальнынъ паза Бальзактынъ, коммунарларнынъ страназы; англичаннар великай Шекспирнинъ тблi; американецтер — оларнынъ Линкольн паза Вашингтон, Марк Твен паза Джек Лондон полғаннар. Олар немецтернинъ мирге хоргыстыг, сайбагыг чаа пастабысханнарын паза Францияны алып олғаннарын, Чехословакияны, Норвегияны пасхлапчатханнарын көрген дее ползалар, Гитлерни паза Геббельсти тбриткен Германия оларға сын Германия полбаан, че ол Бетховен, Гёте паза Гейне тогынган, великай Маркс төреен страна полған. Оларны постынъ Родиназына тынъ улуғ хыныснанъ хынарына, пасха чоини; прай чир шарындагы чуртапчатхан нацияларынынъ прай инъ чахсы пүдир салған нимерин улуглирына воспитывать полғаннар.

Олғаннарны манъат кбнтинилг чахсы кизилер полар иде школада үгреткеннери, постарынынъ нбре нимо көргеннери воспитывать полған. Олар үредерге нимо, че идерге паза пүдирерге тынъ хынчалар. Мин оларнынъ алындагы часкалыг паза чарых чуртастыг поларларына тынъ киртинчеткем.

„КӨК СУУЛАС“

Куннер иртинчеткеннер. Зоя амды аринча хазых паза тынъ парған, табырах майыхпас пол парған,—анзы пiske тынъ кирек полған! Ол кбместанъ классха чидип алған, мызында агаа аргыстары тынъ полыхханнар. Зоя ынархасха паза чахсы сбеке хачан даа тынъ хынчанъ, аннанъар аны аарлачанъ.

Пірсінде ол маға чоохтаан:

— Син пілчезінъ нооза, мин хачан даа школаа хынчанъмын, че амды... — Ол тапсабиныбысхан, пу амырда сѳсненъ чоохтап полбас тынъ улугъ чувство полган, турче полып ол хоза чоохтанган:

— Пілчезінъ ме, мин Нина Смоляновананъ нанчылазыбысхан осхаспын.

— Нинананъ хада? Хайзы Нинананъ?

— Ол пістінъ класста нимес, параллельнай класста угренче. Ол минінъ кѳнъніме тынъ кірче. Андаг амыр, кѳні... Піс хайди-да библиотекада книгаларданъар паза олганнарданъар чоохтаза халғабыс. Пістінъ прай кѳрімбіс тѳй. Мин сині аннанъ хайди даа таныстыр саларбын.

Анынъ соонда нинче-де кѳн пазынанъ мин улицада Вера Сергеевна Новосѳловаа тоғас паргам.

— Кирек хайдагдыр? — сурғам мин. — Минінъ Зоям хайди угренче?

— Минінъ предметненъ ол хачанох чидіп алган. Ол хайхастығ нимес: ол кѳп хығырған... Анынъ хазыхтанып алғаны паза тыып парғаны бріндірче. Мин аны арғыстарынынъ аразында удаа кѳрчем. Маға олар Нинананъ ынархазыбысханнар чілі пілдірче. Олар хайди-да килісчелер — ікізіненъ кѳнілер, ікізіненъ прай нимес серъёзно кѳрчелер: занятиелерге, кізілерге.

Мин Вера Сергеевнаны школаа читіре ўдес салғам. Ибзер айланчадып сағынғам: „Хайди ол пілче олганнарны? Хайди ол оларнанъ ниме полчатханын прай кѳр пілче!..“

...Часхы пілдіртпин дее чит килген—ынаг паза кѳк. Сағыzyma кѳрбинче нименінъ ўчўн андада тоғызынчы „А“ класс про ит салған полды, че прай класстағы олганнар постарынынъ директорынзар проланып килгеннер паза пролабасха, оланъай ла школанынъ инъ сидік ағас бскілерге чаратхан участогын пирзін тіп сурынганнар.

Николай Васильевич чѳпке кір парған, сынап таа оларны кѳкітпее: оларға инъ аар орыны пирген—ўр ниместе ле школаа чапсыра ўс этажтығ корпус пўдіріп тоосхан чирні. Аны ибіре пўдірістінъ сѳп-сабы толдыра полған.

Ол кѳн Зоянанъ Шура орай айланып хайди тоғынганнарын ўспин чоохтааннар.

Тоғызынчы „А“ класс кўрчөктер паза носилкалар алглап алып, площадканы тўзөткен паза арыглаан, оох-теек тастарны арыглаан паза ағастар одыртчань оймах-тар хасхан. Олғаннарнань хада Николай Васильевич тоғынған—тастар тазаан, чир хасхан. Олғаннарзар хайдаг-да пбзйк тўренъ кйзй пас килген.

„Изеннер“, теен ол.

„Изеннер!“ пйр ўиненъ нандырғаннар ағаа.

„Чоохтанъардах, сйрернйнь директорынъарны мында хайданъ таап аларга чарир?“.

„Минмй“ таныс нимес кйзйзер айланып, палгас пол парған холын чызып ала ўндөскен Кириков...

— Пйлчөзйнъ ме,— хатхырып ала чоохтаан Зоя,— турча кйрлйг, кўрчөктйг, пйр дөе нйме полбаан чйли, директор поэыннынъ ўгренчйлерйненъ хада ағас ла одыр-тарга кйрек осхас!

Тўренъ кйзй олғаннар писателы паза „Правда“ газетанынъ коррөспондентй полған полтыр. Ол пастап чалбах чарыннынъ, косоворотка кйгенөктйг чир хасчатхан кйзй 201-чй школанынъ директоры полғанын истйп хахап парған. Ананъ хатхырыбысхан паза школазар пасха даа кйрекнөнъ килген полза, участоктанъ пйр дөе парбаан. Ол ўгренчйлер одыртхан чинт фруктовай садты кйрйп алған, хойыг ағас чистөгйн, аалай чахаяхтыг ағастарны. „Хайдаг чохсы!.. — теен ол сагысха тўзйбйзйп. — Че чарат саланъ, поэыннынъ холыннынъ школьнай садта яблоня одыртып салған туста ортымах класстарда полған пол. Ол синненъ хадөх бскөн, син переменада аны кйрөрге чўгўрчөнъзйнъ, аны нбйрө хазып ўгчөнъзйнъ, суғ пырғырчанъзынъ, ырчыларны чөх итчөнъзйнъ. Мына син школыны тоосчазынъ, че синйнъ яблонянъ пастагы нймйзйн пйрчө... Чохсы!“

— Чохсы! — Зоя даа сагынып хатап, хатап чоохтанған. — Чохсы! Мин тоғызынчы класстабын, пўўн, тйзөнъ, липа одыртып салдым. Хада бзөрбйс... Минйнъ липам ўзйнчйзй — ундуба, йчөнъ. А тйртйнчй липазы — Андреева Катяни.

Нйнчө-дө кўн пазыннанъ „Правдада“ тоғызынчы класстагылар школа оградазында ағастар одыртханынанъар рассказ сых килген. Ол рассказ мындаг сбстерненъ тоо-зылған:

„Испытанийелер тоозылчалар. Школаданъ сын привканы алған, чохсы бскөп парған, соохтарданъ даа,

аяс тигірінің алтындағы чиллерденъ дее хорыхпинчатхан чинт кізлер парчалар. Школада бскен олғаннар тоғынарға, үгренерге паза Хызыл Армияға служить поларға парыбызарлар...

Килче-күўлепче көк суулас,
Көк суулас, часкы суулас!..*

БАЛ

21 июньда, тізенъ, онынчы класс тоосчатханнанъар вечер полған. Тоғызынчы „А“ класс ол вечерге тоозазы килерге чоохтазып алған.

— Пастағызын, піс поэзыбыстынъ выпускниктеріне хынчатхан үчүн, — теең Шура. — Анда хайхастығ олғаннар, чалғыс Белых Ваня ла хайдағдыр!..

— Че ікінчизи, — чоохтан сыххан Катя, — піс оларнынъ хайди итчеткеннерін көріп алып, соңғы чылда аннанъох артых идербістер!

Олар выпускной балға аалчылар чіли, араласчылар чілі паза соперниктер чіли тимпенгеннер, пір чыл пазынанъ олар андагох харах чалтаныстығ, ам даа пір дее выпускниктің түзінде дее көрінмеең бал идерлер.

Олар школаны чазааннар. Оларға Николай Иванович художник-үгретчи полыхсан. Аны 201-чи школада иттиг, сибер халлыгданъар тынъ улуглачанънар. Ол школаны полған на хати оланъай паза чыхсы чазачанъ. 7 ноябрьға, Наа чылға, Май күннеріне — хачан даа пірее наа ние сағынып алчанъ. Олғаннар анынъ иттірчеткен ниезін брчиліг паза хынып толдырчанънар.

— Че амды ол поэзы поэзынанъ ас парар! — киртіндірген Шура.

...Чылыг паза чарых иир полған. Мин ибзер орай айлангам, он часха ла, олғаннарны паспаам — олар балға парыбыстырлар. Түрче полып алып, мин хатабох тасхар сыххам, кірлесте ұр одыргам — оланъай ла тынангам, амыр паза наа пұрлерінің чыстарын чыстап истиг одыргам. Ананъ турып алып, манъзырабин школазар пар сыххам. Мин Николай Ивановичтің чазаанын, олғаннарнынъ хайди ойнапчатханын ырахтын даа көріп аларға сағынгам. Мин поэзым даа пілбеем, ниее парчатханымны: пас чөрчем — паза ние кирек.

— Сіпер пілчезер бе, хайдадыр мында ікі чұс пірінчи школа? — истіп салгам мин ипчи кизінің чазығ үнін.

— Кириковти бе? — мин айланарға даа манънанғалахха кем-де чалахай ўиненъ ўндезібіскен. Підн кѳні-зіненъ парынъар, тігі туранынъ хыринда, тізенъ, — кѳр-чезер бе? — хыя айланарзар, анда полар. Музыка, исчет-зер бе?

Я, мин дее музыканы исчеткем, ырахтынох шко-ланы прай чарып ла турчатханынъ кѳр салғам. Кѳзенек-тер хазыра азых полғаннар.

Мин ағырин кѳр парып, кѳрглеп алып, ағырин кѳр-лесче сыххам. Николай Иванович инъ чахсыны паза инъ ортаны хоостап салған: ол чайғыны школазар кѳр-четкенін кѳзіткен. Прай ла чирде чачаяхтар паза кѳк оттар полған. Вазаларда, кадкаларда паза горшоктарда, полда, стеналарда паза кѳзенектерде, полған на пулунъда паза полған на алтамда — розалар букеттері паза хара кѳк тіген салаалары, кизек сиреньнер, сибірік хазынъ салаалары, паза тоозылбас-парбас чачаяхтар...

Мин музыка, хатхы паза суулас истілчеткен чирзер парғам. Залынъ хазыра азых ізігінзер пас киліп, харағым айып тохтабысхам: чап-чарых, чинттернінъ кѳбі, кѳлкі-хатхы паза чылтырах харахтар... Мин Ваняны танып салғам — аннанъар Шура пір ле хати махтап улуғлап чоохтабаан: ол учкомнынъ председателі полған, манъат комсомолец, чохсы ўгренчі, штукатурнынъ оолгы паза поэзы ідѳк штукатурить поларға ус, андағох — сибер холлар паза хыйға пас... Мин Юрьев Володяны кѳр салғам, Зояны паза Шураны кичіг класстарда ўгреткен Лидия Николаевнанынъ оолғын. Ол ѳтіг харахтыг, пѳзік хамахтыг оолгычах мині хачан даа поэзынынъ серьезнай кѳрімніг сырайынанъ чапсытчанъ, че ол амды хыринча парчатхан параларға ѳнъ-пазы чылтырах чачын-нарны чачырат пир турған, аринча кичіг оолгычах чліи хатхырчатхан... Ананъ мин Шураны кѳр таап алғам; ол стена хыринда турчатхан, ах састыг хызычах хат-хырып ала аны вальсха хығырчатхан, че ол, тізенъ, арынып ала кѳлініп пазын чайхаан...

Че мына Зоя, ол хызыл горох хоостыг кѳгенек кие салған полған. Ол Шура сыйлаан ахчананъ алған полған. Ол кѳгенек ағаа тынъ килісчеткен. Шура паста-ғызын аны кѳр салып, чапсып теен: „Ол саға уғаа тынъ килісче.“

Зоя пѳзік кѳренъ сырайлыг оолахнанъ хада ние-денъер-де чоохтасчатханнар, мин анынъ адын пілбин-

четкем. Харахтары анынъ кўлініп чылтырасчатханнар, сырайы, тізенъ, хызар парған полған...

Вальс тоозыл парғанда, паралар тарабысханнар. Че мындок кбгліг хысхырыс істіле тўскен:

— Кругсар! Кругсар! Прайзынъар ибіре турыбызынъар!

Пазох харах алнында хызычахтарнынъ ах кбк, аалай, ах кбгенектері, хатхырысчатханнары паза хызарглап парған сырайлары... Мин ағыринчах ізіктенъ хыя парыбысхам.

Школаданъ сығып алып, мин ўр нимеске тохтабысхам — маға тынъ брчіліг хатхы істіле тўскен. Ананъ мин уличаа ағырин, хараағы сбрдіні прай кбксімненъ тынып ала парчатхам. Минінъ сағыzyma кічичек Зояны паза Шураны школазар апарған пастағы кўн кірген. „Хайди бсклеп парғаннар... Пабазы кбрген полза!“ сағынғам мин.

...Москвада чайғы хараалар хысхачахтар паза амыр ниместер. Орайлат салған кізінінъ хаалағлары асфальтча тўклеп иртібісчелер, автомобиль хайданъ-да сых киліп, кўулеп иртібісче, узупчатхан город ўстўнче кремлёвскай куранттарнынъ бтіг сіліг ўні тарабысча.

Че пу июньскай хараада мындағ амыр чох таа полған полар. Анда-мында сағыбаан ўннер, хатығ хатхылар, табырах паза амыр алтаминар істілчеткеннер, кинетін сарын істіле тўсчеткен. Кізілер орай хараада турглап киліп, чапсып кбзенек пахлапчалар, андох олар кўлінібісчелер. Пір дее кізі сурбинчатхан, ноға хараа уличаларда анча чинт суулас, ноға ир оолғычахтар паза хызычахтар, онар-он пизер кізіденъ холтыхтасхлап алып, мостовойнынъ ортызынча кбні пас парчалар, ноға олар андағ брчіліглер, сырайлары ачых-чарых паза хатхыларын даа, сарыннарын даа істілерінде тудын полбинчалар. Сурарға даа киліспинче, прайзы пілчеткеннер: чинт Москва школьной выпускты ўлўкўннепчеткен.

Мин хайди полза ибзер айланып чадыбысхам. Кбзекте танъ кбгерібіскенде усхун килгем: 22 июнь хараа андағ хысхачах полған...

Шура поэзынынъ тбзегінінъ хыринда турчатхан. Мині анынъ амыр алтаминары усхурыбысхан осхастар.

— Зоя чи?—сурғам мин.

— Ол Ирананъ хада ам даа тўрче пас чбр килерге парыбысхан.

— Чахсы вечер полды ба, Шурик?

— Тың чахсы! Тың чахсы! Че піс, выпускниктерні ұғретчилерненъ хада артызып, иртѳк килібіскебіс. Улуғлап чізе, пілчезінъ ме? Оларға анымчохтазарға паза аннанъ даа пасказына харығ полбасха тіп.

Шура чадыбысхан, тұрче тапсаспін чатхабыс. Кинетін азых кѳзенектенъ сыбыхтастар истілібіскеннер.

— Зоянанъ Ира... — сыбыхтанған Шура. Хызычахтар пістінъ кѳзенек хыринда тохтабызып, нимеденъер-де хынып чоохтасханнар.

— ...ол чир чарыхта син инъ часкалығ кізі ползанъ, — истілген піске Иранынъ ғүні.

— Ол андағ. Че мин пілбинчем, хайди кізее хынарға, аны улуғлабин, — чаратпінчатхан Зоя.

— Хайди син іди чоохтанчазынъ! — хомзынып чрохтанған Ира. — Син анча книга хығыр салғазынъ!

— Аннанъар іди тіпчем: мин кізіні улуғлабинчатсам, ағаа хын полбаспын.

— Че книгаларда хыныстанъар пасха чоохталча. Книгаларда хыныс — ол часка... ол аринча пасха чувство...

— Я, андағ. Че андағда ..

Чоохтары истілбинібіскен.

— Ираны ўдес парыбысты, — ағырин чоохтанған Шура. Улин чіли сағысырап, хоза чоохтанған: — Ағаа сидік полар чуртирға. Ол прай нимее хайди-да пасхачыл кѳрче.

— Хайди полбас, — теем мин. — Ол ам на ѳсче. Прай чахсы полар, Шурик.

Сах мындох пасхыста сибер хаалағлар истіле тұскеннер. Зоя ізікті ағырин азып алған.

— Сісер узупчазар ба? — сыбыхтанып сурған ол.

Піс ўндеспеебіс. Зоя кѳзенексер пас киліп, чарыпчатхан тигірзер ўр кѳр турған.

ЧИБІРГІ ІКІ ИЮНЬ

Миннінъ сағызымда ол кўннінъ полған на минутазы халған!

Позырах кўн 22 июньда маға военнай школада халғанчы экзаменні туттырарға кирек полған. Мин иртен иртѳк трамвайзар манъзыраам. Зоя, тізенъ, мині ўдескен.

Ол минненъ хости пас парған — аринча постанъ хыс, пѳзік, ѳтіг хызыл наахтығ. Кўлгені анынъ иптіг, чарых

полган: ол кўн чарыгына, ибiре чайылган чарыхха, чахсы пўрленчеткен липанынъ чызына кўлiнген.

Мин трамвайзар кiрiбiскем, Зоя, тiзенъ, мага холын саап тўрче турып алып, ибзер айланып парыбысхан.

Пiстенъ минiнъ школама читiре чўрерi сала ла пiр часча полбаан. Мин трамвайда парчатса хачан дая хыгырчанъмын, че ол иртеп тынъ чахсы полган, аннаныъар мин ирке чайгы чилнi кўпарах тынып аларга тiп площадказар сых паргам. Пiр дее правилоларны пiлбин чил, трамвай парчатхандох андар кире хонып, площадка толглап парган брчiлiг чиниттернiнъ састарын пухаглаан. Минненъ хада парчатханнар алысчатханнар. Тимирязевскай академиянынъ хыринда студенттер тўзiп факультеттерiнче тарабысханнар: экзамен тузында позырактарны пiлбинчелер. Тимирязевтiнъ памятниги хыринда, чохыралысчатхан чаяхыктарнынъ аразында, оолгычахтар паза хызычахтар скамейкада одырғлапчатханнары кўрiнчеткеннер: олар тимненчеткен осхастар, че хай пiрее часкалығлары тудыбысхан осхастар. Че паза пiр площадкадагы тохтағда, параднай костюмныг паза хызыл галстуктыг школьниктер ле вагонга тол парганнар. Тынъ чинт паза очкилiг тынъ хатығ учительница олғаннар сууласпазыннар, трамвайнынъ пасхызында турбазыннар, пастарын кўзенектенъ сығарбазыннар тiп оларнынъ соонанъ кўрген.

— Марья Васильевна, — алданган чалбах чарынныг иптiг оолгычах, — хайди за iди: класста суулаба паза мында чоохтаспа... Пiстинъ ам каникул нооза!

Учительница пiр дее таласпаан, оолгычахсар кўр ле салган, че ол, тiзенъ, улуг тыныбызып харағын тўнъдере кўрiбiзiп паза тапсабаан. Вагонда ўр нимеске аринча сымсырых пол парган. Ананъ от осхас хызыл састыг хызычах, сох паза ачых-чарых харахтыг, прай сырайы сиккiлiг брезiн сыганахтабысхан, ниме-де анынъ хулаана сыбыраныбысхан — прайзы пiр тинъе сыбыхтаза тўскеннер, хатхырыбысханнар, вагон аар уязы чiлп пазох ылаан паза кўўлеен.

Мин трамвайданъ сыгып алгам. Экзаменнер пасталарына ам дая чарым час халган, мин чалбах уличада книжнай магазиннернiнъ кўзенектерiнзер кўрiп ала манъзырабин парчатхам. Шураа чоохтирға кирек, пеер килп он классха книгалар паза географической карталар алып алзын. Иртеезiнбк прай ниме тимде ползын:

халғанчы инъ хатыг школьнай чыл халча... А мына художественнай выставка, піс пеер пу кўннерде прайзыбыс хада килербіс...

Мин школазар килп, ікінчі этажсар сыххам. Прай ла чирде нога-да экзамен полбинчатхан чіли эн паза кізі чох полған. Учительскайда мині директор удурлаан.

Пуун экзаменнер полбас, Любовь Тимофеевна, — теен ол. — Ёгренчілер килбеділер, нога килбееннері пїлдізі чоғыл.

Пір дее нимее чїгленмин, мининъ істімде хайди-да хоргыстыг соох чўғурібіскен. Пістинъ ёгренчілерібіс — военнайлар паза аккуратностьха ёгредіглїг кізілер. Хайдаг ниме оларны экзаменнер тузында тударға килс парды? Ниме пол парды?.. Аны сағам пір дее кізі пїлбеен.

Хачан мин хатабох улицазар сыхханымда, маға пурлугыстыг пїлдір парған, прай кізінінъ сырайында сағы-сырас паза ёрўгіс кбрінчеткен. Хайдар кїрді иртенгі наа кии, ўлўкўндегі осхас Москвадағы чоннынъ сағы-сырабинчатханы, сууластыг брінізі? Прайзы ниме-де сағыпчатхан осхас, ол сағыс кўғўрт ле сағыпчатхан осхас чобалыстыг полған.

Трамвайлар толдыра кізілг ирткеннер, мин нандыра килчеткенімде прай даа чолны чазағ килгем. Ибзер чидіп одырғанымда ла трамвайға одырып алғам, анн-нъар арғыс Молотовтынъ чоогын испеем. Че мині нбде удурлаан пастағы сбс, ол иртен піске прайзыбысха кўғўрт алнындағы пўркек чабысхан осхас полған.

— Чаа! Іценъ, чаа! — Мин иркін дее алтап алғалағымда олғаннар минзер чўғўріс килп, ікізіненъ тинъе чоохтанғаннар: — Сии пїлчезінъ ме, чаа! Германия піске кїрібісті! Чааны чарлабин даа! Оланъай ла, границы иртіп алып, ат сыхханнар!

Зоянынъ сырайы чобалыстыг полған, ол ачырғанып чўрексінгенін тудын полбин чоохтанчатхан. Шура, тізенъ, амыр поларға кўстенген.

— Че нимедір, аны сагирға кирек полған, — теен ол сағысха тўзіп. — Піс пїлбинчеткебіс пе фашистскай Германия ниме полчатханын?

Піс тапсаспиныбысхабыс.

— Амды прай чуртас пасха онъдайнанъ парар, — тістері бїлре, ағырни, істінде ле чоохтанчатхан чіли, чоохтанган Зоя.

Шура андар табырах айланыбысхан:

— Арса, син чаалазаргох тимненчезинъ?

— Я! — тарынган на чили паза пір дее кизее айлан-мин нандырган Зоя. Ананъ табырах айланыбызып ком-натаданъ сых парыбысан.

...Піс пілчеткебіс: чаа — ол блім, миллион кизінінъ чуртазын ал парыбызар. Чаа изеліс, часка нимес, че ачыг агыларын піс пілгебіс. Че піс ол пастагы кўнде чаа піске нима агыл пирерін пілбинчеткебіс. Піс бомбёжкарны даа пілбеебіс, щель паза бомбоубежище нима полчатханын пілбеебіс — тұрче поларынынъ піске поэбысха ол нимелерні идерге киліскен. Піс фугаснай бомбаларнынъ табыстарындаа паза сыгырыстарын даа испеен полгабыс. Піс воздух кўзенектер сўлейкезін тали саап парчатханын паза замоктап салган ізіктіні кўбелері чачырап парчатханын пілбеебіс. Піс эвакуация паза эшелоннар нима полчатханын — ыырчы самолёттанъ піліп амыр атыпчатхан эшелоннары пілбеченъміс. Піс селоларны пір нима дее артыспин өртебісчеткеннерін паза городтарны изепчеткеннерін ам даа испеен полгабыс. Піс виселицаларданъар, сыгартыпчатханнанъар паза иреелестенъер, онар мунъ чоннынъ могилазы полчатхан хорғыстыг ямаларны паза чарларны, анда ипчілер, агырыглар, кирі апсактар паза ічелерінінъ хучактарындагы кичіг палалар блченънерін пілбеченъміс. Піс мунъарданъ паза чўзер мунъар кизілерні пастап оларга кўліп алып, ананъ өртепчеткен пестерденъер пір дее нима пілбеченъміс. Піс душегубкаданъар, кизі сазынанъ соххан сеткаларданъар паза кизі терізіненъ иткен переплёттарданъар пілбеченъміс... Піс ам даа тынъ кўп нимені пілбеебіс. Піс кизілерні улуғдирға, олғаннарға хынарға паза оларда поэбыстынъ поларын кўрерге ўгрен паргабыс. Піс кизі кўрімніг анънарны час паланы кўйчеткен отха кире тастабысчатханнарын ам даа пілбеен полгабыс. Піс пу чааны нинче ўр поларын пілбеебіс...

Піс андада ам даа кўп нимені пілбеен полгабыс.

ВОЕННАЯ КҮННЕР

Пастагызын пістінъ тураданъ фронтсар Исаев Юраны ўдезібіскебіс. Мин анынъ хайди улицазар сыхчатханын кўргем. Ол ипкізіненъ хости пас парган, сала сооларынча, тізенъ, харахтарын пірееде хол пладынанъ, пірееде фартугынанъ чызынып ала, ічезі агырын парчат-

хан. Түрче парып, Юра хылчанънабысхан. Полган на квартирада, пістінъ чіли азых кӧзенек хыринда піреезі турып, анынъ соонанъ кӧр турған арса. Юраа пу даа кӧк хорбыларнынъ аразында турчатхан ікі этажтыг турачах паза прай андағы кізілер ағаа туғаннарына паза чағыннарына тӧй кӧрінчеткен осхас пілдірген... Ол Зоянанъ пісті кӧзенекте турчатханыбысты кӧр салып, кӧлінібізіп фуражказынанъ пулған.

— Хазых чуртанъар! — хысхырған ол.

— Хазых чӧріп айлан! — нандырған Зоя.

Юра, пос кізінінъ сырайындагы осхас, туранынъ кӧрміндегі полган на синдіні, пу азых кӧзенектерні паза ібіре хорбыларны — прай халчатхан нимелерні сизін саларға сағынған чіли, ам даа нинче-нинче хати хылчанънаан...

Түрче полганда Николин Сергейні хығыртыбысханнар. Ол чалғызан парған: ипчізі заводта тоғынчатхан, аннанъар аны ӱдес полбин халған. Түрче парып алып, Сергей Юраох чіли, ібзер хылчанънаан. Ол ікі пасха кізілер полғаннар, тастыларынанъ даа удур-тӧдір тӧй полбааннар, че харахтары пу халғанчы минутадагы ӱдезігде маға аринча тӧй кӧрінгеннер: ікізіненъ прай нимені кӧріп аларға теен чіли, нимені кӧргеннер, нинче хыныс паза ӱрӱгіс полган ол кӧрімде!

...Чуртас аринча пасха улыбысхан, кӧӧ чох паза сағысха тӱзістіг. Пістінъ Москванынъ кӧрмі дее алыс парған. Кӧзенектерні чолахти чачыннарнанъ чапсырғлап салғаннар: піреезінінъ аринча, крести-крести, пасхазынн хайди-да сала ла чапсырғлап салған полган. Магазиннернінъ витриналарын фанераларнанъ чапсыра хазағлабысханнар, хумныг хаптарны суххлап салғаннар. Прай туралар алтыннанъ чоғар кӧрмі чох кӧрчеткен осхас полғаннар.

Пістінъ туранынъ оградазында оймахтар хасханнар. Кізілер сарайларданъ убежишее тӧзірге чардылар ағылчанънар. Чуртағчыларнынъ пірсі пірге иділеткен нимее пір дее айирға чарабас тіп, прайзынанъ артых чоохтан турған, че ноға-да поэзынынъ сарайын азарға ундубыстыр — анынъ орнына ол кинетін оградада ойнапчатхан олганахтарға хысхыр сыххан (пабалары оларнынъ фроннта полган, ічелері — тоғыста), олар хайди даа амох чардылар ағыл килзіннер тіп хысхырған. Зоя анынъзар амырынча пас киліп, алынча чоохтанған:

— Мына ниме: сірер сағам позынъарнынъ сарайын азып чардылар пирерзер, піс, тізенъ, тоғын турарбыс, пу олғаннарнынъ ічезі тоғыстанъ килзе, нимені идерге кирек ит салар. Кічіглерге хысхыарға оой!

...Чаанынъ пастағы кўинеріндок минінъ племяннигім Слава піссер анымчохтазарға кіріп сыххан. Ол нинерінде ханаттыг лётнай формалыг полған.

— Фронсар парчам! — искірген ол. Анынъ, ол ұлұ-кўнге ле парарға тимненчеткен чіли, сырайы брчіліг полған. — Чабаллабанъар мині!

Піс аны тыыда хуахтабысхабыс, ол пісте чарым часча ла полып алып, парыбысхан.

— Хызычахтарны армияға албинчатханда хайдаг хомай! — анынъ соонча кбріп чоохтанған Зоя. Пу сбс-терде тынъ көп ачыргас паза кўс полғаннанъар, Шура дая пасха кўндегі чіли ойнирга алай ба талазарға чаратнин салған.

...Піс радиоданъ Информбюронинъ сводказын истіп албаанда пір дее узирға чатначанъмыс. Че пастағы неделяда брчі чох искіріглер полған. Зоя оларны, кб-міскелерін тўзірібізін, тістерін кизе пазыныбызып, ие турчанъ паза удаа пір дее тапсабин репродукторданъ хыя парыбысчанъ. Че пірсінде ол хысхырыбысхан:

— Хайдаг чирні типсепчелер!

Мынзы мин Зоининъ прай чуртазында искен пастағы ла паза пір ле ағырығнынъ табызы полған.

ПАРЧАТХАНЫ

1 июльда иирзер піссер ізік тохлатханнар.

— Шураны чарир ба? — кем-де комнатазар кірбин сурған.

— Петя Симонов? — стол кистіненъ тур киліп, ізікті сала азыбызып чапсыбысхан Зоя. — Шураны ниме идерге?

— Кирек, — чазыттап нандырған Петя.

Пу минутада комнатаданъ нимее-де сых парыбысхан Шура кір килген паза аргызынанъ хада пір дее ниме чоохтанмин сыға халған. Піс кбзенектенъ пахлабыс-хабыс: тасхар нинче-де оолғычахтар сағыпчатханнар, прайзы — пір класстағылар паза аргыстар. Олар ниме-денъер-де ағырин чбптезіп алғаннар, ананъ прайзы ббренъ хыя парыбысханнар.

— Школазар, — сагысха тўзіп поэ алынча чоохтанган Зоя. — Нимедір оларнынъ андаг чазыттыг?

Шура орай бирде айланган. Анынъ көрими андагох, Петяниёк осахс, хатыг паза сагысырастыг полган.

— Ниме пол парды? — сурган Зоя. — Хайдаг андаг чазыттыг нимедір? Нимее сини хыгырганнар?

— Чоохтап полбасып, — көнізіненъ нандырган Шура. Зоя инъиілерін сала көдірібіскен, че тапсабаан.

Иртенгізінде Зоя танъ сала чарыдох школазар чўгүрібіскен паза ўрўк парып айланган.

— Оолгычахтар парчалар, — теен ол маға. — Хайдар паза нимес — чоохтабинчалар. Хызычахтарны албинчалар. Син плченъ ползанъ, хайди мин оларға мині алып алзыннар тіп алдангам! Атып мин плчем. Мин кўстігбін. Пір дее ниме полыснады! Оолгычахтарны ла алчалар тееннер.

Мин Зоянынъ сырайында паза харахтарында алданып тарынганын көргём.

Шура ибзер орай айланып, аринча пасха нимеденъер ле чоохтапчатхан чіли, амыр чоохтанган:

— Іченъ, маға, пожалуйста, ікі пара істіне кисчень кип-азах тимнеп бир. Чолға азых. Көп кирек чоғыл.

Плче бе ни ол, хайдар оларны ысчатханнарын, — аны піс сыгардыр полбаабыс.

— Мин пастагох хаалағда чоохтаглап сыхсам, хайдаг за мин военнай поларбын? — теен ол көнізіненъ. Зоя тапсабин айланыбысхан.

Тимненіс тынъ көп полбаан. Зоя Шураа чолға сухаръ, конфет паза колбаса ал бирген. Мин кип-азах тимнебізп, прай пір улуг нимес тўўнчекке тўўп биргём. Обед соондә, тізенъ, піс Шураны ўдезерге парғабыс.

Тимирязевская паркта пасха-пасха школаданъ көп ир олганнар чыылыс парган полган. Пастап олар прайзы араластыра полганнар, ананъ көблче школарча чарылглап парганнар. Ічелері паза пичелері тўўнчектіг, чемоданныг паза чўктенченъ хаштарны сумка чіли лямкаларынанъ тут салып, ырах нимес турглапчатханнар. Парчатханнар — прайзы даа пёзіктер паза чалбах чарынныглар, че көгліг олган сырайлыглар — ибізіненъ паза чағыннарыннанъ чарылысчатханы оларға ўгренчі пол парган ниме осахс көрімнерін көзіткеннер. Хай піреелері тугзар сомарға пар килерге манънанганнар,

пасхалары мороженой чіпчеткеннер, хормачыланыханнар паза хатхырысханнар. Че олар частарынзар удаа кѳр сал турганнар. Ічезі алай ба пичезі хыя парбин турчатхан оолахтар сала арынчатханнар: парчабыс хатыг кирекке—а мында, тізень, ічемненъ кічіг ле пала чіли поларга! Мин Шура арынарын пілчеткем, аннанъар піс Зоянанъ пасха чирзер парып, кѳлеткіде скамейкада одыр салгабыс.

Тѳрт часха парчатханда кѳп хуруғ трамвайлар кнліп, олғаннарны одыртхлап пастабысхан. Олғаннар пос кізілеріненъ мантизыраып анымчоxtасханнар, орыннарға суулазып одырғаннар. Ічелері ылғасчатхан олғаннарнынъ сырайлары мѳгіс полған. Мин піс хада полған халғанчы минуталарны хомзындырарға хынмаам, аннанъар мин ылғабаам—Шураны хучахтабызып, анынъ холын тыыда тутхам. Ол чѳрексінібіскен полған, че кѳрімін кѳзітпеске кѳстенген.

— Сағыбанъар пістінъ парарыбысты, парынъар ибзер! Ічемні хайралла, Зоя!—іди чоохтаныбызып, Шура вагонзар кире атыгыбысхан, ананъ піске кѳзенектенъ холын сапхан паза хатабох „Сағыбанъар, парынъар“ тіп танығ кѳзіткен.

Че Шура ам даа мында полғанда іди ле парыбызарға піске сидік полған. Хыя турып алып, піс вагоннарнынъ хайди тибірезе тѳскеннерін кѳргебіс, хайди олар пірсі пірсінінъ соонанъ тарлазып, кѳрлезіп чол парыбысханнар, халғанчы трамвай харахха кѳрінмин парыбысханда ла сағыс алынғабыс.

Сағам на чон толдыра паза кѳүлестіг турған парк сах андох эн паза сымсырых пол парған. Пѳзік-великан дубтарнынъ тѳзінде скамейкалар турғаннар, че анда пір дее кізі чох полған. Туғ чайылчатхан, сѳрѳн сала салбыранънан турған, че анда пір дее кізі сомминчатхан. Ён дее, хатхы даа, табырах табыстар даа паза улуғ хаалағлар даа истілбинчеткен. Аринча сымсырых ла...

Піс чолычахча ағырин пас парғабыс. Кѳн харағы хойығ пѳрлерні чадап ла ѳтіре саапчатхан.

Чѳптезіг дее чох, піс туғ хыриндағы скамейказар киліп одырыбысхабыс.

— Хайдағ сілігі!—теен кинетін Зоя.—Пілчезінъ ме, Шура пеер хоостирға удаа килченъ. Тігі тахтачахты хоостаан, кѳрчезінъ ме?

Ол мага чоохтаан, че олох туста поэна ла чоохтап-
чатхан осхас полған—амыр, агырин паза сағысырап.

— Туғ чалбах. Че Шура аны нинче-нинче хати кизі-
ре чўскен,—тыыда чоохтанып сағысха кирген ол.—Піл-
чезінъ ме, пірсінде хайди пол парған? Хачанох, Шураа
андада он ікі ле час полған. Ол, ирте часхыдох анынъ
алнындагох чили, прайзынанъ пурун сом пастабысхан.
Суғ соох полған. Кинетін анынъ азағы синірі чыыра
тарт парған, чарға, тізенъ, ам даа ырах полған. Ол пір
азағынанъ на тоғынған, пірсі аринча тоғынминчатхан.
Чадап ла читіре чўзіп алған. Ол минненъ іемене пір-
дее ниме чоохтаба тіп тынъ сурынған. Мин андада
чоохтабаам. Че амды чарир чоохтирға.

— Пазағы кўнінде пазох чўскен ме?—сурғам мин.

— Конечно. Иртен паза иир сай хайдағ даа кўн
полза, сала ла хысхаа читіре чўспеен. Че тігде, хор-
былар хыринда, хысхыда хачан даа тилті поладыр. Піс
анда палығастар тутчанъмыс—пілчезінъ ме? Пастап
консерва банказынанъ тутчанъмыс, че соонанъ сачок-
нанъ. Піс сині хаарған палыхнанъ сыйлааныбысты піл-
чезінъ ме?

— Чахсычағым минінъ!—теем мин нандырар орнына
паза анынъ кўнге кўй парған холларын агырин сыйбаам.

Кинетін минінъ аямда анынъ нискечек кўстіг салаа-
лары мунзурухха тудыл парған.

— Хайдағ мин чахсычахпын!—Зоя кинетін тур кил-
ген, мин аны ниме иреелепчеткенін піл салғам.—Мин
мында халғанда чахсы поларым чи? Олғаннар арса
чаалазарға парыбысханнар, мин, тізенъ, ибде халғам.
Амды хайди пір дее ниме итпеске чарир?

„СІРЕРЗЕР АЙЛАНЧАМ МИН, АРҒЫСТАРЫМ!“

— Іценъ, табырах усхундах! Іценъ!

Мин харағым кўрібіскем. Зоя минінъ алнымда, инъ-
ніне полотенцезін арта сал салып, чалаас азах тур
салтыр.

— Чох, чох пір дее ниме полбаан,—табыраанча
нандырған ол, минінъ хорых парғанымны кўріп.—Амох
Сталин аргыс чоохтанар. Радиоданъ. Мына...

Репродукторда хайдағ-да кўлбірес полған. Сымсы-
рых. Че кинетін...

— Аргыстар! Гражданнар! —iskeбіс піс. —Харындас-
тар паза пичелер! Пістінъ армиянынъ паза флоттынъ
боецтері! Сірерзер айланчам мин, аргыстарым!..

Піс прай нимеденъер ундубызып, тынарға даа хо-
рығып ала искебіс. Зоя кѳні турыбызып, холларын
тыыда тудыбызып, репродукторданъ харағын албин,
анда киртінісненъ паза хынысанъ, улугъ кўсненъ паза
ачыргаснанъ тол парған сѳстерні лу чоохтапчатхан
кізі кѳрінчеткен не чіли кѳр турған:

—...пістінъ страна поэнынъ инъ чабал паза хорғы-
стыгъ ырычызынанъ—германскай фашизмненъ ѳлімнігъ
кўрезіге кірібіскен... Ырычы хазыр паза аягъ чох...

Вождь ырычынынъ целыненъер чоохтаан, герман-
скай фашизм пістінъ чирлерні, пістінъ тоғыстынъ ни-
містерін чаалап аларға харасча, помещиктеріннъ ұлғу-
зін турғызарға, Советскай Союзннъ чоннарыннъ пос
чуртастарын чох идерге паза пазыга кіріп аларға са-
ғынча.

—...Андагъ онъдайнанъ, кирек парча Советскай го-
сударствоннъ чуртирынанъар паза ѳлімненъер,—теен
ол,—СССР-нынъ чоннарыннъ чуртирынанъар паза
ѳлімненъер парча, аннанъар—Советскай Союзннъ
чоннарыннъ пос поларынанъар алай пазыга кір па-
рарларынанъар ба—Советскай кізілерге аны пілерге
кирек... Піс прай тоғызыбысты хайди даа чаа кирегін-
зер айландыра тургыс саларға кирекпіс, прай нимені
фронттынъ кирексіністеріне пирерге кирек... Хызыл
Армия паза Флот паза прай Советскай гражданнар Со-
ветскай чирнінъ полған на хулазы ұчўн турызарға,
полған на городтынъ паза селонннъ ұчўн ханнннъ тў-
генчі тамчығына читіре тудызарға кирек...

Ырычылар алып алған районнарда партизанскай
отрядтар организовать поларға, пістінъ чир ырычынынъ
азахтарынынъ алтында кѳйерге паза чара чачырирға
кирек тіп чоохтаан ол.

Амыр паза кѳѳлче ўн чўрекке кір турған, анда
прай чонга паза полған на Советскай кізее киртінет-
кені истілген. Ол іки армиянынъ аразындагы оланъай
ла полчатхан чаа нимес тіп чоохтаан. Ол піске пістінъ
не странанннъ ўстўне артылыбысхан хорғысты чох ит
саларға кирек нимес, че Европанынъ германскай фа-
шизмнінъ пазинда ѳстепчеткен прай чоннарына полы-
зарға кирек полчатханнн сағысха кирген.

— ...Чоннынъ прай кўстерін—ыырчыны унада са-
барына! Пістінъ чинъізібіс ўчўн, алнынзар!

Радио сым пол парған. Че піс ам даа хыймырабин-
чатхабыс, пір дее тапсаспинчатхабыс, пісті ол минутада
улуғ сағысха тўзір салғанын сайбирға хорыхчатхабыс.

Сағам на пісненъ хада піс поэбысха паза поэбыс-
тынъ совезіне чілі киртінерге ўгрєн парған кізі чоох-
тасхан. Вождь, ўгретчі паза аргыс. Піс агаа хачан даа
паза прай нимеденъер ізенченъміс. Піс ол сағам инъ
кирек нимеденъер паза инъ ънін чоохтаан паза ол сы-
нап таа пістінъ полғаныбысха ла айланғанын пілгебіс.
Ол піске пістінъ Родинанынъ ўстўне хайдағ улуғ хор-
гыс артылыбысханын паза хайди аны ўзе сабызарға
халғанчызына читіре піліп аларға паза чувствовать
поларға полыс пирген, пістінъ пос онъдайыннанъ чур-
тирға хынчатхан паза пір чѳптїг чоннынъ прай кўзін
наа онъдайыннанъ пілерге полысхан.

— Мин Шуранынъ искенін пілерге хынчам,—теем
мин.

— Прай странадағылар искеннер.—киртінп теєн
Зоя. Паза ағырин, чўрексінп хатап, хатап чоохтанған:
—„Сіерерзер айланчам мин, аргыстарым!“

ПАСТАҒЫ БОМБАЛАР

Піс Зоянанъ стол кистінде одырчабыс. Пістінъ ал-
дыбыста—ноған кѳк халын материя: піс аннанъ ниме
сухчанъ хаптар тікчебіс. Фронтха. Піс военнайларға
петлицахтар идібѳкчебіс. Ол оланъай даа тоғыс
полза, тынъ даа кирек ниме полбаза, че ол фронтха.
Пу петлицалар боецтерге—пісті ыырчыларданъ арачы-
лапчатханнарға. Пу хап идѳк боецке. Хап агаа кирек
полар, ол поэынынъ нимелерін андар суғып алар, чѳ-
пістерде туза полар...

Піс сабыл парып чоохтаспин даа тоғынчабыс. Пірее-
пірее мин тікчеткен нимені сал салып, пилімі ағыр-
чатханнанъар элдіріп алчам. Кѳрчем Зоязар. Анынъ
кўнге кой парған кўренъ ніскечек холлары табырах-
тар паза майыхпинчалар. Тоғыс іди ле хайнапча. Ол
фронтха хайдағ-да кирек ниме итчеткенін пілінгені
Зояны чобалчатхан сағыстарданъ поэытаан даа полза,
анынъ чобағын сала асхынах ит саларға полысхан.

Зоянынъ кѳрмі дее алыс парған, харахтары даа хомзыныстыг кѳрбинчелер, прееде кѳлн тее ысча.

Пірсінде піс ниме тігіп одырчатханда, ізік азылы-бысхан, ананъ Шура кір килген. Школаданъ на айланған члі, амыр кір килген, инъніненъ чѳк хабын суурыбысхан, соонда ла изеннескен.

Піс ол трудовой фронтта полганын пілчеткебіс. Че амды айлан киліп, ол парчатхандагох члі, піске пір дее ниме чоохтабаан.

— Мин пазох сірерненъ хада полчатханым чахсы, — хатыг чоохтанған ол, піс нимеденъер-де сурарға харасханыбыста. — Чоохтачанъ, тізенъ, минінъ пір дее ниме чоғыл. Тынъ кѳп тоғынғам, паза даа ниме нimes. — Харағын кѳйтктен кѳрібізіп, хоза чоохтанған: — Мин оланъай ла позымнынъ тѳреен кѳнімні иртірге тіп айланғам. Киртінчем, сірер чибіргі читі июльны унду-баан поларзар? Хайди даа полза, он алты час толар.

Че чууныбызып, стол кистінзер одырып алып, ол Зояга теен:

— Піс ікѳленъ пір ниме ит саларыбысты мин пілчем. „Борецсер“ ѳгреничі токарълар опып парарбыс. Чарир ба?

Зоя, тікчеткен нимезін тізегінзер салыбызып, харындазынзар кѳрібіскен. Ананъ, хатабох тоғынарға пастабызып теен:

— Чарир. Ол сын кирек полар.

Шура 22 июльда айланған, че олох кѳн иирде ырычынынъ самолѳттары Москваға пастағызын кире хонғаннар. Немецкай бомбалар столицаа пастағызын на тѳскеннер. Шура позын аринча амыр тудынған, ипчілерні паза олғаннарны убежищезер кірзіннер тіп кѳстенген. „Позымнынъ на ипчілерімні пір дее ыс полбинчам“, парчадып хоптанған ол, че позы, тізенъ, бомбалапчатхан туста улицада ла иртірген. Зоя аннанъ пір хаалағ даа халбинчатхан.

Ол хараа піске узирға киліспеен. Иртен, тізенъ, бомба школаа тѳс партыр тіп хабар истілген.

— Пістінъ школаа ба? Ікі чѳс прінчі бе?! — Зоянанъ Шура пір унненъ хысхырыза тѳскеннер.

Мин чоохтанарға даа манънанмаам, олар ікілеріненъ орныларынанъ тура тѳзіп, школазар ойлаза халғаннар. Мин оларнынъ соонанъ сала ла манънанчатхам, че минінъ ибде халчаам аринча чох полған. Піс табы-

рах парчатхабыс, тапсабин, школанынъ зданиезін ырах-
тынох кѳр салып, нинк тыныбысхабыс: ол пудін паза
сайбалбаан турчатхан.

Сайбалбиндыр ба? Чох, ол ырахтын іди кѳрінтір.
Чагын на килгенде кѳр салгабыс: бомба школанынъ
зданиезіненъ тогыр тустір, бомбанынъ чилі кѳзенек-
терні прай оода саап парыбысхан осхас—хайдар даа
кѳрзень, ибіре сүлейке ле... Прай ла чирде чылтырас-
чатханнар, азах алтында, тізень, хычырасчатханнар.
Школа кѳрмі чох турган. Андаг улуғ амыр здание
хайдаг-да ползыни чох турган: пѳзік паза кустіг кизи
харах чох ла пол парган чили турган. Пис тохтабысха-
быс, аяанъ агырин кірлеске сыххабыс. Мин пір ай
мынынъ алнында мында выпускниктернінъ балы полган
коридорча паргам. Андада мында музыка, хатхы-күлкi
күўлеен, прай ла чииттернінъ кѳглезіненъ күўлеп
турган. Амды, тізень, ізіктер суурыглап парганнар, азах
алтында—сүлейке паза штукатурка...

Піске нинче-де улуғ класстагылар тоғасхлап пар-
ганнар, Шура оларнанъ хада хайдар-да ойли халган,
подвалзар танъ. Мин Зоянынъ на соонча пір дее ние
сағынмин парчатхам, пір минута пазынанъ піс библио-
тека ізігінінъ хырында тургабыс. Ізіксеркі стенадагы пол-
калар хуруғ турганнар: олох бомбанынъ чилі, улуғ
тарынчах холларианъ на сабысхан чили, книгалар полда
паза столда хайди ла полза чатхлапчатханнар. Книга-
лар хайда ла полза чатхлапчатханнар: Пушкиннiнъ
академической зданиезінінъ ѳтіг сарығ тастылығ кни-
галары паза Чеховтынъ кѳк тастылығ книгалары ай-
пораан аразында кѳрінглепчеткеннер. Мин Тургенев-
тiнъ угзал парган томычагына сала ла пазыбыспаам,
аны ал саларға тіп мѳкейгем, анынъ хырында извест-
калығ тозын алтынанъ Шиллернiнъ томын кѳр салгам.
Хазыра азыл парган улуғ книганынъ страницазынанъ,
тізень, Дон-Кихоттынъ чапсыстығ сырайы минзер кѳр-
четкен. Пол ортызында ай-пораан аразында тынъ на
читт нимес ипчі одыр салып ылғапчатхан.

— Мария Григорьевна, турынъар, ылгабанъар!—
андар мѳкейіп, ирiлері ағар парып, чоохтанган Зоя.

Мин пілгенде, Мария Григорьевна школанынъ библио-
теказынынъ заведующайы осхас: ибзер наа хынығ
книжкалығ киліп, маға аннанъар Зоя нинче-нинче хати
чоохтачанъ. Ол ипчі книгаа хынчанъ паза аны пілченъ,

ол прай поэмынь чуртазын книгананъ иртїрген. Че амды ол полда тўсклеп, уғзалғлап, талалғлап парған книгаларнынъ аразында одырған—ол книгаларны хайраллап паза хынып тудып ўгрен парған.

— Че, прай иптеп паза чыы салғлабызанъар,—Мария Григорьевнаа турарға ползып ала чоохтан турған Зоя.

Мин хатабох элібізіп, книгалар чыып сыххам.

— Іценъ, кўрдек!—кинетін ис салғам мин.

Мин ўрўк парып айлана тўскем, Мария Григорьевна, книгалар аразынча сиберлеп, Ідўк піссер пас килген: хайди-да пасхачыл паза брїністіг истїл парған Зоянынъ ўні. Ол маға Пушкиннїнъ азых томычағын туда пїрген.

— Кбріньердек!—андағох пасхачыл брїністіг ўнненъ хатап чоохтанған Зоя.

Ол строканынъ тоозынын табырах хахтабысхан, ананъ мин хығырыбысхам:

Син, святой чарых кўн, кўй!
Хайди пу лампада пўрўнъкіленче,
Танъ чарир алындаға тўй,
Ідўк тайма сағыс чарыбин чїтче
Олбес сағыс кўннїнъ алтында.
Изен ползын кўн, чїдер харасхы анда!

„НИМЕНЕНЪ СИН ПОЛЫСХАЗЫНЪ ФРОНТХА?“

27 июльда. поэма он алты час толчатхан кўнде, Шура искїрген:

— Син амды ікі токарьнынъ ічезізінтъ!

...Олар танъ сала чарыбыссох турчанънар, тоғыстанъ, тізенъ, орай айланчанънар, че майыхчабыс тїп пїр дее хоптанмачанънар. Олганнар хараағы сменаданъ килїп ле узубысчанънар: мин оларнынъ узупчатханнарына, комнатаны, тізенъ, ипти сал салғаннарына орта килченъмін.

...Москваға воздушнай налёттар ам даа тохтабинчатханнар. Піс иир сай дикторнынъ амыр ўнїн исченъміс:

— Гражданнар, воздушнай тревога!

Ағаа сиреналарнынъ паза паровоз гудоктарынынъ хорғыстығ табыстары хозылыбысчанънар.

Зоя паза Шура пїр дее хати убежищезер кїрбеенер. Оларзар оларнанъ тинъ олғаннар килченънер—Ермошкин Глеб, Скородумов Ваня паза Серов Ванюшка, олар ўзбленъ таллап ла алған осхас кўстїг паза чалбах

чарынныг полғаннар. — олар пизбленть дежурить поларға парыбыс турчанънар: тураларны ибiре чбрчентьнер па- за тура устунде турчанънар. Олғаннар даа паза улуг кiзiлер дее — пiс прайзыбыс пiстiнъ чуртаста пол пар- ган наа мбгic чуртаснанъ чуртаабыс, пiр дее пасха нимедентьер сағынчаа чох полган.

...Кўскўде улуг класстарнынъ угренчилери, олар- нанъох хада Зоя, трудовой фронтха парыбысханнар: совхозта яблахты табыраанча чып, соохтанъ ал халарға кирек полган.

Соохтар пасталыбысханнар, хар чаап пастабысхан, мин Зоиннъ хазыгына сагысха тўскем. Че ол хынып парган. Ол поэнанъ хада алыстырчанъ кип-азах, арыг тетрадьтар паза хай пiрее книгалар алып алган.

Нинче-де кўн пазынанъ мин аннанъ письмо алгам, соонанъ iкинчiзiн:

„Пiс урожай чыырга полысчабыс. Норма 100 кило- грамм чып саларға. Iкинчi октябрьда 80-ны чып салгам. Ол асхынах, хайди даа 100-тi чыырым!

Синiнъ хазиннъ хайдагдыр? Мин синненъер тынъ сагысырапчам. Тынъ сағынчам, че амды табырах айла- нарбын: яблахты чыыбыстох.

Ичечеем, минiнъ пром таста, тогыс тынъ кiрлiг паза тынъ на нинк нимес, мин калошаларым талап салгам. Че син тынъ на сагысыраба: хазых-амыр айланам.

Мин синненъер сағынчам: чох мин саға тынъ тбй нимеспiн. Синiнъ тыстамагынъ минде чогыл! Охсанчам синi. Зоя“.

Мин пу письмодағы халғанчы строчкаларданъар ўр сағынгам. Ниме чазырылча анда? Ноға Зоя поэын сыдамахтыг нимеспiн тiп пролапча? Ол тикке ле полбас.

Шура иирде письмонны хығырып алып, киртiнiсненъ чоохтаан:

— Прай ниме онъарылыстыг. Олғаннарнанъ чарас- пиныбысхан. Пiлчезiнъ ме, ол ағаа сыдамах читпинче тiп удаа чоохтачанъ. Ол чоохтачанъ: „Кiзiненъ чоох- тас пiлерге кирек; ағаа тарыныбызарға чарабас, че мин пiрееде тыстан полбиныбысчам“.

Зоя пiр открытказында пасхан: „Мин саға чоохтаан Нинананъ нанчыласчам.“ „Андагда Вера Сергеевна орта чоохтаптыр“, сағын салгам мин.

Пу октябрьскай иирде мин ибзер пасха кўндегiденъ сала ирте айлангам, iзiктi азыбызып, минiнъ чўрегiм ачин

түскен: стол кистінде Зоянаны Шура одырғаннар. Хайди полза олғаннар минненъ хадалар, пазох піс прайзыбыс хадабыс!

Зоя тура хон киліп, ізіксер чүгүр киліп, мині хучах-таныбысхан.

— Пазох хадабыстар,—теен Шура, миніні сағынғанымны истіп салған на чіли.

Піс прай семьянанъ стол кистінде одырып алып, чай іскебіс, Зоя совхозтанъар чоохтаан. Позынынъ письмо-зындагы пасхачыл строчкаданъар сурыгны сағыбин, позы мына ниме чоохтап кирген:

— Тоғынарға сидік полған. Нанъмыр, палгас, калашалар суурынчалар паза азахты чысча. Көрчем үс оолгычах минненъ табырах тоғынчалар: мин пір чирде ұр хасчам, олар, тізенъ, табырах парчалар. Андада мин хайдаг кирек полчатханын сыныхтирға сағынып алғам. Чарылып алып, позымнынъ кизегімде тоғын сыххам. Олар тарыныбысханнар, ананъ тіпчелер: единоличница. Че мин нандырғам: „Единоличница даа поларым, че сірер чახсы тоғынминчазар...“ Син пілчезінъ ме ноға іди пол парған: олар табырах ползын тіп яблахтынъ устун не алып одырғаннар, көбізін, тізенъ, чирде артыс турчанънар, аннанъар табырах тоғынғаннар. Че чახсызы паза чооннары инъ алтында чададыр. Мин, тізенъ, тоозазын хазып аларға тіп, тиренъ хасхам. Мына нимеденъер мин оларға хомай тоғыстанъар чоохтаам. Андада олар маға тіпчелер: „Ноға андадох чоохтабин чарыл парыбысхазынъ?“ Мин нандырғам: „Позымны сыныхтирға сағынғам“. Че олғаннар тееннер: „Син піске дее тынъ киртініп, сах андох чоохтир полгазынъ...“ „Нина ідбк тіпче: „Син саба иткезінъ“. Көп таластар паза табыстар полған.—Зоя арынып пазын чайхаан паза ағырин тоос салған.—Пілчезінъ ме, іценъ, мин орта даа итсем, че маға кізіненъ піліп чоохтазары читпинчеткенін андада ла онъар салғам. Пастап олғаннарнанъ чახсы чоохтазып аларға кирек полған. Андада оларданъ чарыларға киліспесчк.

Шура минзер көрген, анынъ көрімінде мин „Мин саға чоохтаам хайза!“ теенін хығырғам.

Москва кўніннѣ сай ирїстїг ле паза хорғыста ла
 полып одырған. Туралар маскировка алтында чазынгла-
 бысханнар. Улицада военнайлар стройнанъ ирт тур-
 чанънар. Оларнынъ сырайлары чапсыстыг полчанъ! Ир-
 нїлерїн чапсыра тутхлабызып, чы тартыл парған кѳмї-
 скелерї алтынанъ хатыг паза кѳнї кѳрїмнїг харахтар
 кѳрїгеннер. Оларнынъ сырайларында паза харахта-
 рында улуг ачырганыстыг сыдамах полған.

Улицада санитарнай машиналар ойласхлапчатханнар,
 танктар тыдырт-тадырт тўспиненъ иртклепчеткеннер.

Иирде кѳзсектернїнъ оды даа, улицадагы фонарь-
 лар даа, автомобильнїнъ табырах чарытхызы даа сай-
 бабинчатхан хап-харасхыда харбастап ала, сиргектенїп
 паза олох туста табырах чѳрерге кирек полған, сибер
 паза табырах хаалағананъ иртїп турған кїзїлернїнъ дее
 сырайларын танычаа чох полған. Че ананъ тревога,
 подъездтер хыриндагы хадаглар, чалынга чара чачырап-
 чатхан, прожекторларнынъ сустарынанъ кизїлгелп пар-
 ған, ыраххы ѳрттїнъ кўренъ хызыл чарыгынанъ чарып-
 чатхан тїгїр...

Сидїк тус полған. Ырчы Москваданъ ырах нимес
 турған.

...Пїрсїнде пїс Зоянанъ улицада парчатхабыс, пїр
 туранынъ стеназынанъ, улуг листтенъ боецтїнъ хатыг
 паза сурчатхан сырайы пїссер кѳрїбїскен. Пїссер анынъ
 сурчатхан сырайы, харахтары ѳтїг паза тїрїг ле чїлї
 кѳрчеткеннер, алтында пазыл парған сѳстер, їдѳк кїзї
 ле чоохтанчатхан чїлї, сурығдыг ўнненъ хулахта истїл-
 геннер. „Син фронтха нимененъ полысхазынъ?“

Зоя кидер айланыбысхан.

— Пу плакаттынъ хыринча истїг сағыснанъ иртчеем
 чоғыл,— теен ол чобалып.

— Син ам даа хызычахсынъ паза трудовой фронтта
 полғазынъох—ол їдѳк странаға, армияға полысханы.

— Асхынах,— кїзе-тоғыр нандырган Зоя.

Пїс нинче-де минута тапсаспїн паргабыс, кинетїн Зоя
 аринча пасха ўнненъ чоохтанған, ѳрчїлїг паза сынынанъ:

— Мин часкалығбын: нїме сағынып алзам, ол ла
 онъдайнанъ пол парча!

„Нїме зе син сағынып алғазынъ?“ суарға сағынғам
 мин, че тїдїнмеем. Чўрегїм не ағырин ағыра тўскен.

АНЫМЧОХТАСХАНЫ

— Ичечеем, — теен Зоя, — мин медсестралар курзына парарға чарат салдым.

— Завод чи хайди?

— Позыдарлар. Ол фронтха нооза.

Ікі күнге ол прай киректіг справкаларны алғлап алған. Амды ол онагыдагох осхас ачых-чарых, өрчліг полған. Чарадыг таап алзох ол хачан даа андаг полчанъ.

Че сагам піс анынанъ хаптар, мелейлер, шлемнер тіккебіс. Воздушнай налёттар пол сыхс, ол тура хырында алай ба ұстүнде хадарчанъ паза Шуранынъ заводта нинче-нинче зажигапка узур салганына істі күйченъ.

Зоя курсха парар күн танълади, ибденъ иртөк парыбызып, орай иирде ле айланган. Обедін піс Шурананъ хада ла азырангабыс. Шура пу күннерде хараагы сменада тоғынчатхан, ол парар алнында маға ниме-де чоохтаан, че мин хайди полза исчеткем — андаг азырылбас хоргыстыг ұрүгіс кинетін сағызыма кір килген.

— Іченъ, син испинчезінъ! — ачырганып теен Шура.

— Пром таста. Шурик. Мин Зоянынъ хайдар парганын піл полбинчам.

Шура парыбысхан, мин көзенектердегі харасхыны сыныхтабызып, стол кистінде пір дее ниме идерім килбин, хатабох сагып одырғам.

Зоя чүрексін парып паза сырайы хызар парып килген. Ол минзер пастыр киліп хучахтабысхан паза минінъ харағымзар көні көрібізіп теен:

— Ичечеем, пу улуг чазыт: мин фронтха парчам, ырычынынъ тылызар. Пір дее кізее чоохтаба, Шураа даа. Мині деревнязар, тай ағамзар парыбысхан тирзінъ.

Мин ылғабыспим тіп хорыгып сым на полғам. Че нандырарға кирек полған. Зоя минінъ сырайымзар ачых-чарых, өрчліг сағыпчатхан харахтарынанъ көрген.

— Че син сыдас поларзынъ ма? — теем мин. — Син оолах нимессінъ нооза.

Ол кингалыг этажерказар пас парыбызып, ананъ ідөк чახсылаан хази минзер көрген.

— Ноға саға парарға кирек? — мин чадап ла чоохтанып алғам. — Сині призывать полғаннар полза, андада аринча пасха кирек...

Зоя хатабох пас киліп, минінъ холым тудып алған:

— Истек, ічень: мин ізенчем, син хазых полған ползанъ, минѡк чіли идерчіксінъ. Минінъ мында халчаам чоғыл. Халчаам чоғыл!—хатап, хатап чоохтанған ол. Ананъ пазох агырин чоохтанған:—Син маға чуртаста сын паза хорыхпас поларға кирек тіп позынъ чоохтанъзынъ. Хайди идерге кирек маға амды, ыырчы хости килгенде? Олар пеер килібісселер, мин чуртап полбасчыхпын... Син мині пілчезінъ нооза, мин пасха онъдайнанъ пол полбаспын.

Мин ниме-де нандыраға иткем, че ол хатабох олапъай ла паза чарада чоохтаныбысхан:

— Мин ікі кун пазынанъ парарбын. Маға красно-армейской сумка чахсы идіп таап пирдек, піс тіккен осхасты. Пасха нимелерні мин позым тапхлан аларбын. Паза алыстырчанъ кип-азах, полотенце, сабын, щётка, карандаш паза чачын. Паза ниме кирек чоғыл.

Ананъ ол чадыбысхан, че мин, тізенъ, узуп таа паза хығыр таа полбин, стол хыринда одыраға халғам. Прай ниме иділ парған—аны мин көргем. Хайди поларға за? Ол ам даа хызычах нооза...

Маға позымнынъ палаларымнанъ хада чоохтазарға пір дее хати сѡстер тілирге киліспеен полған, піс хачан даа удур-тѡдір пілісченъміс. Че амды маға мин стена алнында туюхтал парып турған чілі пілдірче. Ах, Анатолий Петрович тіріг полған полза!..

Чох, мин ниме дее чоохтазам тикке ле полар. Пір дее кизі—мин дее, пабазы даа, ол даа тіріг полған полза—Зояны тут полбасчых...

Ол кун Шура пастағызын иртенгі сменада тоғынған. Ол майых парған паза мѡгіс килген, хайди-да хынмин азыранып алған.

— Зоя Гайзар сынап парарға идібісті бе?—сурған ол.

— Я,—хысхачахти нандырғам мин.

— Хайди идер зе,—сағысха тѡзіп чоохтанған Шура,—анынъ парчатханы чахсы. Сағам Москвада хызычах-тарға орын нимес...

Анынъ ўні киртініс чох истілген.

— Арса, син парарзынъох?—сурған ол тўрче улып. Анда саға истіг полар.

Мин тапсабин пазым на чайхап салғам. Шура улуг тыныбызып, стол кистіненъ тур киліп, кинетін теен:

— Мин чадарға. Хайди-да мин пўун майых пар-тырбын.

Мин лампаны газетананъ чаап салгам.

Шура түрче тапсабин көр чатхан, нимеденъер-де тынъ сагынган. Ананъ стеназар айланыбызып, түрче поларынанъ узубысхан.

* * *

Зоя орай айланган.

— Мин пілгем чи, сині узубинча полар тіп,—ағыр-рин чоохтанган ол. Ананъ аннанъох ағырин хоза чоохтанган:—Мин танъда парчам,—мині хахап парбазын тіп, холымны сыйбаан.

Мындох ол, позынанъ хада алчанъ нимелеріі соона артыспин, пазох сыныхтабысхан паза чүк хабына иптєп салғлап салган. Мин тапсабин агаа полысхам. Пу тимненіс оланъай ла, кўннің сай тимненчеткенге тўй полған. Полған на иимені, асхынах орын занимать ползын тіп салчазынъ, пос орынзар кизек сабын алай ба тўк ухтар хоза суғарға харасчазынъ... Че пу піс-тіңъ хада полчатхан халганчы саннығ минуталарыбыс полған. Піс ўрге ле чарылысчабыс ни? Ир дєс кїзілер паза солдаттар даа чадап сыдасчатхан хорғыстар паза сидіктер миніңъ Зоямны сагыпча ни?.. Мин чоохтан полбинчатхам, мин пілгем, маға ылғирға чарабас, че тамаамда ла хайдағ-да ниме тығыл парып турған.

— Че,—теен Зоя.—Амды прай ниме орнында осхас.

Ананъ позынынъ харачағын сығара тартып алған, дневнигін алып алып, хапсарох суғарға иткен.

— Чарабас,—чадап ла чоохтанып алгам мин.

— Че, син сын чоохтадыңъ.

Мин аны тохтадарға даа манънанмин халгам, Зоя пєсєр пас киліп, тетрадын отха кире тастабысхан. Ананъ мындох чабызах скамейкачяхха одырыбызып, ағыринек, олған чілі, сурынган:

— Минненъ хада одырып ал.

Мин, ирткен чыллардағы чілі, хости одырып алгам. Олғаннар кїчиєк полғаннарында піс іди көгліг чарых кўйчеткен отсар көріп одырчанъмыс. Че андада мин пірєє нимеденъер чоохтапчатчанъмын, Зоянанъ Шура, ізіге хызар парып, истіп одырчанънар. Амды мин тапсабаам. Мин сағам пір сєс тєє чоохтан полбазымны пілгем.

Зоя Шура узупчатхан саринзар айланып көрібіскєн, ананъ миніңъ холларымны алып алып, сала ла истілер иде сыбыран сыххан:

— Мин саға хайди полғанын прай чоохтап пирербин... Син пір дее, пір дее кізее чоохтаба, Шураа даа... Мин райком комсомолзар фронтха парарға тіп заявление пиргем. Син пілчезінъ ме, андағ заявлениелер анда уғаа тынъ көп! Мунъар. Нандырығ истерге паргам, че мага чоохтапчалар: „Комсомолнынъ МК-зынзар, МК-нынъ хачызынзар пар“.

Мин паргам. Ізікті азыбысхам. Ол минінъ сырайымзар чахсылаан сыныхтап көрібіскен. Ананъ піс чоохтас сыххабыс, ол, тізенъ, чоох пазынанъ минінъ холларымзар ла көрчеткен. Мин пастап мархамны ла толғапчатхам, че ананъ холларымны тізектеріме сал салгам, ол мині чурексінче тіп сағынар үчүн мархаларымны паза толғабаам. Ол пастап биографиямны сурған. Хайданъ? Іче пабанъ кемдір? Хайдар чөргезінъ? Хайдағ районнар пілчезінъ? Хайдағ тіл пілчеткенімні? Мин теєм: немецкай. Ананъ азахтарым, чүреем паза нерваларым хайдағын сурған. Ананъ топографияданъар сурағлап сыххан. Ниме полчанъдыр азимут, хайди азимутнанъ көре чөрерін паза чылтыстарнанъ хайди тузаланарын сурған. Мин прайзына нандырғам. Ананъ: „Винтовканы пілчезінъ ме?“— „Пілчем“.— „Танъма атхазынъ ма?“— „Атхам“. „Чүсчезінъ ме?“— „Чүсчем“— „Вышкаданъ суғзар сегіргерге хорыхпинчазынъ ма?“— „Хорыхпинчам“.— „Че парашютнанъ сегіргерге хорыхчазынъ ма?“— „Хорыхпинчам“.— „Че көнънінъ хайдагдыр синінъ?“ Мин нандырғам: „Нерваларым пиктер. Сыдамахтығбын“.— „Хайди идер зе,—тіпче,—чаа парча, кізілер кирек. Сині фронтха ыссабыс чи?“— „Ызынъар!“— „Кабинетте одырып чоохтасчатхан осхас полбас,—теен ол... Син бомбёжка тузында хайда полчазынъ?“— „Тура хырында одырчам. Тревогаданъ хорыхпинчам. Бомбёжкаданъ хорыхпинчам. Пір дее нимеденъ хорыхпинчам.“ Андада ол теен: „Че чарир, коридорзар парып одыр тур. Мин мында пасха аргыстарымнанъ чоохтазып алим, че ананъ Тушинозар парып, самолёттанъ сыныхтағлығ сегіріс идербіс“.

Мин коридорзар сых парыбысхам. Мин хайди сегіреріненъер сағынып пас чөрчем — хомай сегірібіспим. Ананъ пазох хығырган: „Тимдезінъ ме?“— „Тимдебін“. Мында ол хорыхтыр сыххан. (Зоя минінъ холымны тыыда тудыбысхан). Сидік нимелер учурир... Нимелер полбин турар... Ананъ тіпче: „Че, парып сағынып

ал. Ікі кўн пазынанъ килерзінъ“. Мин соонанъ онъар салғам, ол самолёттанъ сегіретін пілердінъ не учўн тіптір.

Ікі кўн пазынанъ килгенімде ол тіпче: „Піс сині албасха чарат салғабыс“. Мин сала ла ылғабыспаам паза кинетін хысхыр сыххам: „Хайди за албассар? Ноға албассар?“

Андада ол хатхырыбызып, теен: „Одыр. Син тылзар парарзынъ“. Мин мында мынзы ідок сыныхтас полчатханын піл салғам. Пілчезінъ ме, мин киртінчем: ол хайди піди нинк тыныбысханымны алай ба минінъ пірее хыримнанъ пірее нимені сизін салған полза аринча албасчых... че, чахсы. Пастағы экзаменні тудыбысхам...

Зоя сым улыбысхан. Пестегі одынъ көгліг тычыразып кўйчеткен, Зоянынъ сырайында анынъ чылыг чарыгы ойналған. Комнатада паза чарых чох полған. Іди піс кўйчеткен отсар көрп ұр одырғабыс.

— Москвада Серёжа тайым чоғы ачыргастыг,— сағысха түзіп теен Зоя. — Ол мындаг сидік туста сині чўппенъ дее тыыдарчых...

Ананъ Зоя песті чабызып, поэна тўзек салып, чадыбысхан. Тўрче улып мин чадыбоғысхам, че узуп полбинчатхам. Мин ам Зоя ибде табырах полбас, поэнынъ органында узубас тіп сағынғам. Узупча ба ни ол?— Мин ағырин пас килгем. Ол сах андох хыймыраныбысхан.

— Син ноға узубинчазынъ? — сурған ол, мин анынъ ўні хоостыра ол кўлініп чоохтанчатханын сизін салғам.

— Мин ўр узубыспастынъ учўн час көрерге турдым, — нандырғам мин. — Син узу, узу.

Мин хатабох чадыбысхам, че андаг даа полза узуп полбинчатхам. Андар пазох парып, сурирга сағынғам: арса, ол нандыра сағынып алды? Арса, прайзыбыс хада эвакуироваться улыбызарбыс, аннанъар піске пір ле хати чоохтабааннар?.. Тамаамны ниме-де хыза тутхан паза тыныс читпинчеткен. Мин аны тут халар пу халғанчы хараа, халғанчы минута, соонанъ орай полар.

Мин пазох турып алдым. Зоянынъ иртенгі пўлесте узупчатханын, анынъ амыр сырайын паза чапсыра чаап салған ирнілерін көрп алғам— халғанчызын піліп алғам: чох, нандыра сағынмас.

...Шура заводсар иртők парыбысхан.

Космодемьянский Александр—Ульяновской училищеніи курсанты.

— Анымчох Шура, — теен Зоя, Шура тонан салып турчатханда.

Шуранынь холын тутхан.

— Тай агамны хучахтирзынь, — теен ол. — Паза тай ічемні. Чахсы чидіп ал! Піске син чох ирістіг полар. Че мин брінчем: Гайда саға амыр полар.

Зоя кўлінібізіп, харындазын хучахтабысхан.

Ананъ піс хада чай ізіп алгабыс, ол тонан сыххан. Мин агаа позым палгаан чылыг хара кўреліг көк мелей-іміні паза позымнынь тўк фуфайкамны пиргем.

— Чох, чох, албасын! Хысхызын чылыг ниме чох син хайди поларга итчезінь? — харысхан Зоя.

— Алып ал, — теем мин ағырин.

Зоя минзер көрібізіп паза харыспаан.

Ананъ піс хада сыххабыс. Иртен пулуттыг, чилліг кўн полған.

— Хаядах, хабынъны мин алып алим, — теем мин.

Зоя тохтабысхан:

— Нимее син іди полчазынь? Минзер көрдек... Син ылғапчазынь ма? Мині харах частыг удезерге чарабас. Пазох көрдек минзер.

Мин көрібіскем: Зоянынь сырайы кўлінчеткен часкалыг полған.

Мин агаа нандырып кўлінібізерге кўстенгем.

— Іди чахсы. Ылғаба...

Ол мині тыыда хучахтабызып охсаныбысхан, ананъ парчатхан трамвайнынь пасхызынзар сегірібіскен.

ПАСЧАНЪ КНИЖКА

Турада полған на ниме Зоянынь ўр няместе ле тутхан чылиин хайраллаан. Книгалар этажеркада ол турғысхлап салғанынанъ ідők турғаннар. Анынъ холынанъ салылған шкафтағы кип-азахтар, стол ўстўндегі тетрадътар ідők чатханнар. Көзенектерні хысхызына иптеп сыбағлап паза пөзік стаканға кўскўдегі хуруғ пўрлерні салааларынанъ хада суғып хургат салғаны — прайниме Зояны сағысха кирген паза ананъар сағындырган.

Он кўн пазынанъ көмес ле пазылған откыртка килген:

„Аарлыг іечеем! Мин изен-хазых чбрчем. Хайди син анда чуртапчазынь? Охсанып, хучахтапчам сині.

Синінь Зоянь.

Шура ол открытканы холында ўр тудып, полевой почтанынъ номерін чахсы сағын саларға итчеткен чіли, нинче-нинче хати хығырған.

— Іценъ?!—Іди ле теен ол, че пу хысхырымда прай ниме полған: пістінъ чоохтабааныбысха чапсааны, пасхаланғаны паза тынъ хомзынғаны.

Улуғсырос паза бчес, минненъ ол пір дее нимеденъер сурарға хынмаан. Зоя аннанъ чазырып, пір сөс тее чоохтабин парыбысханы аны чапсытхан паза хомзындырған.

— Че син июль айда парчатханынъда Зояға Ідők пір дее ниме чоохтабаазынъ. Синінъ андада чоохтирға правонъ чох полған, анынъ, тізенъ, ам Ідők чох полған.

Ол маға, мин аннанъ хачан даа испеен сөстерненъ нандырған (мин аны Іди чоохтанар тіп пір дее сағынмаам):

— Піс Зоянанъ пір кізі осхас полгабыс. — Тапсабиныбызып, хатабох кўсненъ чоохтанған: — Піске хада парарға кирек полған!

Піс аннанъар паза чоохтаспаабыс.

...„Позыма орын таппинчам“ — андада ла пілгем мин ол сөстернінъ значениезін! Кўннінъ сай мин улуғ харааларға читіре военнай кип-азахтарны тігіп одырып, тынъ сағысха тўсченъмін: „Хайдазынъ син амды? Хайди ла подказынъ ни? Пістенъер сағынчазынъ ма син?..“

Пірсінде минінъ манъ тус пол парған, мин стол харачағындағы нимелерні чыы сал сыххам: Зоянынъ тетрадьтарын тозын паспазын тіп орын позыдарға иткем.

Пастап маға Зоянынъ чыы пасхан почеркалыг листоктары учурааннар. Мин оларны хығырыбысхам: пу Илья Муромецтенъер пасхан сочинениенінъ черновигінінъ ал-алынча страницалары полғаннар. Сочинение піди пасталған:

„Хыри-пазы көрінминче орыс чирінінъ. Ўс алып анынъ амырын хадарчалар: Илья Муромец, инъ ортызында, кўстіг аттыг. Анынъ холында аар булава ыырчиданъ харбазарға тимде полған. Ікі хыринда — сын аргыстары: көйтк харахтыг Алёша Попович паза силіг Добрыня“.

Зоя Ильяданъар былиналар хығырғаны, пірсінде Васнецовтынъ саблыг картиназынынъ репродукциязын ағылып, аны харах албин көргені минінъ сағызыма кіркилген. Ол сочинениені пу картинаданъар пазып пастаан.

Пір листогында, тізенъ, турған:

„Ол чаада палығлат салғанда, чон ағаа паарсапча паза аяпча, аны Ильячах паза Илюшачах тіп адапчалар: „Ильячахтынъ азағастары толғалғап партырлар“. Аны тарынчах чабал „нахвальщик“ утып пастабысса, орыс чирі күсті ағаа позы пирче: „чадыбысса, Ильянынъ күзі үс хати хозыл парча“.

Пір хыринда, тізенъ:

„Че амды чүзер чыллар ирткен соонда, чоннынъ киртінізі паза сагааны толды: пістінъ чирнінъ позыбыстынъ чоныбыс аразында киртіністіг хадарчыбыс пар—Хызыл Армия. Тикке ле сарында сарналбинча: „Піс ныхмахты сын кирекке айландыр саларға төреебіс“. Піс хайхастығ ныхмаханъ сын нима пүдірчебіс, чон постарынынъ геройларынанъар ідбк тынъ хынып сарнасча, хайди ол хачан-да Илья Муромецтенъер сарнаан“.

Мин, ол листоктарны Зоянынъ пасха тетрадьына сухчадып, ол тетрадьта Илья Муромецтенъер сочине-ние арығ листте хатап пазыл парғанын, соонда, тізенъ, Вера Сергеевнанынъ холынанъ „Отлично“ турғызылғанын көр салғам.

Ананъ мин прай ол тетрадьтарны харачахха сухчадып, анынъ пулиинда холыма нима-де харығ полчатханын сизін салғам. Холымны андар сугыбызып харбалаанымда хайдағ-да хатығ нима тудыл парған, ананъ сығарып алғаным кічіг нима пасчанъ книжкачах полтыр.

Пастағы страницахатарында писательлернінъ аттары паза произведеннелері пазылған полған, көбізінінъ тоғыр крестиктер турғаннар: анзы хығыр салғанын таныхтааны полған. Мында полғаннар: Жуковский, Карамзин, Пушкин, Лермонтов, Толстой, Диккенс, Байрон, Мольер, Шекспир... Ананъ нинче-де листок карандашнанъ пазылған полған, — чызылғап парған, пілдізі дее чох строкалар полған. Кинетін — чернилананъ, ооғазах Зоянынъ пілдістіг холынанъ пазылған:

„Кізінінъ прай хыри чохсы поларға кирек: сырайы даа, кип-азағы даа, хылыгы даа паза сағызы даа“ (Чехов).

„Коммунист полары — анзы күстенері, сағынары, хынары паза харбазары полча“ (Маяковский).

Мин пасха страницада карандашнанъ табырах пазылғанын көр салғам: „Отеллода“ кізінінъ сын нимеденъер, арығ паза сын сағыстанъар кұрескені көзілдіче. „Отел-

лоданъар" тема — кізінінъ сын, улугъ чувствозынынъ чинъзі".

Паза: „Шекспиринъ произведениелериндегі геройларнынъ өлімнері хачан даа пөзік моральнынъ пасталчатханынанъ пір туста поладыр“.

Мага сала иргілен парған кічичек кижжаны асчатханда, Зоянынъ ўні истілчеткен, өтігъ харахтары паза арынып кўлчеткені кўрінчеткен чілі пілдірген.

Мына „Анна Каренинаданъ“ Серёжаданъар выдержказы: „Агаа тоғыс ла час полған, ол ам даа палачах полған; че ол поэмынынъ чўрегін пілген, ол агаа аарлыгъ полған, ол аны харах хахпагы харахты хайраллапчатхан чілі, хайраллаан, хынмаан кізіні поэмынынъ чўрегінзер пір дее поэтыпачанъ“.

Мин хығырчатхам, че поэма пу Зояданъар ла чоохталчатхан чілі пілдірген. Полған на строкаданъ ол минзер харах албин кўрчеткен.

„Маяковский — улугъ темпераменттіг, ачых-чарых, кўні кізі. Маяковский поэзияда наа чуртас асхан. Ол поэт-гражданин паза поэт-оратор“.

Сатин: „Тоғыс кўнъинъе толчатса, чуртас — чахсы! Ирік чохта тоғынчатсанъ, чуртас аар полча!“

„...Ниме полчанъдыр сын? Сын — ол кізі!“

„...Чой — хуларнынъ паза оларнынъ элерінінъ религиязы... Сын — пос кізінінъ худайы!.. Кізі! Ол — тынъ чахсы! Ол тыыда истілче!.. Кізіні улуғлирға кирек! Аябасха... аянынанъ аны нимее салбинчатпасха... улуғлирға кирек!.. Мин тох поларға кўстенчеткен кізілерні хачан даа хырт кўрченъмін. Кирек анда нимес!.. Кізі — пөзік! Кізі — тохтанъ пөзігёк!“ (Горький, „На дне“).

Наа страницахатар — наа пасхан нимелер:

„Мигуэль де Сервантес Сааведра. „Кўйтк идалъго Дон-Кихот Ламанчский“. Дон-Кихот — сыдамах, посха аябинчатханы, сағыс“.

„Книга — кізі аны поэмынынъ улуғ часказар парчатхан чолында ит салған прай хайхастарданъ артых тынъ сложнай паза улуғ хайхас, арса (М. Горький).

„Чахсы кижжаны пастагызын хығырып алзанъ — манъат паза чўрекке чарас аргыстаап алған чілі пілдірче. Хығырғанны хығырзанъ — иргі аргызынънанъ х атабох тоғасчатхан осхас. Чахсы кижжаны хығырып тоосчатсанъ — чахсы аргызынънанъ чарылысчатхан осхас, паза анынанъ хатап тоғазарын кем пілче“ (китайской мудрость).

„Парчатхан кізі чолын айныдар“.

„Хылыгында, манераларда паза стильде, прай нимеде инъ чахсызы—ол простота“ (Лонгфелло).

Пазох мин Зоянынъ дневнигін хыгырчатхан кўндегі чіли, маға тынъ хынарға паза киртінерге сағынчатхан тіріг чўректі холымда тутчатхан осхас пілдірген.

Мин книжканы азып, полған на страницачахтанъар ур сағынғам, маға Зоя мининъ хырымда турчатхан, піс хатабох хада чіли пілдірген.

Мына халғанчы листтері. Число: октябрь 1941.

„Московскай комитеттинъ хачызы—амыр, простой. Чоохтанча асхынах, че пілдістіг. Анынъ телефоны К О-27-00, хос № 1-14“.

Че ананъ—„Фаустанъ“ сығара көп пазылған полған. Эвфорионны алғыстапчатхан сарын:

„Мининъ хыгырим —
Тудыс, чинъіс хысхырим.

Ползын! Позым ханадынаны
Таласчам андар!
Таласчам чаа өртінзер,
Таласчам мин харбассар“.

„Мин Россияға прай чўрегімненъ хынчам, аннанъар Россияданъ пасха хайдағдаа чирде поларымны сағын пілбинчем“ (Салтыков-Щедрин).

Кинетін, халғанчы страницачахта, чўрек ағыртхан,— „Гамлеттенъ“ алылған сөстер:

„Анымчох, анымчох паза минненъер сағын!“

„ТАНЯ“

Маға пу книганы пазарға брчіліг дее, ачығ даа полған. Мин аны пасчатхам, поэма, тізенъ, мин кічицек Зоянынъ пизігін хатап абытчатхан, ўс частығ Шураны хатабох хучахтапчатхан, палаларымны хазыхтарын паза толдыра ізестіглерін хатабох көрчеткен чіли пілдірген. Че чоохтирға хайча ас халыбысса, маға анчох аар полып, анчох чағын, хыя ит полбас тоозылары көрінче, киректіг сөстерні аннанъох артых сидік табарға..

Мин Зоя парыбысхан соондағы кўннерні, полған на нимені чахсы пілчем.

Ол парыбысхан.—Шурананъ пістинъ чуртазыбыс сағычанъ кирекке айлан парған. Мынынъ алиында Шура

ибзер киліп, пичезін пас полбин халзох, сах андох сурчанъ: „Зоя хайда?“ Амды анынъ пасгагы сѣстері „Письмо чоғыл ба?“ полғаннар. Ананъ ол сурбас таа полыбысхан, че мин анынъ харахтарында ла ол сурьгаларны кѳрченъмін.

Че пірсінде ол комнатазар табырах паза ѳрчліг чүгір киліп, мині тыыда хучахтабысхан.

— Письмо ба? — мин сах андох онъар салғам.

— Хайдаг письмо! — хысхырган Шура. — Истек: „Аарлығ ізем! Сағам син хайди чуртапчазынъ, хазығынъ хайдагдыр, позынъ хайди чувствовать полчазынъ? Іче-чеем, манъ ползанъ, кѳп нимес тее строчка пас. Заданненденъ айланзам, ибзер ааллап кил парам. Сининъ Зоянъ“.

— Хайзы числоданъдыр? — сурғам мин.

— Он читі ноябрьда. Андагда, Зояны ибзер сағып-чабыс!

Піс амды хатабох хорыхпин киртістіг паза ѳрчліг сағып сыххабыс. Піс час сай паза хараа-күнѳрте сагаабыс, азылчатхан ізік хыгдыразох чүгүрерге тимде полғабыс, минута сай чэскалыг поларга тимненчеткен кизілер.

Че ноябрь ирт парды, декабрь ирт парды, январь тоозыларға идібіскен. Письмо даа паза хабар даа истіл-бинібіскен.

Шурананъ піс ікібісненъ тоғынчатхабыс. Ол прай ибдегі хайынысты поэты иткен. Мин кѳргенде: ол Зоя итченъ нимелерні прай идерге кѳстенген. Ибзер пурун киліп алып, ол минінъ килеріме чіченъ ние чылыт саларға манъзырачанъ. Мин Шура хараа турып алып, мині чылыг иде чаап салчатханын исченъмін. Одынъ кирегіненъ сидік полыбысханда, аны піс хайраллаабыс.

Пірсінде — ол январьнынъ халғанчы кѳннерінде полған — мин ибзер орай айланғам. Ол іди удаа поладыр, хачан тынъ майых парзанъ, мин чоохтаркынъ үзіктерін не исчеткем. Ол иирде улицада мындаг ла чоохтар истіл турғаннар:

— Пууи „Правданы“ хығырдынъар ба?

— Лидовтынъ статьязын хығырдынъар ба?

Трамвайда улуғ харахтығ, тынъ түреп парған чиип іпчі поэтыннъ арғызына чоохтапчатхан:

— Хайдаг кѳстіг статья!.. Хайдаг хызычах!..

Мин пұўн газетада хайдаг-да хайхастығ ниеме полганын сизінгем.

— Шурик,—теем мин ибде,—син пұўн „Правданы“ хыгыргазынъ ма? Анда хайдаг-да тынъ хынығ статья тіпчелер.

— Я,—минзер кѳрбин, тудынып нандырган Шура.

— Нимеденъер зе?

— Чиит партизанка Таяданъар. Аны немецтер мондыр салтырлар.

Комнатада соох полган, че піс агаа ұгрен парғабыс. Че мында минінъ істіме прай соох чўғұрібіскен паза чўреем хыза тартыл парған чілі пілдіре тўскен. „Ідѳк кемнінъ-де хызычағы,—сағын салғам мин.—Аны ибде сағыпчалар, аннанъар ідѳк сағысырапчалар...“

Тўрче полганда мин радио искем. Чааданъар, трудовой фронттанъ хабарлар искіргеннер. Кинетін диктор чоохтаныбысхан:

— Пұўн, чибіргі читі январьда, „Правдада“ пазылған Лидовтынъ „Тая“ тіп статьязын искірчебіс.

Декабрьнынъ пастағы кўннерінде Петрищево селода немецтер Тая тіп партизанка-комсомолканы казнитъ полганнарынанъар хомзыныстығ паза ачыргастығ ўиненъ чоохтап сыхханнар.

— Іченъ,—кинетін теен Шура,—радионы тохтат саларга чарат? Маға тапъда ирте турарга кирек.

Мин хахап парғам: Шура хачан даа хал узучанъ, агаа суулас таа, радио даа харығ полбачанънар. Мин халғанчызына читіре истерге сағынғам, че „узузанъ за...“ ла тіп чоохтаныбызып, радионы тохтадыбысхам.

Иртенінде мин комсомолнынъ райкомынзар парғам: Зояданъар пірее ниеме пілчелер, арса?

— Задание чазыттығ, письмо килбин ўр дее пол парар, неке,—чоохтаан маға райкомнынъ хачызы.

Нинче-де аар, тоозылбас кўннер ирткен, че 7 число февральны мин хачанға дла ундубас иде сағын салғам.—Мин ибзер айлан килзем, стол ўстўнде пічік чатча: „Ічечеем, сині райком ВЛКСМ-зар хыгыртханнар“.

„Хайди полза!—сағын салғам мин.—Конечно, Зояданъар пірее хабар полар, письмо арса!“

Мин райкомзар учухчатхан на чілі парғам. Чилліг паза харасхы хараа полган, трамвайлар чѳрбинчеткеннер, че мин чўғұріс пазынанъ парғам, сўрнўккем, тайлыхам, анъдарылчам, пазох турып алып чўғұрчем, хайдаг-

мындаг хомай сагыс сала даа сагынминчатхам—мин
пір дее хомай ниме сагыбаам, мин Зояға хачан тоғазарын
піліп аларга сагынғам. Табырах ла килер ни ол?

— Сірер хыя иртіс партызар. Ибінъзер нандыра
парынъар, сірерзер МК комсомолданъ сыгара парыбыс-
ханнар,—тееннер маға райкомда.

„Зоянынъ хачан килерін табыраанча піліп аларға!“
Мин ибзер пазытнанъ нимес, че чүгүрікненъ парғам.

Мин ізік азыбызып, иркін хыринда турыбысхам.
Стол кистіненъ ікі кізі минзер удур турғаннар: Тимирязевскай
чон үгрединнінъ отделінінъ заведующайы паза пірсі таныс
нимес серьёзнай паза мбгіс арах сырайлыгъ чийт кізі
полған. Анынъ ахсынанъ оор сыхчатхан: комнатада соох
полған, аннанъар пір дее кізі пальто суурбаан.

Шура кбзенек хыринда турған. Мин анынъ сырайын-
зар кбрібіскем, піс удур-тбдір кбрізібіскебіс, ананъ мин
прай нимені піл салғам... Ол минзер чүгүрген, чолда
ниме-де анъдарыбысхан, че мин, тізенъ, азахтарым
полға ла чапсыра бсклеп парған чілі, пас полбины-
бысхам.

— Любовь Тимофеевна, сірер „Правдада“ Таняданъар
хыгырғазар ба? — истіп салғам мин. — Ол сірернінъ
Зоянъар... Пу кўннерде піс Петрищевозар парарбыс.

Мин кем-де турғыс салған стулға одырыбысхам.
Минініъ харағым даа чазы сыхпинчатхан паза тын таа
полбиныбысхам. Табыраанча чалғызан на халарға сагын-
ғам, сағызымда пір ле ниме полған: „Ол халды... бл
халды“...

* * *

Шура мині органға чатыр салып, хараа тооза хы-
римда одырған. Ол ылғабаан. Ол минініъ холларымны
ікі холнанъ тыыда тут салып, пір дее ылғабин одырған.

— Шура... амды піс хайди поларбыс? — теєм мин
хайди полза.

Мында тудынып одырчатхан Шура тбзексер тўнъ-
дере чадыбызып, кичетін тыыда ылғап сыххан.

Мин аны хачанох пілчем... прай пілчем, — тынъ
истілдірбин, хатап, хатап чоохтанған ол. — Андада „Прав-
дада“ анынъ сомы пар полған... мойнында пағлыг...
Ады, тізенъ, пасха... че мин ол Зоя полғанын пілгем, ол

полганын пілгем... Мин саға чоохтирға хынмаам... сағынғам саба полар тіп... Позымны саба тіп киртіндіргем. Киртінерге хынмаам. Че мин пілгем... мин пілгем чи... пілгем...

— Көзіт, — теем мин.

— Чох! — нандырған ол ылғап ала.

— Шура, -- теем мин, — минің алнымда ам даа көп нима турча. Маға аны көрерге килізер. Мин синненъ сурынчам...

Шура пиджагынынъ істіндегі ізебіненъ поэзынынъ нима пасчанъ книжказын сығар килген: газетаданъ хыптылаан арығ листке төрт пулунънығ сом чапсырылған полған. Мин таныс, ирке, илестіг тыып парған сырайны көр салғам.

Шура маға ниме-де чоохтаан, че мин аны испеем, ананъ кинетін маға анынъ сөстері истіле түскеннер:

— Пілчезінъ ме ноға ол Таниябын тіп аданғанын? Пілчезінъ ме Татьяна Соломаханы?

Андада мин сағызыма киріп, прай нимені піл салғам. Я, сынап таа, ол ыраххы, хачанох ол халған хыстанъар сағынған, поэзын Тания тіп аданчатхан туста...

ПЕТРИЩЕВОДА

Нинче-де кўн пазынанъ, 13 февральда мин Петрищевозар парғам. Хайди полганын мин хомай пілчем. Петрищевозар асфальтированной чол читіре парбинчатханын паза машинаны пис километрче сөртетчеткеннерін онъарчам. Піс селозар соохха тооп паза пустан пар килгебіс. Мині хайдағ-да ибзер кир килгеннер, че минің чылычаам на чох полған: істімде соох полған. Ананъ піс Зоянынъ сөдгін чыған чирзер парғабыс. Мин хызычаамнынъ сөдгін ходыр салғаннарын көр салғам...

Ол холларын суна салын салып, мойнына пағ палғал парған чатчатхан. Анынъ сырайы аринча амыр, наахтары саптырған орнылары прай көгерггеп партырлар. Прай иді штыкнанъ сасхлал партыр, көксінде хуруп парған хан полған.

Мин анынъ хырында тізектеніп алып көргем... Анынъ арығ хамагынанъ кизек састы чоғар сыйбабысханымда — мині пазох анынъ амыр, ирселет салған паза сохтыр салған сырайы чапсытхан. Мин аннанъ харах алып азырыл полбинчатхам.

Кинетін минзер красноармейскай шинельліг хыс пас килген. Ол мині иптєп, кўснєнъ холтыхтап алып, тур-
ғызып алған.

— Туразар кіренъер, — теєн ол.

— Чох.

— Паранъар. Мин Зоянанъ хада пір партизанскай отрядта полгам. Мин сієрге прай чоохтап пирем...

Ол мині туразар ағыл киліп, миннєнъ хости одырып алып, чоохтап сыххан. Мин анынъ чоогын тўстєгі ле чіли, чадап ла исчеткем. Хай піреєлері маға газетаданъ сығара онъарылыстыг полған. Ол партизан-комсомолецтер группазы хайди фронттынъ линиязын ирткенін чоохтаан. Ікі неделя олар немецтер алып алған чирде, ағас аразында чуртаптырлар. Хараа командирнінъ заданиєзін толдырчанънар, кўнбрте, тієнъ, пірее чирде харда узучанънар паза кбйчеткен отха чылынчанънар. Азыхты олар пис кўнге алып алғаннар, че аны, тієнъ, ікі неделяға читіргєннер. Зоя арғыстарынанъ хада халғанчы халас кизєгін паза полған на тамчых сугны ўлесчєнъ.

Ол хыстынъ ады Клава полған. Ол ылғап ала чоохтаан.

...Ананъ оларға айланар тус чит килген. Че Зоя асхынах иділді тіп чоохтан сыххан. Ол командирдєнъ Петрищєвотар парарға чарадыг сурын сыххан.

Ол немецтер чуртапчатхан тураны паза военнай частьтынъ аттары турчатхан хазааны бртебіскєн. Пір кўн пазында Зоя село хырындагы ат хазаазынзар парып алған, анда ікі чўс аттанъ кббк полған. Ол сумказынанъ бензинніг бутылка сығарып алған, чаба сасхлабызып, спичка ла тартып тамызарға итчеткенде — аны мында кистінєнъ часовой хаап алған. Ол аны іде сазыбызып, револьверін сығара тартып алған, че атыбызарға манънанмин халған. Немец анынъ холынанъ тириин тўзіре сабызып, тревога кбдірібіскєн...

Клава сым улыбысхан. Андада иб эзі, пєстєгі отсар кбріп, чоохтан сыххан:

— Че аннанъ андар нимє полғанын мин дєє чоохтирбын... Истерге хынзанъар...

Мин анынъ чоогын прай искем. Че аннанъар мин іди чоохтап полбаспын. Мин іди ит салым: мында Петр Лидовтынъ рассказы ползын. Инъ пурнада Зояданъар ол пас салған, ол Петрищєвотар инъ пурнада килген, ол хайди аны иреєлеєннерін паза хайди ол ол халғанын килгендк сурглап, піліп алған...

ХАЙДИ ОЛ ПОЛҒАН

„...Зояны кир киліп, наразар кбзїт пиргеннер. Ол одырыбысхан. Аннанъ тоғыр столда телефон турчатхан, пасчанъ машинка, радиоприёмник паза штабной чачыннар чатхланчатханнар.

Офицерлер чылысхлан сыхханнар. Иб элеріне (Ворониннерге) сығыбызарға чоохтааннар. Инейек тұрче чубаныбысхан, офицер хысхыр сыххан: „Матка, фьюты!“ — ананъ аны учазынанъ іде сазыбысхан.

332 пехотнай полктынъ командирі 197-чі дивизиянынъ подполковнигі Рюдерер Зояданъ поэзы сурыг иткен.

Ворониннер кухняда одырчадып, комнатада ниме полчатханын ис сал турганнар. Офицер Зояга сурыг пир турган, Зоя (мында ол Таня тіп аданыбысхан) пір дее тудыг чох, тыыда паза чалтанмин нандыр турган.

— Кемзер сірер? — сурган подполковник.

— Чоохтабаспын.

— Ат хазаазын сірер őrтеезер бе?

— Я, мин őrтеем.

— Сірернінъ целынъер хайдагдыр?

— Сірерні чох идерег.

Сым полыбысханнар.

— Сірер фронттынъ линиязын хачан кискезер?

— Пятницада.

— Сірер тынъ табырах килтірзер.

— Узир ба за?

Зояданъ кем ысханын паза кемненъ хада полғанын сурганнар. Позынынъ аргыстарын сығарыбыссын тіп хысханнар. Ізік őrтіре нандырий истіл турган: „чох“, „пілбинчем“, „чоохтабаспын“, „чох“. Ананъ кинде хаас хурнынъ тазылап идіне теепчеткені истілген. Нинче-де минута пазынанъ чиит офицерічек комнатаданъ кухнязар сыгара хон киліп, харахтарын нуубызып паза хулахтарын чаба тудын салып, сурыг тоозылганча одырған. Фашисттінъ дее нервалары сыдап полбаан...

Торт ирен, хаас хурларын систіп алып, хысты сох сыхханнар. Иб элері ікі чўс хатап сапханын санап салганнар, че Зоя, тізенъ, сала даа ўн сығарбаан. Соонанъ, тізенъ, Ідбк нандырған: „чох“ „чоохтабаспын“; анынъ паяғызынанъ ўні ле чазыг истілген...

Рюдерер подполковник Космодемьянская Зояданъ сурыг итчеткенінде унтер-офицер Карл Бауэрлейн (соонанъ пленге кір парган) анда полган.

Ол поэнынъ кбзидинде пас салган:

„Сірернінъ чоннынъ кічичек героинязы пір дее ние чоохтабаан. Ол предательство ние полчатханын пітбеен: ол соохха кбгер парган, анынъ палыгларынанъ хан ахчатхан, че ол пір дее ние чоохтабаан“.

Ікі часча Зоя Ворониннернінъ туразында иртірген. Сурыг соонда аны Кулик Василийнінъ пбінзер ал парганнар. Ол конвойнынъ алныча ідбк кип-азах чох паза чалаас азах харча пас парган.

Аны Куликтінъ туразынзар кирчеткеннерінде, анынъ хамағында кбгер парган улуг танъма полган, азахтары паза холлары, тізенъ, сызырылглап парган полганнар. Ол аар тынчатхан, састары пухталглап партыр паза кизек састары тирлеп парган хамаана чапсынгап партырлар. Хыстынъ холлары кистінде пагнав палгалглап парган полган, ирнілері ызырганына сиклеп парганнар паза оларданъ хан сых килтір. Аннанъ сыгартыпчатханнарында іди ызырынгап салган одыр.

Ол лавкаа одырыбысхан. Немецкай часовой, тізенъ, ізік хыринда турган. Зоя амыр паза хыймырабин даа одырган, ананъ суғ ізерге кілеен. Кулик Василий суғлыг кадушказар пас килген полган, че часовой аннанъ пурнабысхан, столдағы лампаны хаап алып, Зоянынъ ахсынзар ал парган. Анзы суғ пирбин керосинненъ суғарарга кирек теені полган осхас.

Кулик хыстынъ учун сурын сыххан. Часовой перінген, че соонанъ хыныхсыбин Зояга суғ пирерге чарадыбысхан. Ол ікі улуг кружканы тооза ізібіскен.

Ол турада чуртапчатхан солдаттар, хысты ибiрiп алып, тыыда хатхырысханнар. Піреезі мунизурхнанъ сасхлааннар, пасхазы кбйчеткен спичканы эгінінъ алтынзар ағылып тутханнар, че кем-де анынъ пиліне пилананъ тартыбысхан.

Солдаттар читіре ойнап алып, узирга парыбысханнар. Андада часовой винтовказын тимнебізіп, Зояны турғызып тураданъ сыгарга чоохтаан. Позы анынъ соонча улидача шытыгын пиліне чагын тудып алып парган. Ананъ „Цурюк!“ тіп хысхырыбысхан—хысты нандырох ал пар сыххан. Ол, аны иреелепчеткен кізі поэ соохха тооп парып, чылыг туразар айланарга тус читкен тіп

сағынғанча, харча чалаас азах, істіне ле кисченъніг чѳрген.

Ол часовой Зояны он час иирденъ ікі час хараага читіре хадарған паза полған на час пазынанъ аны ули-цача он пис-чибіргі минута ал чѳрченъ...

Пазох пасха часовой турыбысхан. Хайран поэна лавкада чадарға чаратханнар.

Кулик Прасковья ағылах полғанда Зоянанъ чоохтас сыххан.

— Син кемнінъ палазызынъ?—сурган ол.

— Че сіерге нмее киректір ол?

— Позынъ чи хайданъзынъ?

— Мин Москваданъмын.

— Іче-пабанъ пар ба?

Хыс пір дее нандырбаан. Ол иргенге читіре пір дее нмее чоохтанмин паза ѳстебин дее чатхан, анынъ азах-тары даа учуғлап парып, тынъ ағыртчатхан осхастар.

Иргенѳк солдаттар деревнянынъ ортызында виселица пѳдіріп пастааннар.

Прасковья хысанъ пазох чоохтас сыххан:

— Алнындағы кѳн ол син полғазынъ ма?

— Мин... Немецтер кѳй парғаннар ба?

— Чох.

— Ачырғастыг. Че нмее кѳйгендір зе?

— Оларнынъ аттары кѳй парған. Тиріглері кѳй парған тіп чоохтааннар...

Офицерлер он часта иртен килгеннер. Оларнынъ пірсі Зояданъ сурған:

— Чоохтанъар: сіерер кемзер?

Зоя пір дее нмее нандырбаан.

— Чоохтанъар: хайдадыр Сталин?

— Сталин поэнынъ орнында,—нандырған Зоя.

Іб элері аннанъ андар нмее сурганын испееннер: оларны тураданъ сыгара сасхлабысханнар, сурыг тоо-зылғанда ла киргеннер.

Зоянынъ нмелерін ағыл килгеннер: кофточказын, брюкаларын паза ухтарын. Мындох анынъ чѳк хабы, анда—спичкалар паза тус полған. Пѳрігі, тер курт-казы, пухтанъ палған фуфайказы, сапогтары, тізенъ, чітклеп партырлар. Унтер-офицерлер аны постарынынъ аразында улесклеп аларға манънан халтырлар, мелей-лері офицерскай кухнянынъ чигрен поварына киліс-тірлер.

Зояны тонандырыбысханнар, иб элери харал парган азахтарына ухтар кизерге пэлыс пиргеннер. Анынъ көксине пылап алган бензинниг бутылканы паза „Ортегчи“ тип пазылган чардыны кизиртип алганнар. Аны виселица турчатхан площадьсар иди апарганнар.

Казнить полчанъ орында, хылыстарын сыгар салган, он чаланъ кизи ибуре турыбысхан, чүсче немецкай солдаттар паза офицерлер полган. Орындагы чуртагчыларны чылызарга, казнить полчатханында поларга приказ полган, че андар асхынах килгеннер, пиреелери килип паза турын алып, иблеринзер андаг хоргыстыг нимени кьргенче сым-туюххан парглабысханнар.

Салбахтапчатхан пагнынъ алтында үстү-үстүне салыл парган iki харачах тургызыл парган полган. Хысты сыгар килгеннер, харачах үстүне тургыс салып, мойнына паг сугыбысханнар. Офицерлернинъ пирси позынынъ фотоаппаратын виселицазар айландыр сыххан. Комендант палачтарнынъ обязаннозын толдырчатхан солдаттарга түрче тохтирга знак пирген.

Ол туста Зоя колхозниктерге паза колхозницаларга айланып чоохтанарга манънан халган, бтиг паза арыг үнненъ хысхырыбысхан:

— Эй, аргыстар! Нимее иди мьгис кьрчезер? Чалтанманъар, кьрезинъер, фашисттерни бдиринъер, бртенъер паза оохтырынъар!

Хости турчатхан немец холын сабынган, танъ ол Зояны сабарга иткен ме, танъ анынъ ахсын чаба тударга иткен ме, че Зоя анынъ холын хыя сабызып, аннанъ андарох чоохтанган:

— Мага блерге хоргыстыг нимес, аргыстар! Ол часка—постынъ чоныннынъ учун блерге!

Фотограф виселицаны ырахтанъ паза чагыннанъ суурып алган, че амды, хабыргазынча суурып аларга тименген. Палачтар комендантсар сагысыраснанъ кьргеннер, че анзы фотографха хысхырған:

— Абердох шнеллер!¹

Андада Зоя комендантсар айланып, агаа паза немецкай солдаттарга хысхырған:

— Сирер мині сагам поол саларзар, че мин чалгызан нимеспин. Пис iki чүс миллионмыс, прайзыбысты поол полбассар. Мининъ учун сирерденъ бс аларлар.

¹ Табыраанча!

Солдаттар! Сагам орай ниместе, пленге кірінъер: чинъіс хайди даа пісти полар!

Палач пагны тартыбысхан, паг Зоянынъ тамаан хы-за тудыбысхан. Че ол ікі холынанъ пагны чылдыры-бызып, азах пазына кӊдірінібізіп, прай кӊзіненъ хысхыр сыххан.

— Анымчоhtar, аргыстар! Кӊрезінъер, хорыхпанъар. Пісенъ хада Сталин! Сталин килер!..

Палач хазалган башмагынанъ, тахтал парган чыл-гаях харча ыгырапчатхан харачахты теебіскен. Ӱстун-дегі харачах чирзер аньдарыл парып, чирге тӱкли тӱс-кен. Чыылган чон хыймыраза тӱскен. Кемнінъ-де табызы истіліп, сым пол парган, анынъ янъызы ағас аразында хатап истілген...

КЛАВАНЫНЪ ЧООҒЫ

„Аарлыг Любовь Тимофеевна!

Минінъ адым Клава, мин Сіернінъ Зоянъарнанъ хада пір партизанскай отрядта полгам. Мин пілчем, хачан піс Петрищевода хада тоғасханыбыста, Сіерге минінъ чооғымны истерге сидік полган. Че мин пілчем: Сіерге Зоя полган на минутада Сіер чох ниме иткенін піліп аларға аарлыг полар. Че хыгырарға, наверно, искеніненъ ниик полар. Аннанъар мин Сіерге пу пиш-мода ниме пілчеткенімі прай пас пирербін.

Октябрь айнынъ ортызынзар мин прай комсомолец-терненъ хада комсомолнынъ Московской комитедінінъ коридорында мині комсомол хачызы хачан хыгырарын сағыпчатхам. Мин пасхаларох чіли, мині ырчынынъ тылынзар ыссыннар тіп сағынгам. Андағ кӊп чылыс-ханнарнынъ аразында кӊренъ сырайлыг, кӊк харахтыг хысты кӊр салгам. Ол меховой мойдырыхтыг паза иде-гінде андагох мехтанъ тігілген кӊренъ пальтолыг пол-ган. Ол пір дее кізіненъ чоохтаспинчатхан. Чылыс-ханнарнынъ аразында ол пір дее кізіні таныбинчатхан осхас полган. Ол хачынынъ кабинетіненъ ӊрчіліг паза ачых-чарых кӊнъніліг сыххан. Ізік хыринда турғаннарға кӊлінібізіп, табыраанча сыхчанъ Ізіксер парыбысхан. Мин анынъ соонанъ артых кӊр халғам: аны алғаннары пілдістіг полган.

Ананъ приѣмда мин полгамох. 31 октябрьда, тізенъ, — ол кӊніні мин хачан даа ундубаспын — мин „Колизей“ кинотеатрзар килгем. Кӊп московскай комсомолецтерні

аннанъ сығара частьсар ызар полғаннар. Оох нанъмыр чаапчатхан, соох паза сыхтығ полған.

„Колизейниѳъ“ ізігініѳъ хыринда мин пазох кѳк харахтығ хысты кѳр салғам. „Сіерер киноға ба? сурғам мин. „Я“, харахтарынанъ на кѳлінібізіп нандырған ол. Хыстар паза ир олғаннар кил ле турғаннар. Піс иртчеткеннерденъ „Сіерер киноға ба?“ ла тіп сур турғабыс, олар прайзы „Я“ тіп нандыр турғаннар. Че кинонынъ кассазы азыл парғанда билетті пір дее кізі албаан. Піс удур-тѳдір кѳрізіп, прайзыбыс хатхырызыбысхабыс. Андада мин кѳк харахтығ хыссар пас киліп, „Сіерер-нінъ адынъар кемдір?“ тіп сурыбысхам. Ол „Зоя“ тіп нандырған.

Ананъ Зоя паза пір хыс, Катя, магазинненъ миндальной хузухты ал киліп, прайзына ѳлестір сыхханнар. „Кино кѳрерге ирїстіг полбазын тіп“, кѳлініп ала чоохтанған Зоя. Тўрче поларынанъ піс прайзыбыс танысхлап алғабыс. Че ананъ машина килген, піс одырып алып, Москва пастыра Можайской шоссезер пар сыххабыс. Парчадып сарнасхабыс:

Пирілген приказ: агаа—западсар,
Анзына пасха чолзар.
Парчалар комсомолецтер
Ол граждaнскaй чаазар...

Піс халғанчы московской тураларны иртіп, Можайской шоссеге кїрїскебіс. Анда ипчилер паза олғаннар пиктег итчеткеннер. Піс прайзыбыс пір нимеденъер сағынғабыс, арса: пістінъ Москваны пір дее кізі ал полбас; прай москвичтер—улин даа, кїчин дее аны арачылырга паза пиктирге тимделер.

Алты час иирде піс частьха читкебіс. Ол Кунцевонынъ хыринда турчатхан. Иирдегізін азыранып алған соондох, ѳгредіг пасталыбысхан. Піс тирігні ѳгрен сыххабыс—паганны, маузерні, парабеллумны: саябызып піріктірченъміс, удур-тѳдір сыныхтасчанъмыс. Зоя чоохтаан нимені тынъ табырах піліп алчанъ. „Минінъ харындазым мында полған полза,—чоохтаан ол маға.—Анынъ холлары чапчанъ, ол хайдағ даа механизмні чоохтабаза даа табырах саябызып піріктір салар.

Піс комнатада он хыс олған полғабыс. Піс поэзыбыс-тынъ аттарын удур-тѳдір чаксы даа піліскебинчетке-

біс, че староста тударга кирек полганда, прайзы „Зояны“ тіп хысхырыбысханнар. Мин Зоя минің не нимес, че пасхазының даа хылыгына кірчеткенін піл салғам.

Іртенгізінде пісті алты частох турғысханнар. Читі часта ўгредіг пасталарга кирек полған. Зоя минің орғаным хыринзар пас киліп, „Тур табырах, а то соох суг урарбын!“ тіп ойнап чоохтанған. Че пасха майың-нанчатхан хысха ол „Хайдағ син солдатсынъ? тіп чоохтанған.—Турғысчалар, табыраанча турарга кирек!“ Азыранчатса ол пісті Ідők манъзыратчанъ, кем-де агаа чоохтаныбысхан: „Нимее син командовать ла полчазынъ?“ Андада мин сагын салғам: че амды ол чаксы арах тібізер. Че Зоя ол хыссар тыда көрібізіп, теен: „Мині постарынъ старостаа тутхазар. Тутхазарда—ам истінъер“.

Соонанъ мин Зояданъар „Ол пір дее хырыспинча, че көріп ле ысса...“ тіп чоохтанчатханнарын пір ле хати исеем.

Піс класста, парта кистінде одырып алып ўгренмеебіс. Піс агас аразында ўгренгебіс. Компас хоостыра көріп, орында ориентироваться поларга, атарга ўгренгебіс. Толлыг харахатар алып алып, подрывной кирекке ўгренгебіс, пістің ўгретчі чоохтаан чіли — „агастарны унада саптыргабыс“. Күн тооза тохтабин даа паза тынанмин даа ўгрнченъміс.

Ананъ Спрогис майор позынзар пірерденъ хыгырар күн читкен, хатабох „Хорыхпинчазынъ ма? Хорых-пассынъ ма? тіп сурған. Чаратпин парыбызарга ам даа время пар. Че соонанъ сагынарга, орай полар.“ Зоя андар прайзынанъ пурун кірген паза пір дее тудылбин сых килген—анзы суруга санъай ла паза туртухпин нандырганынанъар.

Ананъ піске тіріглер пірібізіп, группаларга чарыбысханнар.

4 ноябрьда піс Волоколамск хыринзар фронт линиязын ыртерге паза ырчынынъ тылынзар ырада кірібізер чирзер паргабыс. Піске Волоколамской шосседе миналар турғысхлал саларга кирек полған. Волоколамсксар ікі группа парған—пісти паза П. Константиини. Піс пасха-пасха чолларча паргабыс. Костянынъ группазында ікі хыс полған—Шура паза Женья. Анымчохтасчадып, олар тееннер: „Хызыхатар, заданиені геройлар чіли толдырарбыстар, блерге киліссе геройларох

чілі өлерге“. Зоя нандырган: „Аннанъ пасха хайдаг полар за?“

Фронттынъ линиязын піс орай хараада ирткебіс, амыр, пір дее атыс чох полған. Ананъ мині Зоянанъ хада разведкаа ызыбысханнар. Піс киректі табыраанча идерге чидікпинчеткенібіс үчүн, улуг őrчиліг парғабыс. Че піс нинче-де хаалаг пардыбызох, хайданъ-да кинетін ікі мотоцикл сых киіп, пістінъ хырыбысча, хол чидер ле чирче, табырах иртіп парыбысханнар. Піс мында сизіктіг поларданъар ундударга чарабазын піліп алғабыс. Сах андох тіріг пирінмеске чоохтазып алғабыс. Ананъ үмектеп чызын сыххабыс. Кўску лўрлер аар пол парғаннар паза хыгдырасханнар, полған на хыгдырас тынъ ілее истілчеткен чілі пілдірген. Че анда даа полза, Зоя сағба-сугба чох табырах, сымсырых, пір дее кўс кирек чох чілі, хайди-да тынъ нинк чызынған. Иди піс аннанъ хада шоссе хастада ўс километр чыл парғабыс. Ананъ ағас хазынзар пістінънерге чол азых тіп чоохтирға айлан килгебіс. Олғаннар ікілерденъ миналар турғызарға тарабысханнар—шосседе минаны хачан даа ікі кізі турғызарға кирек. А піс—тўрт хыс—боевой хадагда турғабыс. Олғаннар читіре манънанғалахох, піс ырахтағы машиналар кўўлезін истіп салғабыс. Пастап сала ла истілчеткен, ананъ чағыннанъ чағын на кўзўрес сыхханнар. Піс прайзына искірібізіп, прайзыбыс мўкейіп алып, ағас аразынзар чўгўрібіскебіс. Сала ла тын алынып алғандох, чара чачырааны истілген. Чап-чарых пол парған. Ананъ ап-амыр пол парған, ибіркі нимелер прай ьлглеп парған чілі пілдірген. Ағастар даа сууласпиныбысханнар. Че ананъ ікінчі чара чачырас, ўзінчізі, атыстар паза хысхырыстар...

Піс хойыг ағас аразынзар кірібіскебіс. Танъ аринча чарып килгенде, тохтирға чарат салғабыс. 7 ноябрь полғанынанъар удур-тўдір ўлўкўнненъ алгыстасхабыс.

Обед тузында піс Зоянанъ машиналар чьрчеткен улуг чолзар пар сыххабыс, хазалчых тимірлерні чайғлап салғабыс—олар автомобильлернінъ тегілектерінінъ шиналарына хазалглап парып аны талабысчалар. Мин Зоянанъ хада чьрерге хорғыстыг нимезін сизініп алғам. Ол прай ла нимені орта, манъзырабин паза киртістіг итченъ. Аннанъар анынанъ хада разведкаа чьрерге пістінънер прайлары хынчанънар.

С О Ю З
СОВЕТСКИХ
СОЦИАЛИ-
СТИЧЕСКИХ
РЕСПУБЛИК

Москва — Кремль 14 января 1982 г.

№ 606/56

ГЕРОЮ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

Тов. Космодемьянская
Зоя Антоновна

За Ваш героический подвиг, проявленный в
партийной борьбе в тылу против
японских захватчиков,
ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
СВОИМ УКАЗОМ от 16 февраля 1948 г. ПРИСВОИЛ ВАМ
ЗВАНИЕ ГЕРОЯ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
СЕКРЕТАРЬ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

М. С. Горбачев
А. Я. Сидоров

ВЕРХОВНЫЙ СОВЕТ СССР
ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
СЕКРЕТАРЬ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
СЕКРЕТАРЬ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
СЕКРЕТАРЬ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
СЕКРЕТАРЬ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

Космодемьянская Зояга Советскай Союзтынъ Геройы тїп ат
пїрїлгенїненъер СССР-нынъ Верховнай Соедїнінъ Президиумынынъ
грамотазы.

С О Ю З
С О В Е Т С К И Х
С О Ц И А Л И -
С Т И Ч Е С К И Х
Р Е С П У Б Л И К

ГЕРОЮ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

Тов. Космодемьянскому
Александру Александровичу

ЗА ВАШ ГЕРОЙСКИЙ ПОДВИГ, проявленный при защите
нашей Родины, за проявленную отвагу в боях за
нашу Родину, за стойкость и героизм,

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
СВОИМ УКАЗОМ от 29 июня 1945 г. ПРИСВОИЛ ВАМ
ЗВАНИЕ ГЕРОЯ СОВЕТСКОГО СОЮЗА.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР *М. Калинин*
СЕКРЕТАРЬ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР *В. Громыко*

Москва - Кремль 16 июля 1945 г.

№ 2032

Космодемьянский Александр Герой Советского Союза
тіп ат тірілгенінен тәр СССР-ның Верховнай Советінің Президиумы-
ның грамотасы.

Ол кун иирде піс „ибзер“, частьсар айлангабыс. Заданиелерні толдырганыбысты искірібізіп, мылчада чуунып алгабыс. Сағызыма кірче, анынъ соонда Зоянанъ піс пастағызын на поэбыстанъар чоохтас сыххабыс. Піс орғанда одырчатхабыс. Зоя тізектерін хучахтанып одырыбысхан. Хыхсачах иде хырыхтыр салган састығ, мылча соонда хызар парған Зоя хызычах ла чіли кўринген. Ананъ ол сурыбысхан:

— Истек, син частьсар килер алнында ниме тоғын-газынъ?

— Ёгретчі полгам.

— Андагда мин сині „Сірер“ тіп адирға кирек пол-тыр нооза!—хыххырыбысхан Зоя.

А сірерге чоохтирға кирек, Зоя прай даа хыстар-нанъ „син“ тіп чоохтасчанъ, че ир олғаннарнанъ, тізенъ, „сірер“ тіп. Олар андар ідők „сірер“ тіп айланып чоох-тасчанънар. Че мында анынъ хайди-да хынығ сых пар-ған, минініъ кўлкім дее кил парған: Зоя сынап таа ам даа олған полғаны, ағаа ам на он сигіс час, ол пеер кўні школа скамьязынанъ килгені кўринген.

— Ноға іди синініъ сағызынъа—„сірер“ паза адым-солаамны адирға тіп кірді,—теем мин.—Мин синненъ ўс часха ла улугбын.

Зоя тұрче сағынып алып, сурған:

— Син комсомолказынъ ма?

— Я.

— Че андагда „син“ тіп адирбын. Синініъ іче-пабанъ пар ба?

— Пар. Пичем парох.

— А минініъ ічечеем паза харындазым пар. Минініъ пабам мин он частығдох ўреп парған. Ічем пісті поэбыскірген. Заданиені толдырыбызып айланзабыстар, мин прай группаны Москвазар, ічемзер апарарбын. Андада анынъ хайдаан кўрерзініъ, сірер прайзынъар ічемнініъ хылыгына кірерзер. Мин сірерге истен паргам, чаа тоозылганча сірерненъ хада полам.

Пастағызын на піс чахсы чоохтазып алгабыс.

Пазағы кўнінде піс наа задание алгабыс. Группанынъ составы аринча алыс парған, че олох хыстар халғаннар:

Зоя, Булгина Лида, Волошина Вера паза мин. Піс прайзыбыс тынъ ынағ пол паргабыс. Пістініъ наа коман-дири Борис тіп адааннар. Ол тынъ тудымнығ, амыр

паза табырах арах полган, че пiр дее хырызынмачанъ паза пасхаларына даа чаратпачанъ. Зоя анынъ чоогын чоохтанарга кiс полчанъ:

„Хырызынзанъ—позынъ даа хыйга пол полбассынъ паза пасхазын даа хыйга ит полбассынъ.“

Кiйченъ жидкостьтыг бутылкаларны паза гранаталарны артынып алып, пiс ырычынынъ тылызар пар сыххабыс. Пу чiрiсте пiс чаалазып ала тобыр парыбысхабыс, че прайзыбыс хазых халгабыс. Че пасха кiйинде сын боевой крещение алгабыс: пiстi iс сарыбыстанъ атып сыхханнар.

—Харындастар, чадынъар!—хысхырыбысхан Вера. Чирге чапсыра чадыбысхабыс. Атыстар тохтабысханда, сигiс чiс метр чызын парыбысхабыс, анда ла кiрзебiс пiстiнъ iс аргызыбыс чогул.

—Чарадынъар, мин айланп, палыглатханнар пар ба ни, кiрiбiзим,—теен Зоя командирге.

—Позынънанъ хада кемнi алып аларзынъ?—сурган Борис.

—Чалгызан парарбын.

—Тохтанъар, пастап немецтер амырап парзыннар.

—Чох, андада орай полар.

—Че андагда парынъар.

Зоя чызынахти халган. Сагыпчабыс, сагыпчабыс, че ол айланминча. Пiр час, iкiнчiзи паза iзiнчiзи иртiбiк парды... Минде хоргыстыг киртiнiс полган: Зоя iдiртiп салды полар. Iди iр полчатханын пасха онъдайнанъ пiлерге килсееен. Че чарых сабылыбысханда, ол айлан килген. Ол тирiглер артын салган, холлары хан на, майыхханына сырайы саргал парган полган.

Iс аргыс iл халтыр. Зоя полганынзар ла чызын парып, прайзынынъ тирiглерiн алгiлiп алтыр. Веранынъ iзебiненъ iзезiнiнъ фотокарточказын, стихтыг нима пасчанъ кiчичек книжказын паза Колянынъ письмоларын алып алтыр.

Пiс пастагы отты агас аразында хуруг сырып-сарып-тарданъ одынгабыс — ол ысталбинча. От кiчичек ле кiйген: ол тарелкаа даа сыып парарчых. Улуф от одынарга пiс хорыхчатхабыс. Пiс холларыбысты, консерваларны чылытхабыс. Хысхы аринча хар чох пасталган, суф алчанъ чир чох полган, пiстi суф чогы тынъ иреееен.

Разведкаа парар алнында минi чол кiр килерге ысханнар. Мин тiгенектер аразында кiрiп чаттымох, нинче-

де гитлеровецтер аринча чагын пас киліп, чоохтас сыхханнар. Чоохтазып хатхырысчалар. Пір часча ирт парган. Мининъ азахтарым аринча бліг полглап парганнар. Ирнілерім, тізенъ, хуруглап парганнар. Оларнынъ парарын мин чадап ла сагып алгам, поэмынынъ чарабас разведкамнанъар пір дее ние иттин айлангам. Мині Зоя удурлаан. Ол пір дее ниеденъер сурбин, поэмынынъ шарфынанъ мининъ мойнымны орабызып, отха чагын одыртып салган. Ананъ хайдар-да парыбысхан, кружкананъ суғ агылып чоохтапча:

— Мин мында сага сурнах пузы артыс салгам, че мына көмес хайыл парды. Іс.

— Мин аны хачан даа ундубаспын,—теем мин.

— Іс, іс,—нандырган Зоя.

Ананъ пістинъ отряд пазох чол пар сыххан. Піс Зоянанъ разведчикгер члі ۛс метр алнынча парчатхабыс. Пасхалары, тізенъ, пістинъ сообысча аралары пір метр чарымнанъ парганнар. Кинетін Зоя тохтабызып, прай группа тохтирга сизік піріп, холын көдірібіскен. Зоянынъ алнында бліг красноармеец чатчатхан полтыр. Піс аны көрглебіскебіс. Анынъ азахтарынанъ паза чыхчозынанъ атыбыстырлар. Ізебиненъ піс заявление таап алгабыс: „Танктанъ тоғыр, аны чох итченъ батальоннынъ лейтенанты Родионовтанъ. Мині коммунист тіп санирга сурынчам“. Зоя ол листокты пүктебізіп, поэмынынъ ватнигининъ істіндегі ізебинзер суғыбысхан. Анынъ сырайында сагысха түзібіскені көрінген, көміскелерін чыы тудыбыстыр, мин ол минутада, аны паза хызычахха тйи ниемес, че ырычданъ аяғ чох бс алар боецке тйи тіп сагынгам.

Піс ырычынынъ улуг кўзі турчатхан Петрицевозар пар сыххабыс. Чолда піс связьты ۛзе кичеткебіс. Хараазын Петрицевозар чагын килгебіс. Селоны ибіре хойығ ағас аразы полған. Піс ағастар аразызар тиренъ кіріп; анда улуг от одыныбысхабыс. Командир пір оолахты хадага ызыбысхан. Пасхалары, тізенъ, кйичеткен от ибіре одырғлабысханнар. Тоғылах, сарығ ай сых килген. Нинче-де кўн хар чаган полған. Пісті ибіре пззік халын тіген ағастары хар чабынглап алып турглапчатханнар.

— Мындағ тігеннер Манежной площадьта полчанъ полза чи!—теен Лида.

— Мындагох чазалғанынанъ полза!—хоза чоохтанган Зоя.

Ананъ Борис халғанчы азыхты ўлестір сыххан. Полганына ла чарым сухарьданъ, пірер кизек сахарданъ паза палыхтынъ кічичек кизегі киліскен. Ир олғаннар тўрче ле чібіскеннер, че піс кѳместенъ ызырып, тадиин алып чирге тіп, ўзўрлеп чеебіс. Зоя поэмынынъ хыринда одырғанға кѳріп теен:

— Мин азыранып алдым паза чирім килбинче. Ма, алып ал,—агаа сухарь паза сахар пирген.

Ол пастап албинчатхан, че соонанъ алып алған.

Сым полыбысханнар. Булгина Лида чоохтаныбысханъ:

— Хайди чуртирым килче!

Анынъ іди чоохтанғаны хачан даа ундудылбас. Анынъ чооғында улугъ киртініс паза алнынзархы узах чахсы чуртас кѳрінген.

Мында Зоя Маяковскийнинъ стихтарын чоохтап сыххан. Мин анынъ стихтар хайди чоохтапчатханын пір дее испеен полгам. Тынъ чахсы полган: хараа, ағас аразы прай ла харнанъ чабын салған, от кѳйче, Зоя ағырин андағ чувствонанъ паза выражениененъ чоохтапча:

Тигірче
ойласча пулуттар,
нанъмырға
хараа пастырча.
Иргі ханъаалар
алтында
тоғысчылар чатча.
Исче
суғ сыбырас
ўстўнде,
алтында:
•Тўрт чыл
пазында
полар
мында сад-город!*

Мин Маяковскийнинъ стихтарын чахсы пілченъмін паза оларға хынчанъмын, че мында, тізенъ, пастағызын на исчеткен чіли пілдір парған.

Палғалған
тынъ ачыргасха—
пу хомай,
ѳл чирдегі чуртас,
тоғысчылар кіріп,
харасхаа
чіпчелер

ол халас.
Че сыбырас асча
өзөгистенъ,—
ол чаапча
прай тамчыханъ:
Төрт чыл
пазында
полар мында
сад-город!*

Мин айланып көрбісsem—прайзы хыймырабин, Зоя-
данъ харах албин көрп одырчалар. Че анынъ сырайы
пазох хызар парып, үні тынънанъ тынъ на истіліп
одырча:

Мин пілчем—
полар город,
мин пілчем—
сад бигенер,
хачан
андаг кизілер
Совет страназында
көптер.

— Пазох!—пір үнненъ чоохтангабыс піс ол тоос-
ханда.

Зоя пілчеткен стихтарын изере наизусть чоохтап
сыххан. Пілерін ол көп пілген. Сағызыма кірче, хайди
ол „Во весь голос“ тіп поэманынъ отрывогын чахсы
чоохтааны:

Мин большевистскэй
партбилет чіди көдірем
прай чус томныг
позымнынъ
партийнай книжкаларымны.

Іди пістінъ сағызыбыста халған ол хараа: от көй-
четкені, Зоя паза Маяковскийнінъ стихтары.

— Сірер агаа тынъ хынчатхан осхассар?—сурған
Борис.

— Тынъ!—нандырған Зоя.—Поэттар көп „чахсылар
даа паза пасхалар даа“, че Маяковский—минінъ инъ
хынчатхан поэдым.

Орынны чахсылаан көрглебіскен соонда, Борис кизі-
лерні кем ниме идерін чоохтаан. Мин Зоянанъ Борис
хысхачахти чоохтазыбысханнарын истіп салғам:

— Сірер хадагда халарзар,—теен Борис.

— Мині заданнее ызыһар тіп сурынчам.

— Заданнее ир олғаннар ла парарлар.

— Сидікті орта ҫлезерге кирек. Мин сурынчам сірерденъ! Ол анынъ „сурынчам“ теені требование чили истілген. Командир чѳпке кір парган. Мин разведкаа паргам, Зоя, тізенъ,—заданнее Петрищевозар. Парар алнында ол маға теен:

— Наганнар орназып аланъ ма. Мини артых. Мин позымнинанъ даа паза сининенъ дее тузаланып чахсы пілчем.

Ол минінъ оланъай наганымны алып алған, че маға, тізенъ, позынынъ самовзводын пирген. Ол ам даа минде—12719 № тульскай заводтанъ, 1935 чылда сыххан. Мин аннанъ чаа тоозылғанча чарылыспасын.

Зоя заданиеденъ аринча алыс парып айланған. Ол конюшня, тура ѳртеп айланған паза гитлеровецтер анда ѳлгенѳк полар тіп киртінген.

— Хачан сын киректі итчетсенъ аринча пасха сағыс!—теен ол.

— Син лу синге тере ам даа пір дее ниме итпедінъ ме? Разведкаа чѳрчезінъ, связь ҫсчезінъ...

— Ол андаг нимес!—аралазып теен Зоя.—Ол тынъ асхынах!

Командирнинъ чаратханынанъ ол Петрищевозар пазох парган. Піс аны ҫс кҫн сағаабыс. Че ол айланмаан. Пасхазын Сірер постарынъ пілчезер.

Зоя маға семьяда тынъ ынаг паза пір дее чарылыспин чуртааниарынъны чоохтаан. Мин минінъ көп нимес тее чоохтаан чоғым сірерге аарлыг полар тіп сағынчам. Мин Зоянанъ пір дее ай хада чуртаан ползам, ол маға паза пістінъ отрядтынъ пасха даа членнеріне пу синге читіре пілген инъ чарых, инъ манъат кизілернинъ пірсі пол парган.

Сірер Петрищевозар килгеннерінъде, мин Сірернинъ Шура оолғынъарны көргем. Ол Сірерненъ хости Зоянынъ могилазынынъ хыринда турған. Зоя маға хачан-да „Піс харындазымнанъ пір дее тѳй нвмеспіс, онъдайларыбыс аринча пасхалар“ тіп чоохтаан. Че мин Шуразар көріп онъдайлары тынъ тѳй тіп пілгем. Хараамда ам даа көрінче—ол Зоязар прінн ызырын салып, ылгабин даа көр турча.

Минінъ часхарчанъ сѳзім чоғыл. Андаг сѳс табылбас. Мин сағынчам, чир ҫстҫнде Сірерні часхарчанъ

сбс табылбас. Че мин сіерге чоохтирға сағынчам: Зоя-данъар память хачан даа блбес. Ол пістінъ арабыста тіріг. Ол кѳп кізіні ам даа кўреске кѳдірер, поэзынъ подвигіненъ чолны кѳп кізее чарыдар. Пістінъ хынызыбыс, прай пістінъ чир ўстўндегі Сіерерінъ хыстарынънынъ паза оолларынънынъ хынызы, Сіерернень хада, аарлыг Любовь Тимофеевна.

Клава"

* * *

Мин Петрищевозар пар килген соонда нинче-де кўн пазынанъ радио Зояга Советскай Союзтынъ Геройы тіп ат пирілгеніненъер искірген.

...Марттынъ пастагы кўннерінде мин иртен иртѳк Кремльзер Зоянынъ грамотазын аларға парчатхам. Чылыг часхы тан минінъ сырайыма сабыл турган. Шурананъ піске ачыргастыг ўгренчі полыбысхан, полган на сағысха паза хаалаға нандырчатхан нимеденъер сағынгам мин: „Зоя паза мыны кѳрбес. Хачан даа. Ол часхаа хычанъ. Че ол амды чогыл. Хызыл площадьча ол паза иртпес. Хачан даа“.

Мага сагирға ўр киліспеен. Тўрче полғандох мині улуг, пѳзік комнатазар кир парыбысханнар. Мин хайда пол парғанымны сах андох онъар полбаам,—кѳрзем не стол кистіненъ кізі турып одыр.

„Калинин... Михаил Иванович...“ кинетін онъар салғам мин.

Я, Михаил Иванович минзер удур пас килчеткен. Анынъ сырайы мага портреттер хоостыра таныс полган, Мавзолейнінъ трибуназында мин аны пір ле хати кѳрбеем. Анынъ ачых-чарых паза сала кічіг иде кѳрчеткен харахтары хачан даа кўлінченъер. Че амды олар хазыр паза сағысха тўзібіскен полғаннар. Ол аринча хырал партыр, сырайында майыхханы кѳрін турган... Ол минінъ холымны ікі холнанъ тудыбызып, агырин паза чапсыстыг паарсаснанъ мині хазых паза сыдамахтыг пол тіп алғаан. Ананъ мага грамота пирген.

— Сіерернінъ хызынъарнынъ пѳзік подвигіненъер памятьха,—теенін искем мин.

...Пір ай ирткен соонда Зоянынъ сѳбгін Москвазар агыл киліп, Новодевичье сыыратта чыып салғаннар. Анынъ сѳбгінде памятник турғыс салғаннар, анынъ хара мраморында Зоя хачан-да поэзынъ ниме пасчанъ

книжказында пасхан, поэзияны хысхачах чуртазында паза билимде кѳзѳткен Николай Островскийни сѳстерин пас салганнар: „Кизинин инъ аарлыг ниемези—ол чуртас. Ол агаа бир ле хати бирлече паза аны блчедип, прай чуртас, прай кѳс мирде инъ манъат ниемее—человечествоны поэдарга кѳрезиге бирлди тп чоохтир иде чуртирга кирек“.

ШУРА

Шуранан писке аар кѳннер полыбысхан. Пис сагы-бинныбысхабыс, пис сагычанъ нием чогын пилгебис. Анынъ алында пис хатабох кѳризерибиске, тогазарибысха, Зояны хучахтирыбысха киртинген полгабыс. Почта харацагынзар пас килп, пис андар, ол писке Зояданъар арса хабар агылар тп, изенип кѳрченъмис. Амды пис анынъ хыринча кѳрбин дее иртчеткебис, анда писке нием чогын пилченъмис. Писке бринис агылар бир дее нием чогул.

Осиновой Гайданъ пабамнанъ тынъ ачыргастыг письмо килген. Ол Зоянынъ бл халганына тынъ сагысыраан. „Мин пил полбинчам. Хайди idi полчанъ? Мин, апсахпын, чуртапчам, че ол, тизенъ, чогул...“ пасхан ол. Письмозына прай ла харах чазы толаан полган, прее сѳстерин мин бир дее хыгыр полбаам.

— Кирп кизилерни аястыг...—Шура тай агазынынъ письменын хыгырып алып, агырин чоохтанган.

Шура амды мининъ тыдынцаам полган, мин анынъ на чуртаам. Ол кѳп времяны минненъ хада иртирерге кѳстенченъ. Анынъ алында ол „паарсастанъ“ оттанъ на хорыххан чили хорыхчанъ, амды, тизенъ, мага паарсах паза ирке полыбысхан. Ол „Ичечеем“ не тп чоохтанчанъ, пис частыгдагы ла чили. Ол кѳрп паза сизинп сыххан. Мин тамкы тарт сыххам, ол, тизенъ, мин тамкы тарт сыхсамох, ылгирга итчеткенимни сизин салчанъ. Мининъ папирос тилепчеткенимни кѳр салдох, минзер пас килп:

— Хайди полчазынъ? Idi поларга чарабас. Че, пожалуйста... синненъ сурынчам...

Мин хараазын узубинчатсам, ол хачан даа сизин салчанъ. Ол пас килп, мининъ тѳзегимнинъ хыринда одырып алып, мининъ холымны тапсабин сыйбап одырчанъ. Ол парыбесса, мин поэмыны тастал парган паза

полызии чох кізі чілі саначанъмын. Шура семьяда улии пол парған.

Уроктар соонда (школада занятиелер хатап паста-лыбысханнар) ол ибзер тудылбни килип, воздушнай ла тревога полбаза, книга хыгырарга одырыбысчанъ. Че ол хыгыртаачатса минненъер ундубачанъ. Піреде оланъай ла агырин тапсап салчанъ:

— Іценъ!

— Нимедір, Шурик...

Ол хатабох книгазар айлан парыбысчанъ. Че тұрче-тұрче полып чоохтан на салып одырчанъ.

— Син узубинчазынъ ма? Мына истек... кърдек, хайди чахсы чоохталған.—мага поэнынъ хылыгына кірген нимелерні тыыда хыгыр пирченъ.

Пірсінде ол, Крамскойнынъ письмозын хыгырчадып, чоохтанған:

— Кърдек, хайди сын пазылған: „Художниктің инъ аарлыгъ качественъ—ол чұрек“. Чахсы, я? Мин піди онъарчам: кърерге ле пілбе—ол асхынах, пілерге паза чувствовать поларга кирек... Эх, Іценъ!—кинетін хыс-хырыбысхан ол.—Мин чаа соонанъ хайди ла ўгрнер-чїкпін, син аны пілченъ ползанъ!..

— Син узубинчазынъ ма?—сурыбысхан ол пір хати.—Мин радио ойнадыбызим ма? Музыка ойнапча батанъ.

Мин пазымыны икбіскем. Кинетін Чайковскийнінъ пізінчі симфониязынанъ вальс комнатаа чайыл сыххан.

Ол кўннерде піске прай ниме испытание полған, пу Ідѡк испытаниеѡк полған: Пізінчі симфонияға прайзынанъ артых Зоя хынчанъ. Піс сым одырып алып, тоозыл парбазын, тревога аны тохтат салбазын, читіре истерге киіспин парбазын тіп, тынъ даа тынарға хоры-гып ала искебіс.

Че финалы тоозыл парганда, Шура тынъ улуг кир-тінісненъ чоохтанған:

— Кърерзінъ, Чинъіс кўнінде Пізінчі симфония-нынъ финалын хайди даа ойнирлар. Син хайди сағын-чазынъ?

...Кўннер иртлечелер. Ыырчыны Москваданъ хыя сўрібіскеннер, че ол чабалланып паза сыдамахтыг удур-ласхан. Ол Украинанынъ кѡп чардыгын, Белоруссияны чаалап алған, Ленинградты блокадаа ибіріп алған, Сталинградсар кірерге кўстенген. Ол поэнынъ чо-

лында прай нимені өртеен паза чох иткен. Ол ирее-леченъ, сыгартчанъ, мондырчанъ, пурлухтырчанъ, теп-клененъ. Пу чаада піс көрген хыялнынъ хыринда анъ осхастар даа, чабаллар даа андаг чабал полбиндырлар. Газета холны паза чўректі өртеп турған, радио, тізенъ, хабарлар искір сыхса кизінінъ тынызы даа тохтап турчанъ.

Совинформбюронынъ сводказын истіп, Шура тістеп-рін кизе пазын салчанъ, көміскелерін түзірібізіп мунзурухтарын тында тут салып комнатача ўр сым на пас чөрченъ. Пірееде анынъ арғыстары піссер кірченънер: түренъ Юрьев Володя, Зояны паза Шураны төртінчи класста ўгреткен Лидия Николаевнанынъ оолгы; мағатаныс Браудо Юра, Титов Володя паза пір мин анынъ адын пілбинчеткен Неделько тіп чапсыстыг фамилиялыг оолгычах. Көместенъ олар удаа кірер полыбысханнар, мин олар пісте одырчатса кір килзем, олар сым пол парып, сыгарга манъзырабысчанънар.

— Нога мин килзөк оолгычахтар парыбысчалар?

— Харыг поларга хынминчалар, — көнізіненъ нандырбаан Шура.

СТРАНАНЫНЪ ПРАЙ ХЫРИЛАРЫНАНЪ

Пірсінде, мин харачаханъ газета сыгарчатханымда, минінъ азағыма нинче-де письмо түс парған. Мин оларны алып алып, пастап ла холыма кіргенін азыбысхам — ўс пулунънынъ, марка чох сала чызылглап, пуктелглап парған фронттанъ килген письмо полған.

„Аарлыг іче...“ хыгырыбысхам — мында мин пастагызын на ылғабысхам.

Пу письмону таныс нимес кизілер, Черноморской флоттынъ боецтері пасханнар. Олар мині тынъ чобалбазын тіп алдирга кўстенгеннер, Зояны тунъмабыс тіп адааннар паза анынъ ўчўн өс аларга сөс пиргеннер.

Кўннінъ сай иртен почта маға письмо ла агыл турған. Хайданъ на олар килбееннер! Прай фронттарданъ, прай чир ўстўненъ чылыг паза паарсастыг холларын Шурананъ піссер сунчанънар, нинче чылыг чўрек піссер айланчанъ. Олғаннар даа, улуг кизілер дее, постарынынъ палаларын чаада чідір салған ічелер, іче-пабаларын фашисттер өдірглеп салған олғаннар, чаада чааласчатхан чаачылар пасчанънар. Олар прайзы ачығнынъ

чардыгын постарына алып аларга сагынчатхан осхас полғаннар. Шурананъ піс аар палығлат салған осхас полғабыс, ол палығны пір дее ниме имнеп полбинчатхан. Мин пілбинчем, хайдаг сѳстерненъ аны чоохтирға, че хыныснанъ паза сағысыраснанъ тынчатхан полған на письмо пісті чылытчатхан. Піс поэбыстынъ ачибыста чалгызан полбаабыс. Нинче кизи пісті часхарарға кустенген, пістинъ чѳбаабысты чоохтарынанъ нниктирге—ол піске тынъ аарлығ паза улугъ тыдыныс полған!

Мин пастағы письмоны алған соонанъ ұр дее полбаанда, пістинъ комнатазар тідинмин тохладып, таныс нимес хыс кір килген. Ол лѳзік, тұренъ полған; кўренъ сырайы, хысхачах хырыхтырған сазы паза улугъ харахтары—тигір кѳк нимес, че кўренъ арах харахтары,—минінъ сағыzyma Зояны киргеннер. Ол минінъ алнымда арынып паза холларынанъ пладын хайди-да ууп турған.

— Мин военной заводтанъмын, — харахтарынынъ кірбіктерінінъ аразынанъ чалтандыра кѳрп, ўзўкти чоохтанған ол.

— Мин... пістинъ комсомолцтер... піс прайзыбыс Сіреденъ тынъ сурынчабыс! Піссер комсомольскай чылыға килінъер... чоохтап пирерзер. Піс Сіреденъ уғаа тынъ сурынчабыс! Мин пілчем, Сіерге ол тынъ сидік, че піс...

Мин чоохтан полбаспын, че чылыға килербін тіп чоохтаам.

Иртенгізінде ирзер мин заводсар парғам. Ол Москва-нынъ тастынзар полған; кѳп пўдіріглеринінъ чарымнары талалғлап парған полған.

— Фугаска тўс парған. Ырт кѳйген,—минінъ табыс чох суриима ўдес килчеткен хыс хысхачахти нандырған.

Піс хызыл пулунъзар кір килгенбісте, чылығ пасталыбысхан полтыр. Пастағызын мин,—Зоянынъ президиумнынъ столынынъ кистіндегі стенаданъ минзер кѳрчеткен сырайын кѳр салғам. Мин хыринзар ағырпн одырыбызып искем.

Наа ѳсметкен, чиит ир олған чоохтанған. Ол планинынъ ікінчі айы толбинчатханынанътар тарынып, ѳкпеленіп чоохтанған. Ананъ сала улугъ арах оол, цехта опытнай кизілер асхынахтанъ асхынах ла полип одырчалар, ізеніс амды ремесленниктерге ле тіп чоохтанған.

— Сооғы чи! Цех погребтенъ дее артых нимес! Холлар тимірге чаба тоопчалар!—кізілер одырчатхан чирзертін кем-де хысхырыбысхан.

— Уят нимес пе саға!—минненъ хада килген хыс андар айлана түзіп хысхырыбысхан. — Арынарчых-сынъ!

Позым даа пілінмин халып тур килгем паза чоохтанарға сѳс сургам. Мині чоохтанарға пѳзік нимес трибуназар хыгырганнар, мин андар парчатханымда, портреттенъ Зоянынъ харахтары кѳні минзер кѳргеннер. Амды Зоянынъ портреді минненъ кѳмес тоғыр, кистімде полған, ол минінъ инънім кистінде турып, минзер кѳрчеткен осхас полған. Че мин аннанъар чоохтабаам.

— Сірернінъ харындастарынъ, пичелерінъ фронтта кўннінъ сай, полған на час сай чуртастарын пирчелер,—теем мин.—Ленинградтагылар астапчалар...Кўннінъ сай кізілер ырычынынъ ухтарынанъ ѳлчелер...

Чох, тооза чоохтап полбаспын, ниме мин анда чоохтанғанымны. Мин ниме чоохтанғанымны пілбинчем. Че чииттернінъ минненъ албин кѳрчеткен харахтары мин кирек нимені чоохтапчатханымны кѳзіткеннер.

Ананъ олар мині ізендіріп, хысхачахти нандырганнар.

— Піс амды махачыланып тоғынарбыс,—теен пастап чоохтанғаны.

— Піс пістінъ бригаданы Зоянынъ адынанъ адап аларбыс,—теен ікінчизі.

...Пір ай пазынанъ маға ол заводтанъ звонить полғаннар.

— Любовь Тимофеевна, піс амды план азыра толдырчабыс,—ис салғам мин.

Мин чобаға пастыр салғаным—Зоянынъ памятына кўлгені поларын піл салғам. Пирінерге, тонъхар түзерге паза ѳлерге чарабас. Минінъ сағысха түзібісченъ правом чох полған. Чуртирға кирек. Постынъ чонынынъ полар чуртазы, часказы ўчўн кўрезерге кирек.

Маға улуг аудиторияда кѳп чоннынъ алнында чоохтанарға тынъ сидік полған. Че мин килерге хыгырзалар пір дее отказ пол полбачанъмын, андағ кирек, тізенъ, удаа пол турчанъ. Мин пілгем: минінъ сѳзім полысчатса, ол кізілерге, чииттерге читчетсе, мин ырычынанъ пу хатығ харбазығда кічичек тее полызығ итчетсем—маға аны идерге кирек полған. Аннанъар мин отказ поларға тідінмеем.

„МИНИҢЪ ЧОЛЫМНЫ АЛҒЫСТАБЫС!“

— Шура син хайда полғазынъ? Ноға іди ұр полдынъ?

— Ох, ічечеем, пром тастадах. Іди киліс парған.

Күннің сай Шура орай ла кил турған. Ол нмее-де чүрексінгең, нмеденъер-де удаа сағысха тўскен. Нимеденъер? Ноға ол маға пір дее чоохтабинча?.. Пістинъ удур-төдір сурасчанъ онъдайыбыс чох полған. Сағызынъда чоохтачанъ ниме пар полза, позынъ чоохта. Ана андағ полчанъ хачан даа. Ноға за ол амды чоохтабинча? Ниме пол парды? Пазох хайдағ ниме пісненъ пол парчанъ? Алай Гайданъ писъмо килді бе? Хазыхтар ба ни апсах, иней?.. Шура пўўн килзе, мин позым прай нмеденъер сурарбын.

Кинетін, стол чыпчадып, мин хайдағ-да ундут салған листокты түзірібіскем. Мөкейп алып алғам. Капитан Гастелло күйчеткен машиназын халғанчызын ырчызар апарғанынанъар листокта Шуранынъ холынанъ стих пазылған полған:

Парча пір чирде тудылбын
Ол оймах-осхылларча.
Чилге толғалып, түдүннің
Кизектері халчалар.
Тігде, мында ол көрінче,
Очессі қили, чааларла,
Хаялааннарын сўрче, читче,
Читче чўгўргеннері.
Тобырахтығ хар пурғуннанча
Чоллар пірігізінде,—
Ханъаалар ла хычырасча
Танк тістері алтында,
Алтынзар ла ол атыхча,—
Харахтарда—пўлес,—
Алған чирлері хачан даа
Ол нандыра пирбес...
Чалында аны славанынъ
Чаринда көрерзинъ,
Бронядағы пис пулунынъ
Чылтызынанъ танирзынъ.

Мин пу стихтарны хығырыбызып, ол времяда сағынарға даа хорыхчатхан нмеденъер піл салғам: Шура ларыбызар. Аны ноо даа ниме тохтат полбас. Ол маға ам даа пір сбе тее чоохтабаан, ағаа ам даа он читі час толғалах, че мин іди пол парарын пілгем.

Мин алчаастабаам. Хайди-да нирде избер айланып, мин тынъ сууласчатханнарын коридордох ис салғам,

ізік азыбызып көрзем: пизёлень одырчалар — Шура. Володя Юрьев, Володя Титов, Неделько паза Юра Браудо; полғанынынъ на ахсында папирос, комнатаа тамкы ызы тол партыр. Пу синге тере мин Шуранынъ тамкы тартханын көрбеем полғам.

— Ноға син іди?—сурыбысхам мин.

— Пісті генерал позы сыйлаан,—табырах сағыныбызып нандырган Шура. —Піс... пілчезінъ ме, піс Ульяновскай танковай училищезер парчабыс. Пісті ал салғаннар.

Мин тапсабин стулзар тўс парғам...

— Ічечеем,—теен Шура, хараа минінъ органымзар одырып алып,—син пілдек ле. Че, хайди даа піл! Саға пасха даа кізілер пасчалар: „Піс Зоянынъ учўн бс аларбыс“. Че мин, тізенъ, хада төреен харындазы, нбде одыарбын ма? Мин кізілернінъ харахтарына хайди көрербін?

Мин тапсабаам. Мин Зояны даа тохтадарға чоох таппаам, амды хайдаг чоох табарбын?..

1 майда 1942 чылда Шура парыбысхан.

— Оларны ўдеспестер,—теен ол поэмынынъ арғыстарынанъар.—Паза мині дее ўдезерге чарабас, чарир ба? А то оларға хомзыныстыг полар. Че син минінъ чолымны алғыстабыс.

Мин тапсазам ўнім пасха сых парарынанъ хорығып, тапсабин пазымны ла икіп салғам. Оолғым мині пазох хучахтабызып, тыыда охсаныбызып, комнатаданъ сых парыбысхан. Ізік тазыли тўскен, амды мин аринча чалғызан халғам.

...Нинче-де кўн пазынанъ Осиновай Гайданъ, ічем ўреп парған тіп письмо килген. „Зоянынъ ол халған ачинна сыдап полбин тоозыл парған“ тіп пасхан пабам...

УЛЬЯНОВСКТАНЪ ХАБАРЛАР

Шура маға кўннінъ дее сай письмо пас турчанъ. Ол арғыстарыннанъ хада пір отделеннеге киліс парғам паза ол аны ойнап „Московскай 201-чї школанынъ онынчы клазынынъ Ульяновсктағы филиалы“ тіп адачанъ.

„Эх, ічечеем,—пасхан ол пір письмозында,—пір ние дее мин пілбинчем! Стройда даа чохсы чоріп пілченъ ползам; пўўн арғызымнынъ эчегіне пазыбысхам. Командирлерні дее приветствовать поларға пілбинчем. Мині анынъ учўн пазымнанъ сыйбабинчалар“.

Время иртчеткен—пасха письмозында ол пасхан:

„Майых парчам, читіре узубинчам, че анъ на чили тоғынчам. Винтовканы, гранатаны, наганны чахсы ўгреніп алдым. Пу кўинерде піс чазызар танктанъ атарға чўргебіс. Минінъ пастағы атыстарым чахсы ирткеннер: танктанъ ырағы 400 паза 500 метрге, пушкаданъ паза пулемёттанъ мин „чахсаа“ атыбысхам. Син амды мині таныбассынъ: командирлерні чахсы приветствовать полчам паза азағым чахсы ал чўрчем“.

Кирек экзаменнерге чидібіскенде, Шура минненъ кўинінъ сай письмода сурып пас сыххан: „Іченъ, маға киліссе чалбах хур таап пир: киліссе, портупейалы“. Нинче-де кўн пазынанъ хатабох пасча: „Іченъ, чахсы араханъ ал пир! Минінъ хурым даа пір дее нимее чарабас полза, хайдағ мин офицер поларбын“. Пу строкаларданъ кічіг Шуранынъ чалтанмас харахтары минзер ле кўрчеткен осхас полған. Ана ідők кічігде ол андаг сўстерненъ сурчанъ, ағаа пірее ние тынъ кирек полза.

Мына минінъ алнымда Шуранынъ чўс письмозы, пастағызынанъ халғанчызына читіре,—мин оларны хатап хығырып, хайди ол ѳс турғанын, оолғымнынъ хайди ир пол парғанын кўрчем.

Пірсінде мин аннанъ андаг письмо алғам:

„Іченъ, училищеде минінъ занятиелерім тоозыларға чағдабыстылар—пастағы ноябрьданъ экзаменнер пасталчалар. Мин майых парчам, уйғу читпинче, че кўп тоғынчам. Минінъ мында пасхаларынанъ ікі хати асхынах ўгренчеткенім пілдірче. Хала парғам.

Пу экзаменнер минінъ чуртазымда ѳні поларлар. Мин прай кўзімні, сағызымны салам—пістінъ страна чахсы тимнелген младший лейтенант паза старший сержант нимес, а лейтенант-танкист киректепче. Син пілп ал, пу махтанғаны, посха ла хынғаны нимес; маға ит полар, кирек полар паза туза полар нимені прай ит саларға кирек. Мин хайди фашисттер пістінъ городтарны паза ааларны ѳртепчеткеннерін хығырчам, хайди олар олғаннарны паза ипчілерні иреелепчелер, мин пістінъ Зояны хайди иреелсеннерін сағысха кирчем, маға пір ле ние кирек: табыраанча фронтха парарға“.

Паза пір письмозында:

„Іченъ, истек: госэкзаменнер тоозыл парғаннар. Техникаданъ—„отлично“, атысха тимненістенъ—„отлично“, тактикаданъ паза военной топографияданъ—„отлично“...

Өріністіг, ұлұқүндегі осхас письмонынъ халғанчы-зында—пазыл парған: „Тай ағамнанъ письмо алғам—ол ағырча паза чалғызан на чуртапча“.

...Пірсінде, чылыг кўскў иирде, мин кбзенек алнында одырып алып, улиазар кбрчеткем. Минінъ алнымда нандырчанъ кбп письмолар чатчатханнар, че мин аяс, пулут чох тигірденъ хараамны хыя кбр полбинчатхам. Кинетін ағырин чылыг холлар минінъ харахтарымны чаба тудыбысханнар.

— Шурик...—мин адирға ла манънан халғам.

— Син тохлатханымны даа, хайди маға ізік асханнарын даа—пір дее ниме испеезігъ!—кўлініп ала чоохтанған ол.—Мин ізікте турып алып, синзер кбрчем, че син, тізенъ, одырлачазынъ!—хатабох минінъ хараамны чаба тудыбызып (маға аны истерге нийик полар сағынған чілі), теен:—Мин анымчохтазарға килдім. Танъда фронтсар парчам.

Ол улуг пол партыр паза чарнылары аннанъох чалбах пол партырлар, че кбк олған харахтарын ідк ле кбгліг паза ачых-чарых кбрген.

Пазох сидік, чобалыстыг хараа полған. Шура холын наағына сал салып хал узупчатхан, че мин аны кбріп аларға тур ла килчеткем, пір дее тосханча кбр полбинчатхам. Хараазы ирт парарын сағынзам, маға хорғыстыг пілдірген. Че тузында танъ чарыбох килген. Шура тура хон киліп, табыраанча чууныбызып, тонаныбысхан, манъзырап чай ізіп алып, минзер пас киліп чоохтанған:

— Удесне. Позынъны хайралла. Маға сағысыраба.

— Сын сағыстыг чбр... хорыхпас пол... удаа пас тур...—кўсенъ не нандырғам мин.

ВОЕННАЯ КОРРЕСПОНДЕНТ

Шура парыбысхан, аннанъ письмо даа килбинібіскен. Ай ирт парған. Мин почтовой харацахсар чагын килерге хорыхчатхам—маға анда хайдаг-да хомай хабар полгадаг чілі пілдірген... Ол тынъ аар, тынъ чобалыстыг сағыснанъ толдыра кўинер полған. Мин Зоя даа парыбысхан соода іди чобалбаам. Андада мин паланы чидір салары ниме полчаан пілбинчеткем. Амды мин аны пілгем.

Пірееде ұрүгіс азырылчаа чох осхас пілдір турчанъ, позымнанъ паза позымнынъ сағызынанъ тизіп

алгадаг чили, мин аннанъ тизібізерге сіренгем... Мин майых парып, нбзер киліп узубызарга кустеніп, улица-ларча чөрчентьмін. Че ол маға удаа киліслеченть. Нинче дее улица, нинче дее километр чөр салзам, че андаг даа полза, хараа тооза, танъ чараанча харахтарымны көріп чатчанъмын.

Мин удаа Новодевичье сыратсар, Зоянынъ сөбгін-зер чазаг чөрчентьмін. Пірсінде, Зоянынъ сөбгінзер чагдап одырчадып, мин анынъ сөбгіннің хыринда чалбах чарынның военнай кизіні көр салгам. Мин чагын пас килгенімде, ол минзер айлан килген. Ол отыс иис частыгча, ачых-чарых сырайлыг, өтіре көрчеткен көрім-нің кизі полган. Маға ол нима-де чоохтирға итчеткен чили пілдір парган. Мин сурыныстыг анынъзар көрібіс-кем, че ол пір секундача тохтабызып парыбысхан. Мин аннанъар ундубысхам. Че нанчадып мин аны айланчых чолда көр салгам; ол маға удур килчеткен.

— Любовь Тимофеевна ба?—сурган ол ікинчилеп.

— Я,—хахап парып нандыргам мин. Андада ол поэ-нынъ адын адаан:

— Лидовтын.

Мин ол фамилияны ундутпаан полгам: „Правда“ газетада партизанка Таянынъ хайди өлгеніненъер рассказы ол пасхан полган

Мин Лидовтынъ холын тыыда тудып изеннескем... Піс ізктенть сыхчанъ чолча ағырни паргабыс.

— Мин сірерненъ танызып алганыма брінчем,—мин прай чүреемненъ чоохтангам.—Мин сірерненъ хачанох тоғазарга сагынчатхам...

Піс хачанох таныс кизі чили чоохтас сыххабыс. Ол маға хайди ол пастагызын Зояданъар искенін чоохтаан. Ол хараа Можайсктынъ хыринда чардыгы изел парган турачахта хонтыр. Хараазын прайзы узубысханнарында, турачахсар чылынарға хайдаг-да апсах кір килтір. Ол полда, Лидовтынъ хыринда, чадыбыстыр.

— Ичетсем апсах узубинчатхан осхас,—чоохтаан Пётр Александрович.—Улуг тынча, өстенче, сагызы орнында чох осхас. „Хайдар парчазынъ, ағанъ?—сур-чам.—Нога син өстепчезінъ?“

Ананъ ол апсах Лидовха Петрищево селода гитле-ровецтер пір хысты мондырганынанъар искенін чоох-тап піртір. Ол чахсы пілбинчеткен. Ол хатап, хатап

чоохтапчатхан: „Аны мондырганнар, че ол, тізенъ, чоох чоохтанган“...

Лидов сах андох Петрищевозар пар сыхтыр. Ол он хараа изере позын Тая тіп аданган таныс нимес хыс-танъар істес сыххан. Ол, факттар журналисттің дее, писательнінъ дее чоохтаанынанъ артых чоохтирын піліп, фактарны ла чыган.

— Нога сірер минзер пірее дее хати килбеезер?— сургам мин.

— Сірерге сидік полар тіп хорыххам—оланъай ла нандырған ол.

— Сірер фронтта ўрденъ пеер пол паризар ба?

Ол мында пастағызын на кўлінібіскен,—анынъ сы-райын кўлініс аринча хайхастығ кўзіткен.

— Мин фронтта пастағы частанъ сығара полчам,—теен ол.—Андада чааданъар Москвада даа пілгелек полғаннар! Чибіргі ікі июньда мин Минскте полгам. Мин анда „Правда“ газетанынъ корреспонденті пол-гам... Чапсыстығ полған,—теен ол сағысха тўзіп паза кўлімзіреп ала поэты улуғ бомбежка тузында кире чўғўр парған телеграфтынъ подвалында ағаа Москвада кичеезінде ысхан телеграмманы пиргеннерін сағысха кирген.

Ол аринча мирнай телеграмма полған: редакция Лидовты хыра кизеріне хайди тимненчеткеннеріненъер пас пирзін тіп сурган. Ол телеграмманынъ ізебінер чазыра суғыбызып, поэтынынъ машинасына одырып алып, оборонительнай чаага тимненчеткен частъсар ойлада халған. Минсктің прай уллаларын чалын на чабыс-хан. бомба тастыры тохтабинчатхан.

Андада, олох пастағы кўнде, Лидов „Правда“ газе-тазар корреспонденция пирібіскен, че ол уборочнай кампанияданъар полбаан...

Ол прай пу нимелерденъер аринча асхынах паза пілдістіг чоохтап пирген. Мин анынъ чоогын истіп ала парчадыл, сағынгам: „Полча іди—кізіні нинче дее чыл пілзень, аннанъар пір дее нима чоохтап полбассынъ. Че мында, тізенъ, мин Пётр Александровичненъ ўр дее чоохтаспаам, ол поэтынанъар аринча асхынах чоох-таан, че мин аннанъар көп паза инъ бин піліп алгам. Мин анынъ көнізін паза сынын, чалтанмазын паза амы-рын, поэты тудын пілчеткенін паза пір дее албыхпин-чатханын піліп алгам. Ол сидік фронтовой туста

арғыстарын поэзияның ондайынан тыстамақтың паза тізілімінің поларға ұғреткен.

— Мин пұш хатабох фронтха парчам,— анымчо-тазарда теен ол маға, анань агырин хоза чоохтанған:— Че чаа соонань мин Зояданъар хайди даа книга пас саларбын. Чахсы, улуг книга.

ПИС ФОТОГРАФИЯ

24 октябрьда 1943 чылда маға пазох наа чобаг артылыбысхан. Газетада пис фотография сых килген: аны Смоленскке чагын Потапово деревняның хыринда советскай боевке өдіртп салған гитлеровскай офицерденъ таап алтырлар. Немец Зояны өдірчеткеннерін, анынъ халғанчы минуталарын суур халтыр. Мин харда виселищаны көр салғам, Зоямны, хызычаамны немецтернінъ аразындағызын... анынъ мойнында „Өртегі“ тіп пазыл парған чарды полғанын... паза аны ирееленнерін көр салғам.

Хызычаамның тоозыл парганын истіп салғаннанъ сыгара, мин хараа-күнөрте пір ле нимеденъер тохтаг чох ирееленгем: ол поэзияның хоргыстыг халғанчы чолын парчатханда нимеденъер сагынған полар? Ниме сагынған полар? Нимені сағызына кирген полар?... Чобаг минненъ азырылбичатхан: ағаа тынъ кирек полған туста мин аннанъ хада полбаам, мин анынъ халғанчы минутазын сөзімненъ дее, көрізімненъ дее нииктеп полбаам... Ол пис фотография мині Зоияның өлімге парчатхан чолынча парчатханнар осхас полған. Амды хайди мондырганнарын мин поэзияның хараамнанъ көргем, поэим хадох осхаспын, че тынъ орай... Пу сомнар піди ле хысхырчатхан чіди пілдіргеннер: „Көрдек, хайди аны ирееленнер! Көр, анынъ өлімненъер чоогы чох киречізі пол, прай ол чобагны, анынъ паза поэияның—прай хатабох чобал...”

Мына ол чалгызан иреелен парған паза пір дее тиріг чох килче, че нинче күс паза сыдамах анынъ төбін түзір салған пазында! Ол пу халғанчы минутада ибіре турчатхан палаттарны сизімничеткен дее полған полар. Нимеденъер ол сагынча? Өлерге тимненче бе? Поэзияның прай хысхачах чарых чуртазын сағызына кирче бе?..

„Зоя“. М. Манизернінъ скульптуризы.

Мин аннанъар пас полбаспын... Пу книганы хыгыр-
чатхан кізі, пу хоргыстыг немецкай сомны, пу Зоя-
нынъ сырайын кѳрзін. Ол кѳрер: Зоя—чинъысчі. Аны
ѳдірген кізілер анынъ хыринда пір дее нимее чарабас
кізілер. Прай арыг, тынъ чахсы, чарых, кізінінъ чахсы
сағызы, мирнінъ прай сыны паза сіли анынанъ хада.
Ол ѳлбес, ѳлімі чох полар. Че олар—оларнынъ пір дее
кізі сағызы чоғыл. Олар кізі ниместер. Олар анъ даа
ниместер—олар фашисттер. Олар тіріге ѳліг кізілер.
Пуун, танъда, мунъ чыллар пазынанъ оларнынъ аттары,
оларны кѳмген чирлері дее кізілерге хырт кѳрінерлер.

„МИН ЧУРТИРГА ТЫНЪ САҒЫНЧАМ!“

...Шураданъ письмо килбинчеткен. Кинетін, нинче-
де кўн ирткен соонда, „Правда“ газетаны чазыбызып,
мин ўзінчі страницада искірігні кѳр салғам:

„Чааласчатхан армия. 27 октябрьда (телеграфнанъ).
1941 чылда, ноябрьда Петрищево деревняда махачы
партизанка Космодемьянская Зояны иреелеп ѳдір сал-
ган 197-чі немецкай дивизиянынъ арthan-халғаннарын
энскай соединениенинъ частътары хатыг чаада чох ит
парилар. „Правда“ газетада сыххан Зояны иреелепчет-
кен пис немецкай сом пістінъ солдаттарны паза офи-
церлерні хатабох ачырғандырганнар. Мында махачы
кўресче паза чачазынынъ ўчўн ѳс алча Зоянынъ
харындазы—комсомолец-танкист, гвардиянынъ лейте-
нанты Космодемьянский. Тўгенчі чаада Космодемьян-
скийнінъ устаанынанъ „КВ“ танктынъ экипажы ырычы-
нынъ обороказына, гитлеровецтерні атып ала, гусеница-
ларынанъ типседіп, прайзынанъ пурун кірген. Майор
Г. Вершинин“.

Шура тіріг! Паза чачазынынъ ўчўн ѳс алча. Ол Зояны
иреелеен паза аны ѳдірген гитлеровецтерні сохчатхан.

Мин хатабох письмолар ал сыххам, че чаа полбин-
чатхан Ульяновсктанъ нимес, а аринча хайнапчатхан
чааданъ.

Пастағы январьда 1944 чылда мині хазыр табыстыг
звонок усхурыбысхан.

—Кем полар пу?—хахап парғаныннанъ истідіре
чоохтаныбысхам мин. Ізікті азыбызып, сағыбааныма
тыып ла парып турыбысхам: минінъ алнымда Шура
турчатхан.

Маға ол сын великан осхас пілдір парған—иптіг сынның, чалбах чарынның, соох ла чыстанчатхан узун шинельліг. Анынъ сырайы чилге паза табырах килгеніне хызар партыр, халын кѳмскелерінде паза кірбіктерінде харычахтар хайылғаннар, харахтары ѳрчіліг чылтырасханнар.

— Ноға іди кѳрчезінъ, таныбадынъ ма?—кўлініп ала сурған ол.

— Кѳрчем—Илья Муромец килтір!—нандыргам мин.

Пу аринча сағыбаан паза инъ аарлыг наа чыл сыйығы полған.

Шура ідѳк тынъ ѳрінчеткен. Ол минненъ пір алтам даа хыя парбинчатхан, тасхар пас чѳр килерге сағынчатса—папирѳс аларға алай ба оланъай ла тұрче пас чѳр килерге сағынчатса,—кічіг ле олған чіли сурынчанъ:

— Хада паранъ!

Ол кўнде пір ле нимеденъер нинче-нинче хати чоохтанған:

— Чоохтадах, хайди син чуртапчазынъ.

— Мин пасхам нооза саға...

— Ниме пасхазынъ! Син чоохтап пир. Саға письмо ідѳк пасчалар ба? Письмоларынъ кѳзіт... Мин саға оларға нандыраға полыс пирим...

Анзы артых полбаан: письмолар, ідѳк ле саны-пазы чох, ағын суғ чіли ахчатханнар. Кізілер маға, Зоя ўгренген школазар, газеталар редакцияларынзар паза комсомолнынъ райкомнарынзар пасчанънар.

„Мин постта турчатсам, Зоя минненъ не хости турчатхан осхас“, маға Сталинград хыринанъ Зоянанъ чазыт чаачы хыс Смирнова Октябрина пасхан.

„Клятва пирчем: чонға Зояох чіли, сын служить поларбын“. Таганскай райком ВЛКСМ-зар аны фронтсар ызарға сурынъп, Зоянанъ чазыт москвичка хыс пасхан.

„Мин позымнынъ ўгренчілерімні хорыхпас, чапсыстығ Сірернінъ хызычахтарынъа тѳй иде воспитывать поларбын“,—пір чиит учительница пасхан маға Башкирияданъ.

„Ол ачыг пісти, ол чоннынъ ачинъ“, пасханнар Новосибирсктегі школанынъ ўгренчілері.

Прай чўрекненъ пазылған письмолар, клятвалар, стихтар Сибирьденъ, Прибалтикаданъ, Уралданъ, Тбилисиденъ килчетченъер. Письмолар граница озари-

нанъ—Индияданъ, Австрияданъ, Америкаданъ килченъ-нер...

Шура оларны прай хыгырып алган. Ананъ Англияданъ килген пір письмоны холына хатап алып алган. Мына ниме полган ол письмода:

„Аарлыг аргыс Любовь Космодемьянская!

Піс ипчїмненъ хада Лондоннынъ хыринда кічичек квартирада чуртапчабыс. Піс ам на Сїрернинъ ирке, махачы хызычахтарынънанъар хыгырып алдыбыс. Анынъ ѳлер алнындагы сѳстері пістинъ харагыбыс чазын сыгардылар: хайдаг махачыдыр паза сыдамахтыгдыр, андаг чиит хыс! Наа килчеткен чылнынъ пастагызында піс пастагы ла паланы сагыпчабыс, хызычах тѳрїзе, піс аны Сїрернинъ хызычахтарынънынъ адынъанъ—инъ пастагы социалистической государствовнынъ илбек чонынъ хызынынъ адынъанъ адап саларбыс.

Піс тоозылбас-парбас хайхаснанъ искебіс паза хыгырчабыс сїрерининъ хазыр чаалазыгларынънанъар. Че асхынах хайхирга, піс сїрерненъѳк хада кўрезерге хынчабыс—чоохнанъ нимес, че сын кирекненъ полизарга кирек амды. Піс їзенчебіс, ырах нимес ол час,—Сїрер дее, піс тее хырт кѳрчеткен чабал фашизмнинъ унада саптырыбысханын кѳрербїс. Сїрерининъ чон махачызы, сыдамахтин, тїзірімі сылтаанда фашизмнї чинъ салар. Сїрерининъ чон ана андаа ўчўн кїрер историяга. Английской чон Россиянынъ алында тѳлеп полбас ѳдїзін чахсы пілінче, пістинънер удаа чоохтасчалар: „Ниме поларчык пісенъ орыс чон полбаан полза!“

Кино экранында Сталин кѳрїн парза, аплодисменттер паза „ура“ тїп хысхырыстар, алгастар истїлчелер. Письмоны улуғ алгыснанъ тоосчабыс: чинъїстенъер паза пістинъ хачанга даа сайбалбас ынархастанъар—чаада даа паза мирде дее!

Изен ползын советской чон паза анынъ саблыг Хызыл Армиязы!

Харындас алгыснанъ—*Мэйбл паза Дэвид Рїз*“.

— Сын оларга нандырғазынъ ма?—сурган Шура. Анзы чахсы. Мининъ сагызымда прай чўрекненъ пазылган. Іди бе? Олар піс поэзыбыстынъ на ўчўн нимес, че прайзынынъ ўчўн чааласчатханыбысты онъарчатхан осхастар. Олар аны ундубачанъ на ползалар!

Иирде минінъ харындазым Сергей килген, Шура ол килгенге тынъ өрінген. Олар стол кистінде удуртбдір одырып алып, орай иирге тере чоохтасханнар. Мин хайынып кухнязар сых парыбысчатхам, оларнынъ чоохтарынынъ пірее-пірее ле ўзінділерін ис халчатхам.

— ...Син пір хати колоннаданъ чарылып, ырычынынъ тылынзар кире хон паргам тіп пасхазынъ,—теен Сергей.—Нога? Ол махачы нимес, чинттегі сағыс! Андага хынминчам! Хорыхпас поларга киреббк, че махтанарга — нога?

— Постынъ хорғыс чох поларынанъар сағынза, андада хорыхпастанъар ундирга кирек!—бкпеленіп нандырғанын истіп салғам мин.

— Че син андагда позынънынъ солдаттарынынъ чуртазынанъар сағысырабинчазынъ ма? Син — командир ноонъ за...

— Чоохта, тарынма ла,—ис салғам мин тұрче полып:—синінъ холынъдағыларнанъ хайди обращаться полчазынъ? Чинттерненъ андаг кирек поладырох: улуг пастыхпын тіп сағыныбысчалар...

— Чох, мин оларга арғыспын. Пілченъ ползанъ син оларны!..

Хатабох харындазымнынъ чоогы истілген:

— Махачыданъар... Пілчезінъ ме, Толстойнынъ „Набег“ тіп рассказын хатабох хығырыбыс. Анда мынна-нъар чахсы чоохталған. Хысхачах паза орта...

Шура асхынах чоохтанған... Ол мынынъ алындагыданъ аринча пасха полған, полған на сбсті кбдіріп чоохтанчатхан осхас полған. Анынъ пу килгенінде мин тынъ хубул парғанын кбргем. Аны сбстерненъ не чоохтап пирерге сидік полған. Мин алчаастапча даа полам, че мага пілдірче: чаада пір дее хати полған, пір хырында чуртас паза пір хырында блім сағыпчатхан тарғынчах чолча ирткен кізі позы учураан хорғыстанъар паза чаа-данъар кбп чоохтирга хынминча. Мин пілчеткем: Шура кбпті кбрген паза сидіктерні иртірген, аннанъар даа ол улуг кізі осхас пол партыр, хатыг кбрімніг, че андаг даа полза—амыр паза паарсах.

Пір кўнінде Шура палығлат салған арғызына тоғазарга парыбысхан. Хачан ол айлан килгенде анынъ сырайы аринча пасха полған, мин кичеегі чалахай алыпты чадап ла танып алғам. Ол тұреп паза хуурта

тарт парған полған. Пу ам даа чиит, таныс сырайзар мин чочып парып көргем: наах сѳѳктерї, эктерї санъай ла тынъ кѳрїне тўскеннер, кѳмїскелерї чагын чылызыбысханнарында, оларнынъ аразы тырыс партыр паза ирнїлерї тынъ чапсыра тудыл партырлар.

— Фашисттер кїзїні хайди ит салчалар!—теен ол ачырғаснанъ.—Пїлчезїнъ ме, ол минїнъ тынъ чахсы арғызым. Анынъ чуртазы оланъай ла полбаан. Ол пїр часха даа читкелекке ѳкїс халған. Нинк полбаан ағаа, че кїзї полып алған. Военнай училище тоозып алған, ананъ Ленинградта блокаданы сыдас парған, ікінчї степенїнїнъ ограничениезїн алған, че аннанъ отказ полыбызып, пазох фронтха парыбысхан. Аринча ўр ниместе: ѳкпе-зїнде, чўрегїнде, холында осколотар халған, харнын палығлат салған паза контузїть полдыр салған. Чоохтанминча, хыймыранминча, испинчеткен, сагын кѳрдек!.. Анынъ ады Коля Лопоха. Син кѳрген ползанъ, хайди ол минї кѳр салып ѳрїнген!..

Шура кѳзенексер пас парыбысхан, минзер айланмин даа, харғанған на чїли, улуг кўсненъ паза хылыхнанъ чоохтанған:

— Мин хайди даа айланарбын! Азах таа, хол даа паза харах таа чох полза—чуртирбын! Мин чуртирға уғаа тынъ сагынчам!

...Че ол ўс хонған соонда чоохтанған:

— Хомзынма, їечеем, че мин тынанчанъ кўннї тооза полбин азындыра парарбын. Маға мында сидїк. Анда кїзїлер ѳлгїлепчелер, че мин, тїзенъ, мында... Мин пїлчем, чуртас парарға кирек, че маға ол сидїк.

— Пол ам даа, иркеем!.. Пу синїнъ законнай тынанызынъ нооза...

— Сыдап полбаспын. Пу маға тынаныс нимес. Минїнъ сағызьма фронттанъ, арғыстарымнанъ пасха пїр дее нїме кїрбинче... Пол полар ползанъ, їечеем, пу парыста минї ўдезїбїс, чарир ба? Минїнъ синненъ не хада поларым кїлче.

Мин аны Белорусскай вокзалзар ўдес парғам. Амыр соох иир полған. Ырахта поезд чолларынынъ орта чарых кѳк арах тїгїрде, чабыс турчатхан чылтыс пызынънапчатхан. Мин оолғымны ўдесчеткенїмде паза аны хатабох оттығ чалын паза ѳлїм сагыпчатханын пїлчеткен тустағы андағ сымсырых маға аринча пасхачыл пїлдірген.

Піс нымзах вагонға билет алып алғабыс. Шура чемоданычағын орнына сал саларға парыбысхан, че аннанъ поэна даа тѳй нимес сых килген.

— Ох, ічень, анда генерал!..—теен ол, оолғычах ла чіли, уядып паза ұрұк парып.

— Эх син, чаачы!—ойнаам мин.—Хайди за іди: фронтсар парчазынъ, че поэынънынъ генералынънанъ хорыхчазынъ?

Мин платформада Шурананъ хада халғанчы секундаа читіре турғам. Поезд тибіреп сыххан, мин вагоннанъ хости пар сыххам, Шура, тізенъ, пасхыста турып алып, маға холынанъ пулғаан. Ананъ мин тинъ пар полбин соонча ла кѳр халғам. Терпектернінъ хоғдыразына маға пір дее ниме истілбиніскен, чіліне чадап ла сыдап турғам, хараама, тізенъ, час тол парған... Ананъ перронда кинетін пір дее кізі чох амыр пол парған, че маға, тізенъ, оолғымнынъ сырайы паза аным-чохтазып хол саапчатханы ам даа кѳрінчеткен чіли пілдірген.

ПРАЙ ЧҮРЕЕМНЕНЪ

Мин пазох чалғызан халдым.

Маға ам най ла сидік пілдірбеен, мынынъ алнын-дағы чіли хара чалғызым тынъ пілдірбинѳкеткен: тоғыс алчаас полчанъ.

Маға инъ сидік кўннер урунчатханда маға письмолар пасхлаан, минненъ хада айғасхан, чўрек чылиннанъ паарсаан кізілерні поэымнынъ прай чўреемні салып алғыстирым килчетченъ сыбыра. Нинче ле пар минзер киліп „Хайди даа пістінъ заводсар кил парынъар. Сірге пістінъ комсомолецтерненъ чоохтазарға кирек“ тіп кўстеніп хатығ чоохтанған кізілерні прай ідѳк алғыстирым килченъ.

Мин пілчем; кізее уғаа сидік полыбысса, аны пір ле ниме—ол кізілерге кирек, анынъ чуртазы тузазы чох нимес тіп пілнгені ле ал хал полар. Кізі сыдазары чох чобағ маға ѳнберіл парғанда, минінъ Шураа ла кирек нимезімі, че ам даа тынъ кѳп чонға кирек полчатханыма киртінерге полыс пиргеннер. Ол парыбысханда мині чалғысхан итпеенѳктер—маға уғаа даа сидік полған, че минінъ кирек полчатханым мині осхыр салған.

Тоғыс кѳп полған. Прай чўрекненъ паарсап паза иптіг холнанъ итченъ тоғыс полған: чаа тынъ кѳп олған-

нарны ибi-чурты чох паза паба-йчелерi чох артысхан. „Өкiс“—ол iстiвiн странада ундудыл парған сбс поэ-нанъар хатығланып сағысха кирген, чаа паба-йчезi чох халдырған палаларны өкiсiс паза чалгыспыс тiп сағын-мас иде ит саларға кирек полған. Оларға iче-пабалары-нынъ чылығ паарсастарын паза семьядағы хынысты айландыр пирерге кирек полған.

Мин тоғын сыххам.

Чахсы, истiг, прай ниме чидiзер детдомнар нинче полғанча кбптелдiрерге кирек. Хыйга паза прай чүрек-ненъ хынчатхан iзестiг воспитательлер кирек! Олған-нарға кип-азах, азых-тұлук кирек! Оларға аннанъох артых паарсас, ачыныс кирек. Детдомнар прай ла чирде полглап сыххан; городтарда, заводтарда паза колхоз-тарда. Прайлары чаада ол халған кiзiлернинъ палала-рына пiрее дее ниме ит пирерге күстенгеннер.

Мин дее пу киректе араласханым маға тынъ чахсы полған! Андада маға кбп чбрерге киiсченъ: мин Там-бовта, Рязаньда, Курскта, Ивановода, ананъ Белорус-сияда паза Украинада, Алтайда, Томскта, Новосибирскте полгам.

Тоғыстынъ хырин даа пасталғалах, прай ла чирде өкiс халған палалар—оларға истiг чуртачанъ чурт идер-ге кирек: наа семьяда алай ба детдомда. Прай ла чирде кiзiлер минi чылығ харахнанъ паза киртiнiсненъ удур-лачанънар. Мин кўннинъ сай үгрентем; мин поэмынынъ чонынанъ сыдамахтығ паза тiзiрiмнiг поларға үгрентем.

1944 чылнынъ халғанчызынзар Хызыл Кресттинъ Обществозы минi Ленинградсар командировкаа ысхан.

Мынынъ алнында бронзаданъ идiлген чиит ооллар-нынъ холларынанъ пеелбектеиiп суура саап париган Клодтынъ сiлiг аттары турчанъ постаменттерде амды порчолығ харахахтар турглапчатханнар. Үгрентi нимес хуруғ чирнi кбрiп хомзыныстығ полбазын тiп iди тур-гысхлап салғаннар осхас. Стеналарда ам даа арачы-ланзыннар тiп пiчiк пазыл парған турча: „Артиллерия-данъ атса, пу саринда уламох хорғыстығ“, че ленин-градтағылар прай странанынъ пользыннанъ хачанох тураларны тыхтап пастабысханнар, сўлейкелерiн тургы-зып, улицаларын тўзетклеп, асфальт урчатханнар.

Минненъ хада улуг арах ипчi, „Электросила“ завод-тынъ сварщицазы парған. Ол чоохтаан: блокада ту-зында олар апсағынанъ хада хости турчатхан станок-

тарда тоғынчатханнар. Күс-сағ чох, түреп парған паза постынь на күстенгеніненъ тоғынчатханнар: чинъдірт-песке. Пірсінде, ол апсаанзар айлан кōрібізіп, апсаан полда тынмин даа чатчатханын кōр салған. Ананъ ол аңдар пас киліп, түрче турып алып, ананъ аңдарох тоғын сыхтыр. Позы тоғынча, апсағы, тізенъ, хыринда чатча, ол халғанчы тынызына, читіре станоктанъ хыя парбин ђл халған. Тоғысты тохтадыбысса—ыырчаа чол пирерге кирек, че ол чол пирерге хынмаан.

Мин Ленинградта пір архитекторданъар искем: тынь аар, тынь сидік блокада кўннерінде ол чинъис арказын проектировать полгыр. Маға Ленинградты арачылап ђлглеп парған олғаннарнынь ічелеріненъер чоохтааннар: ол ічелер халғанчы кўстерін салып, пасха палаларны ђлімніг ђзђгістенъ арачылап халарға кўстенгеннер. Мин ол чоохтарны истіп поэмыа хатап, хатап чоохтаам: „Миннінь ачыға пастырарға правом чоғыл. Пу кизілер хайда-хайдар улуг ачыг кōргеннер, оларнынъ чобаа, постарынынъ кизілерін чідір салғаннары миннік осхас сидік полған. Олар чуртабохчалар, тоғыныбохчалар. Мин дее чуртиргох, тоғынарргох кирекпін.

Паза пір нимені сағынчанъмын мин: Зоянынъ ады чонға аарлыг пол парған. Зоянынъ адын сағынып пістінъ чон, анынъ даа, миннінь дее арғыстарым, чааға парчанънар, заводтарда, чазыларда тоғынчанънар. Аннанъар Краснодардағы Олег Кошевой оолағас истіп алып, поэмынынъ ђрелеріне чоохтап пиргенде, олар Зояох чіли подвиг идіп, пір улуг паза паарсастыг Родинабыста тђреен харындас-пичелер чіли аннанъ хости турыбысханнар.

Маға Зояданъар память тіріг паза кееркестіг пілдірченъ. Ол мин чалғызанға ла чағын нимес. Чон анынъ тірігдегізін, махачызын, хатыг сындырліин пілче. Аңзы маға чуртирга полыханох.

ПИСЬМОЛАР

Пастағы кўнненъ сығара чааласчатхан Слава племяннигім маға фронтанъ письмо пасчатхан.

Піс Зоянынъ сђђгіннінь хыринда танызып алған соонда, Пётр Лидов пас сыххан. Удаа анда пір-ікі ле сђс пазылған полчанъ, че ол даа нинче-де сђс маға тынь аарлыг полчанънар. Газетаны азып, мин хачан даа

фронттанъ Лидов пасхан искиргіні тілеченъмін. Ол прай нимеденъер оланътай, амыр паза сыдамахтыгъ чоохтап пилченъ. Ол агаа ла салыл парған кізі полған. Анынъ чахсы кѡнънінде паза амырында тынъ улугъ кѡс полған. „Правдада“ таныс ат ѳр сыхпиныбысса, хомай пилдірченъ: мин агаа чағын, харындас ла кізі чили сағысырачанъмын.

Шураданъ письмо нинче-де кѡн пазынанъ кил турған.

„...Кѡнънім чахсы, тѳгенчї атаканынъ соонанъ уламох манъят. Пу чаада мин ікі суткача танктанъ сыхпаам. Хайди-да пѳдїн халғам, ибїре прай нїме кѡй-четкен паза ухтар талалызына чир тїтіреп турған, танкты, тїзенъ, пїрде пїр саринзар спичка ла коробказы чили тастапчатхан. Іченъ, андағ даа полза, мағ сағысыраба“.

„...Ам мин наа экипаж паза наа „КВ“ чаа машинаны алчам. Минїнъ пу ѳзїнчїзі: пїрсі тали сабыл парған, паза пїрсі, тїзенъ, кѡй парған, поэым аннанъ чадап ла сығара сегїр халарға манънанғам... Минїнъ иргї экипажымнанъ Джигирис ѳл парған, аннанъ пасхалары палығлат салғаннар... Мин тай ағама письмо пасхам, син дее пазох. Ол ағырыгъ паза чалғызан“.

„...Мин палығлатхан полғам, че андағ даа полза чааданъ сыхпаам. Палинимї палғабызып, хатабох стройға турыбысхам. Амды минїнъ палиим чазылып прай пѳт парған. Пїр харбазыгда минїнъ старшай командирїм стройданъ сых парған, мин командованиенї поэыма алып алғам, ананъ, аргыстарымнанъ хада ырычы турчатхан чирзер кире хонғам. Иртен Орша пїсти полған. Мин сағам амыр-хазыхпын, экипажым хазығох... Тай ағамнанъ письмо алғам. Агаа сидїк. Зояны паза тай ічемнї сағысха кирче. Мин агаа пазыбысхам, алдап пазарға кѡстенгем.

„...Мында чуртапчатханнар пїсті ѳрчїліг удурлапчалар. Оларға прай ла нїме чапсыстыгъ паза прай ла нїме пасхачыл пїлдірче. Пїр ибде мин Зояданъар книжканы кѡзїткем. Олар ѳр сурағлааннар паза ол книжканы постарына артыс пар тїп тынъ сурынғаннар. Мин артыспаам—минїнъ пїр ле книга полған. Аннанъар синненъ сурчам: ыс полар ползанъ, оларға книга ыза пир—г. Орша, Перекопскай улица, 69-чы тура“.

„...Белоруссияны алып алар час читкен. Кізілер пісті чахаяхнанъ удурлапчалар, сүтненъ сыйлапчалар. Инейлер ылгазын ала постары көрген ирееленістенъер чоохтапчалар. Че ол нимелер прай соонда халғаннар. Киі аринча нинк пілдірче, кўн, тізенъ, аннанъох чарых. Іценъ, іценъ, амох чинъіс полар!“

„...Серёжа тайыма минненъ алынча привет чоохтирзынъ, мин ол чоохтаан нимені прай пілчем. Тай ағам саға письмо пасча ба? Мин аннанъ письмо албин ұр пол пардым.“

„...Син минінъ званиемі паза должнозымны сурчазынъ. Мин саға ол сурыға пір улуг пастыхтынъ чоогынанъ нандыр пприм, минненъер ол піди чоохтаан: „Сірер көрбенъер анынъ званиезіне паза должнозына: пу чинге салылбаан, че боевой действииелерге салылған кізі“.

„...Алғыстапчам поздравлять полған ұчұн, мин алтын орден сынап таа алғам—Отечественнай чаанынъ І-ғы степенінінъ орденін. Минінъ холымда мині Хызыл Знамянынъ орденіненъ сыйыхтапчатханынанъар приказ. Мині пасха пол парған тіп сағынма. Минінъ онъдайым андағох. Че мин сала кўстіг паза пик пол парғам“.

„...Іценъ, іценъ, Пётр Лидов ол халған! Іценъ, хайдағ хорғыстығ, ол чинъіске ұр дее халбаанда ол халды! Чинъіс алнында ол халарға тынъ ачырғастығ. Ол Полтаванынъ хыринда аэродромда ол халған: чазынчанъ чирденъ ырычынынъ авиациязын чалтандырчатхан кізілерні көріп аларға сығара чўғұр килтір. Ол оларданъар بازارға иткен—позынынъ харағынанъ көріп аларға сағынған. Ол сын чаа корреспонденті паза сын кізі полған...“

„...Піс ырычынынъ чирінче западсар парчабыс. Мин тохтағ чох чаада чарым ай пол пардым, аннанъар, письмо паспаам. Че синінъ письмонъны алып тынъ бріндім—ол минінъ төреен чирімненъ паза төріткен ічемненъ полған. Амды, мин саға письмо пасчатханымда, киіде тохтағ чох нызырас, минінъ машинам тітіреп турча, чир чара чарырап плесет ле салчатхан осхас. Пістінъ олғаннар нинче-де минутаданъ немецтер чирінзер атакаа парарлар.“ (Пу письмо карандашнанъ, манъзырап чоон почеркнанъ пазылған полған: Шура ідők чааға кірерге манъзыраан полар).

...Изен, аарлыг, ирке ічем! Мин алиынзар парчатхан сидік чаада полып, пір ай артығох пол парды. Пілчезінъ ме, мин письмо пазарданъ, алған даа письмоны хығырарға манъ чох полған... Мындох хараағы чѳрістер, танковай чаалар, ырычынынъ тылындағы уйғу чох хараалар, „фердинандтарнынъ“... оттыг-чалынныг сығырысчатхан ухтары. Арғыстарнынъ ѳлчеткеннерінінъ ўн-табыс чох киречізі поларға, хайди хыриндағы танк прай экипажынанъ хада кинзер учухчатханын кѳрерге киліс парчанъ. Тапсабин тістерні ле кизе пазынарға киліс турчанъ. Сағысырасха паза узубаанға майыххан кізілер, изірік ле кізілер чіли, машинаданъ сыххлапчатчанънар. Андаг даа полза, прайзынынъ кѳнъні чарых паза часкалыг, ўлўкўндегі ле осхас: піс ырычынынъ чирінче парчабыс. Піс хырых пір чылынъ ўчўн, пістінъ кізілернінъ ачин, ирееленгеннері ўчўн, харах частары ўчўн паза прай ниме ўчўн фашисттерденъ ѳс алчабыс.

Піс ўр ниместенъ Москвада таныс чирде тоғазарбыс.“

...Чааласпинчам, алиынзар чааға кіерге приказ сағыпчам. Оборонада турчабыс. Полған на кўн пір онъдайнанъ амыр сағысыраста иртіпче. Немецтернінъ тураларында чуртапчабыс. Прай ла чирде изелглеп парған тўренъ зданиелер. Бомбалар тўзіп пол парған оймахтар ўчўн, асфальтированной чолданъ хыя парарға килісче. Хараа-кўнѳрте снарядтар талалчалар, пістінъ тура тітірепче паза иленънепче. Фашисттер ачырганып удурласчалар, олар постарынынъ полған на кизек чирлеріне чарбанчалар. Сағам ідѳк олар постарынынъ посѳлоктарын атыпчалар... Тўгенчі чаада мині сала тырбахтап парыбысхан, амды прай ирт парған, че андаг даа полза, кѳксім ам даа ағырча...”

...Нанъмыр ла, нанъмыр полча. Талайда суғ соох, порастыг, нанъмырнанъ на чыстанча. Мында соох, чут кўннер полча. Ибзер сағынчам, ўр ниместенъ килізер тіп сағынчам. Позынъны, хазиинъні хайралла паза удаа пас. Минненъер сағысыраба. Охсанчам сині. Синінъ чалғыс оолғынъ

Александр.“

Ол письмода таных полған: „Восточнай Пруссия“ паза дата—„1 апрель 1945.“

Мин паза килер письмоны сагаам—ол килбеен. Мин сагынарға хорыхчатхам, сагыплачатхам. Мин катастрофаданъар сагынмаам—мининъ оолгычаам тынъ ѳткін паза ѳрчїліг полған. Анынъ киртїстіг „Мин хайди даа айланарбын!“ теен сѳстерї мининъ сагызымнанъ сыхпинчатханнар.

ГЕРОЙНЫНЪ ѲЛІМІНЕНЪ

20 апрельде мин почтовой харахатханъ письмо таап алгам. Конвертте Шуранынъ полевой почтазынынъ номерї полған, че адресї анынъ холынанъ пазылбаан полған. Мин письмоны тудын салып, аны азарға хорыгып, хыймыранмин ѳр тургам. Ананъ азыбызып пастагы строкаларын хыгырыбысхам. Харахтарыма пѳлес пол парыбысхан. Мин тын хабынып алып, хатабох пастаам, пазох аннанъ иртіре хыгыр полбаам. Ананъ тізімнї кизе пазынып, прай кѳзімнї салып, халғанчызына тере хыгырыбысхам.

„14 апрель 1945.

Аарлыг Любовь Тимофеевна!

Сїрерге بازارга сидїк. Че мин сурынчам: кѳс паза сыдамах алынып алынъар. Сїрернїнъ оолгынъар гвардиянынъ старший лейтенанты Александр Анатольевич Космодемьянский, немецкай азымахчыларнанъ чаалазып, герой полын тоозылды. Ол поэзынынъ чинт чуртазын свобода ѳчѳн паза пістїнъ Родина пазыгда полбас ѳчѳн шїрдї.

Пїр ле нїме чоохтирбын: Сїрернїнъ оолгынъар—герой, Сїрер анынанъ гордиться полынъар. Ол Родиназын честно арачылаан, пичезїнїнъ сын харындазы полған.

Сїрер Родинаа инъ аарлыг нїмелерїнїнї—постарынънынъ палаларынъ пїрдїнъер.

Кенигсбергтїнъ ѳчѳн чаада Саша Космодемьянскийнїнъ поэы чѳрченъ установказы 6 апрельде 30 метр суглыг каналны прайзынанъ пурун кискен паза ырычынынъ батареязын ат сыххан. Тїргїлїг складты тали саптырыбысхан паза 60-ча гитлеровскай солдаттарны паза офицерлернї хыр салған.

8 апрельде ол поэзынынъ установказынанъ Кениген Луизен фортсар инъ пурнада кире ѳйлатхан. Анда 350 кїзї пленге аылған, 9 пѳдѳн танк, 200 автомашина

паза горючайлыг склад алып алганнар. Александр Космодемьянский чаалазыгларда установканынъ командириненъ батареянынъ командирине читіре ѓс парган. Чинт тее полза, ол батареянанъ чаксы устаан, боевой заданиелерни кѳрмниг толдырган.

Ол кичее Кенигсбергтінъ западсархы хыриндагы Фирбруденкруг населеннай пункт учун чаалазыгларда ѓл халган. Населеннай пунктты алып алган полгабыс. Пу даа населеннай пунктха инъ пурнада киргеннернинъ санында Сірернинъ оолгынъар полганох. Ол 40-ча гитлеровецтерни ѓдір салган паза 4 противотанковой орудие унат салган. Ырчынынъ снаряды талалып, піске дее аарлыг Александр Анатольевич Космодемьянскийннъ чуртазын хачанга даа тохтат салган.

Чаананъ ѓлімни чарчаа чоғыл, че улам ачырғастыг Чинтыс алнында ѓлчеткен кизілерге.

Холларынъ тынъ тутчам. Сыдамахтыг полынъар. Сірерни пілчеткен паза тынъ улуглапчатхан

Гвардиянынъ подполковниги *Легеза*“.

...30 апрельде мин Вильнюссар учуххам, аннанъ сыгара Кенигсбергсер машинананъ паргам. Ибіре прайла ниме изел парган полган. Пір дее ниме халбиндыр. Паза пір дее кизи чоғыл— пір дее чирде тынныг ниме чоғыл. Немецтер үзүгі чох субалысчалар: олар тачкаларга алай ба ханъаачахтарга нимелерин салглап алып, пастарын тобин түзірібізип, харахтарын кизізер кѳдірбин парчатханнар.

Че ананъ пістінъ кизілерібіс чыылыс килгеннер— олар чир-суғларынзар айланчатханнар: аттыг, чазаг, машиналыг парчалар, прайзынынъ сырайы ѓрчіліг паза часкалыг полган. Чинтыс ырах халбааны прайзына пілдістіг полган. Ол чагын, хости.

Шура нинче хати сурган: „Іченъ, Чинтыс куні хайдаг полар тіп сагынчазынъ? Хайди сагынчазынъ, хачан ол полар? Часхыда полар, я? Хайди даа часхыда! Хысхыда даа полза, хар хайылар паза чахаяхтар чарылыбызарлар!“

Че мына Чинтыс чагдабысты. Ол Чинтыс танъдадила полган. Часка танъдади. Мин, тізенъ, оолгычаамнынъ хомдызынынъ хыринда одырғам. Ол тіріг ле чили чатчатхан: сырайы амыр полган. Мин піди тоғазарбыс тіп сагынмаам. Кизи чүрее сыдачаа чох полган...

Ол туста, Шураның сырайынан пасха чирзер көрібізіп, мин чинт пасха кізі көр салғам. Андар көрчем, пір дее танып полбинчам, мынынъ алнында хайда-да көрченъмін; сидік полған сағысха кирерге.

— Мин Титов Володябын, — ағырин чоохтанған чинт оол. Мининъ сағызыма сах андох апрельской пир кір килген. Ибзер мин Шура арғыстарынанъ хада улуг сууласта чоохтасчатханнарына орта килгем. „Пісті генерал поэы папироснанъ сыйлаан... Піс Ульяновской училищезер парчабыс...“ Оолгымнынъ ўні маға хатабох истіле тўскен.

— Пасхалары чи? — кўстеніп сургам мин.

Юра Браудо паза Володя Юрьев ол халғаннар, — тесн Володя, — Шураох чіли, Чинтыс кўніне ўр дее халбаанда ол халғаннар... Нинче чинт паза чаксы кізілер пу кўнге чинт полбин ол халдылар!..

...Мин Кенигсбергтегі ол ікі кўнненъер тооза чаксы чоохтап полбасчыхпын. Че пілчем, прайзы Шураданъар тынъ улуг хынысанъ паза аарласнанъ чоохтанчатханнар.

— Туртухпас... — истіле тўсчкеткен маға. — Амыр. Че аргыс чи хайдаг!.. Чинт, че сын командир полған... Мин аны хачанға даа ундубаспын!

Ананъ нандыра айланыс. Мині Шураның танкынынъ наводчигі Саша Фесиков ўдескен. Ол мининенъ ағырығ ла кізіненъ чіли айланысхан. Минненъер ол оолгым па чіли сағысыраан; сурабин даа нине кирегін піл салчанъ.

Шураны 5 майда Новодевичье сыыратта чыып салгабыс. Зоянынъ сёбгіненъ тоғыр наа сёбктің уўичегі ёс парған. Ол тее парзалар, олар тірігдерёк чіли пазох хада полғаннар.

Ол Чинтыс кўнінінъ төрт ле кўн алнында полған.

9 майда, тізенъ, мин көзенек хыринда мининъ хыримча чон суғ ла чіли ахчатханын көр турғам: улуглар паза олғаннар, прайзы пір семья чіли ёрчіліг паза часкалыг парчатханнар. Чылыг паза аяс кўн полған!..

Мининъ палаларым көк тигірни, чакхяхтарны паза хачан даа көрбестер. Олар паза хачан даа чакхынанъ тоғаспестар. Олар постарынынъ чуртастарын пу пўўигі тынъ ўр сағаан часта ёрчіліг парчатхан пасха олғаннарнынъ ўчўн пир салғаннар.

ОЛАР ЧАСКАЛЫҖ ПОЛАРҖА КИРЕК!

...Мин мында поларҖа хынадырбын. Мининь палаларым үгрениген, Зоянын адынан адалчатхан школанын ирке таныс коридорларынча чөрерге. Мин класс-тарзар чөрчем. Үзинчи этажха сыгып, изгінде,—„Пу-класста Советскай Союзтын Геройлары Зоя паза Шура Космодемьянскийлер үгренигеннер“ тп пазыл парған классар пас килчем.

Мин андар кр парзам, стенадан мининь олғанна-рымнын портреттери минзер крчелер. Мына, ортызындагы рядта İkinci парта—мында Зоя одырған. Амды ол партада пасха хызычах одырып үгрениче, андагох бтиг харахтыҗ. Че мына пасха рядтагы халғанчы парта—ол Шуранын орыны. Амды андартын минзер улуг арах хызычахтын харахтары крчелер. Ол ах мойдырых-тыҗ күрень көгенектиҗ, хара фартуктыҗ, матлама крм-ниҗ хызычах полған...

Мин алтынзар, кичиҗ олғаннарзар түсчем. Чабых парта кистинде кичиҗ хызычахнан хости одырыбызын, пастагы класстын хрестоматиязын асчам. Хрестоматиянын тастында—алтын пазахтар, көк тигр, харагайлар: мирнай, пистин кичигден сыгара хычань природанын картиназы, пу картина хрестоматиянын страницалары чоохтапчатхан нимелерни прай ла ширктирчеткен осхас полған. Ол кннганын полған на страницазы—мирнай тогысха, пистин чирге, пистин агастарга паза сугларга, пистин кизилерге гимн. Пистин страна ильилерин коди-рибискен, ол пудирче паза итче, ас салча, сталь урча, кой парған городтарны паза селоларны кулден хатап сыгарча. Ол наа тын чыхсы кизилер бскирче.

Пу минвен хости одырчатхан хызычахты, прай анын брелерин паза прай Советскай странадагы олған-нарны ин чыхсаа, чарыхха, ин хыйгаа үгретчелер—позынын чонына паза Родиназына хынарға. Оларны тогысты паза чоннанан харындастазарын, прай чир үстүндеги кизилер иткен ин чыхсы нимелерни хайрал-лирға паза паалирға үгретчелер.

Олар часкалыҗ поларҖа кирек! Олар поларлар час-калыҗ!

Олар часкалыҗ поларлары үчүн, наа чаа оларнын полар чуртастарын ардатнас үчүн көп хан төгилген, көп чуртас пирлген.

Я, көп арыг сағыстыг чинт кизилер блглеп халганнар. Зоя паза Шура блббк халганнар. 201-чи школа-нынъ угренчизі хайхастыг лётчик Олег Балашов чаада поэнынъ пазын салыбох салган. Хачан-да писте Матэ Залкаданъар стихтар хыгырчанъ Ваня Носенков блббк халган. Талазарга хыначы Петя Симонов блббк халган, Юра Браудо паза Володя Юрьев постарынынъ, чуртазын пиріббк салганнар. Чаа пасталган пастагыох айларда писатель Аркадий Петрович Гайдар одірт салган. Аринча Чингыске ур халбаанда „Правданынъ“ военнай корреспонденті Пётр Лидов бл халган... Анча чагын, ирке кизилер, анча ачыргастыг чидіріглер!. Че пу улуг паза хазыр кўресте постарынынъ подвигтериненъ, тынъ махачыларынанъ, постарынынъ блмнериненъ олар Чингыссер паза часказар чол салганнар.

Тіріг, хазых халганнары, тізенъ, тогынчалар, пўдір-челер, итчелер.

Мына школанынъ коридорынча мага удур чинт ипчи иптіг паза аарластыг кбримніг килче. Ол Андреева Катя: ол угретчи поларга сагынган, амды Зоянанъ паза Шурананъ хада угренген школазында угретчи полып тогынча.

Мининъ палаларымынанъ хада угренген олганнар—амды инженерлер, врачтар, угретчилер полчалар: олар чуртапчалар паза тогынчалар, олар чуртастарын пир салган аргыстарынынъ кирегін апарчалар.

...Мин таныс коридорча парчам. Библиотеканынъ изігі азых турча. Стенада полкалар толдыра, авда книгалар тынъ көп.

— Чаа алнында пистинъ кинга чибіргі мунъ том полган, че амды—хырых мунъ,—чоохтанча мага Катя.

Мин уликазар сыххам. Школа айландыра көппегес: мына пу прай олганнар одыртхан агастар. Мага Зоянынъ ўні истілчеткен чили пїлдірче:

— Тіченъ, ундуба—ўзинчизі мининъ липам.

БУФФАЛО СТАДИОНЫНДА

Апрель ай 1949 чыл. Париж. Буффало стадионы. Мында мир араласчыларынын митингі полча.

Парижтегі Конгресс лолчатхан күннерде Франциянын прай саринань стадионзар „мир караваннары“ чыылысханнар. Чазаг, велосипедтіг, машиналыг, кимеліг кизілер Парижсер „Піс мирні арачылырбыс. Піске чаа кирек чох“ тіп чоохтирға күстенгеннер. Позырахта, Конгресс тоозылар алнында, Буффало стадионында паза аны ибіре узы-пазы көрінмес чов чыыл парган. Че анынь ұстүнде ах голубоктар талай ұстүндегі чили агарысханнар—мирнінь паза амырнынь символы.

Мир учуи күресчилернінь чапсыстыг парадында тынь улуг күс полган. Французскай шахтёрлар, Марсельнінь моряктары, лионскай ткачтар паза Франциянынь северзеркі хыриндагы крестьянна парганнар. Палалыг французскай ипчилер колонназы ирткен, олар „Франциядагы ічелер постарынынь ооларын Советскай Союзтань тогыр чаага хачан даа ыспастар!“ тіп пазылган улуг полотнище апарганнар.

Фашистскай пазыгда ол халган кизілернінь палалары парганнар. Оларнынь холларында „Піс мирге хынчабыс!“ „Піс чуртирға сағынчабыс!“ тіп плакаттар полганнар.

Мин кемнінь-де чүрексіністіг табызын ис салгам:

— Чир ұстүнде Советскай Союз парда, сірер чуртирзар!

Мин паза пір колоннаны хачан даа ундубаспын: фашисттерге тогыр турчатхан, мынынь алында гитлеровскай „блім лагерьлерінде“ полган кизілер парчатхан-

нар. Ол чалтырап турчатхан кўнниң алтында, хайхастыг часхы чахаяхтарниң, сиреньиерниң, оралчых чахаяхтарниң аразында олар чоллыг арестантскай кип-азахтыг парчатханнар, анынанъ олар хачанга даа ундутпас нимені кѳзіткеннер. Олар чоохтапчатхан осхас полганнар: „Ирткен нимелерденъер ундубанъар! Фашизм чонга ағылчатхан уяттанъар, кизіні нимес салбинчатханынанъар, прай ол ағылган чобагданъар паза иреелестенъер ундубанъар! Фашизм—ол чаа! Ундубанъар: піс аны сыдап парғабыс. Ол паза хатап полбазыи!“

Мин хатап, хатап ла сагынчатхам: я, пілерге кирек паза піс сыдап парған нимеденъер сагысха кирерге кирек.

Мына нимеденъер мин, позымның ачимны сагынминыбызып, пу книганы بازارға кўстенгем.

Чир алтында чатчатхан кизі ѳліг нимес. Чааның хоргыстиин ундуп салып, наа чааны пастирга полысчатхан кизі ѳліг полча. Пістінъ ундучанъ правобыс чоғыл, піске ундирга чарабас! Человечество фашизмниң ханын адын ундубаза, андада ол адты хатабох поларға пирбес. Че кем зе, минің странам полбаза, мирге позының кирегіненъер кѳзіт пирер! Кемниң ўні прай чирде, прай чоннынъ чўреенде тыда истілче, минің чонымның ўні полбаза!

Мин Конгрессте мага тоғазып, минің холымны тыда тудып паза минзер пілчеткен харахтарынанъ улуглап кѳрчеткен кизілерденъер сагынчам. Синненъ хада чобалчам тесн чили, мині хуахтабызып инънімні сыйбаан негрityнкаданъар. Мага „Зоя... Зоя...“ ла тіп сыбыранып одырчатхан Индияданъ килген ипчіденъер. Анынъ чоогында минің чобаамны ла чобалчатханы нимес, че минің чонымны тың улуглааны истілген.

Человечествоны уяттанъ, рабстводанъ арачылирга Советскай государство алтын пирбеен, че хан тѳккен. Инъ аарлыг пааны—постарынынъ палаларынынъ ханын паза чуртазын пиріп, пістінъ страна мирге пос тынарға право пирген. Ам даа, мынынъ алындагох чили чарых, пѳзік паза свободаа хынчатхан сагыс пістінъ илбек Советскай Родинананъ, Сталинниң адынанъ палғалыс парған!

Мин пілчем: хорыхпас паза сын миллион чўрекер хада—чаалап полбас илбек кўс полча. Анынъ алында

Мирге наа хорғыстыҕ чаа азарҕа хычанысчатхаа ачын
аньнар пір дее нмее саналбинчалар.

Іделернінъ паза мирнінъ прай демократическай кўс-
терінінъ хығыриннанъ, 1 июнь Международнай олган
кўні полча. Мында улуг паза тынъ сын нмее кўріл-
ген: прай чирде оланъай кїзілер часкалыҕ, őrчїліҕ
поларҕа, постарынынъ олғаннарынынъ чуртазынанъар,
мир ўчўн кўресчелер. Мирні паза олғаннарыны арачы-
лирданъар чоннынъ ўні тынънанъ тынъ на истїлзїн! Я,
Конгресстїнъ трибуназынанъ őrтїҕ ўнненъ чоохтанҕан
пїстїнъ делегат сын полҕан! Амды полҕан на кїзі поэ-
нанъ сурарҕа кирек: „Нмее мин ит салҕам мир арачы-
лир ўчўн?“ Полҕан на кїзі мирні арачылаза паза прай
сын саҕыстыҕ кїзілер пїрігібісселер—пїс мирні, пїстїнъ
олғаннарыбыстынъ паза чоннынъ часказын арачылап
халарбыс.

ОГЛАВЛЕНИЕ

Стр.

Автордың чоогы	5
Осиновой Гай	7
Наа чуртас	10
Пазох ибде	13
Хызычаам	14
Хомзыныстыг хабар	15
Оолгым	17
Тай иче	21
Харындазы паза пичезі	24
„Кізілерні көрерге, чир көр килерге“	29
Сибирьде	31
Хысхыда	33
Хачан даа ундулбас нигме	38
Чорых-чол парганы	41
Пір чыл ирткен соонда	42
Прайзыбыс хада	47
Улукун	51
Иирде	53
Школазар парчатханда	58
Наа чуртха көскені	59
Ачыг	60
Пабабыс чох	63
Наа школа	65
Греческой мифтер	69
Хынчань кыггаларыбыс	71
Наа пальто	73
„Челюскин“	74
Улин паза кічин	79
Сергей Миронович	83
„А кем пісте полган!“	84
Хайхастыг путешествіе	85
„Харасхы хараалар, от чілі дорленігьер!“	88
Дневниктер	95
„Ах палочка“	101
„Овод“	104
Аалай көгенектіг хызычах	108
Талас	112
Татьяна Соломаха	114
Настан да тогышын алган ахчалары	117
Вера Сергеевна	120
Пөзік синег	123
Химиядань „Отлично“	129

Чалгызан пос алыңча	134
Вождың чооғы	136
„Док тее пїлдістіг“	137
Старопетровскай проездтегі тура	139
Наа чыл алыңда	142
Сидік кўннер	145
Хатабох ибде	148
Аркадий Петрович	152
Пір класстагылар	154
„Кок суулас“	159
Бал	162
Чибіргі ікі июнь	165
Военнай кўннер	168
Парчатханы	170
„Сіерерзер айланчам мин, аргыстарым!“	173
Пастагы бомбалар	175
„Нимененъ син полыхазынъ фронтха?“	178
Анымчохтасханы	182
Пасчанъ книжка	188
„Таня“	192
Петрищевда	196
Хайди ол полган	198
Клаванынъ чооғы	202
Шура	215
Странанынъ прай хыридарынанъ	217
„Мининъ чолымны алгыстабыс!“	220
Ульяновсктанъ хабарлар	221
Военнай корреспондент	223
Пис фотография	226
„Мин чуртирга тынъ сагынчам!“	228
Прай чўрсемененъ	233
Письмолар	235
Геройнынъ бліміненъ	239
Олар часкалыг поларга кирек!	242
Буффало стадионында	244

Редактор К. Шульбаева.

Тех. ред. Л. Ильина.

Корректор А. Чменева.

Подписано к печати 27 января 1955 г. Формат бумаги 84×108¹/₂ листа. Уч.-изд. 12,2.
Печатных листов 15¹/₂. Тираж 1000 экз. АЧ00382. Заказ 3714. Цена 5 р.

Типография из-ва „Советская Хакасия“, г. Абакан.

Паазы 5 сэл.